INTROSPECTIV

LAUREN SLATER

CUTIA LUI SKINNER

Mari experimente psihologice ale secolului XX

Desemnată cartea anului 2005
de publicația *Bild Der Wissenschaft*

INTROSPECTIV

LAUREN SLATER

CUTIA LUI SKINNER

Mari experimente psihologice ale secolului XX

Desemnată cartea anului 2005
de publicația *Bild Der Wissenschaft*

INTROSPECTIV

LAUREN SLATER

CUTIA LUI SKINNER

Mari experimente psihologice ale secolului XX

Desemnată cartea anului 2005
de publicația *Bild Der Wissenschaft*

Mulţumiri

Introducere

1. Deschiderea cutiei lui Skinner

2. Camera obscură

3. Despre cum să fii sănătos în locuri nebune

4. În cazul puţin probabil al unei amerizări

5. Liniştirea minţii

6. Iubire de maimuţă

7. Parcul Şobolanilor

8. Pierduţi în mall

9. Memorie Inc.

10. Tăiat

Note

INTROSPECTIV
PSIHOLOGIE

Evoluţia începe de la cunoaşterea de sine.
Prin lectură, pornim într-o călătorie
înspre sine, pentru ca apoi să găsim
starea de împăcare şi echilibrul interior.
Introspectiv îşi propune să ofere
cititorului cărţi-reper din domeniile
spiritualităţii, psihologiei
şi dezvoltării personale.

Lauren Slater

Cutia lui

Skinner

Mari experimente psihologice

ale secolului XX

Traducere din limba engleză de

Elena Macoviciuc

LITERA

București
2020

Opening Skinner's Box

Great Psychological Experiments of the Twentieth Century

Lauren Slater

Copyright © 2004 Lauren Slater

Toate drepturile rezervate

Introspectiv este parte a Grupului Editorial Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România

tel. 021 319 6390; 031 425 1619; 0752 548 372

Cutia lui Skinner

Mari experimente psihologice ale secolului XX

Lauren Slater

Copyright © 2020 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză de

Elena Macoviciuc

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Carmen Vasile, Sabrina Florescu

Corector: Dorina Lipan

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Ana Vârtosu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Slater, Lauren

Cutia lui Skinner: mari experimente psihologice ale secolului XX / Lauren Slater; trad. din lb. engleză de Elena Macoviciuc. – București: Litera, 2020

ISBN 978-606-33-4695-8

ISBN EPUB 978-606-33-6243-9

I. Macoviciuc, Elena (trad.)

159.9

Notă: Multe dintre numele din această carte au fost schimbate, pentru a proteja intimitatea anumitor persoane.

În memoria psihologului și profesorului Sigmund Koch, mentor, prieten

Mulțumiri

Editoarea mea, Angela von der Lippe, a fost o sursă de umor, sprijin, idei și inspirație pentru această carte. Kim Witherspoon a îndrăgit acest proiect, ceea ce mi-a dat încredere. Tina Polhman, care a lucrat la Vintage, mi-a sugerat această idee, așa că-i mulțumesc pentru etiologia volumului. Mulțumiri speciale lui Thomas Blass, Lee Ross, David Karp, Alexandrei Milgram, lui James Harlow, Jack Rosenhan, Florence Keller, familiei Santo, lui Julie Vargas, Alan Elms, Eric Kandel și Elizabeth Loftus. Lui Charlie Newitz și soției sale Sasha, ambele pseudonime, pentru a le proteja intimitatea, și lui Joshua Chaffin și Jacob Plumfield, tot pseudonime, pentru că mi-au oferit informații valoroase și au fost curajoși în împărtășirea propriilor povești. Angajaților de la diverse spitale, care au avut grijă de pseudosimptomele mele, au fost atenți și mi-au dat încredere în compasiunea care-i hrănește pe mulți dintre psihiatrii de azi. Harold Sacheim a acceptat un interviu foarte lung, în care a vorbit despre câteva dintre cele mai promițătoare tratamente ale viitorului. Îi sunt recunoscătoare. Ian Parker a fost esențial pentru modul în care am gândit și am scris despre Stanley Milgram. Articolul lui din Granta și conversația avută m-au ajutat să-mi clarific câteva păreri despre aspectele complexe ale acestui experiment. Cartea lui Elliot Valenstein Great and Desperate Cures: The Rise and Decline of Psychosurgery and Other Radical Treatments for Mental Illness [Leacuri mărețe și disperate. Apariția și declinul intervențiilor chirurgicale pe creier și alte tratamente radicale pentru boli psihice] trebuie citită pentru istoria bizară și complicată etic a tratamentelor somatice pentru cei cu boli mintale. Ultimul capitol, „Tăiat: Cele mai radicale leacuri ale minții din acest secol“, datorează aproape totul cercetării lui impecabile. În fine, Bruce Alexander a investit foarte mult timp nu numai pentru a-și explica experimentul și evoluția gândirii sale de atunci, dar și pentru a citi și comenta alte capitole din această carte. Cunoștințele lui despre istoria psihologiei sunt impresionante.

Soțul meu, Benjamin Alexander, m-a ajutat să-mi formulez gândurile, să interpretez date și, în unele cazuri, să evaluez metodologia care viza aceste experimente. Fiica mea, Clara Alexander, m-a ajutat să diminuez inevitabilele obstacole ale scrierii insistând să scormonesc dincolo de suprafețe, să nu uit de cartea Cotoi cu pălărioi de dr. Seuss și să fac diverse acrobații. Pagan Kennedy, Priscilla Sneff, Karen Propp, Susan Mahler și Tehilia Lieberman au ascultat și comentat mai multe schițe, ca și colega și prietena mea Jennifer Coon, doctor în psihologie, care mi-a oferit o perspectivă clinică despre psihologia experimentală. Lisa Schiffman a fost publicul meu inițial, imediat, iar comentariile ei, precum și răbdarea și talentul literar, se reflectă în cele mai bune părți ale acestei cărți. Ca întotdeauna, Audrey Schulman și Elizabeth Graver mi-au fost parteneri în scris și în schimbul de idei, critici și prieteni.

Introducere

Am făcut primul experiment psihologic pe când aveam paisprezece ani. În pereții vechii noastre case din Maine erau ratoni și, într-o zi, am băgat mâna prin tencuiala ce se fărâmița și am scos un pui care plângea, încă murdar de lapte, cu ochii închiși și mișcându-și lăbuțele în aer. Peste câteva zile, a făcut ochi și, pentru că auzisem de Konrad Lorenz și de rațele care se atașaseră de el, m-am asigurat că animalul mă vedea prima pe mine, privirea lui cuprinzându-mi mâinile, picioarele și fața. A funcționat. Ratonul – l-am numit Amelia Earhart – a început să mă urmărească peste tot, stând între picioarele mele, agățându-mi-se de glezne când îi era frică. A mers după mine la biblioteca orașului, la școală, pe străzi aglomerate, în pat, dar, dacă e să fiu sinceră, eu am împrumutat mai mult din comportamentul lui, decât el dintr-al meu. Deși eram imprimatorul, având-o pe Amelia lângă mine, am învățat să pescuiesc în lac cu labele mele umane; am învățat cum să mă prind de grohotișul moale de la baza unui copac putrezit și să mă cațăr; am descoperit plăcerile nopții, iarba udă și argintie, cercurile negre de sub ochii mei obosiți. Rezultatul: „Imprimarea – am scris în caietul meu de științe – i se întâmplă și mamei“. M-am întrebat: cine influențează pe cine în această alăturare simbiotică? Oare e posibil ca o specie să-și schimbe formele specifice și, prin expunere, să devină cu totul altceva? Oare chiar a existat un băiat crescut de lupi? Un cimpanzeu care comunica prin semne? Aceste întrebări m-au fascinat atunci și au același efect și acum. De-a lungul timpului, pentru mine au devenit mai fascinante modurile în care erau explorate aceste întrebări: ipoteza, proiectarea experimentală, descrierea calitativă detaliată, așteptarea alertă sau plictisitoare a rezultatelor. Inițial, am fost captivată de Amelia, iar mai târziu, de planul pur care structurează aproape toate experimentele psihologice, fie deliberate, fie nu.

Deși ar fi simplist să spun că un raton se află la baza acestei cărți, Amelia este imaginea ce îmi apare în minte când mă gândesc la etiologia ei.

Dincolo de asta, consider de multă vreme că experimentele psihologice sunt fascinante, pentru că, în cele mai bune cazuri, reprezintă experiența comprimată, viața distilată în toată potențiala sa esență elegantă, eprubetele metaforice prin care se analizează părțile amestecate în mod normal, ca să poți vedea cum dragostea, frica, lașitatea sau conformitatea își joacă rolul în contexte definite specifice. Experimente psihologice măreațe amplifică un domeniu al comportamentului sau chiar modul în care suntem, de obicei, îngropați în haosul vieților noastre alerte și frenetice. Dacă ne uităm prin aceste lentile, vedem ceva din noi.

Când am studiat psihologia, în timpul doctoratului, am avut din nou ocazia să fac experimente și observații pe tot felul de animale. Am văzut cum embrionul unui pește-înger se transformă din numai câteva celule într-o ființă cu aripi în decursul a 48 de ore. Viața își așeza piesele de puzzle chiar în fața ochilor mei. Am văzut cum victimele unui atac cerebral își neagă partea dreaptă a feței și cum pacienți orbi citesc în mod misterios litere, în ciuda ochilor morți. I-am observat pe oamenii care așteaptă liftul și întrebarea care nu-mi dădea pace a fost: de ce continuă oamenii să apese pe buton, în timp ce așteaptă pe hol, chiar dacă știu că asta nu face liftul să vină mai repede? Ce spune „comportamentul de la lift“ despre oameni? Am citit, de asemenea, experimente psihologice clasice, acolo unde au fost găzduite, majoritatea în reviste academice, pline de date și grafice, și mi s-a părut oarecum trist. Ce anume? Faptul că aceste povești pătrunzătoare și dramatice au fost reduse la monotonia ce caracterizează, în general, rapoartele științifice. Prin urmare, nu au reușit să surprindă ceea ce poate face numai narațiunea adevărată: tema, dorința, intriga, istoria. Experimentele descrise în această carte, și multe altele, merită nu numai să fie raportate drept cercetări, dar și celebrate ca povești, și exact asta am încercat să fac.

Până la urmă, viețile noastre nu înseamnă numai statistici, strategii și procedee, ci sunt povești absorbite, reconfigurate, rescrise. Integrăm cel mai bine ceea ce ne este spus sub forma unei povești. Speranța mea este că unele dintre aceste experimente vor fi înțelese mai bine de cititori acum când sunt rescrise în formă narativă.

Psihologia și profesiile aliate ei reprezintă un domeniu imens și disparat, ce se concentrează pe o singură sinapsă, în timp ce radiază simultan în exterior, ca să descrie grupuri întregi de oameni. Această carte nu conține toate experimentele făcute pentru a demonstra o anumită idee – ar fi fost nevoie de volume întregi. Am ales zece experimente, pe baza sfaturilor colegilor mei și a propriilor gusturi narative, experimente care par să ridice întrebările cele mai îndrăznețe, în cele mai îndrăznețe moduri. Cine suntem? Ce ne face umani? Suntem noi, cu adevărat, autorii vieților noastre? Ce înseamnă să fii moral? Ce înseamnă să fii liber? Prezentând poveștile acestor experimente, le revizuiesc din perspectiva mea contemporană, întrebându-mă ce relevanță au ele pentru noi acum, în această lume nouă. Behaviorismul lui Skinner are vreun înțeles pentru neurofiziologii moderni, care pot testa corelațiile neurale ale șobolanilor săi conduși de obiceiuri? Oare groaznicul și amuzantul experiment al lui Rosenhan în legătură cu bolile mintale, percepția și diagnosticele sale mai sunt valabile și în prezent, când ne ghidăm după criterii de diagnosticare mai obiective când vine vorba de a numi „boala“? Putem defini ca boli sindroame ce nu au o etiologie psihologică sau o patofiziologie clară? Psihologia, care este pe jumătate metaforă, pe jumătate statistici, este cu adevărat o știință? Nu este știința în sine o formă a metaforei? Acum mult timp, la sfârșitul anilor 1800, Wilhelm Wundt, considerat multă vreme fondatorul psihologiei, a deschis primul laborator de psihologie din lume bazat pe instrument, un laborator dedicat măsurătorilor, și așa a luat naștere știința psihologiei. Însă, așa cum demonstrează aceste experimente, ea s-a născut cu malformații, un organism-himeră, cu membre ambigue. Acum, după mai bine de o sută de ani, fiara a crescut. Ce a devenit ea? Această carte nu oferă răspunsul, însă îl discută în contexte precum dispozitivul de șocuri al lui Stanley Milgram, șobolanii dependenți ai lui Bruce Alexander, camerele pline cu fum ale lui Darley și Latané, lobotomia lui Moniz și alte asemenea experimente.

În această carte vedem cum psihologia se îndreaptă inevitabil spre o minare din ce în ce mai profundă a frontierelor biologice. Vedem cum tăieturile stângace ale lui Moniz s-au transformat ori s-au metamorfozat, în funcție de perspectiva noastră, în operația sterilă și fără sânge numită cingulotomie. Auzim despre activitățile interne ale unui neuron și despre modul în care

genele codifică proteine care construiesc acei ochi albaștri, acea memorie, fix acolo. Și totuși, deși putem explica o parte din procesul și mecanismele ce influențează comportamentul și chiar gândirea, nu putem explica de ce avem gânduri, de ce gravităm către anumite lucruri, de ce păstrăm anumite amintiri și le uităm pe altele, ce înseamnă acele amintiri pentru noi și cum ne modelează viața. Kandel, Skinner, Pavlov și Watson pot demonstra un răspuns condiționat sau operant și felurile prin care este codificat în creier, dar ce facem cu acea informație, odată ajunsă acolo, depinde de circumstanțe care se află cu totul în afara domeniului științei. Cu alte cuvinte, putem defini substraturile fiziologice ale memoriei, însă, în cele din urmă, tot noi suntem cei care creează sau nu, tot noi lucrăm materialul primar în forma și sensul său final.

Prin urmare, să scriu despre aceste experimente a fost un exercițiu ce a ținut și de știință, și de artă. Mi-a oferit șansa de a învăța despre rezultate, în timp ce am studiat personalitățile celor care au ales, din diverse motive, să investigheze setul de evenimente ce i-a dus la datele lor finale. Apoi, am observat cum aceste informații le-au influențat viitorul și trecutul, cum le-au folosit sau cum au eșuat în a le folosi. Mai presus de orice, această carte a fost o ocazie să mă întorc în trecut și să mă gândesc la viitor. Ce urmează în secolul XXI? Am o idee vagă. Între timp, clopoțelul lui Pavlov sună. Chiar acum, chirurgii ne scormonesc prin creierele crenelate. Suntem condiționați, dezvăluiți, eliberați și considerați responsabili. Cineva strigă un ordin. Îl ascultăm sau nu. Acum, întoarceți pagina!

1. Deschiderea cutiei lui Skinner

Cursa cu șobolani a lui B.F. Skinner

Burrhus Frederic Skinner, principalul reprezentant al neobehaviorismului din America, s-a născut în 1904 și a murit în 1990. Este cunoscut în domeniul psihologiei pentru faimoasele sale experimente cu animale, prin care a demonstrat puterea recompenselor și a întăririi în conturarea comportamentului. Folosind mâncare, pârghii și alte semnale de mediu, Skinner a demonstrat că reacțiile ce par a fi autonome sunt de fapt influențate și, prin asta, a pus sub semnul întrebării noțiunea de liber-arbitru. Skinner și-a petrecut o mare parte a carierei științifice studiind și perfecționând ceea ce a denumit condiționare operantă – felurile în care oamenii pot să-i dreseze pe alți oameni și animalele să îndeplinească mai multe sarcini și să capete abilități prin întărire pozitivă.

Skinner a susținut că mintea, sau ceea ce era numit pe atunci mentalism, era irelevantă, chiar inexistentă, și că ar trebui ca psihologia să se concentreze numai pe comportamentele ce pot fi măsurate concret. Viziunea lui era să construiască o comunitate globală în care guvernul să fie format din psihologi behavioriști care să-i condiționeze sau să-i dreseze pe cetățeni în a deveni grupuri de roboți benevoli. Dintre toți psihologii secolului XX, experimentele sale și concluziile la care a ajuns privind natura mecanică a bărbaților și femeilor sunt probabil cele mai criticate, dar se dovedesc în mod constant relevante pentru era din ce în ce mai tehnologică în care trăim.

Deci poate că asta e povestea. Avem un bărbat pe nume Skinner („Jupuitorul“), un nume urât, oricum l-ai privi, un nume cu un cuțit în el, cu

imaginea unui pește jupuit care se zbate pe ponton, cu inima abia vizibilă prin mantia de mușchi. Dacă le spui numele „Skinner“ unui grup de douăzeci de oameni cu studii universitare, cei mai mulți îți vor răspunde cu un adjectiv precum „malefic“. Știu că așa e, pentru că am făcut acest experiment. Și totuși, în 1971, săptămânalul Time l-a numit cel mai influent psiholog în viață, iar un sondaj din 1975 l-a identificat drept cel mai cunoscut om de știință din Statele Unite. Experimentele lui sunt încă extrem de respectate.

De unde toată această infamie? Iată de unde. În anii 1960, Skinner i-a acordat un interviu biografului Richard I. Evans, în care a recunoscut deschis că eforturile sale din domeniul ingineriei sociale au avut implicații pentru fascism și pot fi folosite în scopuri totalitare. Se spune că Skinner nu a vrut altceva decât să modeleze – acesta fiind cuvântul de bază aici – comportamentul oamenilor expuși unor aparate, cutii, butoane și programe stricte de întărire, pentru ca, sub ghidarea lui, orice urmă de umanitate să dispară. Legenda spune că a construit o cutie pentru bebeluși, în care ar fi ținut-o pe fiica lui, Deborah, vreme de douăzeci de ani, pentru a o dresa, înregistrându-i progresele. Legenda mai spune și că ea avea treizeci și unu de ani când l-a dat în judecată, dar a pierdut procesul, și apoi s-a sinucis, într-o popicărie din Billings, Montana. Din toate acestea, nimic nu e adevărat și totuși mitul persistă. De ce? Oare ce anume ne sperie atât de mult la Skinner?

Dacă scrieți „B.F. Skinner“ în motorul de căutare, vă vor apărea mii de rezultate, printre care site-ul unui tată revoltat care-l învinovățea pentru că omorâse un copil nevinovat, un site cu un craniu și Ayn Rand, care scrie: „Skinner e atât de obsedat de ura față de mintea și virtuțile omului, o ură foarte intensă și acaparatoare, încât se consumă pe ea însăși, iar în final nu mai rămân în urmă decât cenușă gri și câțiva cărbuni“; un fel de pomenire pentru Deborah, care se presupune că a murit în anii 1980: „Deborah, suntem alături de tine“. Iar apoi, e un link mic și roșu pe care scrie: „Pentru Deborah Skinner, apăsați aici“. Asta am și făcut. A apărut poza unei femei de vârstă mijlocie, cu păr șaten. Sub poză scria că ea era Deborah Skinner, că sinuciderea ei era un mit, iar ea trăia și era bine.

Mituri. Legende. Povești. Basme. Care este adevărata moștenire a lui Skinner? Poate că provocarea înțelegerii experimentelor lui va fi, în primul rând, una de tip discriminator, prin separarea conținutului de controverse. Psihologul și istoricul John A. Mills scrie: „Skinner a fost un mister învăluit într-o ghicitoare învăluită într-o enigmă“.

M-am hotărât să iau taurul de coarne.

S-a născut în 1904, atâta lucru e sigur. Însă, cu excepția acestui adevăr, nu găsesc decât o pânză de contradicții. A fost unul dintre principalii behavioriști ai Americii, un bărbat rigid, care dormea într-un cubicul de culoare galben-aprins din Japonia, denumit beddoe, și care nu putea lucra decât dacă biroul lui era dezordonat. Despre el însuși spunea: „Este incredibil câte accidente banale au produs o schimbare… Nu cred că viața mea a fost planificată în nici un moment“. Însă adeseori scria și că se simțea ca un Dumnezeu și ca „un fel de salvator al omenirii“.

Pe când studia la Harvard, a întâlnit și s-a îndrăgostit de o femeie pe nume Yvonne, care mai târziu i-a devenit soție. Îi și văd vinerea seara, conducând către lacul Gull din Monhegan, într-o decapotabilă neagră și cu muzică jazz la radio. Odată ajunși acolo, se dezbrăcau și făceau baie goi… apa sălcie pe corpurile lor… noaptea rece în aer… luna ca o gaură tăiată în cer. Citesc într-un document prăfuit, din subsolul unei biblioteci, că, după sesiunile de dresaj, lua porumbeii din colivii și-i ținea în mâna lui mare, mângâindu-le capetele cu arătătorul.

Am fost foarte surprinsă aflând că, înainte să meargă la Harvard, în 1928, ca să studieze psihologia, voia să devină scriitor și-și petrecuse ultimele 18 luni închis în mansarda mamei lui, scriind proză lirică. Nu mi-e foarte clar cum a trecut de la proza lirică la cronometrarea întăririlor, cum poate cineva să facă o schimbare atât de bruscă. Skinner scrie că, atunci când avea în jur de douăzeci și trei de ani, a dat peste un articol al lui H.G. Wells în săptămânalul duminical The New York Times Magazine, în care acesta scria că, dacă ar fi fost să aleagă între ocazia de a-l salva pe Ivan Pavlov și

cea de a-l salva pe George Bernard Shaw, l-ar fi ales pe Pavlov, pentru că știința e mai izbăvitoare decât arta.

Într-adevăr, lumea avea nevoie de izbăvire. Marele Război se terminase în urmă cu un deceniu. Soldații afectați încă sufereau din cauza flashbackurilor și a depresiei; azilurile erau pline; era nevoie urgentă de un fel de schemă de tratament. Când Skinner a mers la Harvard ca student masterand, schema era formată, în mare parte, din psihanaliză. Toată lumea, de peste tot, stătea întinsă pe canapele de piele și fiecare pescuia detalii efemere din trecutul propriu. Freud făcea legea, împreună cu venerabilul William James, care scrisese The Varieties of Religious Experience [Diversitatea experienței religioase], un text despre stările sufletului introspectiv, fără o singură ecuație în el. Asta era, de fapt, starea psihologiei când Skinner a intrat în acest domeniu. Era un câmp nelimitat ce avea mai multe în comun cu filosofia decât cu fiziologia. O întrebare principală tipică în acest domeniu ar putea să fie: „Ce anume din noi vede, simte și gândește în fiecare clipă cât suntem treji, dispare temporar când dormim și dispare instant când murim?“

Introspecție. Mentalism. Aceștia erau tropii în care a pășit Skinner, un tânăr subțire, cu părul dat pe spate cu ceară. Avea ochi de un albastru feroce. Scria că voia să schimbe ceva, să simtă lucruri palpabile în mâini și în inimă. Prins între Primul Război Mondial și unul viitor, care urma să izbucnească în curând, e posibil ca Skinner să fi simțit – deși probabil că el ar fi respins un astfel de cuvânt frivol – nevoia de acțiune, de intervenții și rezultate ce puteau fi turnate în bronz, fiecare, precum gloanțele.

Prin urmare, a evitat orice era „moale“. A început la cursul de fiziologie al lui Hudson Hoagland, unde a studiat reflexele broaștelor. A împuns pielea întinsă a coapsei unei broaște și a măsurat cât de departe și de sus sărea micul animal. Mâinile îi miroseau ca o mlaștină și era plin de energie.

Într-o zi, la începutul carierei sale la Harvard, Skinner a descoperit atelierul din sala Emerson. A văzut mai multe instrumente, bucăți de tinichea roșie, dălți, cuie și piulițe în cutii de țigări Salisbury. Îmi imaginez că mâinile au început să-l mănânce atunci. Voia să realizeze ceva măreț și mereu fusese îndemânatic, folosind cu precizie foarfeca și fierăstrăul. Așa încât acolo, în

acel atelier mic, Skinner a început să-și construiască faimoasele cutii din fire de sârmă, cuie ruginite și diverse bucăți înnegrite.

Știa oare ce anume construia și intuia efectele uriașe pe care acest lucru urma să le aibă asupra psihologiei americane? Avea o viziune pe care voia s-o materializeze sau, pur și simplu, urma ghiontul liric al poeziei tinichelei și sârmei, pentru ca, la final, să fie și el surprins de rezultat? O cutie pusă în funcțiune cu aer comprimat, un mecanism silențios de eliberare, numai dispozitive și harnașamente. Cutia, de altfel un obiect comun, precum scările, oglinzile sau pisicile negre, a căpătat dintr-odată o strălucire densă.

Skinner scria despre această perioadă: „Am început să devin imposibil de entuziast. Tot ce atingeam sugera lucruri noi și promițătoare pe care le puteam face“.

Noaptea, târziu, în camerele lui închiriate, Skinner îi citea pe Pavlov, căruia îi datorează enorm, și pe Watson, căruia îi datorează mai puțin, însă care a fost la fel de important. Pavlov, marele om de știință rus, trăise, practic, în laboratorul său, atât de dedicat era muncii pe care o făcea. Își petrecuse ani întregi studiind glandele salivare ale îndrăgiților săi câini. Descoperise că glanda salivară putea fi condiționată să saliveze la auzul unui clopoțel. Lui Skinner i-a plăcut această idee, dar a vrut să meargă dincolo de mica membrană mucoasă, a vrut întregul organism. Ce poezie putea să existe în salivă?

Pavlov descoperise așa-numita condiționare clasică. Asta înseamnă că o persoană poate lua un reflex animal ce există deja, precum clipitul ori salivarea, și să-l condiționeze să aibă loc ca reacție la un nou stimul. Astfel a apărut faimosul clopoțel, care era un stimul și pe care câinii lui Pavlov au învățat să-l asocieze cu mâncarea, salivând când îl auzeau. Poate că nouă nu ni se pare o descoperire importantă, însă, în acea perioadă, a fost ceva grozav. A fost o descoperire la fel de monumentală ca divizarea atomului sau poziția Soarelui. Niciodată în istoria omenirii nu se întâmplase ca oamenii să înțeleagă cât de fiziologice erau presupusele noastre asocieri mentale. Până atunci, nu înțeleseseră maleabilitatea formei animale imuabile. Câinii lui Pavlov salivau, iar lumea a făcut temenele.

Skinner își punea întrebări. Stătea în camerele lui și făcuse niște cutii, care nu erau încă faimoase ori infame și care erau în continuare goale. În curte se aflau mereu veverițe. A urmărit veverițele și s-a întrebat dacă ar fi fost posibil să condiționeze întreaga ființă, nu doar o simplă glandă. Cu alte cuvinte, poate o persoană să modeleze un comportament – pe care Skinner l-a denumit operant – care nu era un reflex? Condiționată sau nu, salivarea este, a fost și va fi mereu un reflex, o acțiune formată complet, care se petrece de una singură, pe lângă faptul că e declanșată de un clopoțel. Însă, când sari în aer, sau cânți Howdy Doodie, sau apeși pe o manetă în speranța că vei găsi mâncare, nu acționezi din reflex. Pur și simplu, te comporți. Operezi în mediul tău. Dacă o persoană poate să condiționeze un reflex, nu ar fi prea mult să încerce să meargă mai departe și să condiționeze învârtitul roții sau alte forme de mișcare, despre care se presupune că sunt libere? E posibil să iei o mișcare cu totul aleatorie, cum ar fi întoarcerea capului spre dreapta, și s-o recompensezi constant, astfel încât persoana să se tot uite spre dreapta, operantul fiind imprimat? Și, dacă acest lucru era posibil, cât de departe putea merge? Skinner s-a întrebat prin ce fel de cercuri vom învăța să sărim și cu câtă ușurință. Îmi imaginez că a tot gesticulat. S-a sprijinit de pervazul ferestrei și a simțit mirosul veverițelor, un miros înțepător de noapte și fecale, blană și flori.

În luna iunie a acelui an, Skinner a primit șobolani de la un student care pleca. A pus animalele într-o cutie și a început. După mult, mult timp, chiar ani, a descoperit că acești șobolani, ale căror creiere nu sunt mai mari decât un bob de mazăre fiert, învățau repede cum să împingă o manetă, dacă erau recompensați cu mâncare. În timp ce Pavlov s-a concentrat pe comportamentul animalului în raport cu un stimul precedent, clopoțelul, Skinner s-a concentrat pe comportamentul animalului în raport cu o consecință care avea loc după fapt – obținerea mâncării, acest lucru fiind o trimitere subtilă și nu chiar captivantă la munca lui Pavlov și o extensie sinceră a studiilor lui Thorndike, care demonstrase că pisicile închise în cuști, care erau recompensate pentru că pășiseră accidental pe o pedală, puteau învăța să facă asta voit. Skinner s-a dus însă mai departe decât ceilalți doi savanți. După ce a demonstrat că rozătoarele lui puteau păși, accidental, pe o manetă, eliberând un cocoloș de pâine, și apoi transformau accidentul în intenție, pe baza recompensei anterioare, s-a jucat cu

eliminarea și schimbarea perioadei în care erau primite recompensele. Astfel, Skinner a descoperit legi universale ale comportamentului, ce pot fi copiate, fiind valabile și azi.

De exemplu, după ce a tot recompensat cu mâncare șobolanul care apăsa maneta, Skinner a încercat ceva denumit „program cu rație fixă“. În acest scenariu, dacă animalul apăsa pe manetă de trei ori, nu primea recompensa. Imaginați-vă că sunteți un șobolan. Mai întâi, de fiecare dată când apăsați maneta primiți mâncare. Apoi, când mai apăsați o dată, nu primiți mâncare. Repetați mișcarea, și tot nimic. O repetați, și apare un cocoloș de pâine. Îl mâncați și plecați. Apoi vă întoarceți pentru mai mult. De astă dată, nu apăsați o singură dată cu piciorul, ci de trei ori. Contingențele de întărire schimbă felul în care animalul reacționează.

Skinner s-a jucat și cu ceea ce a denumit „programe cu interval fix“ și „extincție“. În versiunea extincție a experimentului, Skinner a eliminat cu totul întăririle. A descoperit că, dacă nu mai recompensa șobolanii cu mâncare, aceștia nu mai apăsau maneta nici când auzeau zgomotul cocoloașelor de pâine ce coborau. Cu ajutorul unui reportofon cumulativ atașat de cutie, Skinner putea plănui cât dura să învețe un răspuns, când acesta era recompensat constant și cât dura să elimine răspunsul, când acesta era brusc întrerupt. Abilitatea lui de a măsura aceste valori în circumstanțe diferite i-a oferit date cuantificabile despre cum învață organismele și cum putem prezice și controla rezultatul învățării. Odată cu reușita predictibilității și a controlului, a luat naștere o adevărată știință a comportamentului, cu grafice, planuri și matematică, iar Skinner a fost primul care a făcut acest lucru la un nivel foarte nuanțat și cu mai multe straturi.

Nu s-a oprit însă aici. A continuat să lucreze la ceea ce a denumit „programe variabile ale întăririi“, unde a făcut cele mai semnificative descoperiri. A încercat să recompenseze intermitent animalele cu mâncare, când acestea apăsau maneta. Astfel, în cea mai mare parte a timpului, animalele nu primeau nimic, însă, din când în când, după a patra sau a șasea apăsare, primeau o recompensă. Intuiția ne spune că recompensele aleatorii, cu pauze între ele, vor duce la pierderea speranței și dispariția comportamentului. Nu s-a întâmplat însă așa. Skinner a descoperit că, prin

recompensarea intermitentă a șobolanilor cu mâncare, aceștia continuau să apese maneta, ca niște dependenți, indiferent de rezultat. A experimentat ce se întâmpla când recompensele intermitente erau date la intervale regulate, cum ar fi la fiecare a patra apăsare, sau la intervale neregulate. A descoperit că lucrul cel mai greu de eliminat era comportamentul recompensat neregulat. Acolo s-a oprit. Era o descoperire la fel de mare ca salivarea câinilor. Dintr-odată, Skinner a putut să evoce sistematic și să explice o mare parte din prostia omenească. De ce facem lucruri stupide, chiar dacă nu suntem recompensați constant, de ce prietena ta cea mai bună stă cu ochii pe telefon, cu saliva strălucindu-i la colțurile gurii, și așteaptă un semn de viață de la iubitul ei rău, dar care mai are puseuri de bunătate. De ce oameni normali își golesc portofelele în cazinouri și ajung să aibă - probleme. De ce femeile iubesc prea mult, și bărbații fac tranzacții cu acțiuni. Totul se reducea la acest lucru, numit „întărire intermitentă“, pe care el îl putea demonstra, îi putea proba mecanismele și imprevizibilul compulsiei. Compulsia este ceva imens. Ne-a dat târcoale și ne-a sugrumat încă de când prima persoană a pășit în Eden. E ceva important.

Skinner însă nu s-a oprit acolo. Dacă putea dresa șobolanii să apese pe manete, de ce să nu dreseze porumbei să joace, de pildă, ping-pong? Sau popice? S-a întrebat care sunt limitele până la care un om poate modela comportamentul altei ființe. Skinner scria despre cum a încercat să dreseze o pasăre să ciugulească mâncare: „La început, hrăneam pasărea când își întorcea ușor capul în direcția mâncării, din orice parte a cuștii s-ar fi aflat. Asta mărește frecvența comportamentului […] Continuăm prin întărirea pozițiilor din ce în ce mai apropiate de loc, apoi prin întăriri numai când capul e mișcat ușor în față, iar, în final, numai când ciocul atinge locul. Astfel, putem construi operanți rari și complicați, care nu ar apărea niciodată în repertoriul organismului“.

Rari, într-adevăr. Folosind metodele behavioriste ale lui Skinner, discipolii săi au învățat un iepure să ridice o monedă cu gura și s-o pună într-o pușculiță. Au învățat chiar și un porc să dea cu aspiratorul.

Pe baza acestor experimente, Skinner și-a rafinat filosofia reductivă. A început, înconjurat de porumbeii săi ciugulitori, să deteste cuvinte

precum a simți sau teamă. Nu există teamă, doar anumite răspunsuri electrochimice ale pielii și spasme involuntare ale mușchilor care emit 2,2 volți de energie. De ce nu l-am etichetat ca fiind doar un extremist? Nu doar pentru că a descoperit primul comportament științific. Viziunea lui era și curajos, poate chiar patriotic de optimistă. Americanilor le nega mult dorita autonomie, în același timp dându-le-o înapoi, nouă și îmbunătățită. Lumea lui Skinner era o lume a libertății extreme, elaborată prin opusul său: conformitatea. În schema skinneriană, supunerea la dresaj fără a gândi ne poate înlătura toate limitele biologice. Am putea să învățăm abilități ce se află cu mult dincolo de repertoriul speciei noastre. Dacă porumbeii pot să joace ping-pong, atunci e posibil ca oamenii să poată învăța niște lucruri și mai fascinante. Nu e nevoie decât de dresajul potrivit și putem păși dincolo de limitele corpurilor noastre.

Celebritatea lui Skinner a sporit încet, dar sigur. El a creat aparate de învățat, a formulat o teorie a achiziției limbajului ca o condiționare operantă, a dresat porumbeii să ghideze rachete de luptă în al Doilea Război Mondial. A scris o carte intitulată Walden Two [Walden doi] în care a prezentat o comunitate bazată pe „inginerie comportamentală“, unde puterea întăririlor pozitive era folosită pentru a-i controla științific pe oameni. Din perspectiva lui Skinner, această comunitate ideală avea să fie guvernată nu numai de politicieni, ci și de behavioriști binevoitori, înarmați cu acadele și funde albastre. A scris o altă carte, intitulată Beyond Freedom and Dignity [Dincolo de libertate și demnitate], despre care un critic spunea: „Se referă la îmblânzirea omenirii printr-un sistem de școli de dresaj canin pentru toți“.

Înainte să poată realiza implicațiile sociale ale experimentelor sale, Skinner a murit de leucemie în 1990. Și-a dat oare seama atunci că actul final al vieții, care este moartea, nu poate fi învățat sau depășit?

Cum îl putem descoperi pe Skinner? Experimentele lui sunt tulburătoare prin implicațiile lor. În schimb, descoperirile lui sunt semnificative, fără doar și poate. În esență, ele evidențiază stupiditatea umană, și orice evidențiază stupiditatea e genial.

Jerome Kagan, contemporan cu Skinner, are multe amintiri și păreri despre colegul său. Profesor de psihologie la Harvard, Kagan ne poate face să-l înțelegem mai bine pe acest bărbat și locul lui în secolul XX. Merg la o întâlnire cu el.

Clădirea William James, în care se află biroul lui Kagan, este în construcție când ajung, așa că trebuie să ocolesc și să-mi fac drum printr-un labirint. Deasupra mea sunt afișe bătute de vânt: „Atenție! Zonă în care trebuie să purtați cască“. Iau liftul. Întreaga clădire este cufundată într-o liniște reverențioasă. Cu mult mai jos, undeva sub mine, în subsolul unde sunt depozitate artefacte, unde se presupune că se află câteva dintre cutiile negre ale lui Skinner, ciocane pneumatice își croiesc drum prin betonul vechi, și aud o voce subțire care țipă: „Presto!“

Ajung la etajul 15. Ușile liftului se deschid și în fața mea, ca și cum aș fi într-un vis, văd un câine mic negru, ca de jucărie, a cărui gură este ca o cută roșie pe fața neagră. Câinele se uită la mine, ca un fel de strajă. Îmi plac câinii, deși cei mici nu sunt preferații mei. Mă întreb de ce oare. Când eram copil, am avut un cățel care m-a mușcat, deci poate că am fost condiționată împotriva lor și aș putea fi recondiționată, cu ajutorul recompenselor, să prefer un Shih Tzu în defavoarea unui ciobănesc. În orice caz, mă aplec să-l mângâi, și el, ca și cum mi-ar fi simțit antipatia, începe să aibă un comportament frenetic. Își arată dinții ascuțiți, deloc de jucărie, și mârâie, în timp ce sare să mă muște de încheietura expusă.

– Gambit! strigă o femeie care iese fugind dintr-un birou. Gambit, potolește-te! Dumnezeule, v-a rănit?

– Sunt bine, spun eu, deși nu sunt bine deloc.

Tremur. Am primit o întărire negativă. Ba nu, am fost pedepsită. N-o să mai am încredere vreodată într-un câine mic și NU VREAU să schimb asta. Skinner ar spune că poate să-mi modifice această atitudine, dar cât de mult mă pot schimba? Cât de mult ne putem schimba?

Profesorul Kagan fumează pipă. Biroul lui miroase a pipă, acel iz semidulce, rânced, de tăciune ars. Vorbește cu genul de siguranță totală pe care-l asociez celor din Ivy League:

– Primul dumitale capitol nu ar trebui să fie Skinner. Pavlov, la începutul secolului XX, și Thorndike, un deceniu mai târziu, au făcut primele experimente care arătau puterea condiționării. Skinner a dezvoltat această activitate, însă descoperirile lui nu pot să explice gândurile, limba, raționamentul, metafora, ideile originale sau alte fenomene cognitive. Și nu pot explica nici vinovăția sau rușinea.

– Cum rămâne cu extrapolările lui Skinner din experimentele sale? Că nu avem liber-arbitru. Că suntem conduși numai de întăriri. Credeți asta?

– Dumneata crezi asta? mă întreabă Kagan.

– Nu exclud posibilitatea că mereu suntem fie în situația de a fi controlați, fie de a controla, că liberul nostru arbitru, de fapt, este numai o reacție la niște semnale care…

Înainte să-mi termin propoziția, Kagan se bagă sub birou. La propriu. Se afundă în zona de sub birou și nu-l mai pot vedea.

– Sunt sub birou, strigă el. Nu m-am mai băgat sub birou înainte. Acesta nu este un act al liberului-arbitru?

Clipesc. Locul unde se afla Kagan înainte e gol. Sub birou, aud foială. Îmi fac griji pentru el. Parcă mi-a spus, când am vorbit la telefon cu el și i-am cerut să-mi acorde un interviu, că are probleme cu spatele.

– Ei bine, spun eu și, dintr-odată, mâinile mi se răcesc de frică, presupun că poate fi un act al liberului-arbitru sau poate fi faptul că dumneavoastră ați…

Din nou, Kagan nu-mi dă voie să termin. Se află tot sub birou, nu vrea să iasă, continuă interviul de acolo, ghemuit. Nici măcar nu pot să-l văd. Vocea i se aude distorsionat:

– Lauren, spune el, nu ai cum să explici faptul că eu mă aflu acum sub birou ca fiind altceva decât un act al liberului-arbitru. Nu este reacția la vreo întărire sau la vreun semnal. Niciodată nu m-am mai băgat sub birou până acum.

– Foarte bine, spun eu.

Stăm așa un minut. El sub birou, eu aici. Cred că-l aud pe afurisitul de câine cum se scarpină pe hol. Mi-e frică să mă întorc la el, acolo, dar nici aici nu mai vreau să fiu. Sunt blocată de neprevăzut, așa că stau nemișcată.

Kagan, mi se pare mie, desconsideră contribuțiile lui Skinner. Însă, cu siguranță, există moduri în care experimentele sale, chiar dacă sunt derivate, sunt în același timp relevante și utile în construirea unei lumi mai bune. În perioada 1950–1960, metodele behavioriste ale lui Skinner erau aplicate mai multor persoane care sufereau de psihoze și care erau închise în aziluri de stat. Prin intermediul principiilor sale de condiționare operantă, pacienții cu schizofrenie învățau să se îmbrace, să se hrănească, orice ridicare a lingurii fiind recompensată cu o mult dorită țigară. Mai târziu, clinicienii au început să folosească tehnici de desensibilizare sistematică și supraexpunere extrase direct din repertoriul operant al lui Skinner, ca să trateze fobii și tulburări de panică, iar aceste tratamente sunt în continuare utilizate și utile. Stephen Kosslyn, profesor de psihologie la Harvard, spune următoarele: „Skinner va reveni, asta e prezicerea mea. Eu însumi sunt un mare admirator al lui. Oamenii de știință abia acum fac descoperiri incitante care conduc la substraturile neurale ale descoperirilor lui Skinner“. Kosslyn explică dovezile potrivit cărora în creier există două mari sisteme de învățare: nucleii bazali, o colecție de sinapse fine, localizate în creierul antic, unde sunt înrădăcinate obiceiurile, și cortexul frontal, umflătura mare și striată care a crescut în tandem cu ambiția și logica noastră. Potrivit ipotezelor experților în neurologie, cortexul frontal este locul în care învățăm să gândim independent, să vizualizăm viitorul și să facem planuri în funcție de trecut. Acolo este originea creativității și a tuturor deviațiilor ei surprinzătoare, însă Kosslyn spune că „numai o parte din percepțiile noastre sunt mediate de acest cortex“. Cât despre celelalte învățături, spune

el, „O parte impresionantă sunt ghidate de deprinderi, iar experimentele lui Skinner ne-au îndreptat să căutăm substraturile neurale ale acestor obiceiuri“. În esență, Kosslyn afirmă că Skinner i-a condus pe oamenii de știință către nucleii bazali, i-a ghidat spre subsolul creierului, unde au scormonit prin încâlcituri neurale ca să descopere chimia din spatele flotărilor, al ridicărilor și al rostogolirilor condiționate pe care le facem pe iarba verde, în timpul verii.

Bryan Porter, un psiholog experimental care se folosește de behaviorismul lui Skinner pentru a remedia probleme de siguranță din trafic, spune: „Bineînțeles că behaviorismul nu este nici rău, nici mort. Behaviorismul lui Skinner e răspunzător pentru foarte multe intervenții sociale benefice. Prin intermediul tehnicilor behavioriste am reușit să reducem șofatul periculos, în ce privește trecutul pe roșu, cu 10–12%. Tot datorită lui Skinner știm și că oamenii reacționează mai bine la recompense decât la pedepse. Tehnicile lui Skinner au fost esențiale în ajutorarea unei mari părți a oamenilor care suferă de anxietate, pentru a-și depăși fobiile. Datorită lui, persoanele cu autism regresiv știu cum să se îmbrace în haine curate și să se hrănească. Datorită lui, știți cum să le oferiți copiilor voștri întăriri pozitive. Știți că recompensele funcționează mult mai bine în modelarea comportamentului decât pedepsele, tocmai pentru că Skinner a evidențiat puterea întăririlor pozitive. Acest lucru poate avea implicații politice foarte importante – dacă guvernul nostru l-ar putea asimila“.

Fetița mea plânge noaptea. Transpiră, i se umflă ochii, iar visele se topesc când devine conștientă.

– Șșșt! Șșșt!

O țin lipită de mine. Are pijamaua udă, iar părul, un smoc închis la culoare de bucle încâlcite. O mângâi pe cap, unde i s-a închis de mult fontanela. O mângâi pe frunte, unde cortexul frontal își mărește zilnic și exuberant rețeaua, apoi îmi cobor mâna pe gâtul ei, unde îmi imaginez că-i simt nucleii bazali. Îmi țin copilul în brațe noaptea, iar afară se aude urletul unui câine. Când mă uit la el, animalul e alb ca săpunul în lumina lunii.

Inițial, fetița mea plânge pentru că e speriată. Presupun că a visat urât. Are doi ani, iar lumea ei se extinde cu o viteză înfricoșătoare. Însă, pe măsură ce trec nopțile, plânge doar pentru că vrea să fie ținută în brațe. S-a obișnuit cu aceste îmbrățișări dinaintea răsăritului, în ritmul balansoarului, când cerul dimineții este presărat generos cu stele. Și eu, și soțul meu suntem epuizați.

– Poate c-ar trebui s-o „skinnerizăm“, spun eu.

– Ce ar trebui să facem? întreabă el.

– Poate c-ar trebui să folosim principiile skinneriene ca s-o scăpăm de acest obicei. De fiecare dată când o luăm în brațe îi oferim ceea ce Skinner ar numi întărire pozitivă. Trebuie să eliminăm comportamentul prin reducerea și apoi prin oprirea reacțiilor noastre.

Eu și soțul meu avem această conversație în pat. Sunt surprinsă de cât de repede am preluat limbajul lui B.F. Deja vorbesc ca o expertă. Este aproape distractiv. Haosul e controlat. Odihna revine.

– Deci tu sugerezi s-o lăsăm să plângă, spune el.

Pare îngrijorat. Toți părinții cunosc această dezbatere.

– Nu. Ascultă! Nu să plângă până nu mai poate, ci să impunem o rată strictă de întărire redusă. Prima oară când plânge o ținem în brațe numai trei minute. Următoarea dată o ținem numai două. Putem chiar să folosim un cronometru. Vocea îmi este din ce în ce mai entuziasmată sau e numai anxioasă? Apoi mărim încet durata în care o lăsăm să plângă. Totul o să fie foarte, foarte gradual. Încet, vom elimina comportamentul dacă ne vom elimina reacțiile… posibilitățile, spun eu, în timp ce-mi plimb mâna peste modelul cearșafului, o serie de grile verzi, care, la un moment dat, arătau ca o tablă de șah, însă acum arată ca hârtia din laborator.

Soțul meu mă privește îngrijorat. Nu e psiholog, dar, dacă ar fi, ar aparține probabil școlii lui Carl Rogers. Are o voce blândă și o atingere și mai blândă.

– Nu știu ce să spun, zice el. Ce crezi c-o s-o învățăm făcând asta?

– Să doarmă toată noaptea singură.

– Sau, spune el, o să realizeze că noi nu reacționăm când are nevoie de ajutor, că nu suntem acolo când ea se află în pericol, fie el real sau imaginar. Nu e genul de perspectivă pe care vreau s-o împărtășesc.

Cu toate acestea, câștig dezbaterea. Ne hotărâm să ne skinnerizăm fata, pentru simplul fapt că avem nevoie de odihnă. La început, e brutal s-o auzim țipând: „Mama! Tata!“, s-o punem jos când ea își întinde brațele spre noi, însă așa facem și funcționează ca prin magie… sau știință. În cinci zile, copilul se poartă ca un narcoleptic dresat: cum simte cearșaful patului pe obraz, cade într-un somn de zece ore, și toate nopțile noastre sunt liniștite.

Însă treaba stă în felul următor: toate nopțile noastre sunt liniștite. Uneori însă, eu și soțul meu nu putem dormi. N-am uitat cumva să dăm drumul la monitor? E volumul dat destul de tare? I s-a rupt suzeta în gură și o să se înece? Stăm treji, iar prin monitor auzim uneori sunetul respirației fetiței, ca un vânt static, însă vocea nu i se aude nici măcar o dată – nici un scâncet, nici o chicoteală, nici o vorbă spusă în vis. A fost redusă la tăcere într-un mod înfricoșător.

Doarme foarte nemișcată, în cutia ei albă pentru bebeluși.

Câteva dintre cutiile folosite de Skinner au fost arhivate la Harvard. Mă duc să le văd. Se află în subsolul Clădirii William James, la care încă se lucrează. Trebuie să port o cască, o carapace galbenă și greoaie pe cap. Cobor scările. Se simte în aer o umezeală urât mirositoare, iar muște negre bâzâie ca neuronii, fiecare plină de scop. Pereții sunt poroși, iar când îi atingi, te murdărești pe mâini de o pudră albă, fină. Trec pe lângă un muncitor cu cizme înalte care fumează, iar vârful aprins al țigării îi sfârâie în colțul gurii. Îmi imaginez că beciul acela e plin de șobolani ce se plimbă printre cutii, cu ochii roz, sticloși și cozile murdare: ce libertate!

În față, văd o pată mare pe un perete din cărămizi. Sau este o umbră?

– Acolo sunt, îmi spune ghidul meu, administrator al clădirii, indicându-mi locul respectiv.

Merg înainte. În fața mea, în întunericul subsolului, disting niște vitrine mari din sticlă și, în ele, un fel de schelet. De aproape, văd că sunt rămășițele conservate ale unei păsări, cu oasele ei goale și potrivite pentru zbor aranjate în așa fel încât dau senzația că tocmai își ia avânt și având craniul plin de găuri mici, ca de ac. Poate că este unul dintre porumbeii lui Skinner. Orbitele ochilor îi sunt adânci, cu o mică strălucire vie în ele, care dispare apoi.

Îmi mut privirile de la oase la cutii și rămân surprinsă de ce văd. Oasele se aliniază cu misterul acestui bărbat, însă cutiile, faimoasele cutii… astea sunt faimoasele cutii negre? În primul rând că nu sunt negre. Sunt gri. Am citit oare că sunt negre sau, pur și simplu, am inventat asta, în acea intersecție în care se întâlnesc faptele cu mitul pentru a crea tot felul de obiecte stranii? Nu, aceste cutii nu erau negre. În plus, par uzate, având câte un dispozitiv extern cu grafic și mici zone pentru dresaj. Pedalele sunt foarte mici, aproape drăguțe, însă vasele pentru mâncare sunt dintr-un crom rece, de azil. Iată ce fac: ridic capacul și-mi bag capul într-o cutie de-a lui Skinner, unde miroase a fecale, frică, mâncare, pene, lucruri moi și dure, bine și rău; cât de repede se transformă un obiect dintr-unul inofensiv într-unul amenințător. Cât de greu e să descrii fie și o cutie.

Mă gândesc: poate că modul cel mai precis de a-l înțelege pe Skinner este să-l privești ca fiind două persoane, nu una. Există Skinner-ideologul, bărbatul morbid care visa la crearea unei comunități de oameni dresați ca niște animale; și apoi e Skinner-omul de știință, care a făcut descoperiri discrete ce au schimbat pentru totdeauna modul în care privim comportamentul. Există datele oferite de Skinner, care sunt de nerespins și geniale, puterea întăririi intermitente, varietatea de comportamente care pot fi modelate, îmbunătățite sau eliminate, iar apoi este filosofia lui Skinner, ce i-a adus reputația întunecată. Aceste două lucruri s-au amestecat în mintea publicului – cu siguranță și într-a mea – pe măsură ce știința și ideile oferite s-au unit într-un haos mitic. Însă poți separa vreodată, cu

adevărat, semnificația datelor de utilizările lor sociale propuse? Putem să ne gândim numai la divizarea atomului, nu și la bomba și rămășițele care au urmat? Oare știința nu este înrădăcinată în pământul constructului social, astfel încât valoarea a ce descoperim să fie legată de valoarea scopurilor pe care i le atribuim revelației? Și tot așa, ne învârtim în cerc. Este un puzzle lexical, sintactic, ca să nu mai zic și unul moral, și unul intelectual de mare importanță: ideea că știința și datele ei sunt evaluate cel mai bine într-o cutie, departe de mâinile umane care, inevitabil, o modelează.

Lăsând la o parte întrebările legate de aplicare ca mod de măsurare a datelor, care sunt toate mecanismele ce au contribuit la infamia lui Skinner? Cum și de ce au reușit mitul bizar al fiicei moarte (care se pare că trăiește), cutiile negre și cercetătorul robotic să aibă prioritate în fața unei perspective mai nuanțate a unui bărbat care a pendulat între proză lirică și calcule, care făcea baie gol în lac, după ce-și testa șobolanii și păsările, care fredona Wagner, compozitorul emoției pure, în timp ce studia reflexul unei broaște? Cum s-a pierdut toată această complexitate? Cu siguranță, chiar Skinner poate fi învinuit parțial de asta. „Era lacom“, spune o sursă care vrea să rămână anonimă. „A făcut o descoperire și a încercat s-o aplice întregii lumi, așa încât a căzut peste margine.“

Și totuși, în afară de lăcomie, există mai multe aspecte care nu ne plac la el. Odată cu dezvoltarea unor noi dispozitive, Skinner a ridicat întrebări ce reprezentau un afront pentru imaginația occidentală, care se mândrește cu libertatea, în timp ce are dubii mari despre cât de solide sunt presupusele noastre libertăți. Teama noastră de concepțiile simplificatoare, suspiciunile că e posibil să nu fim decât niște reacții automate nu au devenit cunoscute în era industrială, așa cum cred majoritatea oamenilor. Sunt mult, mult mai vechi. Încă de când Oedip s-a înfuriat pe tatăl său ori Ghilgameș a încercat să se elibereze de planurile predestinate ale zeului său, oamenii și-au pus întrebări și și-au făcut griji în privința gradului în care ne orchestrăm propriile acțiuni în calitate de agenți. Printre altele, munca lui Skinner a fost recipientul în care acele temeri, mereu reînviate, au fost revărsate, în umbra noilor mașinării strălucitoare ale secolului XX.

Înainte să ies din arhivele lui Skinner, mai fac o oprire, ca să văd faimoasa cutie în care Skinner a crescut-o pe Debbie a lui, care e moartă sau vie. Cutia în sine a fost demontată, însă văd o poză cu ea, din Ladies' Home - Journal, ce a publicat un articol despre invenție în 1945. Dacă vrei să-ți crești reputația de om de știință, o asemenea revistă nu e, probabil, cea mai bună alegere. Faptul că Skinner a ales să-și publice presupusele invenții științifice într-o revistă de mâna a doua pentru femei arată ce abilități sărace de promovare avea.

„BEBELUȘ ÎN CUTIE" – acesta e titlul articolului, iar sub el, într-adevăr, se află poza unui copilaș într-o cutie, o Deborah cu aer de heruv rotofei care zâmbește și se împinge în laturile de plexiglas. Citesc mai departe. Se pare că acea cutie era numai un loc de joacă actualizat, în care tânăra Deborah petrecea câteva ore pe zi. Având un mediu controlat de termostat, îi asigura lipsa iritațiilor provocate de scutec și-i menținea curate căile nazale. Deoarece temperatura era foarte bine stabilită, nu era nevoie de pătură. Astfel, pericolul sufocării, coșmarul oricărei mame, era eliminat. Skinner a tapițat cutia pentru bebeluș cu un material special, ce absorbea mirosul și umezeala, astfel încât timpul pe care o femeie îl petrecea spălându-l pe bebeluș era redus la jumătate, și ea era liberă să-și folosească mâinile pentru alte lucruri – totul înainte de apariția scutecelor de unică folosință. Totul părea uman, ba chiar de-a dreptul feminist. Continui să citesc. Oferindu-i copilului un mediu cu adevărat benefic, un mediu în care nu existau pericole (dacă bebelușul cădea, nu se rănea, deoarece colțurile erau tapițate, pentru evitarea loviturilor), cu alte cuvinte, un mediu care condiționa prin oferirea recompenselor pure, Skinner spera să crească o tânără încrezătoare și luptătoare, care avea să creadă că-și putea controla mediul și, deci, să abordeze lumea în același fel.

Totul pare bine intenționat, ba chiar nobil, și-i oferă lui Skinner o aură umană. Dar apoi (mereu există un „dar apoi" în această poveste), citesc denumirea propusă de Skinner pentru invenția sa: „Condiționatorul Moștenitorului". Este fie înfricoșătoare, fie pur și simplu stupidă.

Există mii și mii de Deborah Skinner listate online, însă nici una dintre ele nu se potrivește. Mi-ar plăcea s-o găsesc, să confirm că e vie. Sun o Deborah Skinner, autoarea unei cărți de bucate intitulate Crab Cakes and Fireflies [Turte de crab și licurici], și o Deborah de patru ani, pe lângă multe alte numere deconectate. Sun mai multe Deborah care sunt fie în florării, fie pe benzi de alergat, câteva care vând proprietăți imobiliare și fac comerț cu cărți de credit, însă nici una nu poate afirma că l-ar cunoaște pe B.F. Skinner.

Nu, n-o găsesc pe Deborah Skinner nicăieri în America și nu găsesc nici rapoartele unei morți în Billings, Montana. Însă, datorită asocierilor făcute de internet, o găsesc pe sora ei, Julie Vargas, profesoară de pedagogie la Universitatea din Virginia de Vest. Îi telefonez.

– Scriu despre tatăl tău, îi spun, după ce stabilesc că este cu adevărat fiica lui.

În fundal se aud tigăi. Aud ce pare să fie un cuțit care taie și mi-o imaginez pe ea, cealaltă fiică a lui Skinner, cea care a ratat mitul și care acum fierbe cartofi și taie morcovi pe un tocător vechi, undeva unde nimeni nu poate s-o vadă.

– Aha, și ce anume scrii despre el?

Nu am nici un dubiu că aud suspiciune în tonul ei, ba chiar e puțin defensivă.

– Scriu despre niște experimente psihologice măreațe și vreau să-l includ pe tatăl tău în carte.

– Aha, spune ea, fără să continue.

– Așa că mă-ntrebam dacă mi-ai putea spune cum era.

Aud sunetul cuțitului și cum o ușă e trântită în fundal.

– Mă întrebam, încerc eu din nou, dacă mi-ai putea spune ce crezi despre…

– Sora mea e bine mersi, spune ea.

Nu am întrebat-o asta, dar evident că mulți alții da. Evident este și că întrebarea o plictisește. Știe că toate întrebările despre familia ei încep și se termină în același loc, trecând peste munca în sine.

– I-am văzut poza online, îi spun.

– E artistă, spune Julie. Locuiește în Anglia.

– Era apropiată de tatăl vostru? întreb.

– Amândouă eram, spune Julie, după care face o pauză și simt lucrurile care se lovesc de tăcere: amintiri, sentimente, mâinile tatălui pe capul ei. Mi-e foarte dor de el, spune ea.

Cuțitul nu se mai aude. Ușa nu se mai trântește. Iar în spațiul din care vin sunetele se aude vocea lui Julie Skinner Vargas, o voce care se revarsă, plină de amintiri, de un fel de incontinență nostalgică – nu se poate controla.

– Avea un fel aparte de a fi cu copiii. Îi iubea. Mama noastră… Ei bine, mama noastră era… Și nu termină propoziția. Însă tatăl nostru… tata ne făcea zmeie, pe care le ridicam în Monhegan, și ne ducea la circ în fiecare an, iar câinele nostru, Hunter, era un beagle, și tata îl învățase să se joace de-a v-ați ascunselea. Putea învăța orice pe oricine, prin urmare câinele nostru se juca de-a v-ați ascunselea, spune ea. Era o lume… zmeiele alea… le făceam cu ață și bețe și le ridicam deasupra capetelor, pe cer.

– Deci, pentru tine, a fost un om cu adevărat grozav.

– Da, spune ea. Știa exact de ce avea nevoie un copil.

– Ce părere ai de criticile provocate de munca lui?

Julie râde. Râsul e mai mult ca un lătrat.

– Îl compar cu Darwin, spune ea. Oamenii au negat ideile lui Darwin, pentru că erau amenințătoare. Ideile tatălui meu sunt amenințătoare, dar sunt la fel de măreațe ca ideile lui Darwin.

– Ești de acord cu ideile tatălui tău? întreb eu. Ești de acord cu el că suntem niște automate, că nu avem liber-arbitru, sau crezi că a dus prea departe datele experimentelor?

Julie oftează.

– Vezi tu, dacă tata a făcut vreo greșeală, ea a constat în cuvintele pe care le-a ales. Oamenii aud cuvântul control și cred că e fascist. Dacă tata ar fi spus că oamenii erau influențați de mediile lor sau inspirați de ele, nimeni n-ar fi avut nici o problemă. Adevărul despre tatăl meu este că era un pacifist. Era un susținător al copiilor. Nu credea în nici un fel de pedeapsă, pentru că văzuse că nu funcționa cu animalele. Tatăl meu e răspunzător pentru eliminarea legii pedepsei corporale în California, dar nimeni nu-și amintește de el pentru asta. Nimeni nu-și amintește, spune ea – și vocea îi răsună tot mai nervoasă –, cum răspundea la fiecare scrisoare pe care o primea, în timp ce umaniștii – și aici, practic, scuipă cuvântul – acei presupuși umaniști, școala cu „eu sunt bine, tu ești bine“, nici măcar nu se oboseau să răspundă la scrisorile trimise de fani. Erau prea ocupați. Tata nu era prea ocupat pentru oameni, spune ea.

– Nu, nu era, spun eu, și dintr-odată mi-e puțin frică.

Această Julie pare puțin prea temperamentală, puțin prea atașată de tatăl ei.

– Permite-mi să te întreb ceva, spune Julie, și-mi dau seama din tonul vocii ei că întrebarea va fi una importantă, care mă va pune la colț. Pot să te întreb ceva? Spune-mi sincer.

– Da, îi răspund.

– I-ai citit vreodată cărțile, de exemplu, Dincolo de libertate și demnitate, sau ești doar o altă cercetătoare a surselor secundare?

– Ei bine, spun eu, bâlbâindu-mă, am citit multe dintre cărțile tatălui tău, crede-mă…

– Te cred, a spus ea, dar ai citit Dincolo de libertate și demnitate?

– Nu, spun eu, m-am limitat la textele strict științifice, nu la tratatele filosofice.

– Nu poți separa știința de filosofie, spune ea, răspunzând întrebărilor mele de mai devreme. Așa că fă-ți temele – iar acum e ca o mamă bătrână sau ca o mătușă. Vocea ei e calmă și caldă. S-a întors la tăiat morcovi și cartofi. Fă-ți temele, spune ea, și după asta mai vorbim.

În acea noapte, după ce mi-am pus copilul la culcare, am luat exemplarul uzat al cărții Dincolo de libertate și demnitate, tratatul pe care l-am asociat cu alte texte totalitare, precum Mein Kampf. Sunt tratate pe care le am de mult timp, dar pe care nu le-am citit până acum.

„Lucrurile se înrăutățesc și e descurajator să aflu că tehnologia este în mare parte de vină. Salubrizarea și medicina au acutizat problemele care țin de controlul populației. Războiul a atins un nou nivel de oroare odată cu inventarea armelor nucleare, iar căutarea abundentă a fericirii este în mare parte răspunzătoare de poluare.“

Deși textul a fost scris în 1971, aș fi putut la fel de bine să citesc un discurs ținut de Al Gore sau o declarație oficială a Partidului Verde din 2003. Este adevărat că, mai departe în text, Skinner spune lucruri tulburătoare: „Prin chestionarea controlului exercitat de omul autonom și prin demonstrarea controlului exercitat de mediu, o știință a comportamentului pune la îndoială concepte precum demnitatea și valoarea“. Însă afirmații de genul acesta sunt îngropate într-un text foarte pragmatic. Skinner propune o politică socială umană, înrădăcinată în descoperirile lui experimentale. Propune să apreciem imensul control (sau influență) pe care mediul înconjurător îl are asupra noastră și să modelăm acel mediu într-un fel care să ne „întărească pozitiv“, cu alte cuvinte, să genereze un comportament

adaptiv și creativ în toți cetățenii. Skinner îi cere societății să creeze repere ce scot la suprafață cele mai bune versiuni ale noastre, spre deosebire de reperele ce ne încurcă, precum cele care există în închisori și în locurile sărace. Cu alte cuvinte, nu mai pedepsiți. Nu mai umiliți. Cine ar putea să nege asta? Lăsați retorica deoparte. Nu confundați conținutul cu controversa.

Conținutul spune: „Generația noastră nu suferă din cauza anxietății, ci a războaielor, a crimelor și a altor lucruri periculoase. Sentimentele sunt produsul secundar al comportamentului". Această afirmație este suma totală a antimentalismului controversat al lui Skinner, el insistând să nu ne concentrăm pe minte, ci pe comportament. Nu e diferit de expresia preferată a mamelor: acțiunile înseamnă mai mult decât cuvintele. Potrivit lui Skinner, dar și autorului Norman Cousins din curentul New Age, când facem ceva răutăcios, ne simțim răutăcioși, nu și viceversa. Fie că sunteți de acord cu asta, fie că nu, e departe de a fi antiumanitar. Mai încolo în carte, când scrie că omul există incontestabil în relație cu mediul său și nu poate fi niciodată eliberat de asta, Skinner se referă oare la galerele care limitează, așa cum au interpretat mulți, sau pur și simplu la rețeaua web care ne conectează cu totul? L-am văzut pe Jerome Kagan sărind sub biroul său, asigurându-mă că avea liber-arbitru și că putea exista independent de mediul său. Poate că reacționează din cauza unei tradiții mai problematice, cea a patriarhatului și a singurătății. Din perspectiva lui Skinner, toți părem să fim conectați și trebuie să ne asumăm răspunderea pentru firele care ne leagă. De comparat asta cu ce scrie feminista Carol Gilligan, că trăim într-o rețea interdependentă și că femeile realizează și onorează acest lucru. Gilligan și toți psihoterapeuții feminiști care au urmat susțin că suntem înrudiți, nu separați, și că vom continua să ne năruim dacă nu vom vedea lumea în acest fel și nu vom construi o moralitate bazată pe acest fapt irefutabil. Pe ce și-au bazat teoriile Gilligan, Jean Baker Miller și alți teoreticieni feminiști? Spiritul lui Skinner plutește în cuvintele lor; poate că el a fost primul psiholog feminist sau poate că psihologii feminiști sunt, în secret, skinnerieni. Oricum ar fi, l-am privit pe acest om prea simplist. Se pare că l-am definit noi înainte ca el să ne fi putut defini.

Julie, care vine la Boston cu afaceri, mă invită să vizitez vechea casă a lui B.F. Skinner, pe Old Dee Road nr. 11, în Cambridge. E o zi frumoasă când ajung acolo, iar în grădini cresc spirale înalte de plante. Julie e bătrână, mult mai bătrână decât mă așteptam, are pielea translucidă și delicată, iar ochii sunt verzi. Mă primește înăuntru. Asta e casa lui B.F. Skinner, locul unde a trăit și a murit, locul unde se întorcea după zile lungi petrecute în laborator, timp în care descoperea natura maleabilă a vieții mamiferelor, legăturile cu comunitățile noastre și ramificațiile variate. Condiționare operantă: o frază rece pentru un concept care ar putea însemna cu adevărat că suntem sculptori și sculpturi, artiști și opere de artă, responsabili pentru lucrurile pe care le provocăm.

Casa a rămas în familie. În prezent, o locuiește Kristina, nepoata lui Skinner, despre care Julie îmi spune că este achizitor pentru lanțul de magazine Filene's. Masa din bucătărie este acoperită cu cataloage Victoria's Secret, poze cu lenjerie din dantelă neagră fiind așezate lângă alte poze, cu Pavlov și câinele lui plin de bale.

Julie mă conduce jos, către biroul în care stătea Skinner când, în urmă cu aproape un deceniu, a intrat în comă și a murit. Deschide ușa.

– Am păstrat totul exact așa cum era când a fost dus la spital, spune Julie, și mi se pare că-i simt lacrimi în voce.

Biroul are mucegai. Lângă unul dintre pereți se află o cutie galbenă imensă, în care Skinner dormea și asculta muzică. Pe pereți sunt poze cu Deborah, cu Julie când era mică și cu câinele Hunter. O carte mare a rămas deschisă la pagina la care era în urmă cu mulți ani. Ochelarii lui sunt așezați pe birou. Vitaminele îi sunt aliniate, mai multe capsule în formă de glonț, pe care nu a mai apucat să le înghită în acea zi în care a fost luat și, nu mult mai târziu, îngropat în cutia lui finală, adevărata cutie neagră. Ating vitaminele. Ridic paharul, pe marginea căruia se află urmele unui elixir - albastru evaporat. Mi se pare că-i simt mirosul. Mirosul lui B.F. Skinner. Mirosul bătrâneții și al excentricității, miros de transpirație râncedă, bale de câine, fecale de pasăre, dulceață. Dosarele sunt deschise, și citesc etichetele: „Porumbei care joacă ping-pong", „Experimentul patului în aer", și apoi, pe spatele unui dosar, scrie: „Sunt umanist?" Este ceva foarte

vulnerabil în a avea un dosar care pune atât de deschis o astfel de întrebare, poate chiar întrebarea centrală.

– Pot să-l citesc? o întreb pe Julie.

– Sigur.

Amândouă șoptim acum, șoptim în trecutul prezervat. Îl scoate. Scrisul lui de mână este înghesuit și dezordonat – foarte puțin lizibil. Citesc „pentru binele omului“; peste câteva propoziții, „ca să prezervăm și să supraviețuim trebuie să“; iar spre sfârșitul paginii, ceva ce pare să fie „mă întreb dacă merit“.

Mă uit la Julie.

– Aveți de gând să arhivați formal acest material sau îl țineți aici?

Ochii îi lucesc în penumbra biroului, iar asta, laolaltă cu faptul că a transformat lumea tatălui ei într-un altar, mă face să cred că, pentru ea, el este singurul lucru în privința căruia nu va avea dubii vreodată, singurul semn ambiant a cărui sclavă este. Ar fi vrut B.F. Skinner un asemenea devotament sau ar fi încurajat-o să meargă mai departe în căutarea unor noi întăriri care ar genera reacții noi ce ar declanșa date și idei noi, în timp ce porumbeii ar fi mâncat, iar șobolanii ar fi tot fugit.

– Vezi asta, spune Julie și arată spre o masă mică de lângă un șezlong. Aici este bucata de ciocolată pe care tata o mânca înainte să intre în comă, și, când mă uit în jos, văd o bucată de ciocolată neagră pe o farfurie, iar mușcătura lui B.F. e fosilizată în ea. Vreau să păstrez ciocolata asta pentru totdeauna, spune Julie.

– Cât e de veche? o întreb.

– Are peste un deceniu și încă este într-o stare bună.

O privesc. Puțin mai târziu, după ce părăsește camera, ridic pătratul mușcat și-l studiez cu atenție. Văd exact locul în care gura lui s-a întâlnit cu marginea dulcelui, și apoi, împinsă de o forță pe care nu o puteam vedea,

un semn care nu știam că urmează sau poate o dâră de libertate totală (nu știu răspunsul după tot acest timp – nu-l știu). Îmi ridic brațul, sau brațul îmi este ridicat, și duc ciocolata la gură. O ciocolată veche, prăfuită. Iau o mușcătură mică, îmi las urma dinților lângă a lui, iar pe ai mei rămâne gustul a ceva foarte straniu și vag dulce.

2. Camera obscură

Stanley Milgram și supunerea față de autoritate

În 1961, un profesor asistent de psihologie în vârstă de 27 de ani, de la Yale, Stanley Milgram, a vrut să studieze supunerea față de autoritate. În lumea de după Holocaust, oamenii au încercat să înțeleagă felul în care ofițerii SS împușcaseră, gazaseră și torturaseră până la moarte douăsprezece milioane de oameni – aparent, la ordinele comandanților. Explicația general acceptată avea de-a face cu noțiunea populară pe atunci de „personalitate autoritară", potrivit căreia anumite experiențe din copilărie ale unor oameni stricți ar produce persoane care ar face orice oricui, dacă sunt instruite. Milgram, un psiholog social, a suspectat că această explicație era prea limitată. A presupus că răspunsul pentru supunerea distructivă se afla mai puțin în puterea personalității și mai mult în puterea situației. Din punctul său de vedere, orice situație în mod special persuasivă l-ar putea face pe orice om rațional să-și abandoneze preceptele morale și să comită atrocități la comandă. Pentru a-și testa ipoteza, Milgram a pus la cale una dintre cele mai mari și mai oribile farse ale psihologiei. A creat o „mașinărie de șoc" falsă, dar convingătoare. A recrutat sute de voluntari și le-a ordonat să livreze ceea ce ei credeau că erau niveluri ucigătoare de electricitate unui actor care se prefăcea că avea dureri și apoi că murea. Cât de departe sunt capabili să meargă oamenii când primesc ordine? Câți civili de rând ar asculta cerințele unui experimentator și să electrocuteze pe altcineva? Câți s-ar împotrivi? Iată ce a descoperit.

Partea întâi – Experimentul

E posibil să întârzii. Alergi pe o stradă mică din New Haven, Connecticut. Este luna iunie 1961, iar în fața ta se ridică turlele bisericii episcopale din Yale. Străzile miros a vară, flori ude strivite și fructe stricate și poate, datorită acestui lucru, ți-e deja puțin rău. În anticipare. Din cauza mirosului. Ceva dulce și ars se simte în aer.

Sau poate nu ești în întârziere. Poate ești genul responsabil, care ajunge cu câteva minute înainte, așa că te plimbi până acolo, și luna nu se vede din cauza ploii, o ploaie de vară ce aruncă argint și intensifică mirosul de canalizare și ciment de pe străzi. În acest scenariu, deja ți-e puțin rău, deși nu-ți dai seama. Simți acel miros, ceva ce putrezește în aer.

Ai în mână anunțul. În urmă cu numai două săptămâni, l-ai rupt din ziar. „Te plătim cu 4 dolari pentru o oră din timpul tău. Căutăm persoane pentru studiul memoriei.“ Accepți, pentru că era vorba de Yale și pentru că ți se - ofereau destui bani cât să cumperi un mixer nou și să-l înlocuiești pe cel vechi, care s-a stricat, și, în plus, totul e în numele științei. Acum ești pe drum. Pe drum! Străzile lăturalnice sunt atât de… lăturalnice; sunt întortocheate, cărămizile se îngrămădesc, iar buruienile ies dintre betoane. Te împiedici. Te îndrepți. Ajungi la adresă – clădirea Linsly-Chittenden –, o ușă cenușie, pe care urmează să intri, se deschide singură, și un bărbat apare din partea cealaltă. Are fața roșie și-i curg lacrimi pe obraji. Se mișcă în umbră, acum e rândul tău. Intri.

Mai întâi ți se plătește. Intri în camera care se află într-o stare mai groaznică decât trotuarul care te-a adus acolo. Pereții sunt cojiți, țevile goale formează o rețea complexă pe tavan, și un bărbat sumbru, într-un halat alb, îți dă trei bancnote noi și patru monede reci de 25 de cenți. Spune:

– Uite compensația ta. Este a ta, indiferent de ce se întâmplă… Ceva de genul ăsta.

Te întrebi ce urmează să se întâmple.

Un alt bărbat intră în cameră. Are fața rotundă, un zâmbet prostesc și o pălărie de paie așezată strâmb pe cap. Are ochi albaștri, însă nu au albastrul de gheață al inteligenței și nici albastrul intens al pasiunii; sunt de un albastru anost. Chiar înainte să se întâmple ceva, îți spui: „Bărbatul acesta nu pare deștept“. Spune că numele lui e Wallace sau ceva asemănător.

– Bună, spui tu, numele meu e Goldfarb sau Wentworth. Alegi un nume, orice nume e bun. Amintește-ți doar că, oricare ar fi numele, aici e vorba de tine.

Experimentatorul spune:

– Suntem interesați să aflăm mai multe despre efectele pe care le are pedeapsa asupra învățării. Există foarte puține cercetări sistematice pe acest subiect, și sperăm că descoperirile noastre vor ajuta sistemul educativ. În acest experiment, unul va fi elevul și va primi șocuri, când va greși perechile de cuvinte care îi sunt citite, iar celălalt va fi profesorul, care va administra șocurile, când repetiția perechii de cuvinte va fi greșită. Acum, care dintre voi vrea să fie elevul și care profesorul?

Te uiți la… cum îl cheamă? Wallace. Iar Wallace ridică din umeri. Tu ridici din umeri. Experimentatorul spune:

– O să tragem la sorți.

Are în mâini două foi de hârtie împăturite. Alegi una. Wallace alege una. Pe a ta scrie: „Profesor“. Slavă Domnului! Wallace spune, râzând:

– Se pare că eu sunt elevul.

Experimentatorul vă face semn să-l urmați. Asta faci. Treci printr-un hol scurt și întunecat și ajungi într-o cameră care arată ca o celulă.

– Așază-te pe scaunul ăsta, îi spune experimentatorul lui Wallace, iar Wallace îl ascultă. Nu e un scaun normal, ci unul electric, cu un întrerupător pe masă și curele, și electrozi ciudați de pus pe piele.

– Trebuie să-l legăm, spune experimentatorul, vrând să spună: „Legați-l pe Wallace“, și, dintr-odată, ești aplecat deasupra acestui bărbat mare, îl legi de scaun, ca și cum ar fi un bebeluș, pielea lui fiind surprinzător de moale.

Experimentatorul ia o cutie cu o pastă și spune:

– Dă-l cu asta pe mâini, pentru electrozi.

Înainte să-ți dai seama, îl masezi cu unsoare și te simți oarecum rău, și puțin excitat, iar experimentatorul spune:

– Strânge curelele.

Asta faci. Dai cu unsoare și strângi curelele negre, iar Wallace este legat strâns. Chiar înainte să pleci, te uiți la el, un bărbat captiv, ochii lui palizi fiind puțin speriați, doar o sclipire de teamă, și nu vrei decât să-i spui:

– Șșșt! Nu se va întâmpla nimic rău aici.

Nu se va întâmpla nimic rău aici. Nu se va întâmpla nimic rău aici. Îți repeți asta, în timp ce-l urmezi pe experimentator în afara camerei ca o celulă, într-o altă cameră, ce arată tot ca o celulă. Nu e nici un scaun electric acolo, ci un generator imens, cu butoane sclipitoare, sub care sunt scrise voltaje: 15, 30, 45, până la 450. Pe nivelurile de sus scrie: „Pericol. Șoc extrem. XXX“. Iisuse H. Hristoase! De la ce vine acel H? Ce, Iisus avea un al doilea nume? Poate Haley, Halifax, Huston? Începi să te gândești serios la acest al doilea nume al lui Iisus. Uneori, ți se întâmplă asta, să te gândești la ce nu trebuie ca să nu fii nevoit să te gândești la ce trebuie. Halifax. Haley. Huston. Între timp, experimentatorul spune:

– Citește-i lui Wallace la microfon aceste secvențe de cuvinte. Pentru fiecare greșeală pe care o face, îi dai un șoc. Începi cu cel mai mic, 15, și crești intensitatea șocurilor. Pot să-ți dau o mostră de șoc?

Sigur, mereu ți-au plăcut mostrele. Mostre de înghețată, de material, mostre în miniatură de șampoane din farmacii, așa că de ce nu și o mică mostră de șoc? Întinzi brațul. Pare alb și flasc în luminile fluorescente ale laboratorului. Este un braț urât, cu pete închise la culoare în locurile în care ies firele de păr. Experimentatorul îți pune un dispozitiv pe piele și simți o pereche de colți fierbinți, ca sărutul unei pisici de mare. Tresari și te dai înapoi.

– Acum au fost 45 de volți, spune experimentatorul. Ca să știi cum se simte pedeapsa.

Bine, bine.

Începi.

Lac, noroc, fân, soare. Copac, nebun, râs, copil. Perechile de cuvinte au un fel de poezie a lor, iar acum ești fericit, cu toate lacurile și toți nebunii, iar Wallace, a cărui voce se aude prin microfonul mic, pare și el fericit.

– Dă-i înainte cu ele, băiete! strigă el.

Continui să-i arunci cuvinte: ciocolată, gofră, iubită, cupidon – și atunci face prima sa greșeală. Uită de cupidon, e ghinionist în dragoste. Dai primul șoc, numai 15 volți, un ușor gâdilat, nimic îngrijorător.

Însă acel prim șoc schimbă totul. Îți dai seama de asta. Când repetă următoarea pereche de cuvinte, vocea lui Wallace e mai sumbră, mai serioasă, dar, ce naiba, face altă greșeală! Îi dai 30 de volți. La următoarea încercare, le nimerește, apoi la fel. Te trezești că ții cu el, după care greșește, la căsuța din copac. Apoi greșește la dalie și iarbă, și nici nu-ți dai seama când ajungi la 115 volți. Te uiți cum degetul aterizează pe buton. Apeși. Prin microfon se aude un țipăt.

– Dă-mi drumul, dă-mi drumul! Mi-a ajuns, dă-mi drumul de aici!

Începi să tremuri. Simți cum se adună transpirația la subsuori. Te întorci spre experimentator.

– Bine, spui. Presupun că trebuie să ne oprim. Vrea să plece.

– Experimentul îți cere să continui, spune bărbatul cu fața inexpresivă.

– Dar vrea să terminăm, spui. Nu putem continua, dacă vrea să terminăm.

– Experimentul îți cere să continui, repetă el, ca și cum nu ai auzi bine, ceea ce nu e cazul.

Auzi foarte bine și vezi foarte bine. Ai o dorință absurdă să-i spui bărbatului totul despre sănătatea ta impecabilă, și privirea excelentă, și notele bune de la facultate, și promovarea recentă de la muncă. Vrei să-i spui domnului Halat-Alb că ești o persoană decentă, care mereu a vrut să ajute, care ar face orice ca să nu dezamăgească, dar nu poți continua acest experiment. Nu suporți să dezamăgești, dar…

– Continuă, te rog, spune el.

Clipești. Uneori, soarele apare și dispare, în zilele în care norii se plimbă pe cer. Alea sunt cele mai bune zile, cu cer de un albastru proaspăt, nori albi ca niște bandaje, un steag foșnitor care flutură în vârful stâlpului. Continui. Undeva, între nor și steag, îți dai seama că mergi mai departe. Nu știi de ce, urăști să dezamăgești, iar acest experimentator pare să fie atât de sigur pe el, și, în timp ce continui, îți amintești cum, atunci când erai mic, a fost o eclipsă, iar soarele și luna s-au amestecat într-un minut auriu arzător.

Wallace face o greșeală. Face trei, patru greșeli, iar acum ai ajuns la 150 de volți, și el țipă:

– Am probleme cu inima. Dați-mi drumul! Nu mai vreau să fac parte din experimentul ăsta!

Iar experimentatorul stă lângă tine și spune:

– Continuă, te rog, șocurile sunt dureroase, dar nu-i fac rău. Nu vor apărea daune permanente ale țesutului.

Te lupți cu lacrimile. Numele tău e Goldfarb, sau Winegarten, sau Wentworth. Cum te cheamă? Nu mai ești așa sigur.

– Dar zice că are probleme cu inima, spui.

Crezi că rostești asta sau mintea ta șoptește asta?

– Nu vor apărea daune permanente ale țesutului, repetă el.

Iar tu țipi:

– Pentru numele lui Dumnezeu, cum rămâne cu daunele temporare?

La care el spune:

– Experimentul îți cere să continui.

Tu plângi acum sau râzi, stomacul îți râde în hohote, în timp ce-ți curg lacrimi din ochi, și spui:

– De ce nu mergem acolo, să vedem în ce stare e? Doar ca să ne asigurăm că e bine.

Domnul Halat-Alb dă din cap, auzi oasele care-i trosnesc în gât. Clic, clic, nu, nu, continuă – îți atingi gâtul și ești șocat.

Ești șocat de cât de alunecos e de la transpirație și de cât de ciudat de lipsit de oase pare să fie. Tot apeși, dar nu găsești nici o zonă tare. Oare experimentatorul e doctor?

– Ești doctor? îl întrebi. Ești convins că nu vor apărea daune permanente ale țesutului?

Pare atât de sigur pe el, exact ca un doctor, ceea ce tu nu ești, deși ai avut note bune la școală. Știe ce face. Tu nu. Poartă o haină albă. Prin urmare,

continui pe scara durerii, citești seturi de cuvinte – și ceva ciudat ți s-a întâmplat. Te concentrezi pe sarcina ta. Citești fiecare set de cuvinte cu atenție. Tragi de mânere ca un pilot. Raza vizuală ți se micșorează la dispozitivul pe care ții mâna. Zbori către ceva. Zbori prin ceva, dar nu-ți dai seama ce este. Ai o treabă de făcut. Nu e vorba de cer senin. Nu e vorba de soare, oase, clipit și steaguri. Ai o treabă de făcut. Prin urmare, carnea dispare, iar Wallace dispare, în locul lui fiind o mașinărie care lucește.

La 315 volți, Wallace scoate un ultim țipăt înfiorător, apoi se oprește. Tace. La 345 de volți, te întorci către experimentator. Te simți foarte ciudat. Te simți gol pe dinăuntru, iar când vorbește experimentatorul pare să te umple cu aerul lui.

– Consideră tăcerea un răspuns greșit, spune el, iar asta ți se pare atât de ciudat încât începi să strănuți și să râzi.

Tot râzi și râzi, și tragi de manetă, pentru că nu există nici un mod în care să ieși, în care să spui: „Nu! Nu! Nu!“

Poți spune asta în minte, însă mâinile tale nu pot face asta, și înțelegi cât de mare e distanța dintre cap și mâini. Sunt kilometri de tundră sălbatică. Mintea îți spune nu, în timp ce mâinile îți dansează pe bordul de șocuri electrice, în jurul cuvintelor – fustă, fler, podea, vârtej; gâscă, pană, pătură, stea. Totul, în timp ce în jur e o tăcere stranie, punctată de sfârâieli electrice, dar nici un bărbat. Nu e nici un bărbat acolo.

E ca și cum te-ai trezi. E ca și cum ai adormi și ai visa nebuni și rechini, după care te-ai trezi, și totul s-a terminat. Experimentatorul spune:

– Acum putem să ne oprim.

Pe ușă intră Wallace, cu pălăria tot într-o parte, fiecare fir de păr la locul lui. Arată bine.

– Băiete, m-ai zguduit acolo, dar nu-ți port ranchiună – îți strânge mâna. Vai, ce transpirat ești! Calmează-te! Dumnezeule, sunt cunoscut pentru melodramă, dar sunt bine.

Experimentatorul repetă același lucru.

– Wallace e bine. Șocurile nu au fost atât de rele pe cât păreau. Pericolul, nivelul letal, e numai la animalele mici de laborator, și pentru asta folosim, de obicei, generatorul.

„Aha“, te gândești.

Wallace pleacă. Un bărbat mic și sprinten, pe nume Milgram, intră în cameră și spune:

– Pot să-ți pun niște întrebări?

Apoi îți arată poza unui elev care e biciuit, și-ți verifică nivelul de educație, și te întreabă dacă ai fost în armată și ce religie ai și de ce ești atât de amorțit. Răspunzi la tot și ești și confuz. Așadar, generatorul de șocuri era creat pentru șoareci, nu pentru oameni? Ești șoarece sau om? Dacă Wallace nu era rănit, de ce țipase atât de tare? De ce vorbise despre inima lui? Știi cum stă treaba cu inimile. Știi cum stă treaba cu oasele și sângele, doar le ai și tu. O furie se trezește în tine. Te uiți la micuțul Milgram și spui:

– Înțeleg. Nu era deloc vorba despre învățat. A fost un experiment despre supunere, supunere în fața autorității.

Iar Milgram, care are numai douăzeci și șapte de ani și e foarte tânăr pentru a iniția un experiment atât de controversat, dăunător, edificator și, în cele din urmă, faimos, se întoarce spre tine. Are ochi verzi, de culoarea acadelelor, și o mică mâzgălitură roșie pe post de gură. Repeți:

– A fost vorba despre supunere.

Și Milgram spune:

– Da, a fost vorba despre supunere. Dacă n-ai fi ghicit, ți-aș fi spus mai târziu, într-o scrisoare standard pe care le-o trimit prin poștă subiecților mei. 65% din ei s-au purtat exact ca tine. E normal ca o persoană să facă alegerile pe care le-ai făcut, în situația în care te-am pus. Nu ai de ce să te simți prost.

Dar asta nu-ți oferă alinare. Te-a păcălit o dată, dar n-o să te păcălească de două ori. Nu există cuvinte care să te liniștească, după tot ce ai învățat în laboratorul lui. Lac, nebun, lebădă, cântec.

Ai învățat că ai sânge pe mâini. Și un corp construit pentru a răspunde la cuvintele altora.

Alți oameni. Poate cel de peste drum sau cel din casa vecină, dar nu tu. Poate asta gândești, cititorule. Dacă ai fi avut norocul scandalos să fii în clădirea Linsly-Chittenden de la Universitatea Yale, într-o noapte de iunie din 1961, n-ai fi făcut așa ceva. Până la urmă, numele tău nu este Goldfarb, sau Winegarten, sau Wentworth. Poate că ești budist. Sau vegetarian. Sau voluntar la un azil. Poate lucrezi cu tineri cu probleme, sau donezi bani, sau cultivi cele mai incredibile flori roz-mov în miniatură, într-o grădină a orașului. Nu tu. Și totuși, da – tu. Pentru că Stanley Milgram a demonstrat că este adevărat, acolo, și apoi într-un laborator din Bridgeport, și mai târziu, în reluări ale experimentului peste tot în lume. Între 62 și 65% din noi, când ne confruntăm cu o autoritate credibilă, respectăm ordinele până în punctul în care vom răni de moarte o persoană.

Acest lucru pare improbabil, imposibil, mai ales pentru că tu ești – la fel ca mine – un umanist în esență.

La fel erau și mulți dintre subiecții lui:

„Sunt un angajat bun. Îmi susțin familia […] Singurul defect este că devin prins în munca mea. Le promit copiilor să fac ceva, să-i duc undeva, și apoi trebuie să anulez pentru că sunt chemat la muncă“.

„Îmi place munca mea. Am o familie plăcută, trei copii […] Îmi place să cresc flori în grădină. Îmi place să cultiv grădina de legume, în primul rând pentru că-mi plac legumele proaspete.“

Acestea erau descrierile date de doi dintre subiecții obedienți ai lui Milgram după testare. Legume proaspete. Flori. Acele brumărele mov-roz din grădini.

Înainte să-și înceapă experimentul, Stanley Milgram, asistent la Yale, a făcut un sondaj. A întrebat un grup de psihiatri eminenți cum credeau ei că s-ar purta subiecții lor în situația simulată de el. A făcut un sondaj și printre studenții de la Yale și câțiva oameni obișnuiți din New Haven. Toate sondajele au avut același rezultat. Oamenii nu ar administra șocuri până la capăt. Se vor opri la maximum 150 de volți, cu excepția limitelor patologice ale sadicilor care se vor juca mai departe cu maneta, în timp ce victima țipă. Chiar și azi, la patruzeci de ani după ce se presupune că s-a învățat lecția lui Milgram, oamenii tot spun: „Nu eu“.

Ba da, tu.

Puterea experimentelor lui Milgram se află, poate, chiar în asta, în distanța dintre ce părere avem despre noi și cine suntem cu adevărat.

Desigur, Milgram nu a fost primul psiholog care a experimentat cu supunerea, nici primul psiholog care și-a înșelat subiecții (șocul mașinăriei era fals, experimentatorul și elevul fiind actori plătiți de Milgram), dar el a fost primul care a făcut asta sistematic, în ambele cazuri. Totuși, înainte de Milgram, a existat un experimentator misterios, pe nume C. Landis, care, într-un laborator fără nume din Țara Galilor, în 1924, a descoperit că 71% din subiecții lui erau dispuși să decapiteze un șobolan la insistențele experimentatorului. În 1944, un psiholog pe nume Daniel Frank și-a dat seama că-i putea convinge pe subiecți să facă lucruri dintre cele mai ciudate doar pentru că purta un halat alb, când spunea: „Stai în cap, te rog“, sau: „Mergi cu spatele, cu un ochi închis, te rog“, sau: „Te rog, lipește-ți limba de fereastră“.

E puțin probabil ca Milgram să fi fost influențat de aceste impulsuri periferice ale cercetării. În primul rând, el aspira să devină un om de știință politic și nu făcuse nici măcar un curs de psihologie în cei patru ani în care a studiat la colegiul din Queens, așa că nu era familiarizat cu literatura domeniului. În plus, Milgram, un bărbat mic și volubil, a dat credit unde și cui se cuvenea. Îl pomenește pe sociologul Solomon Asch ca fiind cel care l-a influențat. În timp ce lucra la diploma de absolvire, Milgram a fost asistentul de cercetare al lui Asch la Princeton. Acesta lucra din greu la un experiment care implica presiunea grupului. Într-un studiu care folosea linii de lungimi diferite, Asch a descoperit că subiecții capitulează în fața percepțiilor de grup. Dacă grupul spunea că linia A era mai lungă decât linia B, chiar și când era evident că nu era așa, subiectul șocat spunea la fel, renunțând la propriile păreri, pentru a se conforma.

Atunci, ca și acum, Asch a fost un gigant în cercetarea științelor sociale, însă Milgram, care nu avea prestigiul său pe atunci, urma să-și întreacă mentorul curând. Milgram îl admira pe Asch. Însă studiul era lipsit de putere lirică, iar Milgram, ca și Skinner, era un poet în suflet. Scria librete și povești pentru copii, îi cita pe Keats și pe Rilke. L-a văzut pe tatăl său, în vârstă de cincizeci și unu de ani, murind din cauza insuficienței cardiace și credea că și el avea să moară de timpuriu, așa încât era ambiționat de o lumină puternică.

– Când ne-am căsătorit, spune văduva lui, Alexandra Milgram, Stanley mi-a spus că nu va trece de cincizeci și unu de ani, pentru că arăta exact ca tatăl său. Mereu a considerat că viitorul lui avea să fie foarte scurt. Apoi, când a început să aibă probleme cu inima la treizeci și ceva de ani, știa – amândoi știam – că zilele îi erau numărate.

Poate tocmai de-aceea nu a vrut linii, nu a vrut ceva drept și îngust. A vrut să creeze un experiment care să influențeze sau să șocheze atât de mult încât unele lucruri să nu-și găsească răspunsurile pentru mult, mult timp. A vrut ceva imens, cu suflet: „Încercam să găsesc un mod care să transforme experimentul de supunere al lui Asch în ceva mai semnificativ din punct de vedere uman“, a spus el într-un interviu pentru Psychology Today. „Nu m-a satisfăcut faptul că testul de conformitate era reprezentat de

concluzii despre linii. M-am întrebat dacă grupurile ar putea pune presiune pe o persoană să facă un lucru al cărui impact uman să fie mai clar, eventual să se poarte agresiv cu altcineva, administrându-i șocuri puternice, de exemplu.“

Milgram avusese parte de șocuri. Chiar înainte să vadă cum îi murea tatăl cunoscuse frica. Își petrecuse copilăria în sudul Bronxului, unde flori sălbatice creșteau în șanțuri și gândaci se plimbau pe linoleum. În sufrageria familiei, perdele greoaie opreau lumina soarelui și radioul era mare și pătrățos, iar o bucată de sticlă proteja partea cu posturile. Milgram era fascinat de acel aparat de radio. Era fascinat de micii săi pori de plastic, de cadranul zimțat care mișca bagheta albă în sus și în jos, așa încât era muzică, apoi râset, apoi plânsete, apoi vals. Atâtea sunete, însă mereu se terminau cu asta: era 1939, și Stanley avea șase ani. Era 1942, și el era pe punctul unui anumit tip de aprofundare. Prin radio, pe care familia lui îl ascultase în fiecare zi, pentru că aveau rude în Europa, veneau rapoarte despre moarte și zgomote ale trupelor SS și ale lopeților pe cimentul fierbinte. A intrat în adolescență având asta ca muzică de fundal: bombe și arsuri, în timp ce corpul lui își făcea propriile detonări. Cât de derutant: sex și teroare. Putem doar să ghicim – nu se vorbește nicăieri despre asta.

În 1960, Milgram a plecat de la Princeton și de lângă mentorul său, Asch, ca să devină profesor asistent la Yale. La scurt timp de la numirea lui acolo, a început să trimită rapoarte de cheltuieli pentru întrerupătoare și electrozi. În arhivele de la Yale sunt notițe din acea perioadă, scris de Milgram: „cablu audio prin tavan […] scântei, procedură de aplicare a electrozilor. James Justin McDonough, victimă excelentă, victimă A+, perfect ca victimă, moale și supus“. Citind aceste notițe, e dificil să nu ai senzația că Milgram era parțial un drăcușor, un mic spiriduș, știința lui fiind înmuiată în glumă. De fapt, Milgram avea simțul umorului și e posibil ca el, mai mult decât oricare alt om de știință, să ne fi arătat cât de mic e spațiul dintre artă și experiment, dintre umor și lipsă de suflet, dintre muncă și joacă. „Stanley adora, ADORA ce făcea“, spune doamna Milgram.

Cum ar fi putut să nu adore ce făcea? Obișnuia să scrie scrisori, să le lase pe trotuarele din New York, și apoi să observe cine le lua, cine le trimitea, cum și de ce. A dezvoltat o tehnică numită „datul buzna la coadă“, un fel de știință socială de gherilă, în care Stanley sărea dintr-un loc ascuns și dădea buzna într-un rând, în timp ce observa reacțiile celor în fața cărora se băgase. Ori se ducea afară, într-o zi cu soare, arăta către cer și cronometra cât dura ca să se strângă o mulțime, care stătea pur și simplu acolo și se uita la nimic. Era ingenios, subversiv, absurd. Spre deosebire însă de Sartre sau Beckett, Milgram măsura absurditatea. „O comprima“, spune profesorul de psihologie Lee Ross de la Universitatea Stanford. Comprima comportamentele absurde în laboratorul lui, ca să le putem vedea. Să le studiem. Asta îl face pe el… el.

Așa că Milgram a dat comandă pentru electrozi, treizeci de întrerupătoare, curele negre și echipament audio. Toate erau obiecte de recuzită pentru piesa periculoasă pe care urma s-o pună în scenă, piesa care avea să zdruncine lumea și să-i afecteze cariera într-un mod din care nu și-a mai revenit, practic, niciodată. A început cu studenții de la Yale și, spre surprinderea lui, toți l-au ascultat, provocându-și cu voioșie șocuri electrice din ce în ce mai puternice.

Soția lui, Alexandra, mi-a povestit că el spunea: „Studenții de la Yale… Nu poți să tragi concluzii de la ei“. Mi-a spus: „Stanley era sigur că, dacă mergea dincolo de comunitatea din facultate, va avea niște mostre mai reprezentative și mai multă ostilitate“.

Prin urmare, asta a și făcut. Milgram a publicat un anunț în New Haven Register, în care chema bărbați apți fizic, cu vârste între douăzeci și cincizeci de ani, „muncitori din fabrici, muncitori pricepuți, profesioniști, bucătari“. L-a recrutat pe tânărul Alan Elms, student la Yale, ca să-l ajute să găsească și să păstreze un număr constant de voluntari. Elms, acum de optzeci și unu de ani și profesor emerit la Universitatea Davis, își amintește foarte clar de munca lui cu Milgram. Vocea lui Elms e înceată, obosită.

– Te bucuri că ai fost acolo? îl întreb.

– Da, spune Elms. Oftează. Era ceva foarte puternic, ceva ce nu se poate uita. Face o pauză. Niciodată n-o să regret că am fost implicat.

Și așa au început experimentele, în acea vară a lui 1961, vara temperaturilor anormal de mari, a infestației cu șobolani în clopotnița bisericii, vara în care te împleticeai pe străzile lăturalnice, cu anunțul în mână. Cu ajutorul lui Elms, Milgram a strâns peste o sută de bărbați din New Haven. Îi testa aproape întotdeauna noaptea. Acest detaliu le dădea experimentelor lui o aură macabră, de care nu avea nevoie, deoarece erau deja implicate țipete false și cranii pe generator. Milgram a alertat poliția din zonă: „E posibil să auziți oameni care sunt torturați. Nu e adevărat. Totul e o joacă".

Un act care, aparent, era destul de convingător pentru subiecți, care transpirau și se agitau la îndemnul experimentatorului. Mulți erau vizibil supărați când li se spunea să continue să administreze șocuri; unul dintre subiecți a avut o criză de râs atât de severă încât experimentul a trebuit oprit. Râs? De ce râs? Partea ciudată era că au fost multe râsete. Unii au spus că râsul arată că toată lumea știa că Milgram Drăcușorul a lovit din nou, că era numai o glumă frivolă. Unii spun că subiecții lui râdeau de el, farsa fiind evidentă. Elms nu e de acord: „Oamenii râdeau din cauza anxietății. Noi râdeam, Milgram și cu mine, din cauza disconfortului". Milgram și Elms îi observau pe subiecți din spatele unei oglinzi și, între filmările acelei supuneri incredibile pe care nici ei nu ar fi putut-o prezice, își ștergeau ochii cu batistele, pentru că toată situația era îngrozitor, îngrozitor de amuzantă.

Faptul că savanții și scriitorii care au studiat râsul din timpul acestuia ca semn al frivolității lui esențiale spune prea puține despre experiment și multe despre noțiunile destul de simpliste pe care le avem despre comedie, tragedie și legătura dintre cele două. Comedia și tragedia sunt interconectate inevitabil. Chiar Milgram a râs la un moment dat, iar imediat a spus că era „terifiant și deprimant" ce descoperise. Alexandra Milgram spune: „Rezultatele, despre care NU se aștepta să fie atât de mari, l-au făcut cinic în privința oamenilor". Bineînțeles că l-au făcut. Milgram se așteptase

la supunere, însă nu la uimitorul procent de 65% din subiecți dispuși să trimită ce credeau ei că erau șocuri letale. Nu, la asta nu se așteptase. În încercarea de a obține supunerea subiecților săi, a variat condițiile. L-a mutat pe elev în cameră cu subiectul, a mutat microfonul și l-a făcut pe subiect să trimită șocuri, forțându-l pe elev să-și țină mâna pe o farfurie de metal. Atunci, supunerea a scăzut, însă nu foarte mult. Terifiant. Deprimant, da. 30% din subiecți erau dispuși să lovească repetat mâna elevului pe discul de șocuri, să suporte țipetele sale și să se uite la el cum se prăbușea, totul la ordinele experimentatorului.

Experimentul lui Milgram a fost finanțat de Fundația Națională de Științe. Banii au venit în iunie. Iulie și august au trecut într-o sfârâială de scântei albastre. În septembrie, la numai trei luni de la începerea experimentului, Milgram le-a scris finanțatorilor săi, spunându-le rezultatele: „Acum ceva timp, într-un moment de naivitate, m-am întrebat dacă în Statele Unite un guvern malefic ar putea găsi destui imbecili fără moralitate care să respecte cerințele personale ale unui sistem național de lagăre, așa cum a fost în Germania. Acum încep să cred că toți cei din New Haven ar fi putut fi recrutați“.

Imaginați-vă viața lui Milgram când făcea aceste descoperiri. Stătea treaz nopțile? Oare le atingea fețele copiilor lui, simțind că nu erau atât de moi, marginile proeminente ale obrajilor fiicei lui, dinții mici și albi? Străzile altminteri normale din New Haven deveniseră mai întunecate? Descoperirea lui Milgram nu era că oamenii aveau să se rănească ori să se ucidă unii pe alții. Am știut întotdeauna acest lucru. Descoperirea lui era că oamenii aveau să facă asta în absența agresivității. A separat crima de furie, deoarece subiecții lui nu erau furioși. Erau persoane de treabă, cu brumărele în grădini și copii în pat.

Milgram era un psiholog social, deci trebuia să-și înțeleagă descoperirile în context social, deoarece asta e cerința psihologiei sociale. În ochii psihologiei sociale, personalitatea – cine ești – contează mai puțin decât locul – unde ești –, iar Milgram spunea că demonstra tocmai asta, că orice om de rând poate deveni criminal într-o situație în care e nevoie să ucidă. De-a lungul anilor, și-a folosit experimentele ca să explice comportamentul

îngrozitor din My Lai, Vietnam, și din Germania nazistă, unde munca lui este legată inextricabil de teza formulată de Hannah Arendt despre banalitatea răului, birocratul Eichmann ascultând orbește ordinele, împins de forțe externe lui. Astăzi, psihologii sociali încă se folosesc de această idee, susținând că numai contextul contează, nu și mintea. Lee Ross, coautorul cărții The Person and the Situation: Perspective of Social Psychology [Persoana și situația. Perspectiva psihologiei sociale], spune: „N-aș zice că nu există atribute stabile ale personalității într-o persoană care să contribuie la comportamentul ei moral sau imoral, însă acestea sunt cu mult depășite de locul în care se află persoana, la ce moment și cu cine". Așadar, Ross și colegii lui susțin că felul în care ne comportăm nu rezultă dintr-un set stabil de preferințe sau credințe interiorizate, ci mai degrabă din influențe externe care se schimbă ca vântul și vremea.

Milgram era de acord cu acest mod general de a vedea lumea, însă, la o privire mai atentă, câteva erori sugerează că nu era foarte sigur. De exemplu, dacă ar fi crezut că numai situația, sau doar ea în cea mai mare parte, îi convingea pe voluntari, atunci de ce a mai dat un test de personalitate la sfârșitul fiecărei sesiuni de șocuri? De ce a adunat date despre educație, religie, serviciu militar și sex? De ce mai târziu, când era profesor la City College din New York, a coordonat o teză de doctorat care avea ca subiect trăsăturile personalității individuale ale nonconformiștilor, scrisă de o Sharon Presley tânără? Ceva din acest subiect trebuie să-l fi interesat.

Nu mult după experimentele inițiale, Milgram și Elms au continuat să vâneze trăsăturile de personalitate care fac legătura cu comportamentul supus sau sfidător. Au făcut studii de monitorizare, examinându-le atent viețile și mințile studenților, în căutare de indicii despre cine a făcut ce și de ce. Acest lucru nu este permis în domeniul psihologiei sociale. Ross afirmă: „Sunt lucruri care țin de personalitate, iar noi nu facem asta. Milgram nu a făcut asta". Și totuși, a făcut. S-a dus cu Elms, i-a evaluat individual pe bărbați și a scris câteva lucrări. Și nu ar fi făcut asta decât dacă știa că situația nu reprezenta explicația completă. Dacă Milgram ar fi creat o situație atât de cuprinzătoare și de convingătoare, atunci ar fi atins o rată de supunere de 100%. Însă a ajuns la 65%, ceea ce înseamnă că 35% l-

au sfidat pe experimentator și situația. De ce? De ce? Asta e întrebarea la care nici un psiholog social nu poate răspunde. Tocmai în acest punct critic se oprește psihologia socială. Poate să-ți expună comportamentul agregat, dar nu poate să-ți spună nimic despre cei care refuză, lujerii exotici care se îndepărtează de drumul obișnuit și dau naștere la ceva straniu. Aici, Milgram a creat un studiu în care 35% din plantele lui, ca să continuăm metafora, au crescut de un roșu-aprins, hibride. Nu era de la pământ. Probabil era ceva în semințe.

La mijlocul anilor 1960, Milgram și Elms i-au chemat pe subiecți înapoi în laborator și le-au dat teste de personalitate. Unul dintre teste se numea Minnesota Multiphasic Personality Inventory [MMPI – Inventarul de Personalități Multifazice din Minnesota], altul – Thematic Apperception Test [Test de Apercepție Tematică]. Elms a ținut interviuri extinse unul la unul, întrebându-i pe subiecții supuși și pe cei sfidători despre copilăria lor, despre relația cu mamele și tații, despre cele mai timpurii amintiri. Au aflat foarte puține.

„Catolicii au fost mai supuși decât evreii, asta am aflat“, îmi spune Elms. „Cu cât o persoană are o experiență militară mai îndelungată, cu atât e mai supusă. Am aflat și că voluntarii sfidători aveau punctaje mai mari pe scara de responsabilitate socială a MMPI, dar – oftează Elms – acea scară se presupune că măsoară nu numai grija mai mare față de probleme sociale și morale, dar și o tendință către conformitate și acceptare, așa încât ce am aflat din toate astea? Nu prea multe. Acest lucru ar putea descrie fie un subiect supus, fie unul sfidător.“

A fost foarte greu pentru Elms și Milgram să găsească trăsături consistente de personalitate în subiecții sfidători față de cei supuși. Au descoperit că subiecții supuși au fost mai puțin apropiați de tații lor în copilărie decât cei sfidători și că supușii fuseseră rar bătuți sau primiseră pedepse mici, în timp ce sfidătorii fuseseră bătuți rău sau pedepsiți printr-un fel de privare – de cină, poate. Mai mulți dintre cei supuși fuseseră activi în armată. Cei mai mulți supuși din armată au recunoscut că împușcaseră oameni; majoritatea celor sfidători au negat asta.

Ce concluzii tragi când auzi aceste informații? Nu foarte multe. Un sfidător e bătut, un supus e lovit ușor. Un sfidător este apropiat de tatăl lui, un supus e distant. Un sfidător obține un scor mai mare pe scara responsabilității sociale care măsoară, printre altele, acordul tacit. Fie scara e greșită, fie sfidătorii și supușii sunt atât de complecși încât nu îi putem distinge clar.

Eu, una, vreau să pun lucrurile în ordine. Țin minte clar prima oară când am auzit de experimentele lui Milgram. Eram la Universitatea Brandeis, unde mi-am făcut lucrarea de licență. Stăteam pe gazon, într-o zi de mai, și toți cireșii înfloriseră, petalele lor fiind de un roz pal. Aveam cursul afară, în aerul primăverii, iar profesorul de sociologie a spus: „Și au continuat să electrocuteze și să tot electrocuteze“. Un fior m-a străbătut, pentru că am recunoscut situația. Am știut intuitiv, imediat, că aș fi făcut asta, la ce suflet supus sunt. Înțelegeam perfect cum ajungi să fii prins într-o asemenea situație, cum îți pierzi propriii ochi, propria minte, cum te golești și doar te supui. Te supui, pentru că, până la urmă, cine ești? Țin minte că mi-am privit mâinile acolo, pe gazon, cu cireșii deasupra. Mâinile mele sunt ca mâinile tale, trei linii ale vieții și mici hașurări, și m-am întrebat: ce ar trebui să am în mine ca să sfidez? Atunci eram slabă, șoldurile îmi erau ascuțite, ochii strălucitori. Făceam ce puteam ca să mă integrez. Șoc, șoc. Voiam să știu de ce ar fi fost nevoie ca să mă schimb, să cresc. Un lujer exotic care se ondulează în afara cadrului. Nu. Nu – un cuvânt foarte simplu, dar atât de greu de rostit.

Asta a fost în urmă cu mulți ani, dar și azi vreau să înțeleg.

– Nu am găsit trăsături puternice și stabile de personalitate nici la supuși, nici la sfidători, îmi spune Elms la telefon.

– Există subiecți din experimentele lui Milgram cu care să pot vorbi? Mai trăiește vreunul? îl întreb.

– Arhivele sunt sigilate până în 2075. Numele sunt confidențiale, îmi răspunde el.

Chiar dacă sunt supusă, asta nu mă oprește să fiu băgăcioasă. Am telefonat mai multor oameni, care m-au ghidat către o persoană și alta. Săptămânile au trecut. Am sunat preoți și rabini, și elevi de-ai lui Milgram, iar în timpul acestei căutări, am citit că unul dintre voluntarii sfidători ai lui Milgram a ajuns mai târziu la My Lai și a refuzat să tragă. Mi l-am imaginat pe acest bărbat, acum în vârstă de șaizeci–șaptezeci de ani, cum trăia într-o casă simplă și curată, cu ghivece de busuioc în fața ușii. Trebuia să-l găsesc.

Mi-a telefonat.

Partea a doua – Oamenii

Nu am ajuns niciodată să văd busuiocul. Nu i-am văzut casa. Iar el s-a dovedit a nu fi omul meu din My Lai. Dar acest bărbat în vârstă de șaptezeci și opt de ani, pe nume Joshua Chaffin, a făcut parte din experimentele lui Milgram și-mi dă asigurări că a fost un sfidător. Primul lucru pe care mi-l spune la telefon este:

– Da, am fost acolo. Eram în laborator și am ajuns numai la 150 de volți. Dacă m-aș fi dus mai sus, crede-mă că nu aș vorbi cu tine acum. Ar fi rămas între mine și psihiatrul meu.

Un subiect nu doar sfidător, ci și amuzant! Chiar înainte să-l întâlnesc pe Joshua în persoană, îmi dau seama că e binevoitor, foarte dulce, vocea lui având un ritm ușor de idiș, iar ochii lui, pe care pot doar să mi-i imaginez, blânzi și cenușii.

Joshua mă ține la telefon mult, mult timp. E ca și cum ar fi așteptat ca un reporter să-l sune și să-l întrebe despre rolul lui în experimentele mult ponegrite de acum mulți ani. Spune:

– Voi, tinerii din ziua de azi, nu vă dați seama cât de convingătoare era situația. Nu am avut nici măcar un dubiu. Nici nu mi-a trecut prin minte c-a fost o farsă. Generatorul avea o plăcuță aurie pe care scria: Made in Waltham, Massachusetts, exact genul de loc în care s-ar face un asemenea echipament, dacă înțelegi ce vreau să spun. Dacă ai impresia că supunerea a avut de-a face cu Yale, gândește-te mai bine, pentru că Milgram și-a mutat spectacolul într-o vitrină din Bridgeport, și oamenii încă mai electrocutau. Eu mai electrocutam. Mă simt prost din cauza asta. Am electrocutat, dar am ajuns numai până la 150, m-am oprit după asta.

Tot repetă acest lucru, ca și cum s-ar calma singur, și e ciudat cât de proaspăt e totul în mintea lui: laboratorul, scânteile albastre, țipetele elevului, toate sunt păstrate perfect în corpul acestui bătrân. El îmbătrânește. Experimentul e înghețat în timp.

Facem aranjamente să ne întâlnim. Încă locuiește la New Haven și deseori trece pe lângă clădirea Linsly-Chittenden. Uneori, chiar coboară în subsol, unde s-a întâmplat totul.

– Era un haos acolo, îmi spune Joshua, dar văd scena exact așa cum era. Ușa cenușie și țevile. Țevi peste tot.

Mă duc să-l întâlnesc într-o zi frumoasă de vară. Aerul și cerul sunt incredibil de blânde, iar țipetele pescărușilor sunt cele mai triste sunete. New Haven pare să fie liber, golit de studenți, însă plin de saltele și geamantane aruncate lângă borduri.

Ne întâlnim la un restaurant. Afară, lumina e puternică, orbitoare. Apoi urmează întunericul din interior, unde pâlpâie lumânări pe mese mici, într-o perpetuă înserare. Toată lumea de aici e bătrână și mănâncă pește. Joshua, care mi-a descris cum arată, așteaptă la o masă din spate, unde șervețelele sunt împăturite în formă de lebădă. Mă așez.

Ne vine mâncarea. Joshua ia o bucată de pește, o bagă în gură și o mestecă viguros.

– Eram profesor asistent de studii ale mediului înconjurător, spune Joshua, când am văzut anunțul și m-am gândit: „De ce nu?“ Pe atunci, patru dolari reprezentau o sumă substanțială și aveam nevoie de bani. Așa că m-am dus.

Îmi spune în continuare detaliile, povestea pe care o știm deja: cum a frecat pasta pentru electrozi de pielea elevului, cum a auzit primul scrâșnet de durere pe la 75 de volți, cum strigătele au devenit mai tari, cum țipătul era ascuțit și s-a auzit prin microfon, cum el, Joshua, s-a întors către experimentator și a spus: „Nu e în regulă“, la care afurisitul de experimentator…

– Afurisitul de experimentator! spune Joshua, în timp ce mici bucăți de pește îi sar din gură, iar mâinile pătate din cauza bolii de ficat îi tremură. Afurisitul îmi spune să continui.

– Iar dumneavoastră? întreb eu, aplecându-mă spre nu sunt sigură ce.

Moralitate? De parcă acesta e un simplu construct pe care oamenii îl pot înțelege.

– I-am spus experimentatorului: Nu.

Urmăresc gura lui Joshua cum formează cuvântul nu, cuvântul pe care am probleme în a-l pronunța: Nu.

– I-am spus, repetă Joshua, i-am spus că mai participasem la experimente și înainte și că ce se întâmpla nu era în regulă. Deveneam din ce în ce mai nervos, în timp ce auzeam țipetele elevului și transpiram, inima îmi bătea cu putere, așa că m-am oprit și am spus: Destul!

– De ce ați făcut asta? îl întreb eu. Ce v-a făcut să vă retrageți, când mulți alții nu au fost în stare?

Chiar vreau să-i aud răspunsul. Am condus atâția kilometri ca să aud cum un om reușește să devină autonom. Să aud cum un om taie firele care ne

transformă viețile într-o prestație de marionete. Joshua nu este o marionetă. Are control asupra sa.

Se șterge la gură cu șervețelul alb și scrobit. Trage de vârful șervețelului, lebăda se prăbușește, și el își curăță buzele. Se uită spre tavan, face o pauză, după care spune:

– Eram îngrijorat pentru inima mea.

– Pentru inima dumneavoastră?

– Îmi făceam griji, spune Joshua, în timp ce-și lasă capul în jos și mă privește, că experimentul îmi provoca un stres atât de mare încât aș fi putut face un atac de cord. În plus, nici nu voiam să rănesc pe cineva.

Încuviințez din cap. Nu pot să nu observ că acel cineva era pe locul al doilea, iar inima lui Joshua pe primul loc, dar cine l-ar putea învinovăți? Deși tot nu era răspunsul la care mă așteptam de la omul meu moral. Mă așteptam la ceva înfășurat într-o strălucire iudeo-creștină, ceva de genul: „Mereu a existat o obligație etică în mine, nu face altora ce…“

Nimic de genul acesta. S-a dovedit că Joshua își făcea griji pentru inima sa, iar sfidarea lui a provenit din această grijă, cel puțin în interpretarea lui retrospectivă. Îmi spune că, după experiment, a fost atât de scandalizat încât a dat buzna în biroul lui Milgram de la Yale și l-a găsit pe profesor stând calm la masa lui de lucru și corectând lucrări. Joshua i-a spus: „Ce faci e greșit. Greșit! Îi superi pe niște subiecți naivi. Nu-i evaluezi pe oameni pentru problemele lor medicale. Poți provoca un atac de cord cuiva, atât de stresant este acel experiment“.

Joshua își amintește că Milgram l-a privit și că părea neafectat când i-a spus: „Sunt sigur că nu le provocăm atacuri de cord subiecților“.

La care Joshua i-a răspuns: „Aproape că mi-ai provocat unul chiar mie“.

Cei doi au avut apoi o conversație lungă. Milgram, în esență, l-a calmat pe Joshua și l-a lăudat pentru sfidarea sa, iar înainte să plece, i-a spus:

„Domnule Chaffin, aș aprecia dacă ai păstra tăcerea în această privință“.

„Care anume?“ l-a întrebat Joshua.

„În privința experimentului, a răspuns Milgram. Despre ce e vorba în el. Încă testez subiecți și nu vreau să se afle că studiem supunerea, nu învățatul“.

– Ei bine, îmi spune Joshua, m-am gândit la asta o vreme. Să păstrez tăcerea. M-am gândit că poate ar fi trebuit să merg la poliție. Pentru că eram foarte, foarte furios. M-am gândit la asta.

– Și v-ați dus? V-ați dus la poliție și l-ați dat de gol pe Milgram?

Chaffin clipește. Chelnerul vine și ne ia farfuriile, așa că între noi doi nu mai sunt acum decât o față de masă albă și o lumânare înconjurată de ceară topită.

– Nu, spune Joshua.

– Nu ce? îl întreb.

– Nu, am păstrat secretul în privința naturii adevărate a experimentelor, spune Joshua. Nu l-am dat de gol pe Milgram.

Mi se pare ciudat cât de mândru este că l-a sfidat pe Milgram, când, la un nivel mai înalt, a ascultat cerința esențială a acestuia. Mi se pare derutant, nu pot găsi principiile morale. În schimb, descopăr un bărbat fermecător, plin de contradicții și complex, cu pete pe mâini.

Îl întreb pe Joshua despre viața lui. Surprizele continuă să apară. Nimic nu sugerează că atitudinea lui sfidătoare din laborator s-ar fi reflectat în vreun fel în alegerile făcute în afara laboratorului. Un corporatist care și-a petrecut mulți ani lucrând pentru Exxon. Le spune ecologiștilor „oameni care îmbrățișează copaci“. La douăzeci și cinci de ani s-a înrolat în armată și a fost trimis în Filipine.

– Am fost un soldat excelent, spune Joshua. I-am luat pe afurisiții ăia de japonezi și i-am închis.

– Ați omorât pe cineva în război? îl întreb.

– Era al Doilea Război Mondial, spune Joshua. Era un altfel de război.

– Știu, spun eu.

Însă comentariul cu afurisiții, cu închiderea japonezilor, cu cei care îmbrățișează copaci, soldatul în sine, alegerea lui de a-i păstra lui Milgram acoperirea… Toate acestea nu se potrivesc cu atitudinea din timpul experimentului de care e atât de mândru.

– Ați omorât pe cineva în război? întreb din nou și, întrebând, îmi amintesc de comentariile lui Elms. Supușii împușcă aproape întotdeauna oameni când sunt în armată. Sfidătorii, foarte rar.

– Nu știu, spune Joshua, și-și schimbă poziția, fiind evident că nu se simte confortabil.

– Ați făcut în război ceva ce vă doriți să nu fi făcut? îl întreb.

– Nu știu, spune Joshua. Eu… Chelner! strigă. Vreau niște cafea.

Apoi vin cafeaua și porția de cremă de zahăr ars, pe care o mănâncă prea repede, gura lui fiind plină de zahăr și tăcere.

Îl sun pe Elms.

– Am găsit un subiect sfidător care vorbește despre întemnițarea afurisiților de japonezi și despre cum e să fii un soldat bun, dar și-a încălcat propriile valori ca să păstreze acoperirea lui Milgram.

Elms, a cărui voce pare mai obosită ca niciodată, spune:

– Ei bine, modul în care oamenii reacționează într-o situație nu e neapărat modul în care se poartă într-alta.

Stau de vorbă cu alți câțiva psihologi, care îmi repetă aceeași idee, folosind fraze precum „lipsă transsituațională de consistență“.

Lee Ross îmi spune:

– Chaffin nu face decât să demonstreze că nu personalitatea definește comportamentul, ci situația.

Sinceră să fiu însă, comentariul nu pare deloc edificator. Să spui că Chaffin a fost sfidător într-o situație și supus în alta, doar pentru că oamenii sunt un amestec de reacții imprevizibile, este un model explicativ destul de ineficient, pe care eu n-o să-l accept. Cazul lui Chaffin nu demonstrează că nu există trăsături de personalitate asociate cu sfidarea și opusul său, supunerea. Ce demonstrează însă, dacă o mostră poate să demonstreze ceva, este că felul în care se poartă un subiect în laborator nu trebuie neapărat generalizat la modul în care se poartă în situații din afara laboratorului, care reprezintă o problemă cu totul diferită.

Această problemă, denumită în domeniul psihologiei „validitate externă“ și înțeleasă mai bine ca generalizabilitate, reprezintă o problemă serioasă pentru laboratorul de psihologie. Pentru că ce rost are să demonstrezi descoperiri care nu pot fi reproduse în afara pereților albi și curați ai unui mic laborator? Imaginați-vă că un om de știință descoperă un antibiotic care funcționează excepțional pe șobolani masculi cu un singur testicul, aflați în cuști sterilizate. Descoperirii îi lipsește validitatea externă, deoarece majoritatea bărbaților au două testicule și, ca regulă generală, condițiile lor de trai nu sunt chiar sterile.

Întrebări legate de validitatea externă au dat târcoale experimentelor lui Milgram încă de la început. Oamenii au criticat experimentele pentru crearea unei situații lipsite de realismul de zi cu zi. Asta înseamnă că situația este atât de diferită de conflictele cotidiene, că drama umană pe care o prezintă este, de fapt, irelevantă în comparație cu lumea în care trăim. Publicul larg a înghițit cu fervoare descoperirile, încât Milgram le publică

în The New York Times, sub titlul „65% din cei testați respectă orbește ordinele și provoacă durere“, și le încorporează într-un film artistic de la ABC, The Tenth Level [Nivelul al zecelea], în care William Shatner interpretează rolul lui Milgram. Cu toate acestea, un cerc mai mic al psihologiei a privit cu suspiciune experimentul. Savantul Bernie Mixon a susținut că Milgram nu studiase neapărat supunerea, ci mai degrabă încrederea. Asta, deoarece subiecții care „merseseră până la capăt“ aveau toate motivele posibile ca să se încreadă în bunăvoința experimentatorului. Alții însă nu sunt de acord cu ipoteza încrederii și spun că Milgram nu studia acest aspect. El a creat o situație contrafăcută care ne spune foarte puține despre viețile imprevizibile pe care le trăim. Unii spun că experimentul lui „nu face altceva decât să se ilumineze singur“, ceea ce este o critică dură, descriind crearea contextului complex ca un solipsism sub formă de teatru care se concentrează asupra propriilor mașinații și zgomote. În cuvintele lui Henderikus Stam: „Nu-i așa că suntem deștepți?“ Ian Parker, care a scris despre experimente pentru revista Granta, le respinge ca o piesă tragicomică, o perspectivă cu care savantul foarte respectat Edward E. Jones a fost de acord, când a refuzat să publice prima lucrare despre supunere a lui Milgram în revista sa. Motivul? „Nu ni se oferă nici o concluzie despre supunere, ci mai degrabă suntem îndemnați să fim impresionați de puterea situației noastre ca fiind un context de influență“.

Unul dintre cei mai vocali detractori ai lui Milgram este Daniel Jonah Goldhagen, fost profesor de la Universitatea Harvard și autor al cărții Hitler’s Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust [Călăii voluntari ai lui Hitler. Germanii obișnuiți și Holocaustul]. Acesta are dubii în privința posibilității de generalizare a experimentului specific de supunere făcut de Milgram și a paradigmei de supunere ce rezultă din el, care este considerată o explicație a motivului pentru care au loc genocide. „Experimentul lui Milgram face mai multe supoziții greșite despre Holocaust decât orice altceva publicat vreodată“, spune Goldhagen. „Teoriile lui despre supunere pur și simplu nu se aplică. Oamenii se întrec în a nu asculta de autorități credibile. Guvernul american spune x. Noi facem y. Chiar și în lumea medicală, unde oamenii presupun că doctorii au motive inofensive, tot se întâmplă des ca pacienții să nu asculte indicațiile.

Mai mult, situația pusă la cale de Milgram, în care subiecții nu au timp să se gândească la ce fac, nu e modul în care funcționează lumea reală. În lumea adevărată, ofițerii SS omorau în timpul zilei și seara se întorceau acasă la familiile lor. În lumea adevărată, oamenii au numeroase oportunități să-și schimbe cursul comportamentului. Dacă nu și-l schimbă, nu e pentru că se tem de autoritate, ci pentru că aleg să nu și-l schimbe. Experimentele lui Milgram nu ilustrează nimic despre acest factor al alegerii.“

În fine, e mult de procesat. Pe de-o parte, i-a fost greu lui Milgram să accepte, pe de altă parte, a fost distractiv. A primit multă atenție. Savanții și-au pus întrebări în privința laboratorului său cu pereții albi și inima întunecată, în timp ce Peter Gabriel a compus și un cântec pentru Milgram, „We Do What We’re Told“ [Facem ce ni se spune].

Nimeni nu a putut spune însă exact ce însemnau experimentele lui Milgram, ce măsurau ele, ce preziceau sau cât sens trebuie atribuit descoperirilor sale. Era supunere, încredere, compulsie externă sau altceva? „În realitate – spune Lee Ross –, sensul experimentelor, ce scot ele la iveală despre oameni, este profund de misterios.“

Între timp, pe lângă criticile metodologice care nu conteneau să apară, un alt fel de fervoare fierbea. Milgram și-a publicat descoperirile în 1963. În 1964, un psiholog de copii, Diana Baumrind, a publicat, în cea mai respectată revistă din domeniu, o mustrare aspră la adresa lui Milgram, pe temei etic. Acesta își păcălise subiecții, nu reușise să obțină un consimțământ informat și provocase traume. Un coleg de la Yale a anunțat Asociația Psihologilor Americani, iar calitatea de membru i-a fost suspendată lui Milgram pentru un an, câtă vreme a fost anchetat. „Trebuie să înțelegeți – spune Lee Ross –, toată treaba asta etică se întâmpla în anii 1960. În anii 1960 – repetă el –, când oamenii erau pregătiți pentru asta. Experimentul Tuskegee, în care bărbaților de culoare bolnavi de sifilis li se refuza tratamentul, tocmai ajunsese în presă. Mai erau experimentele naziste groaznice și antiscientismul general. În acest context a fost investigat Milgram.“

Și, într-adevăr, a fost investigat. A fost ținut sub luminile orbitoare ale laboratorului de colegii lui și i-au fost găsite lipsuri. S-a agitat și s-a zbătut. La petreceri, oamenii erau oripilați când aflau cine era. Bruno Bettelheim, modelul umanismului, a numit malefică munca lui. Când a venit timpul pentru ocuparea unui post, lui Milgram i s-a negat accesul la Yale și Harvard. „Cine l-ar fi acceptat?“ întreabă văduva lui, doamna Milgram. „În acele zile, trebuia să ai acordul unanim pentru un candidat titular pe post, iar Stanley era foarte controversat.“

Se pare că Stanley voia și una, și alta: voia să fie un rebel și voia și acceptare. Voia să șocheze lumea, și apoi să fie acceptat, în îmbrățișarea ei plină de iertare. Universitățile l-au refuzat. El, nu subiecții lui, nu Joshua, ci el, Stanley Milgram, a început să aibă probleme cu inima. Grăsimea i-a blocat aorta; mușchii i-au cedat. La treizeci și unu de ani a fost angajat la New York, la City College, ca profesor cu normă întreagă. Nu a fost rea mișcarea, pentru un bărbat atât de tânăr, însă la treizeci și opt de ani a suferit primul dintre cele cinci infarcte miocardice. Mâna i s-a dus la gâtul care i se strângea, o durere i-a săgetat umărul, genunchii au început să-i tremure; a fost resuscitat, apoi resuscitat din nou, iar de fiecare dată pompa era din ce în ce mai slăbită.

Ce l-a omorât pe Stanley Milgram ne omoară pe noi toți: viața. Uzura, amprenta timpului, inevitabila descompunere grăbită de ceva ce mâncăm, de frică și de pierderi. Suferise multe pierderi: își pierduse tatăl la o vârstă fragedă, un bărbat care arăta exact ca el, era brutar și în fiecare dimineață se întorcea acasă cu două pâini challah împletite și date cu unt. Și-a pierdut tatăl, după care a pierdut prestigiul postului din lumea universitară Ivy League, iar apoi a pierdut o reputație lipsită de strălucire, când a fost atacat și atacat din nou pentru practicile lui inumane din laborator.

– A fost oribil pentru Stanley. Pur și simplu groaznic, spune doamna Milgram.

Insist să-mi spună mai multe, dar nu vrea. În 1984, când avea cincizeci și unu de ani, l-a apucat o stare de greață în timp ce asculta susținerea disertației unui student.

– Nu mâncase de prânz în acea zi, spune doamna Milgram. Sunt sigură de asta și avea ca secretară o emancipată, care nu-i ducea nici măcar un pahar cu apă, dacă el îi cerea.

Așa că a rămas acolo, însetat și îngrețoșat. Bunul prieten Irwin Katz l-a însoțit până acasă cu metroul, iar Milgram probabil a simțit cum ritmul constant contrasta cu eșecul propriei inimi înfometate. Alexandra Milgram și-a luat soțul de la gară și l-a dus direct la Urgență. Atunci încă mai mergea. Era palid, și mâinile îi tremurau. S-a dus direct la asistente și le-a spus: „Mă numesc Stanley Milgram și am al cincilea atac de cord".

După care a căzut în genunchi.

– A fost luat de lângă mine, mi-a explicat doamna Milgram.

A fost dus în altă cameră, unde cămașa i-a fost tăiată și i-au fost lipiți de piept electrozi și pastă. Experimentul îți cere să continui, să continui, să continui. I s-au administrat șocuri o dată, de două ori, cine știe de câte ori i s-a ridicat corpul în aer, zbătându-se ca un pește, șoc după șoc. Însă a murit și nu a mai putut fi readus la viață, cu toate șocurile din lume.

Numele lui nu e Jacob Plumfield. Nu are ochi albaștri, nici nu trăiește într-o parte a orașului Boston numită Jamaica Plain. Nu are șaptezeci și nouă de ani, dar pe aproape. Îi voi pune barbă, cred că una cu peri alb-argintii, și, de dragul poveștii, voi spune că iubitul lui se numește Jim.

Jacob Plumfield e de acord să stea de vorbă cu mine numai sub anonimat complet. A participat la experimentele lui Milgram și, spre deosebire de Joshua, a fost supus până la capătul manetei. Spune că mâinile încă îl dor de la ce a făcut.

Oamenii au dubii în privința a ceea ce a creat Milgram: o situație falsă, o situație care nu este etică. Un lucru e sigur: situația lui a dat naștere unor amintiri puternice. Atât Joshua, cât și Jacob vorbesc despre experimente ca și cum s-ar fi întâmplat ieri – ochii le sclipesc. Dacă laboratorul nu este o

situație reală, așa cum au susținut mulți dintre criticii lui Milgram, atunci de ce și cum a reușit să se infiltreze atât de puternic în viețile reale ale acestor bărbați și să fie prezent în mințile lor, alături de aniversări, nașteri ale copiilor, prima noapte de dragoste?

– Aveam douăzeci și trei de ani, spune Jacob, terminasem doctoratul.

Îmi spune apoi o poveste cu înfloriturі, marca Oscar Wilde. Avea o aventură secretă cu un coleg, luptându-se cu identitatea sa homosexuală.

– În liceu și la facultate am făcut totul ca să mă integrez, spune Jacob. Totul! Eram băiatul de aur. Aveam note grozave. Aveam o iubită superbă. În tot acest timp însă, mă uitam la fundurile băieților, când mergeam să înotăm. Nu știu de ce.

În cele din urmă, în anul de după doctorat, Jacob a reacționat impulsiv, îndrăgostindu-se de colegul său și consumând relația cu el. S-a dovedit că acesta doar experimenta homosexualitatea și l-a părăsit la scurt timp după aceea, pentru o fată. Însă Jacob își amintește nopțile pline de pasiune, camera fierbinte, sunetul piepturilor care li se atingeau, entuziasmul de nesuportat. Apoi, totul s-a sfârșit, iar Jacob a fost devastat.

– Am simțit în corp rușinea de a fi homosexual. De ce nu putea să-mi placă și mie o fată?

S-a masturbat compulsiv, imaginându-și „lucruri groaznice“. Apoi a văzut anunțul și a răspuns la el.

– Dumnezeu știe de ce, îmi zice.

S-a dus la laboratorul lui Milgram la trei zile după despărțire, cu membrele încă dureroase și învinețite, cu mâinile încă lipicioase de la spermă, iar când experimentatorul a spus: „Nu va exista nici o daună permanentă a țesutului, te rog, continuă…“

– Ei bine, spune Jacob, am continuat. Eram atât de deprimat încât aproape că nici nu-mi păsa și mă gândeam că nu vor exista daune permanente ale

țesutului și că trebuie să aibă dreptate, mă rog să aibă dreptate. Nu vreau să fac rău. Oare eu am daune permanente ale țesutului?

Descrie o scenă în care țipetele elevului se amestecau cu strigătele lui, ale unui om scârbit de el – o durere comună –, și a tot continuat, eliberându-se de rușinea secretă pe care o simțea.

– Apoi, când mi s-a explicat ce se întâmplase, am fost oripilat. Cu adevărat oripilat. Îmi tot spuneau că nu am rănit pe nimeni, să nu-mi fac griji, nu am rănit pe nimeni, dar era prea târziu pentru asta. Nu poți să liniștești cu adevărat un subiect după un asemenea experiment. Ai administrat șocuri. Credeai că faci asta cu adevărat și nimic nu te poate scăpa de faptul că tu știi cum te-ai purtat. Nu ai cum să te întorci.

În timp ce stau de vorbă cu Jacob, îmi amintesc de cuvintele profesorului de sociologie David Karp, de la Colegiul Boston, care mi-a spus: „Imaginează-ți cum se simt acei subiecți care și-au trăit viețile știind de ce erau capabili…“

– Deci, îi spun lui Jacob, presupun că dumneavoastră considerați experimentele lipsite de etică în esența lor. V-au făcut rău.

Jacob face o pauză. Își mângâie câinele.

– Nu, spune el. Deloc. Ba chiar exact pe dos le privesc – la care eu mă uit lung la el. Experimentele m-au făcut să-mi reevaluez viața. M-au făcut să mă confrunt cu propria supunere și să mă lupt cu ea. Am început să-mi văd homosexualitatea ascunsă, care e doar o altă formă de supunere, ca o problemă morală. Am spus adevărul. Am văzut cât de esențial era să dezvolt principii morale puternice. Mi-am simțit propria slăbiciune morală și am fost dezgustat, așa încât am mers la sala de gimnastică etică, dacă înțelegi ce vreau să spun.

Încuviințez. Înțeleg ce spune.

– Am spus adevărul despre orientarea mea, chiar dacă a fost nevoie, pentru asta, de multă putere, dar am și rămas foarte puternic. Am văzut cât de

vulnerabil eram în fața autorității, așa că am fost vigilent în privința mea și am învățat să mă ridic la nivelul așteptărilor. M-am transformat dintr-un băiat de succes și la locul lui, care avea un secret și se îndrepta spre facultatea de medicină, într-un activist homosexual care le predă copiilor din oraș. Iar Milgram a fost cel care a declanșat asta.

Argot, câinele, și-a lăsat botul umed în poala lui Jacob, care îl mângâie. Camera în care suntem are o fereastră boltită, podea din lemn de arțar, un dulăpior cu cleme argintii. Este o cameră minunată, pașnică. Aș putea dormi aici. Atâtea lucruri au fost aranjate într-o cameră ca asta. E zugrăvită alb, cu perdele albe din pânză groasă de in și o floarea patimilor la pervaz. Jacob trăiește simplu. Se apropie de sfârșitul vieții și are puțini bani economisiți, deși partenerul lui, Jim, care e avocat, are mai mulți. Jacob îmi arată primul triunghi roz pe care l-a purtat vreodată cu mândrie.

Oriunde te uiți în locuința lui, vezi semne ale vieții alternative a lui Jacob: premiile primite pentru predat, rezistența lui activă față de bunurile materiale. El, cel supus, a dus o viață mult mai sfidătoare decât Joshua cel sfidător, care a lucrat într-o funcție de top la Exxon, și apoi în armată.

Cu ce mai rămânem deci? Cu întrebări în privința validității, deoarece, dacă experimentul nu reușește să prezică modul în care alegerile făcute de un om în laborator se vor reflecta în alegerile din afara laboratorului și dacă acceptăm prezicerea și posibilitatea de generalizare ca principalele scopuri ale unui experiment științific, atunci nu au dreptate criticii lui Milgram?

Douglas Mook, cercetător în domeniul științelor sociale, a scris un articol intitulat „În apărarea invalidității externe“, în care pune sub semnul întrebării întreaga noțiune a utilizării posibilității de generalizare ca indicator al valorii experimentului. „Dacă scopul unui cercetător are o natură aplicată specific […] e posibil ca puterea de reprezentare a laboratorului, din punctul de vedere al realismului lumesc, să fie irelevantă.“ Cu alte cuvinte, dacă nu ai de gând să-ți folosești descoperirile în lumea reală, atunci ce mai con-teză dacă descoperirile sunt relevante sau nu în raport cu ea. Presupun că e în regulă. Dar în ce privește experimentele misterioase ale lui Milgram, unde ne situează un raționament ca al lui Mook? O persoană – un critic, de exemplu – ajunge la un experiment

în același mod în care un cititor ajunge la un roman; există exigențe estetice similare în ce privește structura, ritmul, revelația, lecția învățată. Nu poți termina Frații Karamazov și să spui că e foarte interesant, deși nu ai nici cea mai vagă idee despre ce a fost. Pentru că pur și simplu nu poți. O operă literară își capătă un loc în canon, în mare parte, datorită sensului pe care-l dă vieților noastre. Experimentele lui Milgram fac parte din canon, fără doar și poate. Cu toate acestea, nimeni nu poate să cadă de acord în privința temei. Este o poveste despre supunere? Nu. O poveste despre încredere? Nu. O piesă tragicomică? Nu. Un exemplu de greșeală etică? Nu. Ce mesaj ne-a trimis Milgram, în ce fel de sticlă, pe ce mare?

În cazul acesta, poate că lucrul cel mai bun pe care-l putem face este să ne îndreptăm atenția spre subiecți, deoarece ei sunt, chiar mai mult decât Milgram, purtătorii veștilor sale bune sau rele. Când facem asta, când ne îndreptăm atenția spre subiecți și-i întrebăm ce a însemnat pentru ei toată experiența, e posibil să auzim o poveste similară care poate să lege toate firele contradictorii: A măsurat el supunerea sau încrederea? Contextul social a fost real sau fals? Subiecții lui știau că era o farsă ori că erau păcăliți? A fost asta munca unui tont sau a unui om de știință? Posibilitatea de generalizare contează sau nu?

Jacob spune:

– Experimentul mi-a schimbat viața, m-a făcut să trăiesc mai puțin în concordanță cu autoritatea.

Harold Takooshian, fost student al lui Milgram și profesor la Universitatea Fordham, își amintește de un dosar cu scrisori de pe biroul lui Milgram: „Era un dosar mare și negru, plin cu sute de scrisori de la subiecți, și, în multe dintre scrisori, aceștia scriau cât de mult învățaseră din experimentele de supunere despre viață și cum s-o trăiască“. Subiecții susțineau că experimentul îi făcuse să-și regândească relația cu autoritatea și responsabilitatea; un tânăr chiar a spus că, în urma participării la experimentele lui Milgram, devenise un contestatar scrupulos al războiului.

În concluzie, poate cu asta rămânem: un experiment a cărui importanță a reieșit nu din descoperiri cuantificabile, ci din puterea sa pedagogică.

Experimentele de supunere ale lui Milgram au avut efectul ironic de a-i face pe subiecți, cel puțin pe unii dintre ei, mai puțin supuși. Iar asta este incredibil: un experiment atât de puternic încât nu descrie sau demonstrează, ci mai degrabă detonează un fel de psihologie socială echivalentă cu bomba atomică, doar că, de astă dată, în serviciul creației, nu al distrugerii. Milgram însuși a spus: „Din aceste experimente provine conștientizarea, și acesta e posibil să fie primul pas către schimbare“.

În ce privește variabilele de personalitate asociate cu supunerea și sfidarea, sunt sigură că nu le pot lega de veselia psihologilor sociali. Cu toate acestea, cred că ele sunt acolo, deoarece nu suntem, pur și simplu, contextele sociale în care ne aflăm. Milgram, care credea el însuși în puterea contextului social, a continuat să caute trăsături – deci cât de mult credea el, de fapt? Într-o afirmație trecută cu vederea, a scris: „Sunt sigur că există o bază de personalitate complexă pentru supunere și sfidare. Dar știu că nu am găsit-o“.

Îmi amintesc însă că în acea zi de primăvară, din Brandeis, când am auzit pentru prima oară de experimentele lui Milgram, am avut o revelație și imediat am știut că pot face așa ceva, la cât de instabilă sunt. Însă nu din cauza unui set straniu de circumstanțe. Nu. Imboldul se afla în mine, ca un mic punct fierbinte. Nu era ceva extern, ci intern. Un mic punct fierbinte pe un panou cu electroșocuri. Cât de des am auzit o remarcă rasistă și nu am spus nimic, numai ca să păstrez pacea intactă? Cât de des am văzut ceva în neregulă la muncă, poate un coleg abuzat, și nu am făcut nimic, ca să-ți păstrezi locul de muncă? Micul punct fierbinte călătorește în noi. Anumite situații îl pot face să strălucească mai tare, iar altele – mai slab, însă greșeala morală aflată în esența atâtor oameni, ei bine, acolo se află, în inima lor care, după ce a eșuat de prea multe ori, nu poate fi readusă la viață prin șocuri electrice. Îmi simt propria inimă și-mi văd propriile mâini și mi-ar plăcea să cred că, acum, după ce am făcut cunoștință cu domnul Milgram, Joshua și Jacob și cu tine, da, cu tine, cititorule, mi-ar plăcea să cred că aș reacționa puțin diferit când numărul meu va fi strigat. Îmi privesc mâinile aici, în această zi de vară, și văd cum liniile se duc în toate direcțiile, în sus și în jos, bune și rele, nu am cum să știu sigur. 65% au știut. 35% nu au știut. Și atunci, cei buni sunt răi și cei răi sunt buni. Totul

e amestecat. Mâinile mă dor și sunt pline de posibilități. Acum e seară. Fiica mea de doi ani a învățat un nou cuvânt în spaniolă:

– Obscura! Obscura!

Tot țipă ceea ce înseamnă „mai întunecat! mai întunecat!“ Vine la mine și cu mâinile mele o iau în brațe – cu mâinile mele pline de posibilități.

3. Despre cum să fii sănătos în locuri nebune

Experimentarea cu diagnosticul psihiatric

La începutul anilor 1970, David Rosenhan s-a hotărât să testeze cât de bine puteau face psihiatrii distincția între „sănătos" și „nebun". Ca domeniu, psihiatria s-a bazat pe credința că profesioniștii săi știu să diagnosticheze sigur afecțiunile mintale și să ajungă la concluzii privind capacitatea de integrare în societate a unei persoane: performanța ca părinte, riscul de dispariție a unui eliberat condiționat, abilitatea unui prizonier de a se îndrepta. Rosenhan era conștient de controlul social imens pe care-l aveau psihiatrii și era critic la adresa lor, așa încât a creat un experiment care să testeze dacă abilitățile lor erau la același nivel cu puterea deținută de ei. A recrutat alți opt oameni și împreună s-au insinuat în diferite instituții de boli mintale. Odată ce au ajuns în saloane, s-au purtat cu totul normal. Scopul: să vadă dacă psihiatrii le vor detecta sănătatea psihică sau concluziile lor vor fi influențate de presupuneri (de exemplu, dacă pacientul este acolo, etichetat ca pacient, atunci trebuie să fie nebun). Experimentul lui Rosenhan a explorat elegant modul în care lumea e mereu deformată de lentilele prin care o privim. A presupus că suntem inextricabil și imanent inundați de subiectivitate, și, prin urmare, a oferit la fel de mult filosofiei, cât a oferit și psihologiei, și psihiatriei.

Și-a pierdut soția. Și-a pierdut fiica. Și-a pierdut mintea într-o serie de mici accidente vasculare cerebrale, iar pe când scriu aceste rânduri David Rosenhan, profesor emerit de drept și psihologie la Stanford, abia mai poate respira. În urmă cu câteva luni stătea în bucătăria lui din Palo Alto când a simțit primul semn, o amorțeală care i se împrăștia în picioare. Când ajunsese la Urgență, nu-și mai simțea picioarele, apoi brațele și pieptul, iar,

în cele din urmă, plămânii. Doctorii, nedumeriți, nu au putut determina ce îl afecta pe acest cercetător rebel, care își devotase cea mai mare parte a carierei demontării diagnosticului psihiatric. Acum era el însuși un diagnostic nedeslușit. Fața lui Rosenhan a înghețat. Când scriu asta, tot nu poate să spună prea multe cuvinte. Tăcerea lui e o gaură în povestea care urmează, o poveste despre lacune și despre cum, printr-o serie de experimente incredibile, Rosenhan le-a descoperit în ceea ce credeam că este domeniul ferm al psihiatriei.

Era 1972. Thomas Szasz scrisese The Myth of Mental Illness [Mitul maladiei mintale]. R.D. Lang îi provocase pe psihiatri să regândească schizofrenia ca posibilă formă de poezie. Doar de curând începuseră să fluture steaguri albe în fața armelor, semnalând oprirea focului în Vietnam. Rosenhan, un psiholog cu o diplomă și în drept, nu s-a dus în Vietnam, însă, potrivit unui coleg, a observat câți bărbați folosiseră bolile mintale pentru a evita recrutarea. Era destul de ușor să simulezi simptome. Dar cât de ușor era, mai exact? Rosenhan, care iubea aventura, s-a hotărât să încerce ceva.

La începutul anilor 1970, nu era încă un sociolog cunoscut. Nu ocupa încă postul său prestigios de la Stanford, ci preda într-un colegiu mic, obiectul de studiu fiind altruismul eroic. Prin urmare, ce a urmat a fost o deviere subită. Aproape dintr-un impuls, și-a telefonat opt prieteni și le-a spus ceva de genul: „Sunteți ocupați luna viitoare? Ați avea timp să vă prefaceți în așa fel încât să ajungeți într-un spital de boli mintale și să vedeți ce se întâmplă, dacă-și dau seama cei de-acolo că sunteți, de fapt, sănătoși?“

Surprinzător, cei opt nu erau ocupați luna următoare și toți – trei psihologi, un student doctorand, un pediatru, un psihiatru, un pictor și o casnică – au fost de acord să încerce acest truc perfid, împreună cu Rosenhan.

Pseudopacientul Martin Seligman spune: „David m-a sunat și m-a întrebat: «Ești ocupat în octombrie?», la care eu am spus: «Bineînțeles că sunt ocupat», dar, la sfârșitul conversației, mă făcuse deja să râd și am acceptat. I-am dat toată luna octombrie, cât a durat experimentul“.

De fapt, a durat mai mult. Mai întâi, a fost antrenamentul. Rosenhan și-a instruit colegii cu atenție. Cu cinci zile înainte de data stabilită, nu au mai făcut duș, nu s-au mai ras și nici nu s-au mai spălat pe dinți. Apoi, în data aleasă, s-au împrăștiat în diferite părți ale țării, de la est la vest, și s-au prezentat la diverse camere de urgență. Unele dintre spitalele alese de Rosenhan erau luxoase și construite din cărămizi albe; altele erau conduse de stat, cu coridoare care miroseau a urină și pereți mâzgăliți cu graffiti. Pseudopacienții urmau să se prezinte și să spună ceva de genul: „Aud o voce care spune buf“. Rosenhan a ales această plângere în mod special, deoarece nicăieri în literatura de psihiatrie nu există rapoarte despre persoane care să fi auzit o voce care conținea o asemenea angoasă tipică desenelor animate.

La restul întrebărilor, pseudopacienții urmau să răspundă sincer, cu excepția numelui și a ocupației. Nu aveau să simuleze și alte simptome. Odată ajunși în salon, dacă erau internați, trebuiau să spună că vocea dispăruse și acum se simțeau bine. Rosenhan și-a învățat apoi aliații cum să gestioneze medicamentele, cum să evite să le înghită, ascunzându-le sub limbă, iar apoi scuipându-le în toaletă. Martin Seligman își amintește: „Mi-a luat ceva timp să-i dau de cap trucului cu pastila și eram foarte agitat să n-o înghit din greșeală, dacă mi-o băgau cu forța pe gât, dar eram și mai îngrijorat să nu cad victimă vreunui viol homosexual“.

Pseudopacienții au exersat câteva zile. E drept că o mare parte din practică era pasivă, dând voie entropiei și mirosului să-și găsească drumul înăuntru. Părul le-a crescut și era murdar. Respirația a căpătat un iz neplăcut. Au învățat să ascundă pastilele mari și mici sub limbă, apoi să-și întoarcă într-o parte capul și să le scuipe. Era toamnă, și luna plină strălucea pe cer. Spiriduși cu pelerine aprinse alunecau pe străzi, vrăjitoarele cărau dovleci care pâlpâiau. Ne dați? Ori nu ne dați?

Ziua în care Rosenhan a plecat spre unul dintre spitalele de stat din Pennsylvania a fost genial aleasă. Cerul avea o nuanță înghețată de albastru,

copacii erau ca niște pensule înmuiate în vopsea, întoarse invers și umezite de la culoare.

Rosenhan a oprit în parcare. Spitalul de boli mintale avea clădiri gotice, toate ferestrele erau închise. Infirmieri în halate de un albastru pal parcă pluteau deasupra podelelor.

Odată ajuns în unitatea de admisie, Rosenhan a fost condus către o cameră mică și albă.

– Care e problema? l-a întrebat psihiatrul.

– Aud o voce, i-a spus Rosenhan, după care a tăcut.

– Și ce-ți spune vocea? l-a întrebat psihiatrul, căzând, fără să-și dea seama, în capcana lui Rosenhan.

– Buf, a spus Rosenhan.

Îmi imaginez că a spus-o pe un ton puțin arogant.

– „Buf"? a întrebat psihiatrul. Ai spus „buf"?

– Buf, a repetat Rosenhan.

Psihiatrul s-a scărpinat pe cap. Ar fi putut să fie confuz, intrigat. Ar fi putut să-și pună jos pixul, carnetul de notițe și să se uite la tavan o secundă. Problema este că nu știm ce s-a întâmplat în nici una dintre camerele de admisie, pentru că Rosenhan nu a dat rapoarte detaliate. Știm însă că toți pseudopacienții, inclusiv Rosenhan, au spus că vocea avea același sex ca el sau ca ea, că îl sau o deranjase într-o anumită măsură, că el sau ea ajunsese în unitate la sfatul prietenilor care auziseră că „acesta e un spital bun".

Robert Spitzer, unul dintre cei mai de frunte psihiatri ai secolului XX și un critic sever al lui Rosenhan, a scris un articol în 1975, în Journal of Abnormal Psychology, ca replică la descoperirile lui Rosenhan: „Unele mâncăruri au un gust delicios la început, dar gustul de după e rău. Așa e și cu studiul lui Rosenhan. Știm foarte puține despre modul în care s-au

prezentat pseudopacienții. Ce a spus fiecare“. Într-o notă de subsol a articolului, Spitzer scria: „Rosenhan nu a identificat spitalele folosite în acest studiu, din cauza preocupării lui pentru confidențialitate și a posibilității unui atac ad hominem. Însă acest lucru face imposibil ca vreo persoană din aceste spitale să-i confirme sau să-i conteste relatarea modului în care s-au purtat pseudopacienții și cum au fost ei percepuți“.

Mai târziu, într-o conversație telefonică, Spitzer mi-a spus:

– Rosenhan folosește toată treaba asta cu bufnitura ca să arate cât de ridicoli sunt psihiatrii, pentru că nu mai existaseră rapoarte despre un „buf“ ca halucinație auditivă. Și ce dacă? Așa cum am scris, odată am avut un pacient a cărui principală plângere era o voce care-i spunea: „E în regulă, e în regulă“. N-am auzit de un asemenea raport în literatura de specialitate. Asta nu înseamnă că nu există o suferință reală.

Nu vreau să contest ce spune Spitzer, dar o voce care spune că „E în regulă“ mi se pare destul de la locul ei.

Spitzer face o pauză.

– Deci cum e David? întreabă în cele din urmă.

– Nu prea bine, spun eu. Soția lui a murit de cancer, iar fiica lui, Nina, într-un accident rutier. A avut mai multe atacuri cerebrale și acum suferă de o boală pe care nu i-o pot diagnostica. E paralizat.

Faptul că lui Spitzer nu pare să-i pese prea mult când aude asta dezvăluie cât de mult e detestat studiul lui Rosenhan în domeniu, chiar și după patruzeci de ani.

Rosenhan a fost condus pe un coridor lung. Fără să știe, în toată țara, și ceilalți opt pseudopacienți erau internați. Rosenhan trebuie să fi fost speriat, extaziat. Era un jurnalist, un om de știință la apogeu, care-și punea propriul corp la bătaie pentru cunoaștere. Nu se uita printr-un microscop, printr-un

telescop. Era chiar pe orbită, la naiba, pășea pe Lună. Și chiar părea că e pe Lună: salonul era un loc steril, în care marinari, și profesori prefăcuți, și femei cu guri pătate pluteau în lumea imponderabilă a viziunilor acestora. Rosenhan a fost dus într-o cameră și i s-a spus să se dezbrace. Și-a notat despre cum corpul lui nu mai era al lui? Cineva i-a băgat un termometru în gură, i-a înfășurat o bandă neagră în jurul brațului, i-a luat pulsul: normal, normal, normal. Totul era normal, dar nimeni nu părea să vadă asta. Apoi a spus: „Știți ce, vocea nu mă mai deranjează", la care doctorii i-au zâmbit. „Când pot să ies?" – ne imaginăm că a întrebat Rosenhan, ridicându-și probabil vocea, ușor panicat. Ce făcuse, Dumnezeule? „Când o să ies de-aici?" „Când o să fii bine", i-a răspuns doctorul.

Dar el era bine: normal, normal, normal, 110 cu 80, puls de 72, temperatură moderată – era o mașinărie bine unsă. Nu conta. Nu conta că era totalmente lucid. A fost diagnosticat cu schizofrenie paranoică și ținut închis multe zile.

Era un birou cu pereți de sticlă, căruia Rosenhan îi spunea „cușca taurului". Înăuntru, asistentele se foiau, ocupate, punând pastile roșii în pahare de plastic. Pastile erau multe ca bomboanele, mari ca bilele de foc sau mici ca niște puncte roz pe fâșii lungi de hârtie albă. Rosenhan a cooperat. A „luat" pastilele de trei ori pe zi, după care s-a dus la baie, ca să le scuipe. Comentează cum toți pacienții făceau aceleași lucru. Li se dădeau medicamentele și toți se îndreptau spre toalete. Povestește și cum nu-i păsa nimănui, atât timp cât se purtau frumos.

Pacienții cu boli mintale sunt „invizibili […] nevrednici de a fi luați în considerare", scrie Rosenhan. Descrie cum o asistentă a intrat în cameră, și-a desfăcut bluza și și-a aranjat sutienul. „Nu lăsa senzația că era seducătoare – raportează Rosenhan –, ci mai degrabă că nu ne observa."

A văzut cum pacienții erau bătuți. Descrie cum un pacient a fost pedepsit sever doar pentru că îi spusese unei asistente că-i plăcea de ea. Nu descrie nopțile, care trebuie să fi fost lungi. Să stai în acel pat îngust, cu infirmieri cu lanterne care făceau controale la fiecare cincisprezece minute, fasciculele

lor aurii neluminând nimic, absolut nimic. La ce s-a gândit atunci? I-a fost dor de soția lui, Molly? S-a întrebat ce mai făceau cei doi copii ai lui? Acea lume trebuie să fi părut foarte departe, deși era la nu mai mult de 160 de kilometri. Asta ne învață știința. Osmoza este o iluzie într-o lume socială. Membranele nu sunt semipermeabile, sunt straturi solide care separă spații. Tu acolo, eu aici. Chiar dacă în timp ne separă numai o secundă, însă în etichete, în prejudecăți, distanța este eternă.

Rosenhan și aliații lui au făcut puțină terapie și, când au povestit despre bucuriile, satisfacțiile și dezamăgirile unei vieți obișnuite – deoarece, amintiți-vă, nu au inventat nimic, cu excepția plângerii originale –, toți au descoperit că trecuturile lor fuseseră reconfigurate, ca să se potrivească diagnosticului: „Acest bărbat caucazian de treizeci și nouă de ani manifestă o lungă istorie de ambivalență considerabilă în relațiile apropiate […] stabilitatea afectivă lipsește […] și, deși spune că are mulți prieteni buni, se simte o ambivalență considerabilă în acele relații“. Rosenhan a scris în 1973, în Science, una dintre cele mai prestigioase reviste din domeniu: „Este clar că sensul proiectat asupra verbalizărilor […] a fost determinat de diagnosticul de schizofrenie. Un cu totul alt sens ar fi fost atribuit, dacă s-ar fi știut că omul era «normal»“.

Partea ciudată era că toți ceilalți pacienți păreau să știe că Rosenhan era normal, cu toate că doctorii nu știau asta. Părtașii lui au avut și ei această experiență stranie că nebunii îi puteau detecta pe cei sănătoși mai bine decât doctorii. Un tânăr s-a dus la Rosenhan, în camera de zi, și i-a spus: „Nu ești nebun. Ești jurnalist sau profesor“. Iar un altul: „Cercetezi spitalul, de fapt“.

În spital, Rosenhan a respectat toate ordinele, a cerut privilegii, i-a ajutat pe ceilalți pacienți să-și rezolve problemele, a oferit sfaturi legale, probabil a jucat ping-pong și a luat notițe, lucru etichetat de angajați ca fiind „tendința de a scrie“ și privit ca parte din diagnosticul lui de schizofrenie paranoică. Apoi, într-o zi, dintr-un motiv la fel de arbitrar ca și internarea lui, a fost eliberat. Era un frig cumplit. Descoperise ceva brutal – cruzimea din aziluri. Aflase că psihiatria era bolnavă psihiatric. S-a întrebat în câte spitale din țară erau oameni care primeau diagnosticul greșit și erau tratați și ținuți

împotriva voinței lor. Oare eticheta de nebunie genera nebunie, astfel încât diagnosticul sculpta creierul, și nu invers? Poate nu creierele noastre ne modelează, poate noi le modelăm. Poate suntem modelați de etichetele atașate de pielea noastră. Se apropia iarna, și-mi imaginez că ningea, estompând contururile presupus fixe ale caselor, mașinilor și clădirilor. Terenul din jurul spitalului dispărea repede, alb ca lumina, fără substanță.

În 1966, cu ani buni înainte de aventura lui Rosenhan, doi cercetători, R. Rosenthal și L. Jacobson, au făcut un experiment în cadrul căruia le-au dat copiilor din clasele I–VI un test de IQ cu o denumire falsă: „Testul Harvard al achiziției dobândite“. S-a spus că testul era un indicator al înfloririi academice sau al „creșterii“, când el, de fapt, măsura numai niște abilități nonverbale. Profesorilor li s-a spus că elevii care obțineau rezultate bune la test urmau să înregistreze progrese fără precedent în următorul an. De fapt, testul nu putea prezice așa ceva.

Rezultate lipsite de sens le-au fost eliberate profesorilor, iar pe durata unui an, Rosenthal și Jacobson i-au examinat pe copii. Au aflat că cei repartizați în grupul „creșterii“ avuseseră progrese academice mai mari decât cei care nu fuseseră puși în acest grup. Și mai îngrijorător, grupul „creșterii“ a avut o amplificare semnificativă în scorurile de IQ, mai ales la clasele I și II, arătând cum „coeficientul de inteligență“ are la fel de mult de-a face cu oportunitatea și așteptarea, precum și cu capacitatea fixă.

La începutul secolului, un alt „experiment“ de genul acesta dezvăluise puterea așteptărilor în interpretare. Este o poveste foarte stranie, ce implică un cal pe nume Hans, despre care toți credeau că știa matematică. Dacă îi dădeai lui Hans o problemă de matematică, acest cal, căruia în scurt timp i s-a spus Hans Istețul, răspundea dând din copită. Oamenii plăteau ca să-l întâlnească pe Hans și să-l testeze, tot făcând experimente cu ce a fost cel mai mare animal de laborator cunoscut în psihologie.

Cu toate acestea, un sceptic din 1911, un bărbat pe nume Oskar Pfungst, s-a dus la Hans și l-a tot testat. L-a observat, pe parcursul mai multor zile și nopți, și a descoperit că animalul nu știa de fapt matematică – doar

învățase să bată din picior pe baza unor semnale subtile primite de la observatori. De exemplu, când calul ajungea la numărul corect de bătăi, observatorii dădeau niște semnale foarte discrete, la care calul învățase să fie atent. O ridicare inconștientă a sprâncenelor, o înclinare a capului, și Hans se oprea. Nu avea nimic de-a face cu știința matematicii, doar cu semnalele secrete trimise de mediul înconjurător, absorbite de un animal foarte receptiv cum e calul și cum sunt și oamenii, iar apoi interpretate ca să se potrivească schemei existente. În acest caz, era vorba de o schemă atât de absurdă încât nu făcea decât să evidențieze cât de departe suntem dispuși să mergem ca să confirmăm ce vrem.

Rosenhan știa de Rosenthal și Jacobson. Știa de Hans, calul cel isteț, și de Oskar Pfungst, scepticul și salvatorul sănătății psihice. Însă știa și altceva. În timp ce toate aceste experimente arătau puterea preferințelor și a contextului în determinarea realității, nici unul nu reușise să facă asta în raport cu medicina, din care psihiatria se mândrea că face parte. Aceștia erau doctori serioși de la spitalul de stat din Pennsylvania și au făcut niște greșeli foarte mari, însă, și mai rău, au făcut greșeli stupide. După ce s-a terminat experimentul și s-a întâlnit cu aliații săi, Rosenhan a descoperit că toți, cu excepția unuia, fuseseră diagnosticați cu schizofrenie pe baza unui singur simptom prostesc. Excepția fusese diagnosticată cu psihoză maniaco-depresivă, o etichetă care are și ea greutate. Rosenhan a descoperit că șederea medie în spital a fost de nouăsprezece zile, cea mai lungă fiind de cincizeci și două și cea mai scurtă de șapte. A descoperit că toți experimentaseră o adevărată pierdere a statutului și că toți fuseseră externați cu boala în remisie, ceea ce însemna că sănătatea lor nu fusese detectată și că starea lor actuală de bine era privită ca o etapă temporară.

Rosenhan era un bărbat chel și îndesat, trecut de treizeci de ani, când s-au întâmplat toate astea. Era cunoscut ca gazdă, organizând la el acasă evenimente pentru nu mai puțin de cincizeci de oameni. Îi plăceau petrecerile luxoase și, în cele din urmă, a instalat două mașini de spălat vase în bucătărie, pentru toate farfuriile rămase după atâtea feluri de mâncare. Buna lui prietenă și colegă de la Stanford, Florence Keller, spunea: „David e singurul bărbat pe care-l știu care și-a mărit casa după ce i-au plecat copiii la facultate, ca să poată avea mai mulți invitați“. Apoi

Keller a făcut o pauză, după care a adăugat: „Avea un fel al lui de-a vorbi, dar nici nu simțeai vreodată că-l cunoșteai cu adevărat. Purta o mască“. Chiar așa era.

Într-adevăr, adeseori ne grăbim să dezvăluim în ceilalți tendințele pe care le resimțim în noi înșine. Prin urmare, Rosenhan a fost probabil fericit în prima perioadă a anilor 1970, când a început să scrie lucrarea care a explodat ca o bombă în lumea psihiatriei, dezbrăcând-o de statutul său. În articol descria ce descoperiri făcuse în cadrul experimentului cu pseudopacienți. „Despre cum să fii sănătos în locuri nebune“ a fost publicat în prestigioasa revistă Science, ceea ce este ironic, deoarece Rosenhan punea sub semnul întrebării însăși validitatea științei, cel puțin în legătură cu psihiatria. Undeva, la începutul articolului, Rosenhan spune totul negru pe alb. Susține că diagnosticul nu se află în persoană, ci în context, și că orice proces de diagnosticare vulnerabil în fața unor erori masive de genul acesta nu poate fi unul de încredere.

Science, o revistă care apare și azi, pune în circulație vreo 60 000 de exemplare. Din câte am văzut după ce am răsfoit mai multe numere, un articol principal generează poate câteva reacții, însă acesta a generat un potop de comentarii extrem de amuzante. Rosenhan a criticat psihiatria ca știință și, făcând-o, i-a insultat pe mulți psihiatri americani, care au depus toate eforturile să-și arate inteligența prin remarci adeseori discutabile:

Majoritatea doctorilor nu presupun că pacienții care caută ajutor sunt mincinoși. Prin urmare, pot fi induși în eroare […] Ar fi posibil să realizăm un studiu în care pacienți antrenați să simuleze istoriile unui infarct miocardic vor primi tratament doar pe baza istoricului (din moment ce o electrocardiogramă negativă nu este un diagnostic), însă ar fi absurd să deducem dintr-un asemenea studiu că boala fizică nu există, că diagnosticele medicale sunt etichete greșite și că „boala“ și „sănătatea“ se află numai în capul doctorului.

Pseudopacienții nu s-au purtat normal în spital. Dacă ar fi avut un comportament normal, ar fi intrat în biroul asistentelor și ar fi spus: „Uite care e treaba, sunt o persoană normală care a încercat să vadă dacă poate fi internată purtându-se într-un mod nebunesc sau spunând lucruri sărite de pe fix. A funcționat și am fost internat în spital, dar acum aș vrea să fiu externat“.

Și partea mea preferată:

Dacă aș bea aproape un litru de sânge și, ascunzând ce am făcut, aș merge în camera de urgență a oricărui spital vomitând sânge, comportamentul cadrelor medicale ar fi destul de previzibil. Dacă mă diagnostichează și mă tratează ca și cum aș avea ulcer peptic, am dubii că aș putea argumenta convingător că medicina nu știe cum să diagnosticheze acea condiție.

Robert Spitzer, acel psihiatru sprinten, calificat în psihanaliză, care a avut propria funcție prestigioasă la Institutul pentru Biometrie de la Universitatea Columbia, a fost de departe cel mai supărat. Nu a scris o scrisoare. A scris două lucrări pentru demontarea descoperirilor lui Rosenhan. Lucrările aveau în total treizeci și trei de pagini, o proză extrem de convingătoare.

– Ai citit răspunsurile mele pentru Rosenhan? mă întreabă Spitzer când îi telefonez. Sunt geniale, nu-i așa?

Spitzer susține multe, multe lucruri. În esență, susține validitatea psihiatriei și a practicilor sale de diagnosticare ca proceduri medicale științifice.

– Cred în modelul medical al psihiatriei, îmi spune. Ceea ce înseamnă că el crede că tulburările psihiatrice sunt la fel, în general, ca bolile la plămâni

sau ficat și pot fi privite ca atare, și că, într-o zi, vor fi înțelese în raport cu țesutul și sinapsele, lucruri care se petrec în cutia neagră a creierului.

În răspunsul lui către Rosenhan, Spitzer scria: „Care au fost rezultatele? Potrivit lui Rosenhan, toți pacienții au fost diagnosticați la externare ca fiind «în remisie». Remisia este clară. Înseamnă că nu există semne ale bolii. Prin urmare, toți psihiatrii au recunoscut aparent faptul că toți pseudopacienții erau, ca să folosesc termenul lui Rosenhan, «sănătoși»".

Spitzer continuă să pledeze în favoarea credibilității psihiatriei ca profesie medicală. M-am trezit influențată de articolele și scrisorile lui Spitzer după publicarea lucrării lui Rosenhan. Era ca într-un meci de tenis. Într-adevăr, studiul avea erori. Dacă beam un litru de sânge și dacă îl vomitam în camera de urgență… ceea ce trebuie să însemne că psihiatria chiar nu e diferită de rudele ei despre care se presupune că sunt mai medicale… dar stai puțin! În scenariul acesta, nu aș fi fost ținută cincizeci și două de zile și, în plus, sângele nu face buf. Sângele are un impact mult mai convingător – pendulez, pendulez între sănătate și nebunie, apt și inapt, ăsta e punctul în care sunt.

Este 1976, și eu sunt pacientul. Și nu e o simulare. La doar doi ani după ce Rosenhan și-a prezentat descoperirile, eu, în vârstă de numai paisprezece ani, am intrat în instituția de boli mintale de pe Coasta de Est cu tot felul de simptome care nu includeau halucinații. Făceam lucruri tipice tinerilor de paisprezece ani. Îmi plăcea drama și mă consideram o viitoare Virginia Woolf. Însă nu mă prefăceam cu totul. Lăsând la o parte propriile simptome, am văzut câteva lucruri în „cutie", așa cum am ajuns să numesc spitalul, aproape afectuos. Am văzut biroul asistentei, cărucioarele de crom împinse de persoanele cu bomboanele, maniacul lunatic cu transpirația curgându-i pe față, femeia pe nume Rose, găsită în baie cu un șireang în jurul gâtului. Am văzut câteva lucruri. Am văzut lucruri care cu siguranță nu erau în mintea doctorului, cum ar fi fost șireangul din jurul gâtului. Prin urmare, pentru mine, tulburările psihiatrice sunt absolut reale. Cu toate acestea, noi, toți pacienții, obișnuiam să ne strângem în camera de zi, unde perdeaua de fum era groasă, și făceam schimb de diagnostice ca niște copii care fac schimb de biluțe colorate: „tulburările de personalitate borderline"

erau luminoase și albastre; „schizofrenia“ era stacojie cu o urmă de alb; „depresia“ era de un verde metalic, încețoșat, ca o cataractă, deloc respectată. O tentativă de sinucidere era slăbuță, trei îți aduceau un statut, oricâte peste zece îți aduceau respect. Asemenea criminalilor din închisoare, făceam schimb de trucuri, fiind marcați de etichete și atenția doctorilor, așa că, la un moment dat, nu mai știam dacă existaserăm și înaintea etichetelor sau acestea ne modelaseră. Eu, una, m-am îmbolnăvit și mai mult acolo, la fel cum infecțiile cu stafilococ se răspândesc în spital. În ce privește afirmația că pseudopacienții nu s-au purtat normal, deoarece lucrul normal ar fi fost să recunoască experimentul, am văzut cum o tânără liniștită pe nume Sarah, studentă la colegiul Smith, îi ruga frumos în fiecare zi să-i dea drumul și în fiecare zi era refuzată. Așadar, cine știe? În studiul lui Rosenhan, angajații îi băteau pe pacienți și-i trezeau strigându-le „Nenorocitu’ dracului!“ Asta se întâmpla atât în spitale private, cât și în facilități publice. Eu eram într-o facilitate semipublică, și nici un angajat nu m-a înjurat. Este adevărat că psihiatrul care se ocupa de cazul meu a petrecut foarte puțin timp cu mine, dar mi-l amintesc în detaliu, pentru că mi-a plăcut foarte mult. Se numea doctorul Su și era dintr-o altă țară. Avea o urmă de mustață și, dintr-un motiv ciudat, adeseori avea la el o mănușă de baseball. Ne întâlneam într-un birou mic și se apleca spre mine, uitându-se la tăieturile de pe brațe, pe care le mențineam proaspete și deschise, cu cioburi pe care le furam. Se uita la tăieturi și spunea cu sinceritate: „Ce păcat, Lauren! E mare păcat că trebuie să te rănești“.

Ca orice operă de artă reușită, experimentul lui Rosenhan este prismatic, puternic și imperfect. Poți să-l contești, în toate aspectele enumerate până acum. Ca să folosesc cuvintele incontestabil de drăguțe ale doctorului Su: e mare păcat.

Cu toate astea, mi se pare că descoperirile lui Rosenhan conțin niște adevăruri esențiale. Etichetele determină modul în care înțelegem ce privim. Psihiatria este o știință nouă – dacă este o știință –, pentru că și astăzi îi lipsesc informații despre substraturile psihologice ale bolilor mintale, iar știința se bazează pe corp, pe materie măsurabilă. Psihiatrii sar

foarte repede la concluzii. Nu toți, dar majoritatea, și pot fi pompoși, probabil pentru că sunt nesiguri pe ei. Experimentul a fost întâmpinat cu indignare și, într-un final, cu o provocare. „Foarte bine“, au spus cei dintr-un spital. „Crezi că nu știm ce facem? Uite o provocare. În următoarele trei luni, trimite câți pseudopacienți vrei la camera de urgență și o să-i detectăm. Dă-i drumul.“ Mănușa fusese aruncată.

Lui Rosenhan, care era construit ca un pugilist, îi plăcea lupta, așa că a acceptat. A spus că în următoarele trei luni avea să trimită un număr secret de pseudopacienți la spitalul acela, iar angajații aveau să judece, într-un fel de inversare a experimentului, nu dacă erau nebuni, ci dacă erau sănătoși. A trecut o lună. Au trecut două. La sfârșitul celor trei luni, angajații spitalului i-au raportat încrezători lui Rosenhan că detectaseră patruzeci și unu de pseudopacienți de-ai lui. Asta, în condițiile în care Rosenhan nu trimisese pe nimeni. Cazul a fost închis. Meciul s-a terminat. Psihiatria și-a plecat capul.

Odată, credeam cu toții că psihiatria era o formă de divinitate. Aceia au fost anii de aur 1930, 1940, 1950, când psihanaliza a ajuns să domine disciplina cu răspunsuri la aproape orice. Trecutul tău e posibil să te vindece. Ghemuiește-te și plângi. Mania era privită ca „dorința de a mânca, dorința de a fi mâncat și dorința de a dormi“.

Partea ciudată era că psihanaliza, care devenise totuna cu psihiatria, nu era foarte preocupată de rigorile actuale ale diagnosticului în sine. Exista un manual. Încă există – se numește Manualul de diagnostic și statistică a tulburărilor mintale – pe scurt: DSM. Prima ediție a fost scrisă în 1952, a doua în 1968. A doua era folosită în timpul internării pseudopacienților. În DSM II, simptomele pentru schizofrenie sunt neclare, bazate pe lucruri precum „reacțiile nevrotice“ și „dificultățile de atașament“ și, așa cum evidențiază Rosenhan, cu cât limbajul e mai ambiguu, cu atât e mai mult loc pentru erori. În acest context, psihiatri proeminenți precum Adolf Meyer au spus: „Rar simt nevoia să merg până la capăt cu cercetarea, cât să am nevoie de o finalitate care să demonstreze propria lipsă de necesitate“.

În ciuda unui asemenea limbaj complicat, psihiatria s-a bucurat de o perioadă de aur câțiva ani, când oamenii au crezut cu tărie în ea și au cheltuit mii și mii de dolari pentru asta. „David Rosenhan a fost unul dintre primii din acea eră care au spus: «Ghiciți ce? Împăratul nu are haine». Ar fi drept să spunem că a demontat psihiatria de unul singur și, de atunci încoace, aceasta nu și-a mai revenit“, spune Florence Keller, apoi face o pauză. Era psiholog-șef la unitatea de pacienți din Palo Alto atunci. „Uitați-vă în jur! Cine se mai apucă de psihiatrie în ziua de azi? Nu mai poți să găsești psihiatri pentru unități. Nu mai există psihiatri, pentru că psihiatria este un domeniu mort și nu va fi reînviat până nu vor exista dovezi clare ale patogeniei, ale rolului pe care neuronii și chimia îl joacă în toate acestea. Atunci, poate va reveni.“

Spitzer nu e de acord. Nu are cum. E psihiatru. Și nu a fost de acord nici în 1973, când a fost publicat experimentul cu pseudopacienții. Dacă Rosenhan a pornit hotărât să distrugă psihiatria, Spitzer a avut de gând s-o restaureze. Împreună cu un grup de colegi respectați, a luat acel manual diagnostic și de statistică, cel care conținea destulă ambiguitate cât să-i permită lui Rosenhan să fie internat, și l-a refăcut. A scos fiecare lucru efemer și subiectiv. L-a curățat de orice flecăreală psihologică. A înăsprit criteriile de diagnosticare încât fiecare să fie măsurabil și, pentru obținerea unui diagnostic, să existe instrucțiuni despre ce simptome trebuia să se manifeste, cât timp și cât de des.

DSM III (din 1980) include multe exprimări precum aceasta: „Pacienții trebuie să aibă cel puțin patru dintre următoarele simptome de la criteriul A timp de cel puțin două săptămâni, trei dintre următoarele simptome de la criteriul B și unul de la criteriul C“. DSM II nu avea astfel de instrucțiuni, ci în el existau fraze precum: „Principala caracteristică a tulburărilor este anxietatea, care poate fi simțită sau exprimată direct sau care poate fi controlată inconștient și automat prin utilizarea unei game variate de mecanisme de apărare“. Ei bine, s-a terminat cu asta. Spitzer a susținut inovația din DSM III, care avea cu 200 de pagini mai mult decât DSM II, ca „o apărare a modelului medical aplicat psihiatriei“. Dacă pacienții prezentau criteriile extinse, sufereau de o boală. Dacă nu, atunci erau bine.

Ambivalența, anxietățile efemere care nu puteau fi susținute nu mai contau deloc.

De când, prin Rosenhan, psihiatria a încercat într-un mod admirabil să localizeze originile psihologice ale bolilor mintale, însă majoritatea încercărilor au fost în zadar. În anii 1980 a existat un nou test promițător de diagnosticare a depresiei, denumit „testul de supresie la dexametazonă“, în care un anumit metabolit era izolat în urina unor persoane triste. Această descoperire a fost întâmpinată cu entuziasm. Curând, foarte curând, vom putea diagnostica depresia, la fel cum diagnosticăm anemia. Apleacă-te deasupra paharului ăsta, trei picături cad pe o lamă pregătită – et voilà! Ești sau nu ești deprimat și nu vor exista discuții în privința asta!

Acel test nu s-a dovedit inofensiv, așa încât a ajuns direct la coșul de gunoi al istoriei. De atunci, psihiatrii au încercat să dezvolte alte teste pentru diagnosticare, însă au eșuat. De curând, munca lui Charles Nemeroff, de la Universitatea Emory, a dus domeniul cu un pas înainte, el arătând că hipocampul este cu 15% mai mic la oamenii deprimați și că puii de șobolan privați de mama lor dezvoltă un surplus de neurotransmițători de stres. Acestea sunt lucruri interesante, dar nu e clar dacă fac lumină în privința cauzei sau a corelării.

Chiar dacă totul pare departe de studiul lui Rosenhan, nu este așa. O mare parte din cercetarea contemporană este un răspuns informat sau neinformat la provocarea lui Rosenhan și la anxietățile implicite pe care le trezește în oamenii de știință „moi“. „Noul sistem de clasificare din DSM este riguros și științific“, spune Spitzer. Iar Rosenhan precizează: „Nimic nu subliniază mai mult natura consensuală a bolilor psihiatrice decât acțiunea recentă a Asociației Americane de Psihiatrie de a șterge homosexualitatea din DSM II, 1968. Oricare ar fi părerea unei persoane despre natura homosexualității, faptul că o asociație de specialitate a putut vota dacă homosexualitatea ar trebui considerată o boală sau nu evidențiază diferențele dintre bolile psihiatrice/mintale și susceptibilitatea la context a celor psihiatrice. Schimbările atitudinii publicului informat în ce privește homosexualitatea au atras schimbări corespunzătoare în percepția psihiatrică asupra ei“.

La care Spitzer răspunde: „Toate diagnosticele sunt clasificări făcute de om, deci această critică e ridicolă. Vă spun sigur că, sub noul sistem de diagnosticare, experimentul lui Rosenhan nu mai e posibil astăzi. Nu ar funcționa. Nu ai fi internat, iar la camera de urgență diagnosticul ar fi amânat“. „Amânat“ este o categorie specială care le permite doctorilor să facă fix asta, să amâne un diagnostic din cauza lipsei de informații. „Nu – repetă Spitzer –, acel experiment nu va mai putea fi repetat cu succes vreodată. Nu în această eră.“

Mă hotărăsc să încerc.

Multe lucruri sunt la fel. Cerul e de un albastru aprins. Copacii se transformă, fiecare frunză stacojie fiind ca o mânuță care cade pe gazonul nostru verde și tomnatic. În magazine vor apărea curând dovleci de plastic și dovleci proaspeți, pe care copiii îi vor cumpăra și-i vor sculpta cu niște cuțite prea mari pentru mânuțele lor. Vor deschide craniul dovleacului, vor scoate tot ce e înăuntru, foarte multe semințe, fibre dendritice amestecate și un miros foarte jilav. Fetița mea e prea mică pentru dovleci. Tocmai a împlinit doi ani și, poate din cauza lui Rosenhan și a cercetării pe care a extins-o el înspre „etiologie și patogenie“, deseori îmi fac griji pentru creierul ei, pe care mi-l imaginez de un roz-roșiatic și încrețit în carcasa lui.

– O să faci ce? mă întreabă soțul meu.

– O să încerc, spun eu. O să repet experimentul exact ca Rosenhan și aliații lui și o să văd dacă sunt internată.

– Scuză-mă, dar nu crezi că e cazul să te gândești și la familia ta?

– N-o să funcționeze, spun eu, gândindu-mă la Spitzer. O să fiu înapoi într-o oră.

– Și dacă totuși n-o să se întâmple așa?

– Atunci o să vii să mă iei.

Își atinge barba, care a crescut cam prea mult. Poartă o cămașă care pare mai degrabă făcută din plastic decât din bumbac, cu o pată de cerneală Rorschach de la un stilou fără capac pe buzunarul de la piept.

– Să vin să te iau? Crezi c-o să mă creadă cineva? O să mă închidă și pe mine, spune el, aproape cu speranță în glas.

Soțul meu s-a născut prea târziu ca să se bucure de anii 1960, lucru pe care-l regretă. Face o pauză în timp ce-și mângâie barba. O molie intră pe geam și se lovește de becul aflat în mijlocul camerei. Pe perete, umbra moliei e mare cât o pasăre. Ne uităm la ea. Simțim mirosul toamnei.

– Vin și eu, spune în cele din urmă.

Ba nu, nu vine, cineva trebuie să aibă grijă de copil. Mă pregătesc. Nu mă spăl cinci zile. Îmi sun o prietenă rebelă și o întreb dacă pot să-i folosesc numele, ca să nu fiu recunoscută. Planul este să-i folosesc numele, după care ea, mai târziu, să meargă cu actul ei de identitate și să ia dosarul, ca să văd exact ce s-a scris în el. Prietena asta a mea, Lucy, e de acord. Probabil ea chiar ar trebui internată. Spune:

– E foarte amuzant.

Petrec mult timp exersând în fața oglinzii.

– „Buf“, spun eu, și mă pufnește râsul. Sunt… sunt aici, iar acum adopt o expresie îngrijorată. Sunt aici pentru că aud o voce care sună ca și cum ar spune „buf“.

De fiecare dată când fac asta și stau, urât mirositoare și cu o pălărie neagră de catifea, în fața oglinzii mari, încep să râd.

Dacă o să râd, evident că o să mă dau de gol. Însă dacă nu râd și spun tot adevărul despre istoricul meu, cu excepția acestui mic simptom, așa cum au

făcut Rosenhan și aliații lui în experimentul original, atunci e posibil să fiu internată. Există o singură diferență semnificativă în înscenarea mea. Nici unul dintre amicii lui Rosenhan nu avea vreun istoric psihiatric. Eu, în schimb, am unul formidabil, care include multe internări. Dar acum sunt bine, pe cuvânt. Decid să-mi reinventez istoricul, să neg orice implicare psihiatrică din trecut. Știu că această minciună este o schimbare radicală de la protocolul original. „Buf", deci.

Îmi sărut copilul. Îmi sărut soțul. Nu m-am spălat de cinci zile. Am dinții murdari. Port niște colanți negri pătați cu vopsea și un tricou pe care scrie „Îmi detest generația".

– Cum arăt? întreb eu.

– La fel, spune soțul meu.

Merg cu mașina până acolo. Nimic nu se compară cu o excursie la începutul toamnei. În afara orașului, aerul e parfumat de la frunze și nutreț. Un hambar roșu stă liniștit pe un câmp, sub cerul plin de nori și în lumina razelor de soare. În stânga mea curge un râu, alb de la spuma adusă de ploile recente. Se umflă, se lovește isteric de stânci, ca o femeie care se aruncă, și lasă în urmă totul, aluviuni, nămol, pietricele dintr-un trecut antic de nepătruns.

Am ales un spital la câțiva kilometri de oraș, cu o cameră de urgență creată special pentru probleme psihiatrice. Este un spital cu o reputație excelentă, deci luați asta în considerare. Se află pe un deal. E un drum întortocheat până acolo.

Ca să intri la camera de urgențe, trebuie să stai în fața unor uși înfricoșătoare, pe un coridor alb aglomerat, și să apeși un buton, moment în care se aude o voce:

– Pot să vă ajut?

Trebuie să spui „Da“.

Spun și eu.

Ușile se deschid. Par să o facă fără nici un efort din partea vreunui om și dezvăluie trei polițiști care stau în umbră, insignele lor argintii reflectând lumina. La un televizor așezat undeva sus, într-un colț, cineva împușcă un cal. Bang! Glonțul lasă în urmă o rană ca o stea pe fruntea calului și-i umple de sânge blana neagră.

– Numele? întreabă o asistentă, atrăgându-mă către biroul ei de recepționistă.

– Lucy Schellman, spun.

– Și cum se scrie Schellman? întreabă ea.

Nu știu să spun pe litere prea bine și nu luasem în considerare acest mic obstacol fonetic. Fac ce pot:

– S-H-E-L-M-E-N, îi spun.

Asistenta îl scrie și studiază dictarea mea pe litere. Spune:

– E un nume ciudat. E la plural[1].

– Ei bine, e o chestie care ține de insula Ellis, spun eu. S-a întâmplat pe insula Ellis.

Mă privește, și apoi scrie pe hârtie ceva ce nu văd. Îmi fac griji că va crede că am o halucinație care implică insula Ellis, așa că îi spun:

– N-am fost niciodată pe insula Ellis – e o poveste de familie.

– Rasa, spune ea.

– Evreică.

Mă întreb dacă ar fi trebuit să spun protestantă. Sunt evreică, dar sunt și paranoică. Asta nu e, bineînțeles, o regulă generală, ci se aplică doar în acest moment, și nu vreau ca partea asta să fie folosită împotriva mea.

De ce anume mi-e așa frică? Nimeni nu mă poate interna. De când cu studiul lui Rosenhan, parțial din cauza acestuia, legile de internare sunt mult mai stricte, și atât timp cât neg orice porniri ucigașe sau suicidale sunt o femeie liberă. „Ești o femeie liberă, Lauren“, îmi spun, în timp ce undeva, printr-un colț al minții mele, trece acel râu învolburat și isteric, cu aluviunile și mirosurile sale îngropate – pleosc, pleosc!

Dețin controlul. Îmi tot repet asta, în timp ce râul curge cu viteză. Nu simt însă c-aș avea controlul. În orice clipă cineva poate să recunoască farsa. De cum voi spune „buf“, orice psihiatru informat va putea spune: „Ești o escroacă. Știu experimentul“. Mă rog ca psihiatrii să nu fie bine informați. Mă bazez pe asta.

Această cameră de urgență îmi este ciudat de familiară. Asistenta notează numele care nu e numele meu și o adresă care nu există. Inventez o stradă care sună plăcut: Rum Row – Aleea Romului – nr. 33, un loc unde piraților cresc chestii verzi în grădinile lor. Camera de urgență îmi este cunoscută pentru că mai demult am trecut prin multe asemenea ei, însă cu simptome psihiatrice reale. Asta, însă, în urmă cu mult timp. Dar mirosul mă poartă înapoi în timp: transpirație, bumbac curat și vid. Nu am nici o senzație de triumf, simt numai tristețe, deoarece undeva pe aici există suferință reală, și un cal s-a prăbușit pe paie cu o stea stacojie în frunte. Mirosul e același, asistenta e aceeași. Nimic nu se schimbă.

Sunt dusă într-o cameră mică în care se afla o targă ce avea atașate curele negre.

– Așază-te, îmi spune asistenta, după care în cameră intră un bărbat care închide ușa în urma lui.

– Sunt domnul Graver, spune el, asistent clinic specialist, și o să-ți iau pulsul.

O sută de bătăi pe minut.

– E cam rapid, spune domnul Graver. Aș spune că e mai rapid decât normal. Dar cine n-ar avea emoții, având în vedere unde ești. Până la urmă, e o cameră de urgență de psihiatrie. Asta ar agita pe oricine, adaugă și-mi aruncă un zâmbet blând. Ia zi-mi, poți să-ți ofer un pahar cu apă de izvor?

Înainte să apuc să răspund, a și dispărut și s-a întors cu un pahar mare, elegant, și cu o singură felie de lămâie de un galben pal. Dintr-odată, felia de lămâie mi se pare frumoasă, felul în care flirtează cu nuanța, dar nu și-o asumă, felul în care albul este provizoriu și se află pe punctul de a se schimba.

Îmi întinde paharul. Nici la asta nu m-am așteptat, la o asemenea bunătate. Rosenhan scrie despre cum a fost dezumanizat. Până acum, dacă e cineva dezumanizat aici, e domnul Graver, care devine rapid majordomul meu personal.

Sorb o gură de apă și spun:

– Mulțumesc.

– Pot să-ți mai aduc ceva? Ți-e foame?

– Nu, nu, mi-e bine.

– Nu vreau să te jignesc, dar este evident că nu ești bine, spune domnul Graver. Altfel nu ai mai fi aici. Deci, Lucy, ce se întâmplă?

– Aud o voce, spun.

Își notează asta pe foaie și dă din cap.

– Și vocea spune…?

– „Buf.“

Încuviințarea din cap se oprește.

– „Buf“? întreabă.

Până la urmă, nu asta le spun de obicei vocile persoanelor care suferă de tulburări psihotice. De obicei transmit mesaje despre stele, șerpi și microfoane mici și ascunse.

– „Buf“, repet.

– Asta e tot? întreabă.

– Da.

– Vocea a apărut treptat sau dintr-odată?

– Dintr-odată, spun eu, și-mi imaginez un avion care cade brusc. Cineva țipă. Chiar încep să mă simt puțin nebună. Cât de greu este să separi un rol de realitate. Psihologii sociali ne-au atras de mult atenția asupra acestui fenomen.

Îmi frec tâmplele.

– Când a apărut vocea? întreabă domnul Graver.

– Acum trei săptămâni, spun eu, exact cum au zis și Rosenhan și aliații lui.

Mă întreabă dacă mănânc și dorm bine, dacă au existat factori de stres, dacă am un istoric de traumă. Răspund cu un nu clar la toate aceste lucruri. Apetitul mi-e bun, somnul normal, munca mea e ca de obicei.

– Ești sigură? întreabă.

– Ei bine, în ce privește trauma, când eram în clasa a treia, un vecin, domnul Blauer, a căzut în piscină și a murit. Nu am văzut incidentul, dar a fost traumatizant să aud despre el.

Domnul Graver își rontăie stiloul. Se gândește. Îmi amintesc de domnul Blauer, un evreu ultraortodox. A murit de sabat – kippah-ul lui plutea pe apă, ca un punct albastru-închis de catifea.

– „Buf“, spune domnul Graver. Sunetul scos de vecinul tău când a căzut în piscină a fost o bufnitură. Tu auzi cuvântul „buf“. E posibil să avem de-a face cu o tulburare de stres posttraumatic. Halucinația e posibil să fie memoria ta care încearcă să proceseze trauma.

– Dar nu a fost mare lucru, spun eu. A fost doar…

– Consider că înecul unui vecin este o pierdere traumatizantă. Voi aduce psihiatrul să te evalueze, dar suspectez că avem de-a face cu o tulburare de stres posttraumatic, cu o posibilă daună organică a creierului, însă vătămarea creierului nu va avea consecințe în viitorul apropiat. Nu mi-aș face griji în privința asta.

Dispare. Merge să-l cheme pe psihiatru. Pulsul îmi crește de la 100 la 150 cel puțin, simt asta deoarece psihiatrul sigur o să vadă direct prin mine sau, și mai rău, o să fie o persoană pe care o cunosc din liceu. Atunci, cum o să explic toată situația?

Psihiatrul intră în cămăruță. Poartă halat bleu și nu are barbă. Mă privește direct. Eu îmi mut privirea. Se așază și oftează:

– Deci auzi cuvântul „buf“, spune el, în timp ce-și scarpină barba inexistentă. Ce putem să facem pentru tine?

– Am venit aici pentru că vreau ca vocea să dispară.

– Vocea vine din capul tău sau din afara lui? întreabă el.

– Din afară.

– Mai spune și altceva în afară de „buf“, cum ar fi să omori pe cineva sau pe tine?

– Nu vreau să omor pe nimeni și nici pe mine, spun.

– Ce zi a săptămânii este? întreabă.

Aici mă lovesc de o altă problemă. Este un weekend prelungit, deci simțul timpului îmi e cam dezaxat. Simțul timpului este unul dintre modurile prin care psihiatrii judecă dacă o persoană e sănătoasă sau nu.

– E sâmbătă, spun eu – mă rog să fie.

Bărbatul își notează ceva.

– Bine, spune el. Deci auzi această voce în absența oricăror alte simptome psihiatrice.

– Am tulburare de stres posttraumatic, așa cum a sugerat domnul Graver? întreb.

– Sunt multe lucruri pe care nu le știm în psihiatrie, spune doctorul și dintr-odată pare trist.

Își freacă nasul, în timp ce ochii îi sunt închiși. Are capul plecat, așa că văd o mică zonă fără păr, cât kippah-ul domnului Blauer, și nu vreau decât să-i spun că e în regulă și că sunt o mulțime de lucruri pe care nu le știm în lume. Însă nu spun nimic, iar psihiatrul pare trist și șocat, după care spune:

– Dar vocea te deranjează.

– Cam așa ceva.

– O să-ți dau un antipsihotic, spune el și, de cum verbalizează cuvintele, tristețea îi dispare.

Vocea lui capătă un ton autoritar. Există ceva ce poate face. Pastila nu e doar un simplu remediu, ci delimitează granițele neclare dintre diverse diagnostice.

– O să-ți dau Risperdal, spune. Asta ar trebui să liniștească centrul auditiv din creier.

– Deci credeți că sufăr de o psihoză? întreb.

– Cred că ai o nuanță de psihoză, spune el, dar am impresia că trebuie să zică asta, acum că-mi prescrie Risperdal.

Nu poți să prescrii un antipsihotic decât dacă diagnosticul tău susține acest tratament. Îmi e destul de clar că medicamentele ghidează deciziile, și nu invers. Pe vremea lui Rosenhan, o schemă psihanalitică deja creată determina ce era în neregulă. Pe vremea noastră, schema farmacologică existentă stabilește acest lucru. Pastila. Oricum ar fi, ideea lui Rosenhan că diagnosticul nu se află în persoană pare valabilă.

– Dar par să sufăr de psihoză? întreb.

Se uită la mine. Mă privește timp îndelungat.

– Puțin, spune el în cele din urmă.

– Glumiți, zic, în timp ce-mi aranjez pălăria.

– Arăți ca și cum ai suferi de o doză de psihoză și pari puțin deprimată. Iar depresia poate să aibă trăsături psihotice, așa că o să-ți prescriu și un antidepresiv.

– Par deprimată? repet.

Asta mă îngrijorează, pentru că depresia îmi este ceva familiar. Am mai suferit de asta și, cine știe, poate sufăr din nou, iar el și-a dat seama de asta înaintea mea. Poate că acest experiment mă deprimă, mă înnebunește, sau poate am ales să-l fac inconștient pentru a cere ajutor. Întreaga lume e în ceață.

Îmi scrie rețeta. Întreaga discuție durează mai puțin de zece minute. Ies de acolo la timp ca să iau masa cu adevărata Lucy Schellman, care-mi zice:

– Ar fi trebuit să spui „pac“ în loc de „buf“ sau „bam-bam“. Sună și mai amuzant.

Mai târziu, îmi cumpăr medicamentele de la o farmacie deschisă și noaptea. În numele experimentului, iau antipsihoticul Risperdal, doar o pastilă mică,

și cad într-un somn adânc. Nu aud nici un sunet și plutesc, lipsită de greutate, în altă lume. Văd forme vagi, copaci, iepuri, îngeri, nave, dar, oricât de atent m-aș uita, nu pot să-l disting.

E destul de amuzant să merg la camera de urgență și să continui acest joc, așa că în următoarele opt zile repet experimentul de opt ori. Aproape la fel de multe ca internările aranjate de Rosenhan. De fiecare dată, bineînțeles, mi se refuză internarea. Neg faptul c-aș reprezenta o amenințare și-i asigur că pot să-mi fac treaba și să-mi îngrijesc copilul, dar, în mod ciudat, de cele mai multe ori, primesc diagnosticul de depresie cu trăsături de psihoză. Asta deși sunt sigură, în urma unei autoevaluări și a părerilor pe care le-am solicitat prietenilor și fratelui meu doctor, că nu sunt deprimată. Ca digresiune, însă una importantă, o depresie psihotică nu e niciodată ușoară. În DSM e listată în categoria bolilor severe, fiind acompaniată de afecțiuni motorii și intelectuale care nu pot fi trecute cu vederea. „Nu, nu pari deprimată“, mi-au spus ei. Chiar și așa, în camerele de urgență sunt privită de parcă aș fi, deși neg toate simptomele bolii. Mi se prescriu douăzeci și cinci de antipsihotice și șaizeci de antidepresive. În nici unul dintre cazuri, consultul nu durează mai mult de douăsprezece minute și jumătate, deși în cele mai multe locuri a trebuit să aștept în medie două ore și jumătate. În afară de întrebarea despre orientarea religioasă, nimeni nu mă întreabă despre cultura din care provin. Nimeni nu vrea să știe dacă vocea e de același sex ca mine. Nimeni nu face un examen complet al stării mele mintale, incluzând aici teste mai detaliate și ușor de administrat care indică o dezorganizare globală a gândirii care aproape mereu însoțește psihoza. În schimb, toată lumea îmi ia pulsul.

Îl sun apoi pe Robert Spitzer, la Institutul de Biometrică de la Universitatea Columbia.

– Ce prezici, așadar, că s-ar întâmpla dacă un cercetător ar repeta experimentul lui Rosenhan în prezent? îl întreb.

– Nu ar fi internat, spune el.

– Dar diagnosticat ar fi? Ce ar face doctorii?

– Dacă le-ar spune numai ce au zis Rosenhan și aliații lui?

– Da.

– Bufnitura, vidul sau golul ca fiind singurele simptome?

– Da.

– Atunci le-ar fi amânat diagnosticul. Asta prevăd că s-ar întâmpla, deoarece bufnitura, vidul și golul sunt simptome izolate, care nu oferă destule informații.

– Bine. Atunci află că eu am încercat acest experiment. Chiar l-am făcut.

– Tu? spune el și face o pauză. Glumești – mă întreb dacă devine defensiv. Și ce s-a întâmplat?

Îi povestesc. Îi spun că nu mi-a fost amânat diagnosticul, ci că aproape de fiecare dată mi s-a spus că sufăr de depresie psihotică și mi-au fost prescrise pastile.

– Ce fel de pastile? întreabă.

– Antidepresive, antipsihotice.

– Dar ce fel de antipsihotice? insistă.

– Risperdal, spun.

– Ei bine, spune el, și mi-l și imaginez lovindu-și pixul de cap, este un antipsihotic foarte ușor, să știi.

– Ușor, repet eu. Asta e varianta farmaceutică pentru „redus în grăsimi“?

– Ai aceeași atitudine pe care o avea și Rosenhan. Te-ai dus acolo cu o idee preconceptă și ai găsit ce căutai.

– M-am dus acolo cu un „buf“ și de la un singur cuvânt s-a țesut o întreagă schemă și mi s-au dat pastile, deși nimeni nu știe cum sau de ce funcționează pastilele sau cât de sigure sunt.

Spitzer, aflat în laboratorul lui de biometrie de la Columbia, nu spune nimic. Mă întreb ce e, de fapt, un laborator de biometrie. Nu m-am gândit până acum să pun întrebări în privința titlului sau a motivului pentru care un psihiatru se afla acolo. Biometrie. Măsurarea vieții. Parcă îl văd, înconjurat de sticle, eprubete, toate pline cu ceva colorat chimic: albastru de Atlantic pentru depresie, verde electric pentru manie, banala fericire fiind ca o pâclă de culoarea lavandei.

Spitzer rămâne tăcut. Vreau să-l întreb ce face mai exact în fiecare zi, dar apoi îl aud:

– Sunt dezamăgit, spune el, și mi se pare că-i aud în glas înfrângerea reală, parcă îi văd umerii aplecându-se și stiloul pus jos. Cred, spune încet – și în vocea lui se simte o sinceritate pură –, cred că doctorilor pur și simplu nu le place să spună „nu știu“.

– Așa e, zic eu. Mai cred și că, în prezent, zelul de a prescrie medicamente ghidează diagnosticul, așa cum zelul de a patologiza ghida diagnosticul pe vremea lui Rosenhan. Oricum, pare mai degrabă produsul modei sau un moft.

Mă gândesc așa: în anii 1970, doctorii americani diagnosticau mai mulți pacienți cu schizofrenie decât doctorii britanici. Schizofrenia era în vogă de această parte a oceanului. Iar acum, în secolul XXI, diagnosticele de depresie s-au înmulțit dramatic, ca și cele de tulburare de stres posttraumatic și tulburare hiperkinetică cu deficit de atenție. Prin urmare, se pare că nu numai incidența anumitor diagnostice crește și scade în funcție de percepția publicului, dar și că doctorii care dau aceste etichete încă fac asta luând prea puțin în considerare criteriile din DSM necesare domeniului. Criterii care protejează împotriva ghicitului neglijent, criterii

din care rezultă planul de tratament, prognosticul, reconstituirea trecutului persoanei, a viitorului, înțelegerea.

Singurul lucru diferit: nu am fost internată. E o diferență semnificativă. Nimeni nici măcar nu s-a gândit să mă interneze. Mi s-a pus un diagnostic greșit, dar nu am fost închisă. Și mai există o diferență: fiecare cadru medical s-a purtat frumos cu mine. Rosenhan și aliații lui s-au simțit limitați de diagnosticele lor, eu însă am fost tratată cu o bunătate palpabilă. Un psihiatru m-a atins pe braț. Un altul a spus:

– Știu că e înfricoșător pentru tine, nu are cum să nu fie, să auzi o asemenea voce, dar am convingerea că Risperdalul o să rezolve asta imediat.

Erau cuvinte pe care și eu, ca psiholog, le folosesc adesea cu pacienții: „Suferi de boala X. Medicamentul Y o să facă asta“. Pronunț aceste cuvinte nu ca să-mi etalez puterea, ci ca să fac ceva, să alin, într-un fel. Dacă reușim să explicăm misterul – depresia de un albastru de Atlantic, ceața fericirii – și cât de avansat este în timpul de care are nevoie un neuron ca să pulseze, atunci poate vom reuși să înțelegem emoția și s-o folosim ca să oferim alinare.

Cred că asta i-a mânat pe psihiatrii, nu înfumurarea. După ce mi-a dat rețeta, unul dintre ei mi-a spus:

– Să nu dispari, Lucy. Vrem să te vedem iar după nouă zile. Și să știi că suntem aici douăzeci și patru de ore pe zi, pentru orice nevoie ai avea. ORICE.

Atunci m-am simțit vinovată și foarte emoționată.

– Mulțumesc mult, nu pot să vă spun cât înseamnă pentru mine bunătatea dumneavoastră.

– Să fii sănătoasă! mi-a urat el.

Pe urmă, a dispărut după ușile de sticlă, și eu am ieșit în noapte, unde stelele numeroase ca niște monede reci lipite de o tinichea neagră îmi păreau acuzatoare. Când m-am întors ca să mă uit la camera de urgență, geamurile erau deschise și s-a auzit un țipăt ascuțit. Durerea umană în foarte multe forme și dorința unei persoane de a ține companie cuiva, de a-i fi aproape, de a împărți și de a aduce lămâi în apă. Asta e partea umană a psihiatriei și ar trebui celebrată.

Au trecut trei săptămâni de la ultima vizită la camera de urgență și, din senin, fiica mea a devenit obsedată de leucoplaste. Păpușile ei au multe răni care nu sunt vizibile ochiului uman. Ajung acasă la sfârșitul zilei și găsesc leucoplaste lipite de podea, pe dulapurile din bucătărie, pe pereți, ca și cum și ei ar fi fost răniți. Casa noastră are dureri și e bătrână. Noaptea, scârțâie. Fiica mea plânge. Uneori, plânge fără motiv, poate doar că sunt bufnituri pe care nu le putem recepta, și când realizează acest lucru, se aruncă pe jos și țipă: „Vreau doar să merg la grădina zoologică!“

O alin apoi cu leucoplaste. Unul pentru tine, unul pentru mine, până suntem acoperite. Îi place să mă vadă cum le scot din cutii, ridic învelișul de hârtie la gură, îl rup și pe urmă trag stratul de plastic, ca să scot la iveală partea lipicioasă și bucata de bumbac aflată fix în centru. Îl pun pe pielea ei. Leucoplastele alină, deși nu știu care și unde e rana.

Rosenhan a folosit rezultatele studiului său ca să discrediteze psihiatria ca specialitate medicală. Nu există însă foarte multe boli și răni în centrele de terapie a durerii, în centrele de oncologie, saloanele de pediatrie, unde etiologia, patogenia, până și eticheta în sine sunt neclare? Acea femeie suferă de fibromialgie sau a contractat virusul Epstein-Barr? Acea persoană suferă de epilepsie sau are o tumoare pe creier, prea mică pentru a fi detectată? Pentru o perioadă, și Rosenhan a suferit din cauza unei boli misterioase care putea primi multe nume, în funcție de doctor. Asta e ce știm: nu putea să vorbească. Nu putea să respire fără „plămânul“ său

exterior. Ce nu știm: de ce, cum, milioanele de moduri în care corpul se îmbolnăvește, cum să-l vindecăm sau să-l ajutăm.

Mi-ar plăcea să-l ajut pe Rosenhan care, când scriu aceste rânduri, încă se află într-un spital de pe Coasta de Vest – paralizat. Prietena lui, Florence Keller, îmi spune: „A trecut prin foarte multe tragedii. Acum trei ani, soția lui, Molly, a murit de cancer pulmonar. După care, acum doi ani, fata lui, Nina, a murit într-un accident de mașină în Anglia. A fost prea mult pentru el“.

Prin urmare, aș vrea să-i spun că i-am refăcut studiul și m-am distrat de minune, deoarece cred că i-ar face plăcere să afle asta. La șaptezeci și nouă de ani, se afla în amurgul vieții, la trecerea într-o altă lume, de unde nu se mai întorc rezultatele.

Aș vrea să-l vizitez.

– Nu cred că e momentul potrivit, spune Jack, fiul lui. În continuare nu poate să vorbească și e foarte obosit.

Dar nu vreau să stau de vorbă cu el. Vreau doar să-l văd. Îmi și imaginez cum îl spală acum o infirmieră. Mă gândesc la ce i-aș duce. Acest eseu, poate, copia articolului său original, cu notițe, ca să-i arăt cum continuăm să existăm, cum cuvintele noastre își fac drum spre viitor. Nici măcar nu-l cunosc pe bărbatul ăsta, dar mi-e foarte drag. Am un punct sensibil pentru glumeți, aventurieri și oameni care suferă. Ca fostă pacientă de boli mintale, mă emoționează orice persoană preocupată să înțeleagă complexitatea acelei lumi distante. Așa că i-aș duce lui Rosenhan cadouri. Acest eseu, un măr, un ceas cu un cadru destul de mare cât să vadă trecerea timpului, și, de la fiica mea, cutii de leucoplaste.

În limba engleză, men este pluralul substantivului man („bărbat“). (n.red.)

4. În cazul puțin probabil al unei amerizări

Manualul de dresaj al lui Darley și Latané – o abordare în cinci etape

În 1964, la New York a avut loc o crimă bizară, care i-a făcut pe doi tineri psihologi să cerceteze comportamentul martorilor. Deși John Darley și Bibb Latané nu erau evrei și niciodată nu au făcut legătura explicită sau implicită între munca lor și Germania nazistă, rezultatele experimentelor realizate de ei asupra comportamentului de ajutorare la oameni au fost folosite ca să ațâțe o anumită obsesie occidentală a secolului XX: înțelegerea Holocaustului. Darley și Latané au pus la cale o serie de experimente prin care au testat condițiile necesare ca oamenii să ignore strigătele de ajutor ale unei alte persoane și cele necesare ca să apară compasiunea. Chiar dacă e similară la suprafață cu experimentul lui Milgram, munca lui Darley și Latané e profund diferită. Milgram testa supunerea față de o singură figură autoritară. Darley și Latané au studiat opusul: ce se întâmplă când, într-un moment critic, nu există nici o figură autoritară în grup care să preia conducerea.

1. Tu, potențialul ajutor, trebuie să observi că are loc un eveniment

Ieri mi-am comandat măști de gaze, una pentru fetiță, una pentru mine. Soțul meu crede că e o nebunie și refuză să participe. Suntem în data de 26 septembrie 2001, începutul toamnei, o lumină lirică, Turnurile Gemene au căzut, dar încă fumegă. Cu puțin timp în urmă am primit următorul e-mail:

Atenție: Război împotriva germenilor

Nu deschideți un plic albastru de la Fundația Klingerman, dacă-l primiți prin poștă. Acest presupus „cadou“ conține mici bureți îmbibați cu virusul Klingerman care până acum a omorât douăzeci de americani…

E probabil o farsă, dar chiar și așa. Într-o publicație de-a Congresului care are mult mai multă autoritate, am citit de curând cât de ușor ar fi de răspândit antraxul. Pui virusul într-o butelie cu aerosoli, apeși duza de plastic și privești cum ceața albă se ridică în aer. Soțul meu spune:

– Haide să ne concentrăm pe adevărata urgență, anume pe scăderea libertăților civile și pe desfășurarea de trupe în Golful Persic.

Dar care este adevărata urgență? Situația din țara asta este dintr-odată foarte ambiguă și greu de descifrat. Prin urmare, am comandat măști de gaze de la un magazin cu materiale militare din Virginia. La asta s-a ajuns. Le-am primit la ușă în douăzeci și patru de ore, iar acum le despachetez. Sunt surprinsă când văd că, sub cartonul simplu, măștile sunt înfășurate delicat, chiar cu dragoste, ca săpunurile, în hârtie de un verde pal, care miroase a lavandă. Desfac hârtia, strat după strat, până ajung la sursă, la amortizatorul din cauciuc negru, la canistrele sub formă de boturi, la curelele cu catarame mari și la protecția pentru ochi. Iată-le. Poate am exagerat.

John M. Darley și Bibb Latané, doi psihologi care au studiat predilecția oamenilor de a nega urgențele, ar spune că nu-i așa. „Având în vedere munca lui Darley și Latané, ar trebui să știm că modul cel mai bun de a răspunde la o posibilă criză este să fim precauți“, spune psihiatra Susan Mahler. Îmi iau masca de gaze și o probez. Se lipește de fața mea cu un zgomot puternic. Cea pentru fata mea este insuportabilă. E foarte mică. O miniatură densă a ororii. O țin în mână. Îmi chem fiica și încerc să i-o pun, dar se dă în spate și plânge. E foarte greu să ajuți.

2. Trebuie să interpretezi evenimentul ca unul în care e nevoie de ajutor

În 1964, John Darley și Bibb Latané nu erau prea interesați să studieze stiluri de gestionare a crizei. Erau doi psihologi tineri, asistenți universitari, care încercau să urce în ierarhia academică. Apoi, s-a întâmplat ceva. Nu scriu detaliile pentru șocul pe care-l vor provoca, ci pentru a scoate în evidență cât de stranii au fost reacțiile a treizeci și opt de martori care au văzut ceva și nu au ajutat.

Era 13 martie. Vineri, 13 chiar, în 1964. Orele dinaintea răsăritului în Queens, New York, erau reci și umede, rafale de vânt purtând mirosul zăpezii. Catherine Genovese, cunoscută drept Kitty, se întorcea acasă din schimbul de noapte de la barul unde lucra ca manager. Genovese, în vârstă de douăzeci și opt de ani, era o femeie subțire, cu păr negru și față delicată de zână. Avea ochi verzi ca smaraldul. A intrat cu mașina în parcarea din apropierea apartamentului ei, unde locuia singură.

A parcat și a coborât. Era ora 3 dimineața. După primii pași spre clădire, a observat în depărtare o figură gârbovită, un bărbat care arăta suspect, așa că a luat-o repede spre dreapta – spre postul telefonic al poliției din colț.

Catherine Genovese nu a mai ajuns acolo. Bărbatul, identificat mai târziu ca fiind un anume Winston Moseley, i-a înfipt un cuțit în spate, și apoi, când tânăra s-a întors spre el, a înjunghiat-o și în stomac. Cu sângele curgând, a țipat. Mai exact, a spus: „Dumnezeule! M-a înjunghiat! Vă rog, ajutați-mă! Vă rog, ajutați-mă!“ Imediat s-au aprins lumini în cartierul aglomerat. Moseley le-a văzut. La proces, a spus că a văzut luminile, dar că „nu a simțit că acei oameni coborau pe scări“. În loc să coboare, cineva a țipat: „Las-o în pace pe fata aia!“ Moseley a fugit, și Catherine, care fusese înjunghiată în mai multe locuri, s-a târât până lângă ușa unei librării.

Apoi, luminile din bloc s-au stins. Strada devenise tăcută. Moseley, care se îndrepta spre mașina lui, a observat acest lucru și s-a hotărât să se întoarcă ca să-și termine treaba. Mai întâi însă, a deschis portiera mașinii și și-a schimbat șapca cu o pălărie. Apoi s-a întors, a găsit-o pe femeie ghemuită, însângerată și a început s-o înjunghie în continuare, despicându-i corpul la gât și în zona organelor genitale. Catherine a țipat din nou. Și a tot țipat. Au trecut minute bune. Din nou s-au aprins luminile de la apartamente. Imaginați-vă doar – pete de galben pe care Catherine și Winston trebuie să le fi văzut. Atât de prezente și, totuși, atât de absente. Moseley s-a retras din nou și Catherine a reușit cumva să intre în holul clădirii ei, unde, peste câteva minute, Moseley a găsit-o din nou și a pornit iar să-și termine treaba. Tânăra a strigat după ajutor, și apoi s-a oprit. A gemut. Bărbatul i-a ridicat fusta, i-a tăiat lenjeria și a spus, în timpul procesului, că tânăra era la menstruație. Apoi, fără să știe dacă era vie sau moartă, Moseley și-a scos penisul, însă nu a reușit să aibă o erecție. Așa că s-a întins peste ea și atunci a avut orgasm.

Această crimă s-a petrecut pe parcursul a treizeci și cinci de minute, între orele 3.15 și 3.50 dimineața. A avut loc într-o serie de trei atacuri separate, toate punctate prin țipete după ajutor. Oamenii, martorii, cei care și-au aprins luminile, puteau să vadă și să audă. Nu au făcut nimic. În total au fost treizeci și opt de martori, care au privit de la ferestre cum o femeie era înjunghiată și ucisă. Abia când totul s-a terminat unul dintre ei a sunat la poliție, însă tânăra era deja moartă, și ambulanța a venit s-o ia. Era patru dimineața, și cei care văzuseră totul s-au întors la somn.

Inițial, crima a fost prezentată ca orice crimă ce are ca victimă o femeie din clasa muncitoare din Queens. A primit patru rânduri în secțiunea „Știri metropolitane“ din The New York Times. La scurt timp după aceea însă, editorul acelei secțiuni, A.M. Rosenthal, care, între timp, a și scris o carte intitulată Thirty-Eight Witnesses: The Kitty Genovese Case [Treizeci și opt de martori. Cazul Kitty Genovese], a aflat că mai mulți oameni văzuseră crima și nu făcuseră nimic ca să ajute. Toți acei martori, relatează Rosenthal, bărbați și femei normali, au stat la ferestre, „au auzit-o țipând jumătate de oră și nu au făcut nimic, absolut nimic ca s-o ajute sau să strige după ajutor“.

Națiunea nu a fost cuprinsă de febră morală când ziarul a scris despre crimă, ci când au apărut o serie de articole separate despre comportamentul bizar al martorilor. Au început să curgă scrisori de la cititori: „Consider că este de datoria ziarului The New York Times să încerce să obțină numele martorilor implicați și să publice lista“, a scris unul dintre ei. „Acești oameni ar trebui ridiculizați în public, din moment ce nu pot fi trași la răspundere pentru lipsa lor de reacție.“ O altă femeie, soția unui profesor, a scris: „Implicațiile tăcerii lor și ale lașității și indiferenței de care au dat dovadă sunt șocante. Dacă legile statului New York nu vor stabili o formă de pedeapsă, atunci noi considerăm că ziarul dumneavoastră ar trebui să pună presiune pe legislația statului pentru a face un amendament la aceste legi. Și din moment ce acești oameni nu aleg să-și recunoască responsabilitatea morală, simțim că se cuvine, ca formă de cenzură, ca Times să publice, de preferință pe prima pagină, numele și adresele celor treizeci și șapte de oameni implicați“.

John Darley, de la Universitatea din New York, și Bibb Latané, de la Universitatea Columbia, au citit, ca mulți alți locuitori ai New Yorkului, aceste scrisori. Ca toți ceilalți, s-au întrebat de ce nu i-a sărit nimeni în ajutor fetei. Era vorba de apatie sau erau implicate și alte forțe psihologice? Darley își amintește că, o vreme, s-a concentrat numai pe acest eveniment. Experți din toate colțurile țării au oferit ipoteze care explicau de ce martorii au reacționat astfel. Renée Claire Fox de la Departamentul de sociologie al colegiului Barnard a spus că martorii s-au comportat astfel ca produs al „negării emoționale“. Cu alte cuvinte, fuseseră atât de șocați încât n-au făcut nimic. Ralph S. Banay susținea că televiziunea e de vină. Afirma că americanii sunt foarte expuși violenței prin intermediul televizorului și că nu mai pot separa viața reală de ce se întâmplă în spatele ecranului. Același doctor Banay a oferit proverbialele explicații psihanalitice, adică genul de lucru care peste un deceniu avea să fie discreditat de Rosenhan în studiul său cu pseudopacienții. Banay a spus: „[Martorii] au fost surzi, paralizați, hipnotizați din cauza agitației. Niște persoane cu personalități mature, bine integrate, nu ar fi reacționat așa“. Și Karl Menninger a scris: „Apatia publică este o manifestare a agresivității“.

Darley și Latané nu au fost mulțumiți cu aceste explicații. Parțial pentru că, la fel ca Milgram, erau psihologi sociali experimentali, care credeau mai puțin în puterea personalității și mai mult în puterea contextului social. Parțial, pentru că explicațiile sfidau intuiția. Cum reușește o persoană de rând să nu facă nimic, în timp ce o tânără e violată și ucisă, într-o crimă care s-a înfăptuit în mai bine de jumătate de oră? I-ar fi fost foarte ușor să caute ajutor, să ridice receptorul și să sune. Nu exista nici un risc pentru martori. Nu ar fi fost nici o repercusiune legală dăunătoare din cauză că se implica. Suntem siguri că unii martori aveau copii, iar alții aveau profesii ce implicau întrajutorarea, prin urmare cunoșteau compasiunea. S-a întâmplat ceva straniu în acea noapte când Kitty Genovese a fost ucisă, când primăvara se ivea după o iarnă ușoară, când mugurii verzi apăreau mai devreme pe crengile copacilor, când mici ramuri îmbobocite se deschideau.

3. Trebuie să-ți asumi propria responsabilitate

Unele experimente încep cu o ipoteză, altele, doar cu o întrebare. Milgram, de exemplu, nu avea nici o presupunere despre cum aveau să reacționeze subiecții lui, era doar curios să vadă asta. La fel era și Rosenhan, care știa că urma să se întâmple ceva, dar nu era sigur ce anume. În schimb, Darley și Latané urmăriseră atât crima, cât și reacțiile națiunii, și ceva nu se potrivea. Poate s-au gândit la alte incidente similare. De exemplu, cum, dacă ești într-o clădire și auzi alarma de incendiu, dar nimeni nu pare îngrijorat, e posibil să spui și tu că totul e în regulă. Sau, dacă mergi pe stradă, cineva cade, dar nimeni nu se oferă să-l ajute, e posibil ca și tu să mergi mai departe. Pentru cei doi psihologi, asemenea exemple lumești ar fi putut conține indicii despre ce s-a întâmplat cu adevărat în acea noapte, în spatele ferestrelor.

Așa că s-au hotărât să conceapă un experiment. Deoarece, din motive evidente, nu puteau reproduce o crimă, au reprodus un atac de apoplexie. Au recrutat subiecți naivi de la Universitatea din New York, dispuși

să participe la ceea ce părea un studiu despre adaptarea lor la viața urbană de student. Un subiect stătea într-o cameră separată și vorbea la microfon timp de două minute despre provocările de la universitate. Într-o serie de camere distincte, dotate cu microfoane, se aflau magnetofoane care prezentau poveștile altor studenți, însă subiectul naiv nu știa că vocile fuseseră deja înregistrate, ci credea că erau vecini de-ai săi. Instrucțiunile erau foarte clare. Subiectul naiv trebuia să aștepte, în timp ce fiecare voce preînregistrată vorbea despre problemele sale. Când venea rândul lui, el sau ea putea vorbi timp de două minute. Când nu era rândul lui, microfonul era oprit și subiectul asculta, într-un fel de terapie de grup în care se juca leapșa. La experimentul original au participat cincizeci și nouă de femei și treisprezece bărbați.

Prima voce care a vorbit a fost una înregistrată a unui presupus student „epileptic“. Acesta le-a dezvăluit celor din grup că suferea atacuri. A vorbit împleticit. A spus că atacurile erau intense mai ales când studia pentru examene. A mai povestit că viața la New York era grea și că era dificil să înveți la un asemenea colegiu. Apoi vocea lui s-a oprit și s-a auzit o alta. Subiectul naiv a crezut că era o altă persoană, nu un magnetofon din camera alăturată. Această voce era puternică și sănătoasă. Apoi i-a venit rândul subiectului naiv, urmat și de celelalte voci, până când s-a întâmplat – a început un atac de epilepsie. Evident, subiectul naiv nu putea vedea atacul, pentru că el sau ea se afla într-o cameră separată. Nu putea nici să vadă, nici să audă reacțiile celorlalți presupuși subiecți, deoarece se presupunea că aceștia se aflau în camere separate, deși toți erau înregistrați pe o casetă. Actorul epileptic a început cu o voce normală, care a devenit din ce în ce mai agitată, mai tare, mai insistentă, până când a atins un apogeu de rugăminți:

– Eu… ăăă… hm… Cred… că… am… nevoie… ăăă… dacă… dacă… cineva… ăăă… ar putea… ăăă… ăăă… ăăă… ăăă… ăăă… ăăă… să mă… ăăă… ajute pentru că ăăă… eu… ăăă… eu am… ăăă… am o… o… o… problemă reală… ăăă… acum. Eu… ăăă… dacă… ar putea cineva să mă ajute ar fi… ar fi… ăăă… ăăă… ăăă… bine… pentru că… am un ata…. ăăă… și… și… și aș avea nevoie… ăăă… nevoie de ajutor, deci dacă cineva m… mă ajută puțin… ăăă… ăăă… ăăă… p… poate cineva să… ăăă… ăăă… mă ajute… ăăă… (sunete de sufocare)… o să mor… ăăă…

ăăă… O să… mor… ăăă… ajutor… ăăă… ăăă… atac… După care a urmat strangularea finală a vocii și… tăcere.

Acum, ascultătorul viu, care, desigur, credea că mai erau cel puțin alți cinci ascultători, ar fi putut în orice moment să se ridice și să meargă să-i ceară ajutor experimentatorului. Înainte să lase grupul să discute, experimentatorul a spus că, de dragul confidențialității, urma să iasă și să obțină reacțiile subiectului mai târziu, prin microfon. Însă i-a instruit pe subiecți să respecte protocolul și să vorbească în ordine.

Darley și Latané își plănuiseră condițiile experimentului cu atenție, astfel cât să imite uciderea lui Genovese. Atunci, martorii îi văzuseră pe ceilalți martori, dar nu puteau să comunice cu ei, fiind separați de geamuri. În acest experiment, martorul îi auzea pe ceilalți participanți, însă nu putea să-i vadă sau să comunice cu ei, din cauza camerelor separate și a microfoanelor, care mergeau numai când era rândul unei anumite „persoane“ să vorbească. Așa că, atunci când a avut loc atacul de epilepsie, subiectul știa că ceilalți îl auzeau și că nu putea vorbi cu ei, deoarece sunetul era oprit.

Atacul inventat în experimentul lui Darley și Latané a durat șase minute, similar uciderii lui Kitty Genovese, care nu a constat dintr-o singură înjunghiere, ci din mai multe pe parcursul nopții. Studenții au avut ocazia să gândească, și apoi să acționeze. Acestea sunt rezultatele: foarte puțini au reacționat. Mai exact 31%, un procentaj similar cu rata de sfidare de 32–35% a lui Milgram.

Dar lucrurile se complică.

Darley și Latané au variat mărimea „grupurilor“. Când un subiect credea că se afla într-un grup de patru sau mai multe persoane, erau șanse mici să încerce să o ajute pe victimă. În schimb, 85% din studenții care credeau că stăteau de vorbă cu un student epileptic, fără să mai fie implicate și alte persoane, au cerut ajutor și au făcut asta în primele trei minute ale crizei. Darley și Latané au descoperit și că, dacă subiecții dintr-un grup de orice mărime nu raportau în primele trei minute urgența, erau slabe șanse să mai facă acest lucru. Deci, dacă ești într-un avion când acesta e deturnat și nu faci ceva în primele 180 de secunde, cel mai probabil este să nu mai faci

nimic. Când este vorba de urgențe, timpul nu e niciodată de partea ta. Cu cât aștepți mai mult, cu atât devii mai incapabil să acționezi. Păstrați această idee în minte și în corp.

Partea mai interesantă însă decât relația dintre timp și acordarea ajutorului este cea dintre mărimea grupului și ajutorul oferit. Ați crede că într-un grup mai mare devii mai curajos, mai puțin temător, și sunt șanse mai mari să te implici într-o situație periculoasă. Până la urmă, nu ne simțim mai intimidați când suntem singuri, în întuneric, pe aleea lăturalnică, unde nu e nici o lumină? Și noi, animale fiind, nu suntem oare cei mai temători și nesiguri când ne plimbăm singuri pe câmpiile din Pleistocen, prădătorii fiind peste tot, iar turma protectoare împrăștiată? Experimentul lui Darley și Latané contestă proverbul evoluționist potrivit căruia siguranța se află în număr. Există ceva anume, într-o mulțime de spectatori, care inhibă acordarea de ajutor. Dacă ai ghinionul să cazi dintr-un carusel la un carnaval, e posibil să fii ignorat, asemenea lui Icar, cel a cărui cădere din înaltul cerului a fost trecută cu vederea de orașul ce forfotea sub el și de oamenii care își vedeau de ale lor. Însă, dacă te afli în deșert cu o altă persoană și vine o furtună, poți conta pe ajutorul celuilalt – 85% din timp, cel puțin potrivit acestor descoperiri.

Când subiecții au auzit prima oară înregistrarea falsă, s-au speriat. Nici unul dintre ei nu a prezentat genul de apatie pe care mulți l-au considerat răspunzător în cazul martorilor la crima comisă asupra lui Kitty Genovese. Examinatorul i-a auzit pe subiecți spunând: „Dumnezeule, are o criză!“ Alții au gâfâit ori au spus doar: „Aoleu!“ Alții au spus: „Dumnezeule, ce ar trebui să fac?“ Subiecții erau transpirați și tremurau când examinatorul a intrat, în cele din urmă, în cameră, după șase minute de criză, în urma cărora nimeni nu ceruse ajutorul. „E în regulă? Are cineva grijă de el?“ au întrebat, evident afectați. Nu știm cine au fost martorii la crima comisă asupra lui Kitty Genovese, dar probabil au fost și ei supărați, mai degrabă înghețați din cauza fricii sau a indeciziei, decât din cauza moleșelii urbane pe care o suspectaseră oamenii.

Când poliția i-a întrebat pe martorii la crimă de ce nu ajutaseră, aceștia au rămas fără cuvinte. „Nu am vrut să mă implic“, au spus, dar nici unul nu a

putut da un raport coerent al monologului interior din timpul celor treizeci și cinci de minute de oroare. Nici subiecții lui Darley și Latané nu știau de ce nu făcuseră ceva, iar aceștia erau studenți la Universitatea din New York, cu abilități verbale avansate.

Darley și Latané presupun că, departe de a simți apatie, subiecții „nu se hotărâseră să nu reacționeze. Mai degrabă, se aflau într-o stare de indecizie și conflict, dacă să reacționeze sau nu. Comportamentul emoțional al acestor subiecți care nu au făcut nimic a fost un semn al conflictului lor continuu, un conflict pe care alți subiecți l-au rezolvat reacționând".

Deoarece rata reacțiilor era legată constant de mărimea grupului, Darley și Latané au înțeles ceva ce alții nu înțeleseseră încă: un fenomen pe care l-au numit „dispersarea responsabilității". Cu cât sunt mai mulți oameni martori la un eveniment, cu atât un individ se simte mai puțin responsabil, deoarece responsabilitatea este distribuită egal între cei prezenți. Dispersarea responsabilității se compune și dintr-o etichetă socială atât de puternică încât întrece până și situațiile de viață și de moarte. Până la urmă, ar fi groaznic să fii singurul care face tam-tam, poate chiar pentru nimic. Cine știe ce e real și ce este o urgență falsă. „Credeam că era o ceartă între iubiți", a spus unul dintre martorii la crimă. „Nu știam exact ce se întâmpla", au spus mai mulți dintre subiecții lui Darley și Latané.

Înțeleg asta. Probabil că și tu, cititorule. Un bărbat îmbrăcat sărăcăcios cade pe stradă. Are un atac de cord sau tocmai s-a împiedicat? E un om al străzii beat care ar putea să te pipăie dacă-l ajuți? Dacă nu-ți vrea ajutorul și țipă la tine, și te faci de rușine în piață, convingerile și înclinațiile tale fiind dezvăluite așa cum sunt cu adevărat, ipocrite și discriminatorii. Ne îndoim de noi înșine. Voi aveți vreodată dubii în privința voastră?

Psihologi feminiști precum Carol Gilligan au scris despre cum fetele din cultura occidentală își pierd „vocea" și percepțiile odată ce intră în perioada adolescenței, însă experimente precum cel al lui Darley și Latané sugerează că această pierdere a încrederii este falsă. Nu am avut-o niciodată. Suntem animale blestemate cu un cortex care a crescut atât de

mare deasupra creierului nostru reptilian, încât instinctul și corolarul său, bunul-simț, sunt stropșite.

4. Trebuie să te hotărăști ce e cazul să faci

Povestea nu se termină, ci devine și mai ciudată. Darley și Latané au descoperit că sunt șanse mici să-i ajutăm pe alții mai mult din cauza prezenței altor observatori, decât din cauza unei apatii înnăscute. Ce se întâmplă însă când avem noi înșine nevoie de ajutor? Ce se întâmplă dacă ne aflăm într-un cadru social și într-un posibil pericol? Vom acționa în numele corpului nostru?

Expresia critică aici este „posibil pericol“. Când se află într-un pericol clar, cum ar fi într-un incendiu, creierul reptilian dă imediat ordine. Însă cea mai mare parte a vieții și cele mai multe urgențe sunt mai nuanțate, fac parte din vremuri obscure în care interpretarea e dificilă. Simți un nodul la sân: ce este? În casă miroase a gaz ori a ceai? Munca lui Darley și a lui Latané arată că până și ceva atât de puternic precum o criză este o narațiune maleabilă. Urgențele nu sunt, de fapt, decât niște construcții conștiente, și probabil că acesta e motivul pentru care dăm greș. În cartea sa The Call of Stories: Teaching and the Moral Imagination [Chemarea poveștilor. Învățarea și imaginația morală], psihiatrul Robert Coles scrie că poveștile dau sens vieților noastre. Reversul este că poveștile ne duc pe drumuri absurd de greșite.

Un al doilea experiment realizat de Darley și Latané a avut loc într-o cameră cu ventilație. Cei doi psihologi au recrutat doi studenți pe post de actori. Un student era subiectul naiv. Toți urmau să stea împreună într-o cameră și să completeze un chestionar despre viața la facultate. După câteva minute, psihologii, ghemuiți în sistemul de ventilație al clădirii, au eliberat un fum care nu era dăunător, dar era convingător. Imaginați-vă doar. La început, fumul aluneca încet, însă nu atât de încet încât să nu fie

recunoscut imediat de subiectul naiv. Aliații erau instruiți să continue să-și completeze formularele, să nu arate nici o urmă de teamă. Așa au și făcut. Fumul era din ce în ce mai mult, mai greoi, îmbâcsind aerul și estompând figuri, fețe. Era iritant și provoca tuse. De fiecare dată, subiectul părea alarmat, se uita la fum, se uita la celălalt participant calm și apoi, deși confuz, continua să-și completeze chestionarul. Câțiva subiecți s-au dus la gura de aerisire și au inspectat-o, după care au văzut că celorlalți participanți nu părea să le pese și au continuat să-și completeze chestionarele. Cât de ciudat! Câțiva subiecți au întrebat dacă era ceva neobișnuit să intre fum pe gura de ventilație, însă ceilalți participanți au ridicat pur și simplu din umeri. Pe tot parcursul experimentului, un singur subiect i-a raportat experimentatorului în primele patru minute că intră fum, numai trei au raportat fumul până la finalul experimentului, iar restul nu au zis nimic. Preferând să se bazeze pe indiciile sociale trimise de colegii lor, și nu pe dovezile materiale, s-au hotărât să interpreteze urgența ca o defecțiune inofensivă a sistemului de aer condiționat și și-au văzut de treabă, până când după mai mult timp aveau urme albe pe păr și buze, iar examinatorul a intrat în cameră și a oprit totul.

Partea asta e amuzantă. Poate mai mult decât oricare alt experiment, acesta arată absurditatea pură care se află în esența ființelor umane. Funcționăm în sens contrar bunului-simț, preferăm să ne riscăm viața decât să ieșim în evidență. Prețuim mai mult eticheta socială decât supraviețuirea. Manierele nu sunt frivole, ci sunt mai puternice decât dorința, decât frica, mai primare – sunt o dichisire adânc înrădăcinată. Când Darley și Latané au modificat experimentul, astfel încât subiectul naiv să fie singur în cameră, el sau ea aproape de fiecare dată a văzut în fum o urgență și a raportat imediat.

Semnele sociale. Efectul spectatorului. Ignoranța pluralistă. Aceste expresii care sună științific contrazic absurdițile pe care le descriu. Peste drum de locuința mea este o biserică frumoasă, cu mușchi de smarald crescut printre pietre. Uneori, mă duc la această biserică pentru cântece. După slujbele de duminică, se dă din mână în mână un coș de chetă. Într-o zi, pe când citeam

povești despre fum și înjunghiat, am observat că, înainte să ajungă coșul la prima persoană din primul rând, în el se aflau deja câteva bancnote. După câteva săptămâni, sora mea, care e barmaniță, a recunoscut că, la începutul fiecărei ture, își pune bani în cutia pentru bacșișuri.

– Așa obțin mai multe bacșișuri, mi-a spus. Oamenii cred că cei dinaintea lor au dat, așa că fac și ei la fel.

Suntem conduși de imitație.

Experimentele lui Darley și Latané i-au făcut pe etiologi să caute tendințe similare „în sălbăticie“. De exemplu, oare girafele se uită de mai multe ori într-o parte și într-alta înainte să mănânce din vârful unui copac? Primatele depind de reacțiile grupului, înainte să-și dea seama cum să reacționeze? Iată o poveste despre curcani: cloșca știe că trebuie să aibă grijă de cei mici numai când puii scot un anumit sunet. Dacă puii nu emit acel sunet, mama nu primește semnalele optime, iar puii mor. Influența acestui semnal social specific este atât de puternică încât oamenii de știință au reușit să atașeze înregistrări cu sunete de pui de dihor, principalii prădători ai curcanului, și să păcălească astfel mama, care era ucisă apoi de prădător. Etiologii susțin că semnalele sociale sau tiparele fixe de comportament sunt instinctive la animale precum păsările, făcând parte din circuitele creierului, în timp ce la oameni sunt produse ale învățării. Oamenii de știință au dubii că avem vreo genă anume de „semnalizare“. Eu, una, cred că e posibil să avem. Țin minte cât de șocată am fost, când eram însărcinată, că trupul meu putea face un copil, o ființă cu totul separată, fără instrucțiuni conștiente din partea mea. Cum știa ce să facă? S-a demonstrat că celulele comunică fără încetare între ele, trimițându-și semnale chimice care declanșează o cascadă de evenimente ce devin, de-a lungul timpului, anumite părți umane, și apoi un întreg complex. Inima umană începe să se contureze când o singură celulă îi trimite semnalul alteia, iar cealaltă, la rândul ei, impulsionează o alta; tot așa se dezvoltă mâna, limba, oasele, niște fire albe fine care, la un moment dat, sunt acoperite de mătasea pielii. În cazul meu, semnalele au fost toate corecte, așa că o am pe fetița mea, care e bine.

Într-o lume în care semnale complexe – celulare, chimice, culturale – ne traversează corpul cu o promptitudine incredibilă, pur și simplu nu avem timp să trecem în revistă toate dovezile și să acționăm chibzuit. Am fi paralizați dacă am face asta. Datorită semnalelor sociale și componentelor chimice ale acestora, putem să concepem bebeluși și să păstrăm tăcerea când se cere. Datorită semnalelor sociale, știm când să valsăm, când să tăiem pâine, când să facem dragoste. Însă, așa cum au demonstrat Darley și Latané, mecanismul nostru interpretativ, ca și în cazul mamei-curcan, e departe de a fi perfect. Pe baza experimentelor cu fum, David Phillips, sociolog la Universitatea din California, a descoperit o latură a poveștii cu adevărat bizară. Date de la FBI și agenții de stat de aplicare a legii arată clar că, după orice sinucidere intens mediatizată, crește numărul fatalităților provocate de accidente de avion și de mașină. Phillips a denumit acest fenomen „efect Werther“, deoarece, după ce Goethe a publicat Suferințele tânărului Werther, despre un personaj fictiv care se sinucide din cauza iubirii neîmpărtășite, o erupție de sinucideri a afectat Germania secolului al XVIII-lea. Phillips a examinat statisticile sinuciderilor din Statele Unite dintre 1947–1968. A descoperit că, în primele două luni de la publicarea pe prima pagină a unei știri despre o sinucidere, s-au sinucis cu cincizeci și opt de oameni mai mulți decât de obicei. Mai îngrijorătoare sunt datele care arată creșterea numărului de accidente rutiere și de avion în urma unor sinucideri intens mediatizate.

Robert Cialdini, sociolog la Universitatea din Arizona, scrie: „Consider genială această observație. În primul rând, [efectul Werther] explică minunat datele. Dacă aceste accidente chiar sunt cazuri de sinucidere imitativă, are sens să vedem o creștere în rândul lor după apariția știrilor despre sinucideri […] Au mai multe motive pentru care nu vor să pară că s-au sinucis: ca să-și protejeze reputația, ca să-și scutească familiile de rușine și durere, ca să le permită celor dependenți de ei să colecteze polițele de asigurare. Așa că, în mod voit, provoacă un accident de mașină sau de avion […] Pilotul unui avion comercial poate prăbuși avionul. Șoferul unei mașini poate derapa brusc într-un copac“.

Mie îmi vine greu să cred asta. Pot să înțeleg sinuciderile imitative individuale, însă este efectul Werther sau sunt semnalele sociale atât de

puternice încât să provoace o creștere a numărului accidentelor aviatice după, să zicem, moartea lui Kurt Cobain? Oare piloții sau mecanicii trenurilor au avut impulsuri suicidale, dar nu și le-au manifestat, și s-au simțit atât de eliberați de o poveste de pe prima pagină încât să pună capăt și vieților altora?

Într-o conversație telefonică, Darley spunea: „Există o mulțime de exemple de oameni care sunt ghidați spre sinucidere, însă poate prăbușirea unui avion este o exagerare“.

În schimb, Cialdini, unul dintre cei mai citați psihologi sociali în viață, jură că datele sunt corecte. „Este cu adevărat înspăimântător – scrie el în cartea sa despre influență – numărul oamenilor nevinovați care mor în aceste condiții […] Am fost suficient de afectat de aceste statistici încât să încep să observ poveștile despre sinucideri de pe prima pagină și să-mi schimb comportamentul în perioada de după prima lor apariție. Sunt mai atent la volan. Ezit când trebuie să plec în călătorii lungi care necesită deplasare cu avionul. Dacă trebuie să zbor în această perioadă, cumpăr mai multe asigurări de zbor decât în mod normal. Doctorul Phillips ne-a făcut o favoare când a demonstrat că șansele de supraviețuire, când călătorim, se schimbă considerabil o vreme după publicarea anumitor tipuri de povești pe prima pagină. Mi se pare prudent să nu ne asumăm riscuri.“

Mă întreb cum are Cialdini de gând să facă asta acum, după 11 septembrie, când poveștile despre sinucideri au ținut prima pagină mai bine de o lună și nu dau semne că vor dispărea prea curând? Probabil se ascunde într-un buncăr undeva. Îl sun. O femeie pe nume Bobette îmi spune că se află în Germania și nu se întoarce prea curând.

– Îi e frică să zboare înapoi? o întreb.

– Trăim vremuri înfricoșătoare. Bineînțeles că doctorul Cialdini știe că vor mai fi atacuri, principiul repetiției face inevitabil acest lucru.

– I s-ar părea oare ciudat să afle că mi-am cumpărat o mască de gaze? o întreb.

– Bineînțeles că nu, răspunde. Dar v-ar spune și că, având în vedere ce s-a întâmplat, trebuie să vă trăiți viața și să o trăiți bine.

– El are o mască de gaze? întreb, dar nu-mi răspunde.

Totul pare întunecat. Sunt niște zile minunate de toamnă, o subită vară indiană, aerul miroase a pulpă de fructe de la merele rumene. Adun mere cu fiica mea, o țin strâns în brațe, ca să poată culege fructul chiar din copac, să-l țină apoi în mâna ei și să-l muște, dinții ei micuți străpungând coaja. Suc dulce și albine. Acestea din urmă ne fac să mergem înăuntru. Țânțarii trec printr-o revenire, nasul lor scormonind în pielea noastră expusă și provocând umflături. Dau cu DEET și cu alte substanțe chimice, dar insectele provin dintr-o specie puternică. Bâzâie în continuare, din ce în ce mai pătrunzător. Sunt zile de glorie, dacă n-ar fi insectele, DEET-ul și șoarecele mort pe care-l găsesc sub aragaz. Numai rămășițele îi mai sunt acolo, ultima lui respirație petrecându-se cu mult timp în urmă.

Cine ar putea fi fericit în asemenea vremuri? Bursa e în cădere, câinii sunt agitați și toți Cialdinii, Darley-ii și Wertherii lumii susțin că răul se construiește pe rău, prostia dă naștere la prostie, publicitatea e la putere, până când vom trăi cu toții într-o reclamă care nu se mai termină. Ce speranță mai e pentru noi? Când citești despre Milgram, te simți rău. Când citești despre Skinner, te simți confuz. Când citești despre descoperirile lui Rosenhan, îți simți prostia. Însă când citești despre aceste experimente, simți ceva mult mai puternic decât șocuri letale – simți contaminare. Simți cum ne infectăm unii pe alții cu incapacitatea de a acționa, cu împrăștierea și confuzia noastră. Există o mască de gaze pentru asta?

5. Apoi trebuie să treci la acțiune

Se numește Arthur Beaman și nu e cunoscut, deși ar trebui să fie. Beaman, sociolog la Universitatea din Montana, a făcut o descoperire interesantă pe care el și coautorii săi au relatat-o în 1979 în revista The Personality and Social Psychology Bulletin. Am căutat studiul și l-am găsit într-un volum prăfuit din bibliotecă. Lucrarea este foarte scurtă, plină de coeficienți de corelare și teste cu două opțiuni și simboluri cantitative precum ^, #, +, – și =. Acesta poate fi motivul pentru care nimeni nu știe despre descoperirile lor. Ca să depășească limitările științei, un experiment trebuie să fie prezentat într-un mod fascinant, să folosească fum și să șocheze.

Dar să încercăm să înțelegem stilul greoi al lui Beaman și să găsim fructele muncii sale prin care a vrut să demonstreze că, dacă educi un grup de oameni cu privire la concepte precum semnalele sociale, ignoranța pluralistă, efectul spectatorului, atunci, într-un fel, i-ai întors împotriva acestor comportamente pe viitor. Prin urmare, ceea ce tocmai ați citit, aceste douăzeci și ceva de pagini, aceste opt mii de cuvinte sunt în egală măsură o lucrare pedagogică și o descriere sau un raport. Potrivit descoperirilor lui Beaman, cunoscând cât de înclinat ești să ratezi momentul crucial, sunt șanse mult mai mici să cazi victimă erorilor interpretative. Aș putea spune chiar că am cumpărat un tip de mască de gaze și am creat o alta, prin cuvinte, care să protejeze împotriva unui alt tip de amenințare.

Beaman a luat un grup de studenți. Le-a arătat înregistrări cu experimentele lui Darley și Latané cu criza de epilepsie și fumul, înregistrări care prezentau clar spectatorului cele cinci etape ale comportamentului de ajutorare teoretizate de Darley și Latané:

1. Tu, potențialul ajutor, trebuie să observi că are loc un eveniment.

2. Trebuie să interpretezi evenimentul ca unul în care e nevoie de ajutor.

3. Trebuie să-ți asumi propria responsabilitate.

4. Trebuie să te hotărăști ce e cazul să faci.

5. Apoi trebuie să treci la acțiune.

Studenții care vedeau înregistrările video și învățau despre etapele necesare pentru a fi un cetățean bun aveau de două ori mai multe șanse să ofere ajutor decât cei care nu avuseseră parte de o asemenea educație. Studenții expuși la aceste informații le dădeau o mână de ajutor doamnelor care alunecau pe gheață, oamenilor implicați în accidente, persoanelor epileptice care aveau o criză. Accidente se întâmplă peste tot, sunt niște amerizări. Nu avem cum să nu ne întrebăm de ce, având în vedere că educația este foarte eficientă în schimbarea comportamentului de ajutorare și în promovarea unui management operant al crizei, cele cinci etape nu sunt puse în practică. Ar fi foarte ușor să fie incluse într-un curs obligatoriu despre primul ajutor, sau într-o certificare de resuscitare cardio-pulmonară, sau chiar pe niște afișe de serviciu public. Cinci lucruri simple pe care trebuie să le faci. Mai ales acum, când lumea pare să treacă printr-o perioadă critică.

Acum că știu, simt că sunt mai bine pregătită. Suntem instruiți de politicieni să ne vedem de treabă, dar să fim atenți la semne stranii. Mă hotărăsc că e timpul să fac asta și merg în centru. A trecut o săptămână de la cel mai mare atac terorist din SUA și există zvonuri că un altul ar urma în acest weekend. „Trebuie să-ți vezi de treabă“ – asta spun toți și, până la urmă, ce altceva poți face? Așa că merg în centrul orașului, deși urăsc faptul că mulțimile mă agită acum. Bostonul este minunat toamna, învăluit de o lumină caldă, și iarba din cimitirul orașului e parcă azurie. Orașul însă e ciudat de tăcut, iar zgomotele ce se aud au o semnificație mai intensă, totul fiind plin de înțeles. Un copil țipă când leagănul îi ajunge sus, în aer. Un ziar lăsat pe o bancă în parc se mișcă în bătaia vântului. Pe Beacon Hill

văd locul meu preferat din Boston, pe care-l iubesc de când eram mică. Domul de aur al sediului organului legislativ, sub care îmi imaginam că se aflau tot felul de creaturi înaripate – și aveam dreptate. Acum, nu e nici picior de politician, dar lângă poarta de fier găsesc un băiat care are cam optsprezece ani, nu arată prea bine, pe capul ras având desenată o cruce albastră. E în uniformă, cu ghete negre cu șiret, iar părul arian de pe brațe îi strălucește. Arată suspect. Mânerul unui cuțit, sau ce pare să fie mânerul unui cuțit, îi iese din buzunar. Stă ghemuit într-un colț, încercând să nu fie văzut, și schițează repede ceva. Drumul prin clădire, ieșirea din ea, cine știe. Chiar zilele trecute am auzit că fuseseră găsite în case din Detroit schițe ale unor ambasade și aeroporturi, precum și manuale despre stropirea cu insecticide. Băiatul bombăne ceva. Spune: „Aer“, apoi: „Înghite“. În ciuda tuturor lucrurilor pe care le-am citit și studiat despre a fi spectator, nu știu ce să fac. Cel mai sigur lucru ar fi să-l raportez, dar cât de ridicol ar fi! Asta e problema cu educația. Pasul numărul unu. Trebuie să recunoști că e nevoie de ajutor. Nu e ușor să o faci, într-o lume în care există mai multă umbră decât soare. Așa că mă apropii de băiat, de neonazist, sau de fiul rebel al cuiva, și, dintr-odată, acesta îmi simte prezența și se uită spre mine. Văd că are ochi verzi.

Îi zâmbesc. Un zâmbet tremurat.

Mă privește din cap până-n picioare și-mi întoarce zâmbetul.

Nu spunem nimic, dar știe ce gândesc: schițele iuți, poziția militărească, faptul că nu are păr, răutatea pe care o emană.

Creionul pe care-l folosește e scurt, cu o mină groasă din cărbune, și lasă în urmă linii neclare.

Știu asta pentru că băiatul, înțelegându-mi gândurile (cât de straniu este că uneori ne putem auzi fără cuvinte, însă alteori nici măcar un țipăt după ajutor nu ne ajută să înțelegem – cât de confuze sunt limbile vieții), își întoarce caietul de desen spre mine, ca să văd ce face. Nu e nici o rută de ieșire sau altceva suspicios. Este desenat doar singurul copac de pe gazonul din fața clădirii, frunzele din desen fiind redate în detaliu. După ce văd că în fiecare frunză există sugestia unei fețe umane, viața la început sau la

sfârșit. Nu e clar. Însă desenul e minunat. Băiatul rupe foaia și mi-o oferă. O duc acasă. O pun deasupra biroului, și acum, când scriu aceste cuvinte, mă opresc și mă uit la ramurile pe care se află acele fețe umane, detaliile frunzelor fiind pline de semnificație, mister și numeroase înțelesuri. Știu cele cinci etape, cu toate acestea, povestea deviază.

5. Liniștirea minții

Experimentele lui Leon Festinger

Leon Festinger s-a născut pe 8 mai 1919, din părinți de origine rusă. A studiat psihologia la City College, la New York, după care și-a continuat studiile la Universitatea din Iowa, unde mentorul său a fost cunoscutul psiholog german Kurt Lewin. În cele din urmă, Festinger și Lewin s-au mutat la MIT, iar în 1957 Festinger a publicat cea mai cunoscută lucrare, A Theory of Cognitive Dissonance [Teoria disonanței cognitive], în care scrie: „Opoziția psihologică a ideilor ireconciliabile (percepții) gândite simultan de un individ a creat o forță motivantă care, în condiții optime, va duce la ajustarea credinței unei persoane pentru a se potrivi comportamentului acesteia, și nu la schimbarea comportamentului pentru a se potrivi credinței (secvența presupusă în mod convențional)".

Festinger a fost un cercetător și experimentator riguros. Pentru a-și testa teoria „ideilor ireconciliabile", cunoscută ca „disonanță cognitivă", a gândit o serie de experimente mici, strategice și surprinzătoare, primele de genul acesta care au explicat mecanismele de raționalizare ale minții umane.

Ea se numea Marian Keech. El era doctorul Armstrong. Locuiau în Lake City, Minneapolis, un loc friguros, unde iernile erau albe, zăpada cădea din norii pătați, fiecare fulg fiind ca un mesaj ce trebuia decodificat.

Într-o zi, Marian Keech, o casnică obișnuită, a primit o scrisoare de la o ființă pe nume Sananda. Nu a venit în plic, ci într-o vibrație înaltă care i-a făcut mâna să scrie tremurând pe caiet: „Ridicarea nivelului Atlanticului va scufunda litoralul; Franța se va scufunda… Rusia va deveni o mare

întinsă… un val puternic va lovi Munții Stâncoși… cu scopul de a-i purifica de oameni și de a crea o nouă ordine“. După asta, Marian Keech a continuat să primească mesaje. Acestea avertizau în privința unui potop ce urma să aibă loc la miezul nopții, pe 21 decembrie 1954. Dar toți cei care credeau într-o divinitate pe nume Sananda aveau să fie salvați.

Marian Keech a crezut. Doctorul Armstrong, care deținea o funcție prestigioasă la o facultate din apropiere și o întâlnise pe Marian Keech la un club al celor care cred în farfurii zburătoare, a ajuns și el să creadă. La fel și Bertha, Don, Andrew și alții. Au format un cult și au început pregătirile. Era luna noiembrie, și noaptea venea repede, întunericul lăsându-se peste oraș, palpabil ca smoala. Grupul a trimis un singur comunicat de presă unei agenții de știri, dar, în afară de asta, a întors spatele publicității, deoarece numai câțiva erau aleși de Sananda și ar fi fost crud să răspândească panica. Totuși, vestea s-a împrăștiat și oamenii, din Idaho până în Iowa, erau curioși, amuzați. Leon Festinger, un psiholog în vârstă de treizeci și unu de ani de la Universitatea din Minnesota, a auzit de cult și s-a hotărât să se infiltreze printre adepți. S-a întrebat ce avea să se întâmple dacă la miezul nopții, pe 21 decembrie, nu ar fi aterizat nici o navă spațială, nu ar fi venit nici un potop. Oare grupul și-ar fi pierdut credința? Festinger era curios cum aveau să reacționeze oamenii văzând că profeția nu se îndeplinea.

A vorbit cu câțiva complici să meargă sub acoperire, prefăcându-se că erau credincioși, intrând astfel în cult. Au observat pregătirile intense ale membrilor pentru evenimentul din ziua solstițiului. Kitty, o membră a cultului, a demisionat, și-a vândut casa și a plecat cu fata ei foarte mică să locuiască împreună cu doamna Keech. Doctorul Armstrong a fost și el atât de convins de potopul iminent încât și-a pus în pericol slujba ca doctor ținând o predică într-o cameră de examinare. A fost concediat imediat, rămânând numai cu un simplu stetoscop și un ciocan de reflexe. Dar asta nu conta. Bunurile lumești, titlurile prestigioase – nimic nu conta pentru salvatorul Sananda și pentru viața pe noua planetă unde aveau să meargă acești oameni, undeva departe, un loc invizibil pe cer, cu excepția unor fulgere, ca și cum o crăpătură roșie s-ar fi deschis, și apoi ar fi fost absorbită înapoi în întuneric.

În ajunul potopului, credincioșii și cercetătorii prezenți acolo incognito s-au strâns în sufrageria lui Marian Keech pentru instrucțiuni, care au venit sub forma unor scrieri automate și apeluri de la astronauți care se dădeau drept oameni care făceau farse, însă aveau un mesaj codat de transmis. De exemplu, unul dintre cei care au sunat a spus: „Ei, e un potop în baie la mine, vreți să veniți să sărbătoriți?“ Acesta a fost considerat un semnal secret de la asistentul special al lui Sananda, și grupul a fost încântat. Un alt mesaj a venit sub forma unei bucăți misterioase de tinichea găsită în cusătura covorului din sufragerie. Tinicheaua era un avertisment ca membrii grupului să scoată tot metalul din hainele lor, înainte să intre în navă, care urma să aterizeze la colțul străzii, în zece minute! Disperate, femeile au început să-și rupă capsele și copcile de la sutiene. Bărbații și-au rupt nasturii. Unul dintre cercetători, care avea un fermoar de metal la pantaloni, a fost dus repede într-un dormitor, unde doctorul Armstrong, panicat, cu ochii pe ceas, a tăiat fermoarul, așa că pantalonii aveau o gaură mare, pe unde bătea vântul.

Era douăsprezece fără zece. Mai erau zece minute până la marele moment. Oamenii își dăduseră demisiile, își vânduseră casele, se îndepărtaseră de membrii familiei. Toți erau adânc implicați. Cele două ceasuri din casa doamnei Keech ticăiau tare. Primul a fost un sunet ferm, ca o inimă, apoi un sunet din ce în ce mai amenințător pe măsură ce miezul nopții a venit… și a trecut. Tic-tac a făcut ceasul, zgomotul unei limbi, nici o picătură nu a căzut din cerul înghețat, pământul de afară la fel de arid precum Canaanul, dens în întunericul său. Vizibil șocați, unii membri ai cultului au început să plângă. Alții doar stăteau pe canapele și priveau în gol. Alții încă se uitau printre perdele la luminile din curte, lumini care nu erau de la o navă spațială, așa cum speraseră, ci de la jurnaliștii care veniseră să se distreze.

Înainte de Marele Eveniment, membrii cultului evitaseră aproape orice fel de publicitate, cu excepția unui singur avertisment, într-un comunicat de presă. Asta, în ciuda faptului că vestea catastrofei se răspândise în Vestul Mijlociu, și membrii primiseră multe cereri să vorbească în fața camerei de filmat. Acum însă, pe măsură ce noaptea trecea și cerul rămânea uscat, Festinger a observat că începea să se întâmple ceva ciudat. Membrii cultului

au dat perdelele la o parte pentru echipele de filmare. Le-au invitat înăuntru galant, frenetic, oferindu-le ceai și prăjituri. Marian Keech, care stătea pe un scaun în sufragerie, a primit un mesaj urgent de la o putere superioară, care spunea că, după ce-l scria, să contacteze cât mai multe posturi media cu putință și să spună că potopul nu avusese loc pentru că „micul grup care a stat treaz toată noaptea a răspândit atâta lumină încât acel zeu a salvat lumea de la distrugere“. Doamna Keech a telefonat la ABC, CBS și New York Times. Acum voia să vorbească. Pe la ora 4 dimineața, i-a dat telefon un reporter care o sunase în urmă cu câteva zile și o întrebase sarcastic dacă nu voia să vină la emisiunea lui și să celebreze cu o petrecere sfârșitul lumii, la care ea îi trântise telefonul, înfuriată și înfierbântată. Acum, când bărbatul o sunase ca s-o întrebe despre eșecul profeției, ea a spus: „Vino aici! În clipa asta!“ Membrii cultului au sunat la publicații precum Life, Time și Newsweek și au dat zeci de interviuri în zilele următoare, totul în încercarea de a convinge publicul că acțiunile și credințele lor nu erau în zadar. Au întâmpinat vestea cutremurului din Italia, de pe 21 decembrie, cu bucurie și dansând: „Pielea pământului alunecă“.

Disonanță. Un milion de raționalizări, fracturi în pământ, în creier și tot felul de moduri de a le coase. Putem doar să ne imaginăm distracția lui Festinger, dar și tristețea lui, când a văzut cum apelează oamenii la minciuni, trec cu vederea, cern, minimalizează. Pentru el, creșterea dramatică a prozelitismului public în urma unui eșec atât de evident a fost complet paradoxală și a devenit baza unei teorii și a unui set de experimente pe care le-a creat ca să testeze disonanța cognitivă. Prin infiltrarea lui în cult și prin lecturile sale de ordin istoric, Festinger a descoperit că grupurile religioase încep să facă prozeliți tocmai când credința lor e neconfirmată. Este un fel de mecanism disperat de apărare. Separarea dintre ce crede o persoană și dovezile concrete este extrem de neplăcută, ca zgârieturile pe tablă. Liniștea vine doar dacă din ce în ce mai mulți oameni vor să urce pe nava spațială, pentru că, dacă ne aflăm toți în aceeași oală, asta înseamnă că avem dreptate.

Pare potrivit ca un om ca Festinger să descopere disonanța cognitivă. El avea un fel de-a fi morocănos și pe oriunde mergea avea un efect iritant.

Elliot Aronson a fost unul dintre studenții lui Festinger în anii 1950, când behaviorismul se afla încă la putere. „Festinger era un bărbat mic și urât – spune Aronson –, iar majoritatea studenților se temeau de el atât de tare încât nu mergeau la seminarele lui. Dar avea o anumită căldură. A fost și singurul geniu pe care l-am întâlnit vreodată. Atât. Nu voi spune mai multe.“

După studierea cultului, Festinger și colegii lui au pornit să cerceteze disonanța cognitivă în toate dimensiunile ei. Într-un experiment, le-au dat unor oameni douăzeci de dolari ca să mintă, și altora numai un dolar, tot pentru asta. Ce au descoperit a fost că aceia care mințiseră pentru un dolar aveau șanse mai mari să spună, ulterior, că ei credeau cu adevărat minciuna, decât aceia care câștigaseră douăzeci. De ce oare? Festinger susține că e mult mai greu să justifici că ai mințit pentru un dolar. Până la urmă, ești o persoană bună și deșteaptă, iar oamenii buni, inteligenți, nu fac lucruri rele fără nici un motiv real. Prin urmare, cum nu poți să îți retragi minciuna și deja ai luat banii, îți aliniezi credințele cu acțiunile, ca să reduci disonanța dintre concepția de sine și comportamentul tău îndoielnic. Însă cei care au primit douăzeci de dolari pe minciună nu și-au schimbat crezurile. De fapt, au spus: „Da, am mințit. N-am crezut nici un cuvânt din ce am spus, dar am primit o sumă frumușică pentru asta“. Aceștia au experimentat mai puțină disonanță. Au găsit o justificare convingătoare pentru minciunile lor, iar această justificare foșnitoare se prezenta cu două cifre.

Teoria disonanței a luat cu asalt psihologia americană. „Era cel mai important lucru. Era ceva foarte elegant. Oferea explicații foarte elocvente pentru un comportament așa de misterios“, spune Aronson. Teoria disonanței cognitive a explicat, de exemplu, faptul șocant că, în timpul Războiului din Coreea, chinezii fuseseră înfricoșător de eficienți în a-i face pe prizonierii de război americani să îmbrățișeze comunismul. Fără să facă asta prin tortură sau mită, ci oferindu-le prizonierilor puțin orez și bomboane pentru că scriseseră un eseu antiamerican. După ce au scris eseul

și au primit premiul, mulți soldați s-au convertit la comunism. Asta e ciudat, mai ales deoarece avem tendința să credem că spălarea creierului se face printr-o serie de frecări intense cu săpun caustic sau mormane de premii strălucitoare. Însă teoria disonanței prezice că, pe cât este mai neînsemnată recompensa pentru angajarea într-un comportament inconsistent cu credințele unei persoane, pe atât sunt șanse mai mari ca acea persoană să-și schimbe credințele. Într-un fel alambicat, are sens. Dacă te vinzi pentru o bomboană, sau o țigară, sau puțin orez, ai face bine să găsești un motiv convingător pentru care ai făcut asta – dacă nu ești, pur și simplu, un nemernic. Dacă nu poți să iei înapoi eseul sau minciuna, atunci îți schimbi crezurile, ca să nu mai contrasteze, și ești salvat de nemernicie. Chinezii au fost maeștri în a înțelege intuitiv disonanța cognitivă. Au ținut nimicuri în palmă și, datorită forței acestora, i-au făcut pe niște bărbați în toată firea să se deschidă și să-și schimbe mințile foarte ușor de manipulat.

Festinger a descoperit, împreună cu studenții lui, numeroase forme de disonanță. Ce a observat în cult a denumit Paradigma Crezului/Neconfirmării. Ce a observat în cazul mințitului pentru bani a denumit Paradigma Recompenselor Insuficiente. Un alt tip, Paradigma Conformității Induse, este cel mai bine ilustrată de un experiment în care studenții de anul I au trecut prin mai multe rituri de inițiere dure sau mai ușoare, în încercarea de a intra într-o frăție. Cei care au trecut prin ritualurile dure au pretins o alianță mai puternică la grup decât cei care nu au trecut prin asta. Cu aceste experimente simple, Festinger a transformat psihologia. La fel a făcut și cu Skinner. Până la urmă, Skinner spusese că recompensele consolidează și pedepsele îndepărtează, însă acest bărbat mic de statură, acest savant neglijent, a reușit să arate, prin câteva mișcări scurte, că behaviorismul greșea. Greșea! Suntem conduși de pedeapsă și de josnicie. În centrul universului uman nu se află o bucată mare de brânză, ci un rest de ceva, și nu sunt nici porumbei, șobolani sau cutii. Sunt numai oameni motivați de minți ce trebuie să se simtă împăcate. Skinner a scos din imagine mentalismul, lăsându-ne numai cu răspunsurile condiționate, mecanice, după care a venit Leon, morocănosul și severul Leon, și ne-a dat înapoi complexitatea creierelor. A spus că nu poate fi explicat comportamentul uman numai prin teoria recompensei. Oamenii

GÂNDESC. Se angajează în cele mai incredibile gimnastici mentale – totul, ca să-și justifice ipocrizia.

Festinger nu a avut o perspectivă veselă asupra naturii umane. Fuma două pachete de Camel fără filtru pe zi și a murit de cancer la ficat la vârsta de șaizeci și nouă de ani. Nu e nici o surpriză în faptul că gusturile lui Festinger se îndreptau spre existențialiști: Sartre, cu universul lui gol; Camus, care credea că omul își petrece întreaga viață încercând să se convingă de faptul că nu este absurd. Festinger considera că omul nu este o ființă rațională, ci una care raționalizează. Trăia cu a doua soție, Trudy, într-un complex rezidențial, unde îmi imaginez că țigara lui strălucea portocaliu în lumina slabă, unde cărțile tapetau pereții biroului, unde o singură mezuzah era prinsă de cadrul ușii – o mică spirală de argint, având înăuntru o poveste oarecare.

Știu o poveste. Una care probabil că i-ar fi plăcut și lui Festinger. Nu departe de mine, în Worcester, Massachusetts, trăiește întruchiparea ambulantă a raționalizării. Se numește Linda Santo. Acum cincisprezece ani, fata ei, care avea trei ani pe atunci, Audrey, a căzut în piscină și a fost descoperită cu fața în jos, la apă adâncă. A fost salvată și resuscitată, însă creierul ei fusese distrus, numai câteva zvârcoliri electrice la bază, de unde e controlată inima, unde își trimit semnalele glandele sudoripare, genul ăsta de lucruri. De bază.

Acum cincisprezece ani, Linda Santo – despre care am citit multe articole și care a apărut de nenumărate ori la televiziunea locală ca fiind jumătate erou, jumătate ciudățenie – și-a adus acasă fetița. Aceasta era conectată la aparate, avea o gaură pentru traheotomie, și mama ei o spăla și o întorcea de zece ori pe zi, ca pielea ei să rămână netedă, fără să-i apară escare. Linda așeza capul fetei pe perne albe de satin, în formă de inimi, și o înconjura cu obiecte religioase, deoarece credința ei catolică fusese mereu puternică. Audrey stătea în pat, în timp ce pe un raft aflat deasupra ei Iisus își ținea inima și Maria îl privea cu o atitudine extaziată. Statui, mici, mari, stigmate pe palme de porțelan, roșul sângeriu uscat.

Potrivit mai multor ziare, la câteva luni de la accident, soțul a părăsit-o pe Linda, care a rămas fără bani. Avea încă trei copii. Obiectele religioase din jurul lui Audrey au început să se miște. Se întorceau singure cu fața către tabernacul. Sânge adevărat s-a scurs din rănile lui Hristos. Uleiuri stranii au început să apară pe fețele sfinților. Iar Audrey deschidea ochii, și în fiecare post al Paștelui țipa de durere, iar în Duminica Paștelui cădea din nou într-un somn adânc.

Audrey a început să fie vizitată de oameni cu scleroze multiple și tumori cerebrale, boli cardiace și depresie. La plecare, luau cu ei acasă câteva picături din uleiurile sfinte miraculoase ce curgeau din obiecte. În casa Lindei Santo miracolele se petreceau repede, unul după altul. Pelerinii bolnavi care îngenuncheau lângă patul fetei își recăpătau vederea, în timp ce Audrey însăși sângera din toate orificiile, ca și cum ar fi suportat păcatele întregii lumi. Linda susținea că nu a fost surprinsă. Știa că fiica ei era o sfântă, că Dumnezeu o alesese pe Audrey să fie un suflet-victimă, să preia durerea celorlalți ca să poată să-i vindece. Linda văzuse asta cu ochii ei. Mai mult, Audrey se înecase pe 9 august, la ora 11.02 dimineața, și cu numai patruzeci de ani înainte, pe 9 august 1945, la ora 11.02 dimineața, - Statele Unite aruncaseră bomba atomică peste orașul japonez Nagasaki. Un incident care, potrivit Lindei, rușinase întreaga omenire, și trebuia răscumpărat.

Povestea Lindei Santo este un exemplu clasic pentru teoria lui Festinger, felul în care mintea mamei a transformat o tragedie într-o salvare, consonanța fiind realizată printr-o serie de raționalizări rapide. Mă întreb cum ar reacționa o persoană care întruchipează teoria lui Festinger la explicarea acesteia?

La telefon vocea Lindei e aspră și înceată. Ceva din tonul ei mă surprinde. Îi spun că sunt scriitoare. Am văzut-o la televizor. Explorez crezurile și credința și pe un anume Festinger…

– Ce vrei să știi? întreabă Linda.

Poate că nu aud altceva decât pur și simplu plictiseala celebrității. Încă un interviu dintre miile pe care le-a dat, dar poate că o să mai dea unul, dacă trebuie… Pentru Audrey, ca să răspândească pretutindeni cuvântul.

– Dacă ești vreo jurnalistă care vrea să vină să-mi fotografieze fata, pot să-ți spun de pe acum că trebuie să ceri permisiunea Bisericii…

– Nu, îi spun eu. Vreau să știu dacă ați auzit de un bărbat pe nume Festinger și de experimentele lui…

– Festinger, spune ea chicotind, după care nu mai zice nimic.

– A existat un grup care credea că un salvator va veni pe 21 decembrie, iar Festinger, care era psiholog, a studiat ce s-a întâmplat când a trecut acea zi și grupul nu a fost salvat.

Urmează o pauză lungă. Dintr-odată, ce fac pare crud. Când nu au fost salvați. Pe fundal aud niște sunete misterioase, o bătaie, țipătul unei ciori care zboară spre cer.

– Festinger, spune Linda. E un nume evreiesc?

– Absolut, spun eu.

– Evreii pun întrebări bune, spune ea.

– Și catolicii?

– Putem să ne punem întrebări în privința credinței noastre în Dumnezeu, spune Linda. Nu e mereu absolută. Chiar dacă ai o legătură directă cu Iisus, conexiunea se mai strică uneori.

Nu mai spune nimic. Aud ceva în vocea ei.

– Pentru dumneavoastră? Conexiunea s-a stricat?

– Am cancer la sân, continuă Linda. Îl am de șapte ani. Tocmai am aflat că sunt la a cincea recidivă și-ți spun sincer că azi sunt obosită.

Îmi duc mâna cu cicatrice de la biopsii multiple la piept, celulele de sub piele agitându-se nesăbuit.

– Audrey… îi puteți cere să vă vindece…

Linda mă întrerupe:

– Vrei să știi adevărul? spune ea, pe un ton tăios. Tu și Festinger vreți să știți cum stă treaba? Într-o zi proastă, cum e cea de azi, am dubii că suferința are vreun sens. Asta să scrii, spune ea.

Festinger a scris: căutarea consonanței este o „stare care ne împinge de la spate“. Ne petrecem viețile fiind atenți numai la informații consonante cu crezurile noastre, ne înconjurăm de oameni care ne sprijină crezurile și ignorăm informațiile contradictorii, care ne-ar face să ne îndoim de ce am construit.

Și totuși, Linda Santo evidențiază fisurile acestei teorii și ale experimentului creat ca s-o testeze. Undeva, nu departe de mine, fix în această clipă, stă o femeie fără nici un sprijin. Cancerul ei și incapacitatea fiicei sale de a-l vindeca sunt disonante cu paradigma sa principală, însă, în loc să caute consonanță prin raționalizare, așa cum a prezis Festinger – și eu –, Linda pare să fie într-un loc suspendat, unde crezurile se dispersează și formează noi tipare pe care nu le putem vedea încă. Cine știe ce noi forme ale credinței vor ieși din abilitatea Lindei de a se împotrivi raționalizării în favoarea reviziei reale? Festinger nu a explorat acest fenomen: cum disonanța conduce la dubiu, și dubiul conduce la lumină. Nu a explorat nici de ce unii oameni au ales raționalizarea ca strategie, iar alții au ales revizuirea. Mă gândesc la Linda. Mă gândesc la alții. Ce l-a făcut pe Isaac Newton să dea locul din palma lui Dumnezeu pe gravitație sau pe Columb să plece spre o lume fără margini? De-a lungul istoriei, au tot existat oameni care, în loc să-și acopere urechile cu mâinile, au pășit în disonanță, dispuși să vadă ce putea ieși. Festinger este și el unul dintre acei oameni. Ideile și experimentele lui au fost intens disonante cu înțelepciunea skinneriană a perioadei sale. Și totuși, a mers mai departe. De ce?

– Disonanța, spune Elliot Aronson, cercetător principal în domeniul disonanței și profesor emerit la Universitatea Santa Cruz din California, nu se referă la studiul despre cum se schimbă oamenii. Teoria nu se ocupa cu asta.

– Nu credeți că este un neajuns al teoriei? Dacă am înțelege de ce unii oamenii rezolvă disonanța într-un mod creativ, în timp ce alții se ascund, am putea explica multe.

Aronson face o pauză, după care continuă.

– La Jonestown, nouă sute de oameni s-au sinucis pentru a rezolva disonanța. Nu toți s-au sinucis, e adevărat, însă nouă sute au făcut gestul, și asta e remarcabil. Pe asta se concentrează teoria, pe majoritatea celor care se țin strâns de crezuri, chiar până la moarte.

Nu sunt un mare psiholog, ca Leon, dar, după ce am vorbit cu Linda, mi-am format o părere, anume că teoria disonanței lasă de dorit pentru că justifică numai modul în care materializăm narațiunile, nu și felul în care le revizuim. Din acest motiv, disonanța e prezentată ca o stare unidimensională, un fel de zăngănit fără sens, când, de fapt, zgomotul a ceva dezacordat poate și să ne ascută auzul, și să dea naștere unor cântece noi.

– Nu credeți că, alegând să nu-i cerceteze pe oamenii care răspund la disonanță prin crearea unor noi paradigme, ca să încorporeze informații noi, teoria ratează un aspect important al experienței umane?

Îl întreb pe Aronson de ce crede că unii oameni raționalizează, în timp ce alții revizuiesc? Și mai important: cum reușesc oamenii aflați în mijlocul unei schimbări de paradigmă să facă față zilelor lungi, săptămânilor, lunilor de zgomote iritante și ce poate să ne învețe abilitatea lor de a tolera asemenea sunete și senzații despre modul în care am putea face și noi asta, în căutarea unei vieți mai cuprinzătoare?

– A studiat cineva tipurile acestea de oameni? îl întreb.

– Astea sunt chestii ce țin de maturizare, îmi spune Aronson. Aș specula că genul de oameni care răspund la disonanță cu o introspecție sinceră posedă o încredere în sine ridicată și stabilă sau e posibil să aibă și o stimă de sine scăzută, prin urmare nu au nimic de pierdut dacă spun: „Bănuiesc că toate lucrurile în care am investit nu au sens. Chiar sunt un nemernic“.

– Dar ați făcut experimente în care să studiați cine sunt acești oameni și cum experimentează ei disonanța? Aveți date?

– Nu avem date, spune Aronson, pentru că nu avem oameni. Oamenii despre care vorbești dumneata sunt puțini.

Mă duc s-o vizitez pe Linda. Orașul Worcester, Massachusetts, este la o oră distanță de mine. Un oraș vechi, cu mori, care găzduiește fabrici golite și magazine ponosite. Dacă Linda și-ar fi revizuit povestea despre fiica sfântă, despre suferință în sensul ei suprem, cu ce ar mai fi rămas? Ce altă narațiune ar putea să o aline în situația în care se află? Am întrebat-o cum reușește disonanța să ghideze pe cineva în profunzime. Profunzimea e periculoasă, e sălașul caracatițelor, acolo sunt îngropați dinții ascuțiți de rechin.

Casa familiei Santo se află pe o străduță lăturalnică, dar plină de însuflețire. Casa în sine, una modestă, ca de fermă, e vopsită în culoarea cărnii, și fiecare fereastră are obloane de plastic. Sun la ușă, iar dinăuntru se aude un sunet vesel, apoi o voce strigă:

– Ne vedem alături, la capelă!

Presupun că era vocea Lindei. Pentru o clipă, îmi lipesc urechea de ușă: aud zgomotele unei respirații guturale, sunetul unei ploști – Audrey. Acum are optsprezece ani. Sângerează lunar. Mama ei e pe moarte.

Găsesc capela în garaj. Este umedă și oriunde mă uit sunt statui din care curge ulei cu mici pahare legate de bărbii, ca să prindă restul regal. Intră o

femeie. Are privirea dezorientată, iar în mâini, o cutie plină cu bucăți de vată.

– Mă cheamă Ruby. Sunt voluntară aici, spune ea, după care lipește bucățile de vată de sfinții uzi și pune fiecare bucată în câte o punguță. Oamenii comandă chestiile astea. E ulei sfânt. Poate să vindece cam orice.

Vreau s-o întreb pe Ruby cum explică faptul șocant că uleiul sfânt nu poate s-o vindece tocmai pe Linda, mama sfintei, dar mă abțin. O privesc cum se plimbă prin capelă și șterge uleiul cu bucăți de vată, după care nu mă mai pot abține și o întreb:

– De unde știi că nu vine cineva aici noaptea și pune ulei pe statui?

Se întoarce spre mine:

– Cine să vină? întreabă ea, iar eu ridic din umeri. Am văzut cu ochii mei, spune ea. Stăteam lângă patul lui Audrey zilele trecute și unul dintre obiectele religioase a început să scoată ulei, sângera ulei, așa că știu.

Ușa de la capelă se deschide, lăsând să pătrundă lumina soarelui în locul acela întunecat și umed, și apare Linda. Are părul fragil, cârlionțat, și poartă cercei rotunzi, mari.

– Vă mulțumesc c-ați fost de acord să ne întâlnim și să vorbiți despre credința dumneavoastră în această situație dificilă, îi spun.

Linda ridică din umeri. Se așază și tot mișcă un picior înainte și înapoi, ca un copil.

– Credința mea, spune ea, a început când eram în uter. Dacă nu aș fi avut credință, acum aș fi fost un nap într-o celulă căptușită.

– Ce înseamnă credința dumneavoastră? o întreb.

– Înseamnă că trebuie să las lucrurile în seama lui Dumnezeu, ceea ce e greu, pentru că sunt scundă, ca și dumneata. Amândouă suntem pe tiparul napoleonian, deci e greu, spune și apoi râde.

Îi studiez fața. Există o sclipire în ochii ei, însă în spatele acelei sclipiri e o umbră de frică.

– Mi-ați spus la telefon că începeți să aveți dubii în privința credinței și a faptului că fiica dumneavoastră e o sfântă…

Vocea mi se stinge treptat. Linda ridică din sprâncene, fiecare pensată la perfecțiune.

– Nu am formulat chiar așa, spune ea.

– Mi-ați spus că aveți niște dubii și am vrut să stăm de vorbă despre cum…

– Nu erau importante. În esență, nu am dubii.

Pare furioasă.

– Aha, spun.

– Ascultați. Știu cine sunt și știu cine e fiica mea. Audrey are o conexiune directă cu Dumnezeu. Se duce la Dumnezeu cu cereri de la oameni bolnavi, iar Dumnezeu le ia boala, nu Audrey, spune Linda. O fi el Dumnezeu, dar Audrey are numărul lui personal, dacă înțelegeți ce vreau să spun.

Încuviințez din cap.

– Să vă spun, continuă Linda. Am avut odată un pacient care făcea chimioterapie și care a venit s-o vadă pe Audrey. După câteva zile, Audrey a dezvoltat o erupție roșie, ca și cum ar fi luat foc. De unde ar fi putut să-i apară erupția? Am chemat un dermatolog. Era un bărbat foarte simpatic. Iar el mi-a spus: „Pacienții de la chimioterapie fac genul ăsta de iritații“; și când l-am contactat pe pacientul care făcea chimioterapie, iritația i-a dispărut. Vedeți dumneavoastră, Audrey a preluat erupția dureroasă a pacientului – asta face fata mea.

Linda îmi spune apoi o altă poveste, despre o femeie cu cancer ovarian care, după ce a vizitat-o pe Audrey, a făcut o sonogramă care arăta umbra unui înger pe ovarele ei, și tot cancerul dispăruse. Nu cred aceste lucruri. Linda

se duce la tabernacul și ridică o cană acoperită. Înăuntru e ulei pe care plutește o picătură de sânge.

– Uleiul ăsta a fost analizat de peste treizeci de chimiști diferiți. Și nu e vreun tip cunoscut oamenilor.

– Atunci de ce uleiul și conexiunea lui Audrey cu Dumnezeu nu pot să vă vindece? spun eu ușor.

Linda tace. O lungă perioadă tace. Văd cum privirea i se duce într-un loc numai al ei, unde eu nu pot ajunge. Nu știu unde este, dacă se află în camera nebuniei, dacă nu cumva creează un sens nou. Rotițele se tot mișcă. Se uită la tavan. Ruby, care e tot în capelă, se uită și ea spre tavan. Apoi, în cele din urmă, Linda spune:

– S-a întins la oase.

– Priviți-L pe Iisus, spune Ruby, și arată către un obiect din fața noastră.

Văd cum Iisus plânge grăsime, două mici picături alunecându-i pe față, strângându-se în cutele de la gât. Mă holbez la fenomenul ăsta. Trec prin propria criză de disonanță cognitivă, chiar acolo: 1) Nu cred în credința catolică sau în miracolele ei, dar 2) din acea statuie chiar iese o substanță, deși bineînțeles că ar putea fi unt pus de cineva, care acum se topește – însă cum să aflu cu siguranță? Îmi observ mintea, ca să văd dacă ajunge la o încheiere cognitivă. Unt. Unt. Unt. Potrivit teoriei lui Festinger, voi reduce această disonanță prin explicație. Dar nu am nici o explicație. Probabil e unt. Însă e posibil să nu fie unt. Cine poate să spună cum apare Dumnezeu, în ce semne, în ce simboluri? Cine poate să spună cu siguranță? Noi trei stăm în capelă, uitându-ne la Iisus cum plânge. Dinăuntrul casei aud geamătul unei fete cu creierul mort, o infirmieră care îi spune să tacă și-mi imaginez oroarea Lindei de acum cincisprezece ani, când și-a văzut fata de trei ani alunecând spre adâncul piscinei. Nu știu dacă există un motiv pentru care se întâmplă lucrurile astea, sau dacă sunt sfinți care pot să vadă în rai, sau dacă durerea are un scop divin. Nu știu de ce statuia plânge, de ce picătura de sânge se află în cupă. Am venit aici ca să înțeleg deschiderea Lindei de a tolera disonanța, dar ce am găsit, într-un sens îngust, este al

meu, pentru că în momentul ăsta mintea mea e deschisă, și tot ce pot face e să întreb.

– Mi-a ajuns la oase și nu știu cât mi-a mai rămas de trăit, repetă Linda.

– Sunteți mama ei, spun eu atunci. Ați avut grijă de ea optsprezece ani. A vindecat mii și mii de oameni. Ar trebui să vă vindece și pe dumneavoastră.

Linda zâmbește stins:

– Lauren, spune ea, Audrey nu m-a vindecat pentru că nu i-am cerut să facă asta. Și niciodată n-o să-i cer. Chiar dacă e o sfântă, e fata mea, copilul meu. Nu i-aș cere sau nu i-aș permite să-mi preia durerea. O mamă nu-i cere așa ceva copilului ei. O mamă nu dă suferință. O alină.

Femeile pleacă. Linda îmi spune că se va duce în curând la Centrul de cancer Sloan-Kettering. Mai stau un pic singură în capelă. E clar că orice dubii ar fi exprimat Linda la telefon erau atât de trecătoare încât abia le-a băgat în seamă. Acum vreau să mă rog. Însă nu-mi vine în minte nici o rugăciune. „O mamă nu-i cere asta copilului ei“, a spus Linda. „O mamă nu dă suferință. O alină.“ Asta poate fi o raționalizare, un mod în care Linda să evite eșecul fiicei sale prin simplul fapt că n-o roagă niciodată s-o ajute, și astfel povestea rămâne intactă. Dar e mai mult de atât. Este și un act de afecțiune profundă. Acum o aud pe Linda cum îi cântă fiicei ei, și cineva bolborosește ca răspuns. A făcut asta aproape două decenii, zi de zi. Oare Festinger s-a gândit vreodată că justificările noastre sunt menite să ne salveze nu numai pe noi, ci și pe alții? S-a gândit vreodată cum se întrepătrund minciunile și dragostea?

Plec de la Linda. Ziua este una extravagantă, de vară în timpul iernii, bulbii îngropați străpung suprafața pământului, etalându-și flamurile mov.

Când studiam psihologia, am lucrat în secția de neurologie a unui spital mare. Erau acolo câțiva oameni ca Audrey, aflați în comă, cu membrele rigide și reci. Uneori, stăteam aplecată deasupra acestora – îmi amintesc în mod special de un băiat – și le spuneam alfabetul, întrebându-mă dacă literele își găseau drumul spre ei, dacă există părți din noi, undeva în străfunduri, care totuși rămân treze, urmărind lumea în timp ce suntem îngropați.

Tot la colegiu am aflat prima oară că niște oameni de știință studiază baza neurală a teoriei disonanței. V.S. Ramachandran, unul dintre cei mai cunoscuți neurologi ai acestui secol, investighează substraturile neurale responsabile de negare și revizie. El susține că avem un dispozitiv neural – „avocatul diavolului" – localizat undeva în lobul nostru stâng. „Avocatul diavolului" declanșează o mică alarmă neurotransmițătoare când detectează șocuri îndreptate către sistemele noastre de credință bine bătătorite, și asta ne permite să experimentăm disonanța. În lobul drept însă, avem o șeherezadă de sinapse și celule, o fabulație puternică și veselă, care adeseori își acoperă rivalul cu coarne.

„Nu toate creierele se angajează în raționalizări, în povești atât de intense cu o singură temă", spune Matthew Lieberman, profesor asistent de psihologie și psihologie socială la Universitatea Los Angeles din California. Lieberman a repetat experimentul lui Festinger, cu mințitul pentru un dolar versus mințitul pentru douăzeci de dolari cu niște est-asiatici: „Aceștia se angajează în și mai puține raționalizări decât americanii". Lieberman e destul de sigur că est-asiaticii au un creier cu o „semnătură neurală" diferită de creierul american, datorită anilor de practică zen sau pur și simplu pentru că s-au dezvoltat într-un paradox cultural. „Nu e vorba că est-asiaticii nu experimentează disonanța – spune Lieberman –, dar simt mai puțin nevoia s-o reducă, probabil pentru că structurile care caută tipare liniare de gândire au fost reconectate prin exercițiu spiritual." El se întreabă dacă girusul cingular anterior servește drept „detector uman de anomalii" sau drept „avocatul diavolului" și dacă, la persoanele est-asiatice, acea parte a creierului are mai multe conexiuni cu cortexul prefrontal, unde ne facem planurile de bătălie. „Dacă lucrurile stau așa, est-asiaticii experimentează aceeași cantitate de disonanță cognitivă ca noi, dar

se simt forțați să se lase influențați de asta.“ Cu alte cuvinte, e posibil ca aceștia să accepte un lucru care nu are sens: un crap care nu trăiește în apă, un copac fără rădăcini, o tânără frumoasă aflată în moarte cerebrală.

Îmi fac griji din cauza vremii. Este 3 decembrie și temperatura e de șaptesprezece grade plus. Cerul pare topit, iar trandafirul înflorit din grădina noastră este apocaliptic. Soțul meu o ia în brațe pe fiica noastră și iese afară cu ea, pașii lui înfundându-se în pajiștea umedă și argiloasă, rupe acel trandafir și mi-l aduce. Festinger susține că, în mod ironic, îngrijorarea ar putea fi un mod de a reduce disonanța cognitivă. Ți-e frică fără nici un motiv, deci creezi unul și, prin urmare, îți justifici grija. Cum poate cineva să facă diferența între just și justificare? Poate, dacă aș fi est-asiatică, nici măcar nu aș încerca. Dar cert este că planeta pare să se încălzească. Este începutul lui decembrie și în aer se simte miros de putrefacție; găsesc un gândac pe jos, cu picioarele zvârcolindu-i-se în aerul cald, o băltuță de substanță curgându-i din stomacul segmentat.

Linda s-a dus la Centrul Sloan-Ketterin de tratare a cancerului și s-a întors acasă. De la vizita mea din urmă cu o săptămână, m-am gândit mult la ea, sau poate mai degrabă ar trebui să spun că girusul meu cingular anterior s-a gândit mult la ea. Am făcut-o pe detectivul, și există experți medicali care susțin că Audrey este, într-adevăr, o raritate. Dermatologul a spus: „Nu pot explica iritația de pe pielea ei în nici un fel. Pot doar să spun că a fost provocată de chimioterapie, o chimioterapie pe care mama sa susține că n-a făcut-o niciodată“. Pediatrul lui Audrey spune: „Nu știu. Am văzut cruci pe palmele ei, cruci din sânge, ceva ce am putea numi stigmate, dar sunt sub un strat de piele, deci nu aveau cum să fie tăiate acolo. Nu știu. Medicina vrea să pună lucrurile rotunde în găuri rotunde, însă, în cazul lui Audrey, e vorba de un lucru pătrat, care nu se potrivește“.

În prezent, potrivit Lindei, Biserica Catolică o investighează oficial pe Audrey pentru o posibilă sanctificare.

– Sper s-o facă sfântă, îmi spune Ruby, ca și cum ar face parte din susținătorii ei.

Ultima oară când Biserica Catolică s-a gândit să numească pe cineva sfânt a fost în 1983, când o femeie s-a rugat deasupra capului unei fetițe de trei ani care înghițise o sticlă de Tylenol. Copilul și-a revenit, în ciuda faptului că se aflase la un pas de moarte.

O sun pe Linda Santo. A făcut operația la sân și ar trebui să fie în recuperare. Vocea ei pare slăbită:

– Stadiul patru, îmi spune. Mi-au tăiat sânul și l-au găsit peste tot. Peste tot.

Îmi imaginez cancerul, negru ca smoala. Îmi imaginez cum l-au scos afară. Acum Linda e acasă și, așa cum poate, are grijă de ea și de mica ei sfântă.

Mă duc iar s-o văd. Se apropie solstițiul. Soarele alunecă deja în jos pe cer când ajung, și umbra mea e lungă pe pământul auriu. Acum cincizeci de ani, Marian Keech, doctorul Armstrong, Bertha, Don și restul l-au așteptat pe Sananda, cu ploile lui argintii, și, dacă nu a venit, au găsit un mod în care să explice acest lucru. Acum cincisprezece ani, Audrey Santo a căzut în piscină și, cum nu și-a mai revenit, s-a găsit un mod în care să se explice asta. Acum, când mă apropii de casa Lindei Santo, nu mă duc la ușa din față sau la capelă, ci mă duc în lateral și mă uit pe una dintre ferestre înăuntru. O văd pe Audrey, întinsă într-un dormitor roz. Părul ei, foarte lung și strălucitor, e întins pe pernele de satin și cade pe podea într-un snop negru. Ochii ei deschiși privesc fix. Arată radiant, cu excepția gurii, din care îi curge salivă.

Ca să spun sincer, nu știu ce caut aici. Am venit la Linda pentru că am vrut să observ pe cineva care intră în disonanță cognitivă și care pune laolaltă o nouă paradigmă din cauza acestui lucru, doar că ea nu mi-a arătat asta. S-a ținut, în schimb, strâns de justificările ei, de raționalizările sale, cu foarte multă dragoste. Oare de asta sunt atrasă, de dragostea pe care această mamă și fiică au țesut-o împreună de-a lungul anilor prin respirație și atingere? Sau de disonanța pe care o experimentez, de faptul că aici se petrec lucruri ciudate, care se împotrivesc noțiunii mele despre cum funcționează lumea, și vreau să înțeleg? Văd o umbră în partea stângă și mă întorc. Pot să jur că este Leon însuși în lumina apusului, în această zi de decembrie, grăbit, încruntat, ca un spiriduș. Ce ar spune despre miracolele din casa Lindei

Santo? Mi-ar reaminti că tot creștinismul este rezultatul disonanței cognitive și al raționalizărilor ulterioare. În cartea When Prophecy Fails [Când profeția dă greș], Festinger scrie că Mesia nu trebuia „să sufere în durere“, așa că discipolii lui au fost foarte afectați când l-au văzut plângând pe cruce. Festinger bănuiește că, în acel moment, discipolii și-au reprimat dubiile și au început să facă prozeliți.

Creștinismul reconstituit ca disonanță cognitivă mi se pare amuzant și puțin trist. Se referă numai la constrângeri, la oameni defensivi, cu acoperitoare pe ochi. Dar, de fapt, creștinismul a fost și o deschidere, o ușă prin care au trecut milioane și milioane de oameni.

Sun la ușa familiei Santos, apoi o aștept pe Linda în capelă. Este întuneric acolo, iar pereții miros a ulei saturat, a haine vechi și a tămâie. Mă duc la cupă, o ridic și mă uit în ea, unde se află uleiul cu picătura de sânge, la fel ca acum câteva săptămâni. Cine o să aibă grijă de Audrey dacă Linda moare? După ce Linda moare? Ating fața mică și ascuțită a unui Iisus, și pe mâini am ceva lucios și umed. Îmi privesc palmele. În ciuda faptului că lumina zilei dispare, mâna mea lucește de la ulei. Îmi ridic pantalonul și mă dau cu ulei pe o tăietură de la aparatul de ras, pe care mi-am făcut-o zilele trecute. Pielea mea îl absoarbe și tăietura se închide fără să lase vreun semn – sau e prea întuneric să-l văd? Poate îmi imaginez lucruri, însă nu-mi dau seama. Cine știe, poate că Dumnezeu își face cunoscută prezența prin obiecte ieftine de plastic, aflate într-o casă simplă. Chiar nu pot să zic cu siguranță. Mă aflu între povești, suspendată într-o paradigmă, fără justificare sau raționalizare. Locul în care mă aflu e profund și ofertant. Aici, în clipa asta, când mă aflu între disonanță și consonanță, sunt liniștită. Asta au ratat experimentele lui Festinger: cum e să trăiești în abisul dintre disonanță și consonanță, unde iau formă noi teorii, unde noi crezuri sunt pe cale să se nască, sau ceva mult mai mic, doar o persoană, doar eu, cu mâinile întinse în față, corpul drept, expusă – fără sfârșit.

6. Iubire de maimuță

Primatele lui Harry Harlow

Experimentele cu maimuțele din sârmă ale lui Harry Harlow sunt demonstrații majore în psihologia atașamentului. Harlow a reușit să arate că puilor de maimuță le păsa mai mult de o mamă-surogat moale decât de una din metal și cu lapte. Odată cu această descoperire a luat naștere o întreagă știință a atingerii. Experimentele lui, multe dintre ele surprinse pe film, sunt șocante și evidențiază puterea proximității în viețile noastre.

Obediență. Conformitate. Cognitiv. Semnale. Lui Harry Harlow nu-i plăceau aceste cuvinte. El voia să vorbească despre iubire. Într-o zi, pe când se afla la o conferință și vorbea despre iubire, de fiecare dată când folosea acest cuvânt, unul dintre cercetători îl întrerupea și spunea: „Vrei să spui proximitate, nu?“ Asta până când Harlow, un bărbat cu tupeu, care putea fi și ciudat de timid, a spus: „Se poate ca proximitatea să fie tot ce știi tu despre iubire. Eu, slavă Domnului, nu am fost atât de lipsit de ea“.

Era tipic pentru el să spună așa ceva, cu atât mai mult în public. Era un bărbat dificil, nepoliticos, de care unii își amintesc cu neplăcere, în timp ce alții – cu drag. „Țin minte că tatăl meu – spune fiul lui, James Harlow – mă lua în excursii. M-a dus în Hawaii, unde am luat cina cu Gregory Bateson și gibonul lui. Îmi cumpăra înghețată. Zburam cu avioane cu două etaje.“ Nu am nevoie însă de prea multe cercetări ca să descopăr și cealaltă parte a poveștii. „Harlow era un nemernic. A încercat să mă distrugă“, spune un fost student de-al lui. „Ura femeile, era un PORC“, spune un altul. Ambii au cerut să rămână anonimi. Dar chiar și așa, era un PORC aflat pe podium în 1959, care vorbea despre știință într-un mod în care nimeni nu mai

îndrăznise să vorbească, injectând statisticile cu hemoglobină și suflet – era un Nabokov al psihologiei. Experimentele lui au fost meditații lungi despre iubire și toate modurile în care o distrugem.

Se știu puține despre copilăria lui Harlow. S-a născut în 1905, la Fairfield, Iowa, cu numele de Harry Israel, fiul lui Lon și al lui Mabel Israel. Tatăl lui era un inventator ratat, iar mama, o femeie hotărâtă, căreia orașul i se părea probabil prea mic pentru gusturile ei. Într-o autobiografie parțial terminată, Harlow își amintește că nu era o femeie caldă. Mabel Israel stătea la fereastra sufrageriei, se uita spre stradă, unde era mereu iarnă, cerul părea murdar, pământul plat și zăpada cădea în bulgări de pe ramurile negre.

Harlow a trecut prin perioade de depresie de-a lungul vieții sale. Poate aici au și început, în iernile lungi din Vestul Mijlociu, unde pământul era plat și se întindea la nesfârșit, zilele erau scurte, iar soarele își retrăgea lumina înainte de ora patru în fiecare după-amiază. Sau poate au luat naștere din distanța dintre el și mama lui. Probabil, băiatul și-ar fi dorit ceva care să-l aline. La școală nu și-a găsit locul. „Era un inadaptat mic și ciudat“, spune biografa lui, Deborah Blum. Harlow era interesat de poezie și desen. Din planul de învățământ al școlii din Iowa făceau parte cursuri precum: „Administrarea fermei și asolamentul culturilor“ sau: „Cum să gătești ca să-ți mulțumești bărbatul“. Într-o zi, învățătoarea le-a dat ca temă să scrie o poezie, ceea ce l-a entuziasmat pe tânărul Harlow, deoarece era în sfârșit ceva ce i se potrivea, din care putea face parte. Asta, până când a aflat subiectul: importanța spălării pe dinți. Spălatul pe dinți.

La zece ani, Harlow începuse să deseneze în fiecare clipă liberă pe care o avea. Se apleca deasupra unui caiet de desen și-și încleșta dinții, concentrat. A creat un tărâm straniu și minunat, numit Yazoo, pe care l-a populat cu animale înaripate și fiare cu coarne. Totul era fluid, zbura, și, când a terminat desenul, a tăiat fiarele cu linii negre, le-a împărțit în două, în patru, astfel că animalele se aflau pe pagină, în culori sângerii și, în același timp, erau frumoase, pline de viață și disecate.

Harlow a absolvit liceul din comitatul Fairfield, a urmat Colegiul Reed timp de un an și apoi și-a terminat studiile de licență și masterat la Stanford, unde toată lumea era elocventă și unde Harlow, care avea dificultăți în vorbire, se simțea prea timid ca să discute. A spus adeseori că nici un loc nu l-a făcut să se simtă mai nesigur pe el decât Stanford. Acolo, robotea ca un câine. Studia cu Lewis Terman, cunoscut cercetător al IQ-ului, care atunci abia îi cerceta pe copiii înzestrați. Era Harlow, cu bâlbâiala lui, apoi mai erau acești copii geniali care intrau în laborator, aranjau cărămizi și rezolvau jocuri de puzzle. Terman i-a spus lui Harlow că nu avea să fie nimic de capul lui, că putea cel mult să se aștepte la un loc de muncă la o facultate inferioară. Însă Harlow a tot insistat, iar în cele din urmă Terman l-a sfătuit: „Schimbă-ți numele din Israel în ceva, altceva… și o să vedem ce putem face“. Așa că tânărul a optat pentru numele Harlow și, în 1930, Terman i-a găsit un loc de muncă la Universitatea din Wisconsin, unde lacurile sunt ca niște ochi mari, albaștri, în mijlocul pământului, iar vântul iernii este înțepător.

Harlow era dispus să meargă oriunde era trimis, așa că s-a bâlbâit și a șchiopătat din însoritul Palo Alto până în Madison, Wisconsin. S-a căsătorit cu una dintre fiicele geniale ale lui Terman, Clara Mears, care de-acum crescuse și avea un IQ de 155. Terman le-a trimis o scrisoare în care îi felicita: „Mă bucur să văd unirea materialului ereditar extraordinar al Clarei cu productivitatea lui Harry ca psiholog“. Presupun că era o scrisoare drăguță, deși pare a se referi mai degrabă la o împerechere între animale decât la o comuniune între oameni, cu o subtilă umilire. Clara are potențialul genetic incredibil. Harlow ce are? Ce ARE?

Această problemă l-a bântuit pe Harry Harlow tot restul vieții – o întrebare pe care și-a pus-o de nenumărate ori, suspectând că darurile lui erau trecătoare, obținute numai în urma unui efort grozav, încăpățânat și, în cele din urmă, sufocant.

Când a mers la Madison, Harlow avea de gând să studieze șobolanii, însă a ajuns să lucreze cu maimuțe din specia mică și agilă rhesus. Fiind studentul lui Terman, a început să creeze un test pentru a le afla inteligența, un fel de IQ pentru ele. Și a avut succes în demonstrarea faptului că aceste mici primate puteau rezolva probleme în moduri mult mai complexe decât

crezuseră cei care le cercetaseră anterior. Reputația lui a crescut. Madison i-a dat o veche fabrică de cutii ca laborator pentru primate, și studenții au început să-l caute. Când studia maimuțele, Harlow separa puii de mamele și prietenii lor, iar acest lucru i-a adus faima. Studia capul maimuțelor, dar le-a observat inima și a început să-și pună întrebări. Când erau separați, puii de maimuță se atașau foarte tare de prosoapele aflate în cuști. Se așezau pe ele, se țineau strâns de ele, se supărau dacă le erau luate, exact cum ar fi reacționat un copil cu pătura sau ursulețul lui. Maimuțele iubeau aceste prosoape. De ce? Aceasta era marea întrebare. Atașamentul fusese înțeles anterior în contextul recompenselor nutritive. Ne iubim mamele pentru că iubim laptele primit de la ele. Un bebeluș se ține de mama lui pentru că vede sânii umflați, aureola închisă la culoare și vârful unui sfârc și simte sete sau foame. Clark Hull și Kenneth Spence spuseseră că tot atașamentul uman se bazează pe reducerea unei nevoi: foamea este nevoia principală și vrem s-o reducem. La fel sunt setea și sexul. Din deceniul 1930 până în 1950, nimeni nu a pus sub semnul întrebării legătura dintre teoria de satisfacere a nevoii și iubire.

Însă Harlow a început să facă asta. A hrănit puii de maimuță cu mâna, din sticle mici de plastic, dar când le lua sticlele, puii doar plescăiau și poate își ștergeau niște picături albe de pe bărbii. Însă când Harlow a încercat să le ia prosoapele, au țipat ca din gură de șarpe, aruncându-se pe bucățile de material și ținându-le strâns. Acest lucru l-a fascinat. Puii țipau. (Într-o altă vreme și într-un alt loc, Mabel, mama lui, stătuse rece la fereastră, cu fiul ei la doar câțiva metri de ea. Animalele desenate de el alergau într-o pădure personală, străpunsă de linii negre, și sângerau albastru și roșu.) A privit maimuțele cum țipau și s-a gândit la iubire. Ce este iubirea? Apoi, Harlow a înțeles. Așa cum scrie biografa lui, Deborah Blum, cel mai bun mod prin care poți să înțelegi inima este s-o frângi. Așa a început brutala și minunata sa carieră.

Maimuțele rhesus au în comun cu oamenii 94% din moștenirea genetică. Un alt mod de a spune asta este că oamenii sunt 94% maimuțe rhesus, 6% oameni. Urcând pe scara filogenetică, suntem aproximativ 98% urangutani

sau aproximativ 99% cimpanzei, și doar o foarte mică parte este strict umană. Tocmai din acest motiv, cercetătorii psihologi au gravitat către folosirea primatelor în experimente. Un asemenea cercetător de primate, Roger Fouts, spune: „Maimuțele au un întreg limbaj, o inteligență complexă, pe care nu reușim s-o apreciem din cauza viziunii noastre carteziene asupra lumii“. Acest lucru nu era evident și pentru Harlow, care a spus: „Singurul lucru de care-mi pasă este dacă o maimuță va deveni subiectul unei lucrări pe care s-o pot publica. Nu le iubesc. Niciodată nu le-am iubit. Nu-mi plac animalele. Urăsc pisicile. Urăsc câinii. Cum aș putea să iubesc maimuțele?“

Experimentul a necesitat clești, conuri din carton, colaci calzi, cuie din oțel și o cârpă moale. Harlow a folosit cleștii ca să facă o mamă din sârmă, având un singur sân rigid în față. Fixat de acest sân era un sfârc din oțel, cu o gaură mică prin care curgea lapte pentru maimuțe.

Apoi, Harlow a creat o mamă-surogat moale, un con din carton învelit într-un prosop.

Am creat mama-surogat bazându-ne pe principiile ingineriei umane […] Am creat un corp perfect proporționat, aerodinamic, lipsit de umflături și de surplusuri inutile. Redundanța în sistemul mamei-surogat a fost evitată prin reducerea numărului de sâni de la doi la unul și plasarea acestui sân unic în poziție sagitală, în partea toracelui superior, maximizând astfel capacitățile naturale și cele perceptive și motorii cunoscute ale operatorului infantil […] Rezultatul a fost o mamă moale, caldă și tandră, o mamă cu o răbdare infinită, o mamă disponibilă douăzeci și patru de ore pe zi […] Mai mult, am creat o mașinărie-mamă cu o eficiență maximă de mentenanță, din moment ce orice defecțiune a oricărui sistem sau funcție putea fi rezolvată printr-o simplă înlocuire a cutiilor negre și a părților componente cu unele noi. Părerea noastră este că am creat o mamă-maimuță superioară, deși această poziție nu este susținută în mod universal de masculii maimuță.

Așa a început totul. Harlow a luat un grup de pui de rhesus și i-a pus în cușcă, alături de două mame-surogat: mama din sârmă era plină de mâncare, iar cea din prosop avea un sân gol și un zâmbet dulce. Notițele asistenților din laborator detaliază trauma experimentului: când și-au dat seama că le fuseseră luați puii, adevăratele mame au început să țipe și să se dea cu capetele de cuști, iar puii scânceau în timp ce erau puși într-un spațiu separat. Harlow scria că, pe măsură ce trecea timpul, această teamă a animalelor continua, iar laboratorul s-a umplut cu mirosul lor, cu fecale rezultate din anxietate, scaunele moi indicând o emotivitate ridicată. Cuștile erau mânjite de durere aurie, puii de maimuță fiind șocați și stând cu cozile ridicate, ca să-și arate anusurile din care ieșea întruna câte ceva.

Apoi însă, Harlow a observat că începea să se întâmple ceva incredibil. În câteva zile, puii și-au transferat afecțiunea de la mama adevărată, care nu mai era disponibilă, la mama-surogat din prosop, de care se țineau strâns, pe care se cățărau, o atingeau pe față cu mâinile lor mici, o mușcau ușor, își petreceau ore întregi pe burta și în spatele ei. Însă mama din prosop nu avea lapte, așa că, atunci când puilor li se făcea foame, se duceau la mașinăria din sârmă, iar după ce-și făceau plinul, se întorceau la siguranța dată de prosopul moale. Harlow a notat timpul petrecut de pui sugând în comparație cu cel petrecut îmbrățișând mama-surogat și probabil că inima a început să-i bată cu putere, deoarece era pe punctul să facă o descoperire la care a și ajuns. „Nu am fost surprinși să descoperim că alinarea oferită de contact era o variabilă importantă a afecțiunii sau a iubirii, însă nu ne-am așteptat să întreacă în asemenea măsură variabila hrănirii. Discrepanța e atât de mare încât sugerează că funcția principală a alăptării este să asigure un contact corporal frecvent și intim între pui și mamă.“

Aici, Harlow a stabilit că iubirea crește din atingere, nu din gust, motiv pentru care, când mama rămâne fără lapte, așa cum se întâmplă inevitabil, copilul continuă s-o iubească, iar apoi ia această iubire, amintirea ei, și o proiectează în afară. Astfel, fiecare interacțiune reprezintă o reconstituire și o revizie a acestei atingeri timpurii. „Omul, cu siguranță, nu poate trăi numai cu lapte“, scrie Harlow.

Perioada dintre anii 1930 și 1950 a fost una detașată în privința creșterii copiilor. Cunoscutul pediatru Benjamin Spock sfătuia ca hrănirea să fie făcută după un program; Skinner înțelegea copilul în funcție de tiparele sale anterioare de recompensă și pedeapsă, așa că, dacă voiai ca un copil să se oprească din plâns, nu-l mai recompensai luându-l în brațe. Laboratoarele Nestlé și Ross au descoperit formula: pudră albă, sfârcuri de plastic, apă de la robinet. John Watson a scris în cărțile despre creșterea copiilor: „Nu le faceți pe plac prea mult. Nu-i sărutați de noapte bună. Mai degrabă, faceți o plecăciune scurtă și dați mâna cu ei înainte să stingeți lumina“.

Harlow urma să dea de-o parte toate aceste lucruri și să le substituie cu ADEVĂRUL, anume că nu trebuie niciodată să dai mâna cu un bebeluș. Nu trebuie să eziți să-l iei în brațe. Atingerea este esențială – nu un răsfăț, ci o salvare. Vestea bună e că orice mână are efectul acesta. „Iubirea față de mama adevărată și iubirea față de mama-surogat par să fie foarte similare. Din ce am observat, afecțiunea puiului de maimuță pentru mama lui adevărată e foarte puternică, însă nu mai puternică decât afecțiunea maimuței folosite în experiment pentru mama-surogat din prosop.“

În această perioadă, în laboratorul lui Harlow se simțea entuziasmul. Cercetătorii dăduseră peste o variabilă importantă a iubirii și descoperiseră că o altă variabilă a iubirii, hrănirea, avea o importanță minoră. Toate acestea puteau fi arătate pe un grafic. Era toiul unei ierni friguroase în Madison, iar copacii erau învăluiți în gheață, ca niște candelabre. Studenții priveau cum ninge, cum se adună zăpada pe marginile ferestrelor laboratorului și simțeau că era o perioadă de entuziasm pur.

Harlow și cei din jurul lui identificaseră „confortul oferit de contact“ ca fiind o componentă esențială a iubirii. Bineînțeles că erau și alte componente. Cum rămâne cu trăsăturile faciale sau de mișcare? Când ne naștem, vedem fața mamei ca pe o serie de umbre mișcătoare, triunghiuri care alunecă unul peste altul, un vârtej de ceva care e posibil să fie păr, vârful a ceva ce e posibil să fie un nas ori un sfârc – nu știm. Deschidem ochii, ne uităm în sus și vedem femeia din lună, o planetă care ne zâmbește.

Harlow a speculat că fața este o altă variabilă a iubirii. Surogatele originale aveau fețe primitive, cu niște reflectoare negre de bicicletă pe post de ochi. Acum, Harlow i-a cerut asistentului său, William Mason, să facă o mască de maimuță. Planul era să ia un alt pui nou-născut și să-i dea o mamă-surogat frumoasă, apoi să vadă ce fel de atașament urma. Însă puiul s-a născut înainte ca fața să fie terminată, așa că Harlow a luat puiul și l-a pus în grabă în cușcă, lângă mama lui din prosop, care avea o față fără trăsături. Nu avea ochi. Nu avea nas. Nimic. Dar nu părea să conteze. Maimuțica își iubea mama fără față. O mușca, o pupa. Când masca ornamentală de maimuță, care era mult mai drăguță și mult mai interesantă, a fost terminată, puiul nici n-a vrut s-o vadă. Cercetătorii au încercat să atașeze masca de mama-surogat, iar puiul a țipat oripilat, a fugit într-un colț al cuștii și s-a zbătut violent. Au apropiat mama cu mască din ce în ce mai mult de el, iar puiul a întins o mână și i-a întors fața, în așa fel încât să vadă partea fără trăsături. Abia atunci s-a apropiat, gata de joacă.

Nu a contat de câte ori întorceau către pui partea cu masca – el o dădea la o parte. În cele din urmă, a învățat să dea capul întreg la o parte, întorcându-se la fața fără trăsături, pe care o prefera. Mulți au etichetat experimentele lui Harlow drept crude: să despartă o mamă de puiul ei, să creeze stații de hrănire din sârmă cu sfârcuri ascuțite, să asculte cum primatele plângeau și să le vadă cum sufereau, să se uite cum se țineau strâns de manechine, pentru că nu aveau nimic altceva. Da, poate că era crud, însă ceea ce ne-a oferit Harlow a fost și puternic, și pozitiv: informația sigură că nevoile noastre sunt mai complexe decât o simplă foame, că vrem să ne conectăm cu orice preț, că nu dăm doi bani pe frumusețea convențională și că prima față ni se va părea mereu cea mai frumoasă, indiferent cât de departe ajungem.

Totul s-a întâmplat la sfârșitul anilor 1950 și în deceniul următor. Harlow studia iubirea chiar dacă iubirea lui dispăruse. Era mereu în laborator, niciodată acasă. Clara era mereu acasă și avea grijă de cei doi copii ai lor, în timp ce soțul ei își petrecea nopțile în fabrica veche de cutii punând la cale teste după teste pentru maimuțe. Era o iarnă friguroasă în Madison, iar

Harry Harlow a avut o aventură. „De asta s-au despărțit părinții mei“, spune Robert Israel, fiul cel mare al lui Harlow. „E foarte simplu: tata a avut o aventură.“

Clara a plecat cu cei doi copii și, mai târziu, s-a recăsătorit cu un muncitor din construcții și a ajuns să locuiască într-o rulotă, în sud-vestul țării. Harlow abia dacă observase asta. Avea o femeie în viața lui, nu știm cine, posibil o studentă, apoi a fost o altă femeie, căreia îi spunea Fata de Fier. Aceasta era o mamă-surogat special creată de Harlow. Avea țepi ascuțiți și-și lovea puii cu un jet de aer atât de rece și de puternic, încât aceștia erau aruncați în barele cuștii, de care se apucau, țipând. Harlow susținea că era o mamă malefică și voia să vadă care aveau să fie consecințele.

Atunci a început să-și merite reputația întunecată. A pășit din domeniul științei în cel al basmelor: mame vitrege rele, Frații Grimm, Fata de Fier aflată într-o pădure magică în care copacii capătă picioare și încep să meargă. De ce a dorit Harlow să vadă astfel de lucruri? Activiștii pentru drepturile animalelor spun că era pur și simplu sadic. Eu, una, nu cred că despre asta e vorba, deși nu pot spune clar ce variabile l-au împins să facă acest experiment. Oare Mabel avea țepi ascuțiți? Prea simplu. Oare avea el o înclinație naturală spre lucruri dificile? Poate, dar tot e prea ușor. Oare fusese martor la anumite lucruri? A avut o perioadă în care a fost în armată și a mers în New Mexico, unde i-a observat pe soldații care detonau bombe atomice. A văzut norul declanșat, căderile radioactive negre din depărtare, lumina groaznică, orbitoare. Niciodată nu a scris despre asta.

Însă a scris despre Fata de Fier aproape cu veselie. A făcut și alte variațiuni: unele fete de fier turnau apă rece peste copiii lor; altele îi înjunghiau. Indiferent care ar fi fost tortura, Harlow a observat că puii nu renunțau. Nu puteau fi îndepărtați. Dumnezeule, cât de puternică este iubirea! Ești sfâșiat și te târâi înapoi. Ești înghețat și totuși cauți căldură de la aceeași sursă greșită. Nu există vreo recompensă parțială care să explice acest comportament. Există numai partea întunecată a atingerii, realitatea relațiilor dintre primate, anume că ne pot omorî chiar în timp ce ne țin în brațe. Asta e trist. Însă tot găsesc o doză de frumusețe în asta: suntem

creaturi de mare credință. Construim legături, le construim în ciuda condițiilor vitrege.

Asemenea lui Milgram, Harlow s-a simțit atras de dramă, așa că și-a filmat maimuțele în timp ce se țineau strâns de mamele lor din sârmă și erau înțepate de fetele de fier. Filmele sunt demonstrații puternice ale disperării, și Harlow nu s-a temut să le arate. Știa că există un element artistic, chiar de divertisment, în știința populară.

În 1958 a fost ales președinte al Asociației Americane de Psihologie, ceea ce era o onoare nu lipsită de semnificație. Așa că a mers la Washington DC cu filmele lui cu maimuțe și s-a pregătit să urce pe podium. Jubila. Se recăsătorise cu o altă femeie psiholog, Margaret Kuenne, căreia îi spunea Peggy. Stătea pe podiumul unei săli de conferințe, se uita la o mulțime de fețe serioase și cu ochelari și a spus: „Iubirea este o stare minunată, profundă, tandră și care oferă recompense. Datorită naturii sale intime și personale, unii o privesc ca un subiect nepotrivit pentru cercetările experimentale. Însă, oricare ar fi sentimentele noastre personale, misiunea noastră ca psihologi este să analizăm toate laturile comportamentului uman și animal și variabilele lor componente […] Psihologii, sau cel puțin psihologii care scriu manuale, nu numai că nu sunt interesați de originea și dezvoltarea iubirii sau a afecțiunii, dar par să nu știe nici măcar de existența ei“.

Este o afirmație cu greutate, făcută într-o situație importantă de un bărbat care știa cum să se vândă. Și-a combinat discursul cu secvențe de film alb-negru în care apăreau mame-surogat cu aer științifico-fantastic și pui care depindeau de ele. La finalul discursului, pe care l-a intitulat „Natura iubirii“ și l-a publicat mai târziu în American Psychologist, Harlow a ajuns în același timp, ca într-un spectacol de operă, la un punct culminant și la o concluzie:

Dacă cercetarea făcută și propusă aduce o contribuție, voi fi recunoscător, însă m-am gândit și la posibilele aplicații practice. Solicitările socio-economice ale prezentului și cele ale viitorului le-au făcut pe femeile americane să înlocuiască – sau amenință să înlocuiască – bărbatul american în știință și în industrie. Dacă acest lucru va continua, ne vom confrunta cu problema practicilor potrivite de a crește un copil. Având în vedere această tendință, este îmbucurător să realizăm că bărbatul american e dotat, din punct de vedere fizic, cu tot echipamentul esențial ca să concureze pe picior de egalitate cu femeile americane în ce privește o activitate esențială: creșterea copiilor. Acum știm că nu e nevoie neapărat de femeile din clasele muncitoare în cămin pentru capacitatea lor primară de alăptare. Iar în viitorul apropiat, e posibil ca alăptarea bebelușilor să nu mai fie privită ca o necesitate, ci ca un lux, o formă de consum remarcabil, poate limitat la clasele superioare. Orice curs ar lua istoria, este liniștitor să știm că acum ne aflăm în contact cu natura iubirii.

Îmi imaginez o clipă de tăcere, apoi ropote de aplauze. Urma să primească mai multe. Harlow publicase cercetări care arătau că o mamă din prosop era mai importantă decât o mamă care alăpta și o putea înlocui la fel de bine pe mama reală, deoarece copiii ajungeau să „iubească“ materialul și păreau să se maturizeze bine în prezența ei, jucându-se și explorând.

La scurt timp după acel discurs, Universitatea de Stat Madison din Wisconsin a trimis un comunicat de presă: „Maternitatea învechită“.
A urmat presa populară. Și Harlow? Cariera lui a trecut din domeniul profesional în cel cultural. A apărut la emisiunea To Tell the Truth [Cinstit vorbind], iar rețeaua CBS a realizat un documentar despre munca lui, narat de Charles Collingwood. Mesajul esențial era unul neplăcut pentru femei: pe de-o parte, copiii voștri nu au nevoie de voi; pe de altă parte, ieșiți și eliberați-vă. Era o remarcă feministă umilitoare, un raport confuz, cu multe straturi, din care atât iubirea, cât și dorul emanau într-o combinație puternică.

Harlow a mai avut doi copii cu noua lui soție. Peggy avea studii avansate în psihologie și, asemenea Clarei, a renunțat la muncă pentru a-și crește

copiii. Se presupune că, aflat la o vârstă înaintată, Harlow ar fi spus: „Ambele mele soții au avut bunul-simț să nu susțină emanciparea femeilor. Știau că un bărbat e mai important decât orice altceva“.

S-a născut mai întâi Pamela Harlow, apoi fratele ei, Jonathan. Când scriu aceste rânduri, cei doi sunt de vârstă mijlocie. Pamela face sculpturi din metal în Oregon, lucrările ei fiind frapante și severe. Jonathan e tâmplar și face, printre altele, mici cutii din lemn de pin pe care le vinde magazinelor de artizanat.

Ceva nu mergea bine. Se întâmpla ceva rău. O mamă din cârpă era la fel de bună ca o mamă adevărată. Atingerea era centrală pentru inima primatelor și totuși s-a întâmplat: pe parcursul anului următor, Harlow a observat că maimuțele crescute de mame-surogat din material nu progresau – asta după ce făcuse un anunț foarte îndrăzneț în fața tuturor colegilor săi. Când a scos maimuțele cu mame-surogat din cârpă la joacă și la împerechere, a observat că acestea erau antisociale într-un mod violent. Femelele atacau masculii și nu știau nimic despre poziția sexuală corectă. Unele maimuțe au început să prezinte trăsături ca de autism, mușcându-se și legănându-se. Pe spatele brațelor aveau răni, iar sângele se întindea pe blană. Una dintre maimuțele cu mamă-surogat din cârpă chiar și-a ros o mână în întregime. Harlow vedea acum că era ceva ce mersese foarte, foarte prost.

„Bineînțeles că a fost dezamăgit“, spune biografa lui Harlow. „Credea că izolase singura variabilă esențială pentru maternitate, anume atingerea, și că aceasta era o variabilă universală. Mai exact, că oricine putea s-o ofere, și a făcut acest anunț public, după care, pe parcursul anului următor, a observat că maimuțele lui o luau razna.

Un reporter de la The New York Times a mers la Madison ca să urmărească progresul experimentului: Harlow l-a dus în laboratorul său, unde câteva maimuțe stăteau în cuști, se loveau de zăbrele și-și mâncau degetele. „Recunosc, am făcut o greșeală“, a spus Harlow.

Len Rosenblum, unul dintre studenții lui din acea perioadă și actual renumit cercetător al maimuțelor, spune: „Am ajuns să înțelegem că existau și alte variabile ale maternității. Nu era vorba doar de atingere sau de chip. Am presupus că era implicată și mișcarea. Am făcut o mamă-surogat care se legăna și, în acel caz, puii au crescut aproape normal. Nu în totalitate, dar aproape. Apoi am încercat o mamă-surogat care se legăna și l-am lăsat pe pui, o jumătate de oră pe zi, să se joace cu o maimuță vie. Rezultatul a fost pui absolut normali. Ceea ce înseamnă că iubirea are trei variabile: atingerea, mișcarea și joaca – dacă le poți oferi pe toate trei, atunci satisfaci nevoile unei primate“.

Rosenblum repetă: „copiii“ nu au nevoie decât de o jumătate de oră pe zi în care să se joace cu o maimuță vie. „Este incredibil de cât de puține lucruri are nevoie sistemul nostru nervos ca să se dezvolte normal“, spunea el.

Din anumite puncte de vedere, mă bucur să aud asta. Interpretez aceste rezultate astfel: e foarte greu să-ți strici copilul. Puțin zgâlțâit, un pulover moale și numai treizeci de minute de interacțiune cu o altă primată. Oricare mamă poate face asta: leneșă, muncitoare, din sârmă sau din fier. Putem să facem asta! Cel puțin așa susținea Harlow.

Însă, dacă descoperirile lui sunt aparent foarte liniștitoare, concentrate numai pe iubire, de ce le simțim ca și cum ni s-ar înfige în burtă, ca unul dintre țepii lui experimentali? De ce tremurăm, în studierea cercetării despre afecțiune, când vedem rezultatele?

Și nu este vorba doar despre mine, ci chiar despre Harlow. Avea aventuri din nou, nu poate să fie fidel unei singure femei, și acum, poate când descoperă că e posibil ca maimuțele crescute de mame-surogat din cârpă să fie autiste, începe să bea mai mult. Zilele sunt foarte scurte în Wisconsin, serile timpurii dând la o parte orice rămășiță de lumină, cu excepția licăririi galbene din paharul de tărie. Harlow a simțit o presiune imensă. A simțit aplauzele oferite descoperirilor lui originale și a trebuit să se mențină la acel nivel. S-a sforțat și, între 1958 și 1962, a publicat mai multe lucrări. A făcut public faptul că maimuțele crescute de mame-surogat din cârpă aveau probleme emoționale și de acolo a continuat, identificând variabilele

esențiale pentru evitarea acestei sorți: mișcare și o doză de joacă, folosind puii de maimuță ca să-și demonstreze ideile.

„Harry mereu a trebuit să se întreacă pe el însuși“, spunea Helen LeRoy, asistenta lui. „Mereu căuta următorul vârf pe care să-l cucerească.“ Ca mulți alții aflați în poziții similare, a cucerit vârfurile cu o sticlă de vin, un stilou pregătit și un demon care-l încuraja să facă mai bine. Niciodată nu și-a pierdut bâlbâiala.

Anne Landers a început să scrie despre el în rubrica de sfaturi pentru mame. Care avea să fie următorul lui experiment? Soția i s-a îmbolnăvit de cancer la sân, tapiseria de canale care secretă lapte – devenită carcinom – fiindu-i cuprinsă de o scurgere bolnăvicioasă din sfârcuri. Mai avea câțiva ani de viață. Harlow a muncit și mai mult. Unde putea să se odihnească? Maimuțele fără mamă își pierduseră mințile și făceau zgomot întruna. Cercetarea lui publicată și-a făcut drum către produsele de îngrijire a bebelușilor, mai exact păturica și portbebeul, care au adăugat căldură felurilor în care îi creștem pe copii. Williams Sears, cunoscutul susținător al atașamentului parental, un pediatru care ne recomandă să dormim cu bebelușul și să-l ținem mereu aproape, este un om creat de Harlow, fie că știe asta, fie că nu. Orfelinatele, agențiile de asistență socială, industria nașterilor, toate au modificat politici importante în funcție de descoperirile lui Harlow. Parțial, datorită lui știu doctorii că trebuie să pună un nou-născut direct pe burta mamei sale după naștere. Tot parțial datorită lui Harlow, angajații din orfelinate știu că nu e de ajuns să hrănești bebelușul cu biberonul. Copilul trebuie ținut în brațe, legănat, trebuie să-i zâmbești. Mulțumită lui Harlow și colegilor săi care au studiat atașamentul, am fost umanizați. Avem o întreagă știință a atingerii, iar o parte din ea provine din cruzime. Acesta e paradoxul.

Cancerul e mereu groaznic, însă în anii 1960 situația era mai rea decât este acum. Radiația venea prin tensiuni înalte și fascicule de lumină, corpul fiind marcat cu un X din cerneală neagră. Chimioterapia era practic primitivă. Dozele, aflate în eprubete verzi imense, intrau prin braț, trimițând

valuri de căldură și greață prin corp. Harlow și soția lui au mers la spital de mai multe ori pe săptămână. Sper că i-a oferit alinare, ținând-o de mână. I-a văzut probabil pe doctori scoțând aerul din seringă, o boltă grațioasă de lichid care aterizează ca un strop de lacrimă pe podea, și apoi în venă. Peggy se apleca peste vasul pe care-l ținea el pentru ea, stomacul său depozitându-și acolo conținutul, într-un atac de greață pură.

„Acei ani au fost foarte, foarte întunecați“, spune Jonathan, fiul lui Harlow, care avea unsprezece ani când mama lui a fost diagnosticată și șaptesprezece când a murit. Peggy a devenit vizibil din ce în ce mai bolnavă, cancerul urmându-și drumul, mutându-se de la sân la plămâni și la ficat. Femeia s-a îngălbenit, gura transformându-i-se într-o grimasă mascată, dinții ei ascuțiți arătând ca dinții unei maimuțe. Așa îmi imaginez că arăta. Situația trebuie să fi fost groaznică, deoarece atunci s-a înrăutățit problema lui Harlow cu băutura. Studenții își amintesc că se opreau în fiecare seară la barul local și-l luau pe Harlow de pe scaun, ducându-l acasă. Colegii spun că în mai multe dăți, aflați la conferințe ce aveau loc în diverse hoteluri, au fost nevoiți să-l bage în pat, lăsându-i capul greoi să se afunde în cearșafuri.

Anii au trecut, iar maimuțele originare crescute de mame-surogat au îmbătrânit. Nu știau cum să se joace și cum să se împerecheze. Acum, femelele erau fertile, iar Harlow voia să le împerecheze, deoarece avea o nouă idee, o nouă întrebare. Ce fel de mame ar fi mamele fără mame? Singura modalitate de a afla era să le împerecheze. Nesuferitele, însă, nu voiau să-și ridice cozile și să se aplece. A pus în cuști cu ele niște masculi mai bătrâni, însă femelele i-au zgâriat. În cele din urmă, a creat un „dispozitiv de viol“, în care a legat femelele ca masculii să le poată încăleca. Ideea a dat roade, iar douăzeci de maimuțe fără mame au fost inseminate și au născut. Într-un articol publicat în 1966 sub titlul „Comportamentul matern al maimuțelor rhesus lipsite de mame și conexiuni cu semenii în copilărie“, Harlow a raportat rezultatele. O parte dintre aceste mame fără mame și-au ucis puii. Altele au fost indiferente, iar câteva s-au comportat „adecvat“. Nu putem nega faptul că informațiile au un impact puternic, însă eu, una, nu sunt sigură dacă ne oferă informații noi

sau pur și simplu confirmă ce știam deja intuitiv, totul pe seama vieților mai multor maimuțe.

Roger Fouts este de părere că informațiile pe care Harlow le-a „descoperit“ în experimentele lui de privare nu sunt numai evidente, dar și derivate. „Harlow nu s-a raportat la Davenport și Rogers“, spune Fouts. „Înainte de Harlow, Davenport și Rogers au pus cimpanzei în cutii și, când au văzut ce s-a întâmplat, nu au mai repetat experimentul.“

„Problema lui Harlow a stat în felul în care a descris lucrurile. Tot ce a făcut a fost ca să obțină o reacție a oamenilor“, afirmă cercetătorul de primate Len Rosenblum. Acesta mai spune o poveste pe jumătate amuzantă: Harlow accepta un premiu onorific în fața unei mulțimi de psihologi. În public se aflau trei călugărițe, cu veșminte albe, scufii și lanțuri cu crucifixe greoaie. Din poziția sa de pe podium, Harlow le-a văzut pe călugărițe și apoi a arătat publicului poze cu două maimuțe care se împerecheau. „S-a uitat direct la călugărițe – spune Rosenblum râzând – și a anunțat: «Iată predica împerecherii».“ Călugărițele au tresărit și au părut a se scufunda în robele lor albe.

„Acela era Harlow cel de modă veche“, spune Rosenblum. „Mereu voia să provoace o reacție. Nu spunea «lichidat», ci «ucis». De ce nu ar fi putut să-i spună dispozitivului de viol dispozitiv de reținere? Dacă ar fi făcut asta, nu ar mai fi avut o reputație așa de controversată în prezent.“

E clar că Harlow prefera dramatismul, dar cred că Rosenblum greșește. Până la urmă, problema nu e ce nume le dăm dispozitivelor, ci ce le facem animalelor cu ele. Mișcarea pentru apărarea drepturilor animalelor s-a născut, parțial, din cauza muncii lui Harlow. În fiecare an, la Centrul de Cercetare a Primatelor de la Universitatea Madison, Frontul de Eliberare a Animalelor organizează o demonstrație în cadrul căreia participanții „jelesc“ în prezența a mii de maimuțe de jucărie. Mie mi se pare absurd, deoarece transformă întrebarea „Ce drept au psihologii să folosească animale pentru cercetare?“ într-un lucru care nu e ridicol. Lui Harlow i se poate recunoaște faptul că a aruncat acea întrebare direct în deja controversata știință a animalelor.

Roger Fouts este psiholog cercetător și activist pentru drepturile animalelor, o combinație rară. Locuiește în statul Washington, într-un mic oraș de munte, unde copacii sunt mereu verzi și umezi, cu picături de rouă, și pământul miroase a frunze. Fouts își petrece timpul, în cea mai mare parte, cu bunul său prieten, cimpanzeul Washoe, care bea cafea în fiecare dimineață și căruia îi place să joace leapșa. De-a lungul anilor, Fouts s-a atașat de animalele pe care le-a studiat și nu ar putea să le facă rău de dragul științei. Studiază achiziția limbajului la cimpanzei, o zonă de cercetare care nu necesită cuțite sau sânge. „Un cercetător dispus să-și sacrifice animalele are o moralitate discutabilă“, spune Fouts. William Mason, unul dintre studenții lui Harlow din anii 1960, care este acum cercetător de primate la Universitatea Davis din California, spune că nu e deloc sigur că scopul scuză mijloacele. Mason susține că nu a reușit să-și integreze dorința de a cerceta animalele cu propriile înclinații morale. Cu alte cuvinte, Mason crede că e greșit să faci rău unui animal, dar înțelege motivele pentru care s-ar face asta.

Activiștii pentru drepturile animalelor nu sunt impresionați de ambivalență. Ei formează un grup hotărât, care în textele sale îl descrie pe Harlow ca un călău fascist. Dincolo de limbajul dur și direct țintind esența problemei, activiștii pentru drepturile animalelor susțin că folosirea animalelor în cercetare oferă foarte puține informații valide. Ei citează eșecul talidomidei. În anii 1950, talidomida a fost testată pe animale și nu s-a văzut că ar avea efecte teratogene, însă, când au luat-o oamenii, s-au născut copii cu dificultăți serioase la naștere. Din aceeași categorie face parte și virusul imunodeficienței umane (HIV), care, când este administrat cimpanzeilor pentru studierea bolii, nu produce simptome. Penicilina e toxică pentru porcușorii de Guineea. Aspirina provoacă malformații la naștere la șoareci și șobolani și este otrăvitoare pentru pisici. Iar în ce privește maimuțele, chiar dacă seamănă mult cu noi, nu sunt nici pe departe copii fidele. Creierul unui macac rhesus are o zecime din mărimea creierului uman și se dezvoltă într-un ritm mai rapid. Creierul unui pui de macac rhesus are la naștere două treimi din creierul unui adult. Creierul unui bebeluș uman are un sfert din mărimea creierului unui adult. Deci cât

de departe putem merge cu generalizările de la o specie la alta? Răspunsul depinde de persoana pe care o întrebi. Nimeni nu poate să nege că maimuța este un model, iar modelul este o aproximare a domeniului pe care încearcă să-l descrie. Însă aproximare e un cuvânt neclar care se mărește și se micșorează în funcție de cine îl interpretează.

Activiști pentru drepturile animalelor precum Roger Fouts și Alex Pacheco ar putea spune că aproximarea cu creierul primatelor este una slabă și nu justifică suferința pe care le-o provocăm animalelor folosite în știința de laborator. Însă cineva ca Stuart Zola-Morgan, cercetător al memoriei din California, e de părere că în creierul maimuței se află o comoară plină de secrete, care dezvăluie cum e posibil să funcționeze mintea umană. Zola-Morgan examinează creierul maimuței cu bisturiul și foarfeca pentru a localiza regiunile responsabile de memorie – de amintirea simplă a numerelor de telefon și de amintirile lirice care ne modelează viețile: picnicul, sendvișul cu brânză, mirosul hainei de nurcă a mamei noastre.

Cercetările chirurgicale ale lui Zola-Morgan ne-au aprofundat înțelegerea memoriei – acest lucru nu poate fi negat. Iar memoria este crucială pentru cine suntem, ca oameni vii și ființe nuanțate. Și totuși, ca să ajungă la aceste informații, Zola-Morgan trebuie să-și anestezieze pacientul maimuță, să-l lege la gât cu un cordon care să oprească alimentarea creierului cu sânge, să aștepte până când celulele trec prin apoptoză, apoi să trezească maimuța ca să-i studieze abilitatea de a-și aminti. După câtva timp, maimuța e „sacrificată“, iar creierul ei e examinat pentru a descoperi zonele afectate, distruse sau moarte, lobii plini de cicatrice și cioturi.

„Cred că viața oamenilor e mai valoroasă decât viața animalelor“, spunea Zola-Morgan. Iar într-un interviu pe care i l-a luat Deborah Blum preciza: „Ne revine obligația reală să avem grijă de aceste animale, însă valorează viața fiului meu mai mult decât viața unei maimuțe? Nici nu trebuie să mă gândesc la răspuns“.

Eu, da. Trebuie să mă gândesc la acel răspuns. Pentru mine nu e la fel de clar că viața umană are cumva o valoare intrinsecă mai mare. Nu, nu mi-e

deloc clar. Nu când văd un delfin care sare din apă cu apa țâșnindu-i ca un jet de spumă din orificiu nazal. Nu când văd cum, pe măsură ce se schimbă clima Pământului, dispariția unei specii o afectează pe următoarea. Așa că trebuie să respectăm până și algele din ocean, pentru că ne țin pe linia de plutire. Așa gândesc, acum, când păsările de sub streașina casei au început să ciripească. Mă afectează ideea unui cordon legat strâns în jurul gâtului unei maimuțe. Mă tulbură, bineînțeles, fata de fier, dispozitivul de viol, în ciuda informațiilor pe care ni le-au oferit. Poate și Harlow era deranjat de asta. În ciuda tuturor afirmațiilor sale despre cum nu-i păsa de maimuțele lui și nu-i plăceau animalele, unii studenți de-ai lui sugerează că natura muncii pe care o făcea începuse să-l deranjeze. Sigur e că, pe măsură ce anii au trecut și a început să bea mai mult, ceva îl afecta.

În 1971, Peggy, soția lui Harlow, a murit. Cam în aceeași perioadă, bărbatul a câștigat Medalia Națională pentru Știință. Avea o privire pierdută. Avea gura de un roz anemic, o tăietură vagă pe post de zâmbet. În ajunul acceptării medaliei, i-a spus lui Helen LeRoy: „Acum nu mai am nimic pentru care să mă zbat“. Lucrurile s-au înrăutățit, și încă repede. Fără soția lui, Harlow nu putea să-și facă de mâncare, curățenie, patul – sau măcar să se dea jos din pat. A simțit că-și atinsese apogeul carierei, că se afla pe cel mai îndepărtat și cel mai splendid vârf, uitându-se în jur, fără să mai aibă unde să se ducă decât în jos. „A trebuit să fac de mâncare pentru tata“, spune fiul său Jonathan. „Era neajutorat fără mama.“ Harlow s-a târât până în laborator, unde erau toate acele cuști, puse una peste alta, toate zăbrelele plictisitoare și fecalele. Da, fecalele. Era foarte obosit. Dispozitivul de viol. Fecalele. Țipetele de disperare, și mamele-surogat din sârmă, și prosoapele, care atunci probabil i se păreau groaznice, cu suprafața lor abrazivă, care irita pielea.

Harlow era foarte obosit. Își îngropase soția. Când era la școală și vorbea cu studenții, îl cuprindea o epuizare incredibilă și trebuia să doarmă. Asta și făcea. În mijlocul unei conversații cu un student, Harlow își rezema capul pe birou și se culca. Era foarte ușor să doarmă pe biroul lui. Doar închidea ochii și se lăsa adormit de vorbele lor.

Nu se simțea bine. Soția lui avusese cancer la sân. Harlow părea să aibă un cancer al minții. A devenit evident pentru toată lumea că suferea o cădere și avea nevoie disperată de reparație. În luna martie a acelui an, Harry Harlow s-a dus la Clinica Mayo din Minnesota, unde a făcut câteva tratamente cu electroșocuri, acum el fiind animalul legat de masă, cu capul ras, dat cu gel din loc în loc. Corpul lui nu mai era al său. În prezent, terapia cu electroșocuri e simplificată și moderată. Atunci se folosea numai curent alternativ, rafale de curent care treceau prin fire, aprinzând neuronii leneși. Harlow era el însuși anesteziat, spălat, cedând în fața unei proceduri care putea fi numită experimentală, pentru că nimeni nu știa de ce funcționa, sau cum, sau dacă, sau când. Corpul lui a trecut printr-o sută de convulsii. S-a trezit cu vată și nori în gură, fără nici o amintire. Undeva, soția lui se plimba cu mama lui printr-un oraș din Vestul Mijlociu și fiare înaripate pluteau pe cer.

Apoi a plecat. Tratamentele se terminaseră. S-a întors la Madison, dar oamenii au spus că nu a mai fost niciodată la fel. A fost considerat „recuperat“, dar vorbea mai greu, nu mai avea replici istețe și devenise mai moale în interacțiuni. Era pierdut fără soția lui. A sunat-o pe Clara Mears, care se afla în rulota ei din Arizona. I-a cerut să se întoarcă. Anii fuseseră grei și pentru Clara. Avusese un fiu care se înecase într-un râu din fața rulotei. Al doilea ei soț murise. Văduva și văduvul s-au reunit și au pășit din nou spre altar – s-au recăsătorit. Și Terman? El ce părere avea? De copiii lui înzestrați, care promiteau atâtea, amândoi cu IQ-uri foarte mari, nu se alesese mare lucru. Însă asta este o altă poveste.

Aproape am terminat. Harlow și Clara s-au regăsit, au luat-o de la început, cu o excepție însă: interesele lui se schimbaseră puțin. Nu mai voia să studieze privarea de mamă. În anii 1960 era în ascensiune psihologia biologică și speranța că medicamentele pot îmbunătăți bolile mintale. Acest lucru l-a interesat pe Harlow. Poate spera că, dacă mai suferea de depresie, putea să o trateze o pastilă, nu cu un electroșoc. Poate lua deja niște pastile, și-l ajutau numai pe jumătate. Oricare ar fi situația, voia să știe ce provoca depresia și ce o vindeca, prin urmare s-a întors la maimuțele rhesus.

A construit o cameră neagră de izolare, în care un animal era atârnat cu capul în jos timp de până la șase săptămâni, fără să se poată mișca și fără să vadă lumea, fiind hrănit printr-o gaură aflată în josul dispozitivului în formă de V pe care Harlow l-a numit „puțul disperării“. A avut succes în crearea unui model de boală mintală la primate. Odată eliberate, după câteva luni sau ani, animalele erau afectate și psihotice. Nimic din ce făcea Harlow nu le mai putea aduce înapoi. Părea să nu existe nici un tratament. Nici un mod în care să se mai conecteze unele de altele ori să mai fie alinate.

În cele din urmă, Harlow a murit de boala Parkinson. Nu s-a mai putut opri din tremurat.

Oriunde mă duc sunt animale. O veveriță sare de pe o creangă pe alta. Melci limax mari se târâie din grădină și trândăvesc pe treptele din beton. Dacă îi atingi, degetele devin lipicioase. Pisicile plâng. Un câine alb își găsește drumul spre curtea noastră, se așază și își linge labele roz. După ce pun jos lucrările selectate ale lui Harlow din volumul From Learning to Love [De la învățare la iubire], îi spun soțului meu:

– Habar n-ai cât de mult IUBESC maimuțele!

Rămân surprinsă auzind emoție adevărată, dacă nu chiar pasiune în vocea mea.

– Te transformi în activist pentru drepturile animalelor?

– Îți spun, după ce am citit ce le-a făcut omul ăsta bietelor animale și ce le facem și noi maimuțelor în prezent, infectându-le cu HIV, provocându-le tumori pe creier, când sunt în mod evident verișoarele noastre, îți spun că sunt împotriva acestor lucruri. E greșit. Harlow a greșit. Toată cercetarea pe maimuțe e greșită.

– Deci îmi spui că, dacă ar trebui să alegi între un tratament pentru Clara, dacă s-ar îmbolnăvi, și viața unei maimuțe, ai alege o maimuță în

defavoarea propriului copil?

Știam că avea să se ajungă aici. Asta ar fi spus Harlow, asta spune Zola-Morgan: viețile noastre, de oameni, sunt în mod intrinsec mai valoroase. Experimentele pe maimuțe oferă informații care ajută acele vieți.

– Bineînțeles c-aș alege-o pe Clara, spun încet, dar asta pentru că 99% din mine este maimuță, și orice maimuță și-ar alege puiul.

Însă ce nu pot să-i explic este că, în timp ce 99% din mine e doar instinct, sau impuls animal, sau dragoste de mamifer, mai există acel 1% din mine care nu e din păduri, iar această parte înțelege că, la un anumit nivel, să rănești o ființă înseamnă să le rănești pe toate. Este posibil ca în acest 1% să se afle înțelepciunea mea, iar înțelepciunea mea îi spune soțului meu că foarte rar poți justifica provocarea de suferințe unor ființe conștiente, mai ales dacă acele informații pot fi extrapolate în alte moduri.

Mă întreb: ce anume este acel 1% din noi care nu e cimpanzeu, acel 2% care nu e urangutan, acel 6% care nu e maimuță rhesus? Mi-ar plăcea să știu. Acolo se află spiritul nostru? Acolo este un fragment de înger sau de zeu, dar ne obligă să vedem pădurea, nu numai copacii, întreaga țesătură interconectată a vieții? Este un procent foarte mic și e foarte greu să trăim acolo unde suntem toți oameni și, prin urmare, responsabili.

Astăzi mă duc la un laborator de primate. Laboratorul lui Harlow încă funcționează, găzduind peste două mii de maimuțe în Wisconsin. Am ales un alt laborator, din Massachusetts. Nu-l voi descrie, pentru că am auzit cu toții destul. Acolo, leacul, moartea și descoperirea stau una lângă alta. Cuștile sunt puse una peste alta, cu câte două animale înăuntrul fiecăreia. Miroase a soluție de curățat și a biscuiți pentru câini. Îngenunchez lângă o cușcă și-mi bag mâna printre zăbrele; o maimuță vine la mine și mă împinge cu botul, cum ar face un cal. Are buzele uscate și catifelate. Am citit că, într-o noapte în timp ce lucra printre maimuțele lui, Harlow s-a închis din greșeală într-una dintre cuști. A stat ore întregi acolo și nu a putut să iasă. Cerul din Wisconsin era întunecat, și a auzit cum undeva, departe, făceau gălăgie niște petrecăreți. A țipat după ajutor din spatele gratiilor. În cele din urmă, l-a auzit cineva, însă era deja speriat și înfrigurat.

– Pot să iau în brațe o maimuță? îl întreb pe ghidul meu.

Îmi dă voie, și nu-mi vine să cred ce norocoasă sunt că voi ține în brațe o maimuță, istoria umană, Pleistocenul, Neoliticul, dinozaurii care au existat cu mult înainte de asta și cutreierau câmpiile și apele. Iau în brațe un ghemotoc mic de blană și mușchi. E tânăr. Își prinde în jurul gâtului meu brațele care miros incredibil de fad. Inima îi bate tare. E speriat. Speriat de mine? De captivitate? De eliberare?

– Șșșt! îi șoptesc maimuței, maimuței mele, și mă uit la fața ei de bebeluș ridată, ca a unui bătrân, cu ochi triști și umezi.

Dintr-odată, am senzația că-l țin în brațe pe Harlow. Mi se pare amuzantă ideea: Harlow reîncarnat ca maimuță, aflat chiar acum în brațele mele.
E amuzant și totuși nu prea. Mângâi capul tare. Mă uit la liniile vieții din palmă care vin de undeva din Wisconsin, dintr-o casă mică din Iowa, din multe ambiții și dorințe. Liniile sunt roz și întortocheate. Animalul tremură în brațele mele.

– Odihnește-te, îi spun, și încerc să-l țin cât de aproape pot.

7. Parcul Șobolanilor

Experimentul dependenței radicale

Între 1960 și 1970 oamenii de știință au cercetat dependența. Având modele animale, au încercat să creeze și să cuantifice dorința, toleranța și retragerea. Unele dintre cele mai bizare experimente au implicat injectarea unui elefant cu LSD, folosind o armă cu săgeți, și pomparea de barbiturice direct în stomacul pisicilor, printr-un cateter inserat. Numai cu cocaină sunt făcute peste cinci sute de experimente anual, unele pe maimuțe legate de scaune, altele pe șobolani, al căror sistem nervos seamănă cu al nostru atât de mult încât sunt subiecți rezonabili pentru studiul dependenței. Aproape toate experimentele de dependență făcute pe animale s-au concentrat pe ideea – și au conchis – că anumite substanțe sunt irezistibile, dovadă fiind alegerea animalului de a-și administra singur neurotoxina până la moarte. Însă, în 1981, Bruce Alexander și coinvestigatorii lui, Robert Coambs și Patricia Hadaway, s-au hotărât să conteste premisa centrală a dependenței, așa cum era ea ilustrată de experimentele clasice pe animale. Ipoteza lor: dacă legi o maimuță de un scaun zile întregi și-i dai un buton pe care să-l apese pentru eliberare, acest lucru nu spune nimic despre puterea drogurilor, dar totul despre puterea restricțiilor, fie ele sociale, fizice sau psihologice. Ideea lor era să testeze animalele într-un mediu cu adevărat favorabil și să vadă dacă dependența urma să fie rezultatul inevitabil. Dacă era așa, atunci drogurile meritau să fie demonizate. Dacă nu, atunci poate cercetătorii au sugerat că problema era una mai curând culturală decât chimică.

Cunosc o persoană dependentă de droguri. Se numește Emma. La șaizeci și trei de ani, e decan al facultății de fizică la un mic colegiu din New England

și e îmbrăcată cu stil, chiar și când nu e la birou. Azi, de exemplu, poartă pantaloni din in și o eșarfă de culoarea vinului roșu. Acum câteva luni a început să aibă probleme cu oasele spatelui. Vertebrele, care se potrivesc precum piesele de lego, au început să slăbească și să alunece. Ca să elibereze presiunea, s-a operat și s-a trezit cu o cusătură și o cutie maro de OxyContin, pastilele alinându-i durerea.

Opiul era numit în trecut Ancora Sacră a vieții, Planta Bucuriei, Laptele Paradisului, despre care doctorii greci clasici au scris că „vindecă durerile de cap, epilepsia, apoplexia, problemele de respirație, colicile, otrăvirea cu liliac, durerile de splină, tulburările femeiești, melancolia și toate epidemiile“. Opiul, deci, era o substanță stranie, culeasă din înaltul mac cu sacul plin de semințe. În Anglia secolului al XIX-lea, femeile care alăptau fierbeau semințe de mac, beau ceaiul și așa își linișteau copiii. Opiul a fost posibilul precursor al Ritalinului, cel dintâi psihotrop, vândut pe străzile Londrei ca „Liniștitorul de copii“ și „Siropul alinător al doamnei Winslow“.

Emma Lowry însă are o perspectivă diferită asupra drogului. Operația i-a vindecat problema de oase de la spate, dar a lăsat-o cu „o dependență groaznică“.

– Nu m-am gândit prea mult la droguri, nu mi-a păsat de ele, dar, îți zic sincer, n-o să mă mai uit la vreo plantă de mac și să mi se pară drăguță. Niciodată! – spune Emma când o vizitez acasă, o locuință contemporană, cu panouri solare și pereți albi înalți.

Când ne întâlnim, Emma citește o carte de George Eliot, vorbește la telefon cu echipa ei despre procedurile de angajare și, printre picături, îmi spune povestea sa. Nu trebuie neapărat să-mi spună, însă. Pot s-o văd și singură în felul în care, după două ore fără o doză, corpul ei începe să tremure.
O urmăresc cum scoate două tablete din cutie și le pune pe limbă. Pare că nu ar putea refuza aceste pastile, la fel cum o plantă nu ar putea să nu se întoarcă spre soare.

Povestea ei e comună și necontestată. Chiar dacă strămoșii noștri considerau opiul un elixir, știm mai bine, noi, cei cu acele tocite de cât au

fost împărțite și cu cavitățile nazale căzute. Știm că drogurile dau dependență. Dacă folosești heroină destul de mult, începe să-ți placă. Dacă tragi pe nas cocaină, o să simți că explodezi și mai târziu o să simți nevoia de mai multă. Credem aceste lucruri pentru că mass-media și instituțiile medicale ne-au spus în mod repetat că așa stau lucrurile, dovezile lor din tomografii arătând creierele de un roșu aprins din cauza nevoii.

Și totuși, într-un final, până și dovada în sine e un construct cultural. Bruce Alexander, doctor în psihologie, care locuiește la Vancouver, Columbia Britanică, vă poate spune asta. Și-a petrecut viața studiind natura dependenței și a ajuns la concluzia că aceasta nu se află în farmacologia unui drog, ci într-o țesătură complexă de societăți care nu acordă sprijin. Potrivit lui Alexander, nici o substanță chimică nu provoacă dependență, așa cum, de exemplu, antraxul provoacă probleme pulmonare. În schema lui, dependența nu e un fapt, ci o narațiune, și încă una prost gândită. Prin urmare, are dubii în privința poveștilor unora ca Emma Lowry sau ale celor convertiți de Alcoolicii Anonimi, ori a cercetărilor întreprinse de E.M. Jellinek, primul doctor care a etichetat alcoolismul ca boală, în anii 1960, și a cercetărilor unora ca James Olds și Peter Milner, care au descoperit că animalele aflate în cuști vor alege cocaina, nu mâncarea, până când vor ajunge să moară de foame. Alexander susține însă două lucruri: 1) nu există nici un drog „care să dea dependență în mod firesc“ și 2) expunerile repetate la cele mai ispititoare droguri nu creează de obicei probleme. „Majoritatea oamenilor vor folosi repetat substanțe care dau cea mai mare dependență, însă nu există nici o progresie inexorabilă către iad.“

E posibil ca istoria să-i dea dreptate. Înainte de mișcarea de temperanță, când opiul era legal, nivelul dependenței era constant, 1% din populație. În ciuda tuturor Emma Lowry din lumea asta, Alexander poate să recite studii care îi susțin perspectiva, exact ca un muzician care cântă scara unui instrument, deținând controlul asupra acestuia. De exemplu, studiul făcut acum cincisprezece ani, care arăta că majoritatea pacienților internați, expuși constant la doze mari de morfină, au putut să renunțe la ea fără nici o problemă, odată ce durerea a dispărut, sau sondajul de la Ontario, care a arătat că 95% din locuitorii care foloseau cocaină făceau asta mai puțin de o dată pe lună.

Într-un studiu din 1974, de la San Francisco, care a urmărit douăzeci și șapte de utilizatori frecvenți de cocaină pe parcursul a unsprezece ani, s-a constatat că toți au rămas angajați. Numai unul a început să bea compulsiv. Dintre subiecți, unsprezece au raportat că folosiseră drogul chiar zilnic la un moment dat, însă nu mai făceau asta. Dintre cei unsprezece, șapte au redus consumul de la șapte la trei grame.

Lui Alexander îi place să spună că Războiul din Vietnam a fost un experiment natural în ce privește dependența de droguri. 90% din bărbații care au devenit „dependenți“ de heroină cât erau pe câmpul de luptă nu au mai folosit-o odată întorși acasă. S-au oprit simplu și în tăcere și nu au revenit la folosirea compulsivă. Apoi, există și un sondaj excelent despre folosirea cocainei crack: un studiu din 1990 asupra tinerilor americani a arătat că 5,1% folosiseră cocaină crack o dată în viața lor, însă, în luna interviului, numai 0,4% luaseră și mai puțin de 0,05% luaseră douăzeci sau mai multe zile. „Prin urmare – spune Alexander –, se pare că drogul care dă cea mai mare dependență provoacă adicție la doar un consumator dintr-o sută.“

Am putea continua. Mai sunt o mulțime de studii care îi susțin punctele de vedere, iar lui Alexander îi place să le spună. De fapt, îi place să bată câmpii. Vorbește pe un ton blând, în care se simte un ușor accent britanic, cred, dar felul în care vorbește are ceva compulsiv. Ochii i se măresc și par mirați în spatele ochelarilor ovali, iar mâinile împreunate i se tensionează când vrea să-și demonstreze ideea.

– Dumneavoastră luați droguri? îl întreb, deoarece uneori pare puțin cu nasul pe sus.

– Cu prietenii speciali, iau acid – LSD. Nu fac asta în mod regulat, dar mi-a oferit ocazia unei profunde înțelegeri de sine – apoi face o pauză. Odată am luat LSD și am simțit că aveam capul în gura unui dragon, iar când m-am uitat în jos, partea de la talie până la picioare era în botul altei bestii și mi-am spus: „Bun, o să mă întind și o să mor“. Și asta am făcut. Inima părea să nu-mi mai bată. Nu știam cum să mă lupt cu bestiile. Cum nu m-am mai opus, monștrii s-au transformat într-un pat galben de flori, și eu am plutit. De atunci, nu mi-a mai fost frică de mortalitatea mea.

– Când s-a întâmplat asta? îl întreb.

– Ei, cam în urmă cu douăzeci și cinci de ani.

Mi se pare o reclamă destul de bună pentru LSD. Nu numai că te duce în esența budismului mai repede decât poți rezolva cea mai simplă enigmă koan, dar te și ține acolo, fără prea multe repercusiuni.

Îl privesc atentă. Ca psiholog, am lucrat în centre pentru cei care abuzează de substanțe și am văzut cu ochii mei chimia puternică a nevoii. Aș vrea să spun că Alexander este un simplu propagandist, însă există acest fapt problematic, minunat și fascinant – are faptele de partea lui, sub forma propriilor experimente ingenioase, care îi demonstrează teoriile și susțin studiile de care îi place să vorbească. Poți să-i reziști sau poți să mergi cu el, aici, și aici, și aici, în cele mai ciudate locuri, unde supozițiile tale mor și în locul lor apare un câmp deschis, cu tot felul de flori ciudate, toate neașteptate.

Bruce Alexander a fost crescut într-un cămin cu un pronunțat simț patriotic. Tatăl lui, ofițer în armată și mai târziu inginer la General Electric, și-a petrecut ultimii ani din viață insistând să i se spună „colonel Alexander“. La nouăsprezece ani, Alexander, ale cărui fotografii arată un tânăr extraordinar de chipeș, s-a căsătorit cu o femeie foarte frumoasă și s-au mutat într-un orășel numit Oxford, din Ohio. La Oxford era mai tot timpul frig, iar fluviul Ohio lăsa o tăietură gri monotonă peste câmpuri. Mariajul s-a răcit și el repede. Alexander studia psihologia ca student la Universitatea din Miami, când a văzut faimoasele înregistrări cu maimuțe ale lui Harry Harlow. „M-am gândit: «Uite un bărbat care studiază natura iubirii, iar eu am ghinion în dragoste, așa c-ar trebui să-l caut pe omul ăsta, să-mi fie mentor».“

Lucru pe care l-a și făcut. I-a scris o scrisoare lui Harlow și a fost invitat de acesta la Madison ca să studieze pentru diplomele lui de masterat și de doctorat. Alexander s-a dus, așteptându-se să învețe ceva, dacă nu chiar totul, despre legăturile care-i unesc pe oameni.

A călătorit apoi, schimbând un stat rece cu un altul și mai rece, deși nu știa acest detaliu atunci. De cum a ajuns în laboratorul lui Harlow, a fost repartizat la experimentele de privare maternă. Trebuia să înregistreze de câte ori pe zi o maimuță crescută fără mamă își mușca sau abuza puiul. A observat maimuțele, însă l-a observat cu și mai mare atenție pe Harlow.

– Era un bețiv, spune Alexander. Mereu era beat. M-am gândit ce l-ar împinge pe un bărbat să fie atât de absent din lume? Am mers la Harlow în laborator, dorindu-mi să studiez iubirea, dar am ajuns să contemplu dependența.

A izbucnit Războiul din Vietnam. Alexander, de-acum divorțat, și-a lăsat soția și cei doi copii ca să meargă în Canada. De ce?

– Devenisem radicalizat. Nu mai puteam trăi aici.

Dincolo de graniță, s-a angajat ca profesor asistent la Universitatea Simon Fraser, iar departamentul de psihologie l-a trimis să predea cursul despre dependența de heroină, ceva despre care nu știa mare lucru. A făcut practică la o clinică pentru abuzul de substanțe din Vancouver, și acolo a început să privească dependența în moduri care nu erau câtuși de puțin farmaceutice.

– Îmi amintesc în mod special de un anumit pacient. Lucra ca Moș Crăciun într-un mall. Nu putea să-și facă treaba decât dacă lua heroină. Își făcea injecția, se îmbrăca în costumul de Moș Crăciun, își punea ghetele negre din plastic și zâmbea șase ore neîncetat. Am început să mă gândesc la faptul că teoriile de atunci despre abuzul de substanțe erau greșite. Oamenii nu consumau pentru că simțeau nevoia din punct de vedere farmacologic, ci pentru că substanța era un mod de adaptare valid la circumstanțe dificile.

Această gândire încălca teoriile de atunci și continuă să le încalce și azi, în ciuda confirmărilor frecvente pe care le fac cercetătorii pentru importanța „factorilor complecși“. Cine citește destulă literatură convențională contemporană de specialitate despre abuzul de substanțe observă că totul începe cu recunoașterea că mediul joacă un rol important, după care alunecă în cascadele electrice și chimice care acaparează creierul uman,

inima lui Harlow. În anii 1950, au existat multe cercetări convingătoare despre mecanismele fiziologice ale dependenței, și acele cercetări au dominat perioada, la fel ca azi. În 1954, la Universitatea McGill, doi tineri psihologi, James Olds și Peter Milner, au fost primii care au descoperit că un șobolan alb de laborator apăsa ca un maniac un buton ca să primească o stimulare electrică a creierului în ceea ce se credea că era „centrul de recompense“. În mai multe variații cunoscute ale experimentului original făcut de Olds și Milner, oameni de știință precum M.A. Bozarth și R.A. Wise au conectat animale de catetere care injectau singure și le-au lăsat să se drogheze în timp ce, ușor-ușor, mureau de foame. Într-un alt set de experimente, șobolani albi de laborator primeau un bol cu preparate din opiu, dacă erau dispuși să traverseze un câmp electric ce le transmitea șocuri puternice în labe. Acum, o mică digresiune despre anatomia labelor. Deși se simte ca pielea și este crăpată și dură, laba unui animal are aproape la fel de multe terminații nervoase cât vârful unui penis – este învelită în senzații. Totuși, rozătoarele au traversat câmpul electric, au scâncit, apoi s-au prăbușit de cealaltă parte, unde și-au luat drogul printr-un pai.

Asta a fost o dovadă convingătoare pentru puterea farmacologică a anumitor substanțe, nu-i așa? A fost o dovadă convingătoare că dependența este inevitabilă fiziologic. Până la urmă, aceste experimente pot fi replicate la maimuțe, iar corelativele umane erau peste tot, mergând pe străzile orașului, căutând în gunoaie. Însă Alexander a citit cercetarea și nu a fost convins. A urmărit munca lui Olds și Milner. Cei doi psihologi deveneau destul de faimoși. De fapt, poate că nu ar trebui să fie un subcapitol al acestei povești, ci subiectul principal. Alexander era practic necunoscut. Olds și Milner au decis că voiau să localizeze „centrii plăcerii“ din creier și au emis ipoteza că se află în formațiunea reticulată. Ei au deschis craniile a două rozătoare, au implantat mici electrozi în diverse locuri de pe creierul care nu era mai mare decât un bob de mazăre. Au atașat electrozii mai întâi cu lipici dentar și mai târziu cu mici șuruburi folosite de bijutieri, pentru stabilitate, apoi au așteptat să vadă ce se întâmpla. Iată ce s-a întâmplat: se părea că șobolanilor le plăceau micile sfârâieli corticale. Un electrod plasat un pic mai la dreapta îl făcea pe animal să devină incredibil de docil. Un pic mai la stânga, și era copleșit de plăcere. Un pic mai jos și-și lingea organele genitale la nesfârșit. Un pic mai sus, și apetitul îi creștea

considerabil. Olds și Milner au susținut că pe suprafața creierului se află centri ai plăcerii și au demonstrat asta arătând că, atunci când șobolanii se puteau stimula singuri, prin apăsarea unui buton care trimitea un șoc către creierul lor expus, făceau asta chiar și de șase mii de ori pe oră – dacă electrodul era poziționat cum și unde trebuia.

Se pare că acel „unde trebuia“ se afla în ceea ce se numește fasciculul median al prozencefalului. Olds a susținut cu mândrie că acela era centrul plăcerii. M-am dus personal să văd acest fascicul, pentru că e greu să reziști plăcerii. Un prieten care lucrează într-un laborator unde sunt testați șoareci m-a prezentat unui alt prieten care lucrează tot într-un astfel de laborator și am văzut cum erau cojite meningele și dezvăluite buclele și încrețiturile cunoașterii, ale voinței, plus câteva fire și ghemuri cenușii, o țesătură a plăcerii surprinzător de monotonă.

Între timp, Alexander îi consilia pe consumatorii lui de heroină, majoritatea extrem de săraci și nesociabili. S-a întrebat de ce este atât de ușor de stimulat centrul plăcerii cu agenți farmacologici; dacă suntem chiar atât de ușor de mulțumit, atunci de ce numai o parte dintre consumatori devin dependenți? Cu siguranță că noi toți avem un delicios, dar monoton fascicul median al prozencefalului. Alexander știa ceva ce restul cercetătorilor uitaseră în perioada 1960–1970, când multe reviste puneau pe copertă nou găsitul tărâm al plăcerii. Alexander știa că „faptele fiziologice“ existau în seturi complexe de circumstanțe emoționale și sociale. Farmacologia este legată de noroc și de vreme, de coincidență și de măririle de salariu, de bărbile albe și cadourile din plastic. Știa toate aceste lucruri, dar nu avea nici o dovadă. Voia dovezi.

Grupuri de psihologi și farmacologi au început să emită ipoteze despre natura dependenței de droguri, bazate pe descoperirile despre centrul plăcerii. Poate că drogurile sunt ca electrozii chimici: stimulează fasciculul median al prozencefalului, care este inactiv, făcându-l să vrea și mai mult, și mai mult, la fel cum, atunci când te scarpini la o ciupitură, nu faci decât să intensifici mâncărimea.

Asta este explicația simplă, dar nu e nici prea specifică, nici științifică. La nivel farmacologic, cercetătorii au început să susțină o poveste interesantă. În noi există o mică fabrică farmacologică. Avem endorfine, care sunt exact ca substanțele cu opiu, calmantele naturale ale corpului. Avem dopamină, avem serotonină, despre care toți știm că e un drog al calmului și al rațiunii. Lăsat de capul lui, corpul produce aceste mici fiole de bine în cantități moderate, ca să ne ajute să mergem mai departe. Însă, când începem să importăm și să consumăm, să zicem, droguri mexicane sau cocaină crack din Chile, atunci corpul nostru ia o pauză. Nu mai producem propriile droguri naturale și ne bazăm pe o sursă externă – un fel de politică economică externă care, într-un final, ne lasă goi, fără resurse interne. Cu alte cuvinte, corpul nostru se adaptează la stimuli sintetici, oprindu-și propria producție. În termeni elevați, asta se numește „fenomen de neuroadaptare“ și susține că drogurile ne dau peste cap sistemele homeostatice și ne îndeamnă să trecem granițe distante.

– Hai să luăm, de exemplu, ipoteza epuizării dopaminei, spune Alexander. Dacă iei cocaină destul de mult, creierul nu mai produce dopamină, așa că trebuie să iei mai multă cocaină, ceea ce stimulează producția de dopamină. Să începem cu această ipoteză. Nu există dovezi clare că epuizarea dopaminei îi face pe oameni să vrea mai multă cocaină.

Mă hotărăsc să dau telefon unui conservator, un tip de la Yale, Herb Kleber.

– Bineînțeles că există dovezi, îmi spune el. Ai văzut studiile PET? Există în mod clar o epuizare de dopamină în creierul unui consumator de cocaină și aceasta se asociază cu poftele din ce în ce mai mari.

Da? Nu? Poate? Cred că în nici un alt segment al psihologiei nu obții răspunsuri atât de contrarii ca în studiul drogurilor, unde convingerile și știința nu se informează unele pe altele, ci se îmbină.

– Uite care e treaba, spune Joe Dumit, profesor de psihologie la MIT. Studiile PET pot să nu fie de încredere. E ușor să creezi imagini care par că arată o schimbare mare, însă acele imagini te pot induce în eroare. Cine știe? oftează Dumit.

Pare treabă grea să studiezi creierul toată ziua. Este un exercițiu nesfârșit și incurabil, când încerci să folosești sinele ca să vezi dincolo de el.

Alexander voia dovezi, așadar. Locuia în Vancouver, un oraș frumos, cu deschidere la mare. A observat șobolanii drogați cercetați de ceilalți oameni de știință. În unele cazuri, aceștia aveau catetere băgate în spinările rase, iar cuștile lor erau înghesuite și murdare. Poate aici era dovada, chiar în începuturi. Alexander s-a gândit: „Dacă aș locui în acea cușcă, și eu m-aș droga cât aș putea de mult“.

S-a întrebat ce s-ar întâmpla dacă ar elimina cușca sau, cu alte cuvinte, dacă ar altera constrângerile culturale. Oare inevitabila realitate psihologică a dependenței ar fi rămas la fel în circumstanțe mai fericite? S-a întrebat asta și a zâmbit. Are un zâmbet incredibil de dulce, îi apar două gropițe în obraji și o crestătură în bărbie, ca și cum o ființă stranie l-ar fi atins când încă era în uter. A zâmbit și s-a gândit la un „Parc al Șobolanilor“, pe care a început să-l construiască.

În locul unei cuști mici și înghesuite, Alexander și cocercetătorii Robert Coambs și Patricia Hadaway au construit o suprafață de aproape nouăsprezece metri pătrați care găzduia o colonie de șobolani albi de laborator Wister. În acest spațiu, în care au asigurat temperatura potrivită, au pus bucăți delicioase de brânză și tot felul de mingi, rotițe și cutii. S-au asigurat că era spațiu suficient pentru împerechere, un spațiu special pentru naștere, o cameră în care să se plimbe masculii, cuiburi calde pentru femelele care alăptau. Apoi au vopsit pereții acestui Ritz-Carlton al șobolanilor în nuanțe de verde și șofran. Au pictat copaci cu frunze căzătoare, munți străbătuți de drumuri și acoperiți cu arbori minusculi, râuri care curgeau printre pietre. Nu le-a păsat prea mult de acuratețea mediului pictat pe fundal. Junglele se întrepătrundeau cu plante care rămân verzi tot anul, zăpada se topea în nisip.

Alexander, Coambs și Hadaway au pus la cale câteva condiții experimentale diferite pentru șobolani. Una era numită „Seducția“ și se

baza pe faptul că șobolanilor le plac dulciurile și foarte rar refuză un desert. Cercetătorii au pus șaisprezece rozătoare în Parcul Șobolanilor și alte șaisprezece în cuști obișnuite de laborator, unde nu era spațiu, iar izolarea era extremă. Deoarece morfina e acră și șobolanii nu suportă acest gust, cercetătorii le-au dat celor două seturi de rozătoare morfină cu apă peste care au presărat zaharoză. La început, doar puțină, crescând cantitatea pe măsură ce treceau zilele, până când băutura devenise un cocktail veritabil de dulce desfătare, oferind niște opioide, chipurile, irezistibile într-un lichid irezistibil. Ambele seturi de șobolani au primit și apă de la robinet, care probabil că le-a părut anostă.

Iată ce au descoperit cercetătorii: rozătoarele din cuștile înguste și izolate adorau apa cu morfină de la bun început. O beau și – îmi imaginez eu – cădeau, cu ochii lor roz pierduți, cu piciorușele mici mișcându-se ușor în aer. Însă rezidenții Parcului Șobolanilor au rezistat soluției narcotice și n-au băut-o, indiferent cât le-o îndulceau cercetătorii. Deși o gustau din când în când (femelele mai mult decât masculii), și-au arătat constant preferința pentru apa simplă și, când cele două grupuri au fost comparate, șobolanii închiși au băut de șaisprezece ori mai mult decât locuitorii parcului, asta fiind o descoperire care are clar o importanță statistică. Foarte interesant este și faptul că, atunci când cercetătorii au adăugat Naloxonă în apa cu morfină din Parcul Șobolanilor, rozătoarele și-au inversat aversiunea față de apa cu narcotic și au băut-o. Naloxona este o substanță care neagă efectele opioidelor, însă nu afectează gustul dulce al lichidului. Această descoperire incredibilă arată, poate mai clar decât oricare alta, că, aflându-se într-un loc „prietenos“, șobolanii pot evita orice le întrerupe comportamentele sociale normale, inclusiv heroina. Șobolanilor le plăcea apa îndulcită, atât timp cât nu se drogau. Cel puțin pentru rozătoare, opioidele, în contexte prielnice, sunt nedorite, iar acest lucru este departe de felul în care le înțelegem noi ca tentante prin natura lor.

Considerăm aceste rezultate semnificative atât social, cât și statistic. Dacă șobolanii dintr-un mediu normal rezistă constant opioidelor, atunci ideea

„afinității naturale“ este greșită, o supragеneralizare a experimentelor pe animale izolate.

Aceste descoperiri sunt compatibile cu noua interpretare prin care dependența de opioide a oamenilor este un mod de a face față unei situații, asta dacă avem în vedere faptul că șobolanii sunt în mod natural extrem de sociabili, activi și curioși. Izolarea provoacă un stres psihic extraordinar la oameni, și sunt șanse mari să fie la fel de stresantă și pentru alte specii sociabile. Acest lucru declanșează apelul la forme extreme de a face față situației, precum folosirea unor analgezice și tranchilizante puternice – în acest caz, morfina.

E posibil ca șobolanii aflați la adăpost să nu ia morfină tocmai pentru că e un anestezic și tranchilizant foarte puternic și le afectează abilitatea de a se juca, hrăni, împerechea și de a participa la alte comportamente care aduc satisfacții.

Experimentul „Seducția“ a arătat că nu există nimic seducător la opioide și, prin urmare, era o reală provocare pentru mentalitatea temperanței, care s-a extins în SUA după promulgarea unor legi de prohibiție și care, într-un fel sau altul, se strecoară și s-a strecurat prin cercetarea dependenței. În 1873, un jurnalist care observa un miting al temperanței scria: „Apoi doamnele, cărora li s-au alăturat spectatorii, au cântat «Mărit fie Domnul, de la care curg toate binecuvântările», în timp ce băuturile erau aruncate în stradă. Dintre femeile aflate acolo, unele plângeau, altele cântau și mulțumeau…“ Puteți privi acest citat ca fiind combustibilul abia vizibil pentru munca lui Olds și a lui Milner, pentru actualele războaie împotriva drogurilor și pentru cercetătorii care le sprijină, pentru negativiștii ca Alexander, care au făcut lucruri ingenioase ca să combată o superstiție atât de adânc înrădăcinată încât nici nu știm că o avem.

Însă experimentul nu a fost complet. Alexander, Coambs și Hadaway au reușit să arate că șobolanii rezistă și la cel mai irezistibil drog, dacă acesta

afectează oportunitățile alternative de obținere a satisfacției puse la dispoziție. Însă echipa de cercetare avea o altă întrebare și era legată de dependența în curs. Au încercat, însă fără succes, să-i provoace o dependență unui șobolan într-un mediu plăcut. Opoziția putea spune însă cu ușurință: „Bine, dă-i unui șobolan echipament pentru exerciții fizice și sex timp de douăzeci și patru de ore pe zi, și nu se va droga. În lumea reală, oamenii sunt mai vulnerabili, și e posibil să înceapă să consume când se află într-o pasă proastă a vieții. Apoi, odată ce au pornit pe drumul dependenței, nu se mai pot opri. Sevrajul este atât de dureros încât asigură de unul singur consumul continuu“. Ca să testeze această supoziție, cercetătorii au folosit din nou două seturi de șobolani, unii ținuți în cuști, ceilalți mutați în Parcul Șobolanilor. În următoarele cincizeci și șapte de zile, o perioadă lungă când vine vorba de heroină, au transformat fiecare rozător într-un dependent, deoarece nu le-au dat să bea decât apă cu morfină: „Destul de mult timp – scria Alexander –, cât să producă toleranță și dependență fizică“.

Apoi le-au oferit din nou celor două grupuri apă simplă și apă cu morfină. Previzibil, cei închiși în cuști au continuat să ia morfina, însă șobolanii din parc, deși erau dependenți, nu au ales soluția cu morfină în mod regulat. Ba chiar au redus consumul ei, în ciuda sevrajului. Implicații: dependențele în desfășurare nu sunt inexorabile. Așa cum arată cercetătorul din domeniul drogurilor Stanton Peele, toată lumea pare să fie de acord că nicotina creează o dependență mai mare decât heroina, însă 90% din fumători se opresc singuri, fără să aibă vreun „program“, „sponsor“ sau „ajutor profesionist“. Dar sevrajul? Alexander sugerează că e posibil să nu aibă forța pe care i-o atribuim noi.

– Șobolanii din parc au arătat semne minore de sevraj, cum ar fi spasme, însă nu au existat crize sau transpirații de proporții mitice, cum auzim adeseori.

Poate nu la șobolani, dar cu siguranță la oameni există, le-am văzut cu ochii noștri. Replica lui Alexander a fost:

– Majoritatea oamenilor care trec prin sevrajul heroinei suferă de ceva similar cu o răceală comună. Atâta tot.

Ideea lui, care a luat naștere din descoperirile făcute în Parcul Șobolanilor, este că, deși real, sevrajul nu are neapărat forța descrisă de presă. Ba, mai mult, sevrajul nu-l împinge pe consumator la utilizări repetate, dacă e să luăm în considerare exemplul rozătoarelor. Alexander spune:

– Asemenea drogurilor, cred că sevrajul e și el exagerat. Face parte din narațiunea pe care oamenii au auzit-o despre droguri și pe care o spun mai departe. Este paradigma prin care consumatorii de droguri interpretează ce e posibil să fie numai disconfort, nu agonie. Șobolanii cu siguranță nu au părut să fie în agonie. Nici veteranii din Vietnam sau alții care încep, trec prin sevraj și se opresc.

Cercetările lui Alexander sugerează că dependențele sunt, de fapt, influențate de liberul-arbitru. Șobolanii și oamenii ridică pipa, apoi o pun la loc jos, fără nici o problemă. Iar dacă nu vor s-o pună jos, nu e pentru că substanța ar avea ceva irezistibil, ci pentru că circumstanțele în care se află mamiferul nu oferă surse alternative de plăcere mai bune decât această gustare distructivă. În lumea lui Alexander, dependența este o strategie a unui stil de viață și, ca toate strategiile create de oameni, este influențată de educație, diversitate, oportunitate. Este o alegere.

Alexander își amintește în detaliu de Parcul Șobolanilor, deși are șaizeci și doi de ani când scriu aceste rânduri și experimentul a fost făcut în urmă cu mai bine de un sfert de secol. Își amintește cum a făcut animalele dependente, și apoi cum aștepta și le studia să vadă ce se întâmpla: „Vorbeam despre asta tot timpul, la cină, în weekenduri. Copiii veneau la laborator și vedeau șobolanii, strângeau informații. Bineînțeles că a fost foarte palpitant să văd cum toate noțiunile comune despre dependență erau contestate de șobolani. Am avut o singură idee bună în viața mea, și asta a fost. Dar cine se poate plânge de asta?“

Nu aud melancolie în vocea lui când spune asta, dar simt ceva ce aduce cu dezamăgirea, deși neagă. Adevărul este că, deși studiul său este extrem de semnificativ prin descoperirile făcute și ne aduce provocări relevante, atât colectiv, cât și individual, nimeni nu i-a dat prea multă atenție, nici atunci, nici acum.

– Ne-am notat descoperirile. Am vrut să fie publicate în Science și Nature. Acolo ar fi trebuit să apară. Însă lucrările au fost respinse. Iar și iar. A fost dezamăgitor.

Cel puțin o revistă respectată, dar mai mică, Pharmacology, Biochemistry, and Behavior, a publicat descoperirile din Parcul Șobolanilor.

– Este o revistă bună. Are credibilitate, însă nu e citită de prea multă lume. Este… e de farmacologie.

Cariera lui Alexander, cu înclinația ei psihosocială, a rămas modestă, însă paradigmele biologice au devenit importante, dând naștere la și mai multe studii științifice. În anii 1970, un cercetător de la Stanford, Avram Goldstein, a descoperit opioidele naturale ale corpului, endorfinele, și a speculat că dependenții de heroină aveau carență de această substanță. A susținut că injectarea dependenților cu endorfine avea să elimine poftele. Strategia a eșuat, însă asta nu a contat. S-a bucurat de o reacție bună din partea presei, pentru că era o explicație bazată pe biologie, într-o cultură care prinsese gustul unor astfel de modele explicative: modelele moleculelor, modele care evită sau chiar ignoră problemele care-l preocupau pe Alexander, anume rasa, clasa, circumstanțele nuanțate ale vieților noastre multistratificate.

Alexander se înfurie uneori. Acuză stabilimentul biomedical de suprimare a informațiilor științifice importante despre complexitatea consumului de droguri, totul în scopuri politice. Până la urmă, dacă descoperirile din Parcul Șobolanilor ar fi luate în seamă, ar trebui să ne curățăm orașele și să ne schimbăm politicile, finanțând educația în defavoarea medicalizării. Însă criticii lui Alexander îl acuză că a falsificat informația pentru a provoca o dezbatere publică și a fi vedeta din centrul ei. Așa susține țarul drogurilor, Kleber, care e mândru de educația lui de la Yale și disprețuitor față de orice altă cercetare „de la nord de fluviul Connecticut“. Potrivit busolei de Ivy League a lui Kleber, experimentul din Parcul Șobolanilor s-a petrecut în echivalentul savant al tundrei, motiv pentru care afirmă:

– Când am auzit prima oară de acel experiment de la Vancouver, mi s-a părut ingenios. Acum cred că are tot felul de defecte metodologice.

– Cum ar fi? îl întreb.

– Nu-mi amintesc, spune.

– Alexander susține că dumneavoastră spuneți că dependența este inevitabilă, că expunerea duce la dependență.

– Asta e ridicol! N-am spus asta și nici nu gândesc asta!

– Dacă nu credeți, atunci de ce nu susțineți legalizarea?

– Cafeina. Câți oameni sunt dependenți de cafeină în SUA?

– Mulți, răspund.

– Vreo douăzeci și cinci de milioane, spune el. Și câți sunt dependenți de nicotină? Aproximativ cincizeci și cinci de milioane. Și câți sunt dependenți de heroină? Două milioane. Cu cât oamenii sunt mai expuși unui drog, cu atât devin mai dependenți. Nicotina e ușor de obținut, așa că dependenții mișună în jurul nostru. Dacă heroina ar fi ușor de procurat, numărul dependenților ar crește periculos de mult.

Cu toate acestea, Alexander susține că nivelul dependenței a rămas constant înainte de temperanță, cam la 1%. Mai spune și altceva: să susții că disponibilitatea duce la dependență e ca și cum ai spune că mâncarea duce la obezitate, ceea ce nu se întâmplă în majoritatea cazurilor.

Kleber continuă:

– Cât ți-ar lua dumitale să-ți pui un pahar cu bere?

– Un minut, spun, gândindu-mă la sticlele verzui pe care le avem în frigider.

– Și cât ți-ar lua să cumperi o țigară? întreabă el.

– Douăzeci de minute, spun eu, gândindu-mă că trebuie să merg la magazinul din apropiere.

– Bun. Și cât ți-ar lua să obții cocaină? întreabă, cu o voce joasă.

Slavă Domnului că suntem la telefon în timpul conversației, pentru că mă înroșesc și simt cum ochii îmi tot clipesc. Adevărul este c-aș putea obține cocaină sau echivalentul său chimic în trei secunde, împreună cu alte plante halucinogene pe care soțul meu pasionat de chimie le-a găsit promovate pe internet. Suntem o familie de farmacofili.

– Cât ți-ar lua? repetă.

Mi se pare sau chiar aud ceva puțin amenințător în vocea țarului drogurilor, ca și cum ar suspecta ceva?

– Mult, spun prea repede. Ore. Săptămâni.

– Deci îmi înțelegi punctul de vedere. Disponibilitatea sporește expunerea, expunerea sporește dependența.

Și totuși, iată-mă expusă. Avem acces la ceai din semințe de mac, la molecule magice, la hidromorfonă cu prescripție, la mici discuri albe, și nimic nu mă interesează. M-am întrebat ocazional de ce nu simt nevoia să încerc droguri, în timp ce soțul meu, care suferă de durere cronică, le ia. Îmi fac griji pentru el, care adeseori se așază cu o cană de ceai și două tablete de hidromorfonă și bea până când i se micșorează pupilele. I-am și spus:

– În scurt timp, o să fii dependent, dacă nu ești deja.

La care mi-a răspuns, ca un adevărat fan al Parcului Șobolanilor:

– Tu știi ADEVĂRATA cercetare, Lauren. Sunt într-o colonie, nu într-o cușcă.

Între timp, există dependenți adevărați cărora nu le pasă de teorii sau de politică, pentru că pur și simplu suferă în corpul lor și au nevoie de ceva care să le atenueze durerea. O avem, de exemplu, pe Emma Lowry, al cărei corp spune o poveste greu de ignorat. În timp ce ea, ca și soțul meu, trăiește în echivalentul uman al unui Parc al Șobolanilor, nu pare să se poată rupe de stăpânirea blândă a medicamentelor ei. De fiecare dată când încearcă să reducă doza, „se întâmplă lucruri groaznice. Stomacul începe să aibă spasme“. Următoarea dată când o vizitez, pare disperată.

– Nimeni nu mi-a spus că asta, ce iau, e atât de periculoasă, spune ea.

A început să folosească un cuțit, ca să radă mici bucăți din pastilă, făcând-o din ce în ce mai mică de fiecare dată când o ia. Un mic punct care dispare. Speră ca astfel să scape de puterea ei. În același timp, o panică legată de OxyContin a luat cu asalt SUA. The New York Times Magazine scrie pe copertă: „OXYCONTIN“, iar farmaciștii înspăimântați de peste tot au pus pancarte cu „Nu avem OxyContin“, în speranța de a evita spargerile.

Nu este greu să găsești dovezi ce se împotrivesc concluziilor Parcului Șobolanilor. Oamenii bogați, deși au toate nevoile îndeplinite, sunt adeseori consumatori de substanțe și există dovezi credibile ce arată alterarea semnificativă a creierului când este expus constant la opioide sau cocaină, o alterare care ar putea la fel de bine să facă liberul-arbitru irelevant. Bineînțeles că Alexander are un răspuns la toate aceste obiecții: bogații sunt și ei limitați de conflicte sociale, ca noi toți. Tomografiile creierelor alterate nu demonstrează decât corelații, nu relații de cauzalitate. Poți asculta contraargumentele lui Alexander pentru criticii lui, însă asta nu ar schimba realitatea că, în ciuda lucrului pe care l-a demonstrat în trecut, în parcul de vis al rozătoarelor, experimentul nu a schimbat modul în care privim colectiv substanțele și, prin urmare, le experimentăm. Deci ce face grozav acest experiment?

– Experimentul nu e grozav, spune Kleber.

Alexander însuși recunoaște:

– Parcul Șobolanilor nu e cunoscut. De ce l-ai include? Are o mică bază de susținători, dar nimic mai mult.

E adevărat, poate că Parcul Șobolanilor nu e cunoscut. Asta se poate spune și despre cartea lui Sherwood Anderson Winesburg, Ohio sau despre eseul lui Richard Seltzer Lessons of a Knife [Lecțiile unui cuțit]. Însă acele opere sunt mici pietre prețioase ce rezonează în moduri subtile, dar puternice. Mai mult, au devenit modele nerecunoscute din care a luat naștere literatura recunoscută. La fel stă treaba și cu șobolanii lui Alexander. Experimentele lui au fost parțial responsabile pentru cunoscutele sondaje, citate la începutul acestui capitol, ce arătau cât de puțin probabilă e dependența în rândurile populației umane. Experimentele lui au condus, parțial, la studii intensive pe pacienți cu cancer care iau morfină și la cercetarea fascinantă care se face în zilele noastre despre diferențele bio-psiho-sociale dintre consumul de morfină pentru durere, caz în care rar duce la dependență (evident, cu excepția Emmei), și consumul ei pentru plăcere, când foarte des provoacă probleme. Cel mai important este faptul că experimentele lui au fost responsabile parțial pentru niște lucrări interesante, ce au urmărit efectele mediului asupra psihologiei umane. În 1996, cercetări întreprinse în Iran au arătat că femeile care locuiau în case ce găzduiau o singură familie aveau rate de fertilitate mai mari decât femeile care locuiau în blocuri pentru mai multe familii. Asta înseamnă că fertilitatea scade când mulțimea crește. Studii din închisori au arătat că, odată cu creșterea densității, cresc și problemele precum sinuciderea, omuciderea și bolile. Oamenii aflați în spații mici obțin punctaje mult mai mici la teste ce evaluează capacitatea de rezolvare a problemelor decât corespondenții lor aflați în spații mai mari.

Primirea călduță de care a avut parte Parcul Șobolanilor l-a dezamăgit probabil pe Alexander, însă nu pentru mult timp. Spre deosebire de profesorul său, Harlow Alexander nu pare să aibă înclinație spre depresie sau abuz de substanțe, deși pomenește de câteva ori că a avut ghinion în dragoste. Însă această lipsă a norocului nu a părut să stea în calea cercetărilor lui continue și sprintene. Parcul Șobolanilor s-a transformat

într-o carte ce s-a bucurat de succes mediu, așa încât el a continuat să gândească, să plănuiască. Să se integreze. S-a alăturat Comitetului pentru Hotelul Portland, o structură socială din Vancouver unde cei dependenți care aveau HIV puteau merge pentru ace curate, o cameră caldă și un mod de a muri cu demnitate. Alexander a studiat vechile camere de opiu din China, unde pereții aveau o urmă de pudră albă ce încă se ținea de suprafața lor. A început să-l citească pe Platon, „primul psiholog“, chiar dacă Universitatea Simon Fraser i-a retras fondurile din cauza eșecului de promovare a Parcului Șobolanilor. În cele din urmă, universitatea împreună cu activiștii pentru drepturile animalelor, care considerau sistemul de ventilație din laborator neadecvat, au închis locul, doar ca să-l redeschidă peste câteva luni ca serviciu de consiliere a elevilor. Fără să modernizeze sistemul de ventilație.

– Nu era în regulă pentru șobolani, spune Alexander, dar pentru oameni era bine.

Vorbește fără amărăciune. Rămas fără laborator și șobolani, Alexander s-a întors spre istorie, căutând prin găurile trecutului, uitându-se spre culturi de mult pierdute pentru mai multe indicii despre cum se instalează sau nu dependența. A fost interesat să descopere că au existat mai multe perioade din istoria omenirii în care dependența era aproape nulă: indienii canadieni, de exemplu, înainte de asimilare, aveau o rată neglijabilă a dependenței, la fel și britanicii înainte de transformările aduse de Revoluția Industrială, când oamenii lucrau pământul și trăiau de pe urma lui și când priveau luna, discul acela medicinal de pe cer. Alexander a descoperit că dependența nu pare să crească odată cu disponibilitatea drogului, ci când dislocarea oamenilor, care e rezultatul inevitabil al unei societăți de piață libere, devine ceva normal. Teoria lui: o societate cu piață liberă îi tratează pe oameni ca pe niște produse, care sunt mutate și modificate potrivit nevoii economice.

– La sfârșitul secolului XX, spune el, atât săracii, cât și bogații și-au pierdut locurile de muncă fără să fie anunțați. Comunitățile sunt slăbite și instabile, oamenii își schimbă constant familiile, ocupația, abilitățile tehnice, limba, naționalitatea, softul cu care lucrează și ideologiile, în

timp ce viețile lor progresează. Prețurile și veniturile sunt la fel de stabile ca viața socială. Până și continua viabilitate a sistemelor economice cruciale se află sub semnul întrebării. Atât pentru bogați, cât și pentru săraci, dislocarea provoacă haos printre întrepătrunderile delicate ale oamenilor, ale societății, ale lumii fizice și ale valorilor spirituale de care e nevoie pentru a susține integrarea psihosocială.

În absența acestor lucruri, Alexander spune că suntem ca niște șobolani în cușcă. Ne întoarcem spre substituți, nu pentru că aceștia ne-ar atrage în vreun fel, ci pentru că circumstanțele noastre sunt defectuoase – ne-am pierdut zeii.

Prin urmare, în ultimă instanță, Alexander renegatul e de fapt un tradiționalist sub acoperire. Ani întregi de cercetări radicale l-au condus la această concluzie conservatoare: ceea ce contează sunt legăturile care conectează, iubirea, afecțiunea și ritmurile zilnice ce provin din acestea: prietenia, familia, o mică parcelă pe care s-o lucrezi. Weekendurile și le petrece pe mica lui fermă de pe insulă. Dimineața scrie și își organizează o viață simplă. Poate că aici reușește să cadă de acord cu rivalul său, Kleber. Alexander crede că circumstanțele dificile conduc la dependență. Kleber crede că expunerea la proprietăți farmacologice fixe face asta. Însă, într-un final, acești oameni de știință diferiți cer lucruri similare: ca rețeaua structurii sociale să fie frumoasă și semnificativă, ca familiile să înlocuiască bandele, ca tradiția să ofere direcție, într-o cultură pierdută.

Kleber scria: „Scopul politicilor noastre ar trebui să fie reducerea consumului de droguri și dependenței la un fenomen periferic […] Când este în cea mai bună formă, America încearcă să le dea tuturor cetățenilor săi șansa de a-și dezvolta talentele“.

Alexander spune:

– Când le oferim copiilor noștri o moștenire și crezuri care modelează cultura, reducem șansele psihopatologiei.

În final, totul se reduce la demnitate, iar amândoi bărbații cred în ea.

Aș vrea să-mi găsesc drumul spre un final color, însă în studiul substanțelor solide, totul este la fel de neclar ca un vid opioid. Potrivit unor „descoperiri“, Emma Lowry nu ar trebui să fie dependentă, pentru că a luat opioide pentru durere, nu de plăcere, și totuși este. Potrivit unor „descoperiri“, soțul meu, care are expunere constantă, ar trebui să fie dependent, dar nu e. Kleber susține că incidența dependenței crește odată cu expunerea și are cifre care arată asta. Alexander spune că, dacă ar fi adevărat, culturile care cresc maci ar trebui să fie dependente, și nu sunt. Cine știe care este adevărul.

Așa că, în cele din urmă, decid să văd cu ochii mei. Mărimea mostrei: una. Ipoteză: nici una. Sunt într-o cușcă sau într-o colonie, nici eu nu știu sigur. Casa mea e mare, viața e bună, interacțiunile umane sunt bogate și puternice, dar sunt un produs al pieței libere, la fel de dislocată ca oricine altcineva din acest nou mileniu, unde nu am religie, nu am familie extinsă, nu am Dumnezeu. Ce fac: iau pastilele cu hidromorfină ale soțului meu. Mă hotărăsc să le iau cincizeci și șapte de zile, ca șobolanii lui Alexander, și după aceea să văd ce se întâmplă.

Înghit două. Înghit trei. Plutesc. Cu siguranță sunt drogată. Aerul pare mătăsos și, când văd un pescăruș în parcarea de la Target, mi se pare cea mai frumoasă pasăre din lume, de un alb ca zahărul.

Trec trei zile. Trec patru. Mă simt bine. Am săptămâni întregi de consum regulat de opioide și de holbat la lună, și de gândit la tot felul de prostii și dulcegării. În timpul zilei, mă observ. Aștept cu nerăbdare elixirul din fiecare seară? Am nevoie de el? Caut semne ale nevoii la fel cum, la începutul sarcinii, am fost atentă la crampe care ar fi putut anunța un avort. Pentru mine, morfina este ca un desert dificil, neplăcut de înghițit, plăcut de digerat, însă per total deloc remarcabil. Aș prefera să iau cina cu un prieten decât să devin sentimentală cu un pescăruș. După paisprezece zile, când mă opresc brusc, sunt puțin țâfnoasă și am nasul înfundat, dar cine știe, copilul meu are gripă.

Ce-mi arată experimentul este că (alegeți o variantă):

a) Morfina nu are nimic în ea care să dea o dependență inerentă, și substraturile fiziologice ale sevrajului sunt exagerate.

b) Așa cum ar spune Kleber, îmi lipsește gena defectuoasă care mi-ar spori vulnerabilitatea la dependență.

c) Deoarece nu am trecut la injecții, la care senzația de plutire e și mai intensă și fasciculul median al prozencefalului mai intens stimulat, nu m-am aflat în nici un fel de risc.

d) Trăiesc într-o colonie, nu într-o cușcă.

e) Nimeni nu știe.

Alegeți una sau nici una. Eu nu am nici cea mai vagă idee. Acum sunt obosită. Iar centrii corticali ai plăcerii mă vor duce departe de această sarcină interpretativă cu mult înainte să mă apropii de înțelegere. Voi fi chemată înapoi la viața mea obișnuită, unde soțul meu are nevoie, din când în când, de calmant, unde casa mea are acoperișul deteriorat pe partea stângă, dar e caldă și familiară, unde copilul meu se joacă, iar afară ninge. Lumea mea e imperfectă, dar destul de bună pentru situația în care mă aflu acum. În afară de asta, Kleber într-un capăt, Alexander, în celălalt, iar eu sunt undeva în mijlocul labirintului lor.

La final, vreau să văd Parcul Șobolanilor cu ochii mei. Vreau să mă așez în el și să-i simt spațiul, mirosul de cedru. Vreau să simt că sunt pe un pământ ce îmi poartă amprentele, care crește pentru că l-am îngrijit. Așa că mă duc. Alexander a păstrat pereții din placaje de lemn, fundalul Parcului Șobolanilor, unde coniferele ating un cer perfect. Norii sunt trandafirii și albi, și un râu se învolburează în timp ce se scurge spre o mare aflată dincolo de fundal. Imaginați-vă că trăiți într-un asemenea loc sau în echivalentul său uman, un fel de California fără liniile de falie, unde sursele de mâncare nu se termină niciodată, nu există prădători, și miroase mereu ca interiorul secret al cufărului stră-străbunicii. Alexander numește Parcul Șobolanilor un mediu normal.

– Bănuim că mediul normal oferit de colonia noastră le-a permis șobolanilor destule comportamente de obținere a satisfacției tipice pentru specia lor, astfel încât morfina a fost irelevantă.

Însă privindu-l nu mă gândesc la un „mediu normal“, ci la un „mediu perfect“, care sunt sigură că nu există. Poate acesta e cel mai mare defect metodologic al lui Alexander. A creat raiul și a descoperit, deloc surprinzător, că suntem fericiți în el. Există însă rai pe pământ? Parcul Șobolanilor chiar reflectă „viața reală“, viața posibilă, sau doar confirmă că dependența poate fi evitată numai într-o lume a miturilor, ceea ce lumea umană nu a fost, nu este și nu va fi niciodată. Noi, cu genele și clădirile noastre erodate.

În cele din urmă, Alexander, bărbatul ghinionist în dragoste, bărbatul care s-a căsătorit și a divorțat de două ori, care abia acum, la șaizeci și ceva de ani, s-a așezat la casa lui cu a treia soție, este un romantic. Crede că Parcul Șobolanilor e posibil în lumea noastră, că putem construi o cultură bazată pe dăruire și acceptare. Cine știe, poate are dreptate. Perspectiva romantică asupra lumii, care susține că ne putem actualiza sinele potent dacă ni se oferă ocazia, este un punct de vedere la fel de puternic și de convingător ca opusul său, perspectiva clasică, a mea, bazată pe scepticism, chiar pe cinism: viața e grea. Oriunde te întorci, sunt defecte. Fiecare colonie în care intri e de fapt o cușcă și, dacă te uiți cu atenție, poți să vezi gratiile din

jurul corpului tău. Asta e perspectiva mea, dar nu pot s-o demonstrez și, cu siguranță, nici nu vreau să fac asta.

Când ajung înapoi acasă, mă sună Emma Lowry, care îmi spune că în sfârșit a renunțat la drogurile alea afurisite. Spune că n-o să mai ia calmante vreodată. Știu că, dacă l-aș suna pe Alexander și i-aș spune povestea Emmei, ar începe să tune și să fulgere. Ar găsi tot felul de motive deștepte pentru care asta nu-i contrazice datele: poate că este încă în cușca durerii și nu recunoaște asta. Casa ei fericită poate că e de fapt umbrită de o depresie care nu a fost recunoscută. Poate că soțul ei n-a sprijinit-o de fapt. Poate muncește prea mult. Mi-ar spune ce mi-a spus de atâtea ori:

– Lauren, în cei treizeci de ani de căutări, nu am întâlnit o persoană care să aibă resurse interne și externe adecvate și care să fie dependentă. Niciodată. Găsește-mi una, și o să-mi arunc pe geam toate crezurile.

Nu-l sun pe Alexander ca să-i spun de Emma. Nu-l sun nici pe Kleber ca să-i spun despre soțul meu și cum, fiind expus și implicat, pare să fi ocolit o problemă majoră cu drogurile. Nu vreau să aud discursurile inevitabile care ar veni din ambele părți. E posibil ca adevăratul război împotriva drogurilor să nu existe pe străzi, ci în academii, unde oamenii de știință șuieră și caută, compulsiv, intoxicați de întrebările pe care le urmăresc. Și, până la urmă, care sunt aceste întrebări? Ce reprezintă dezbaterea intensă despre dependență? Cu siguranță nu se reprezintă pe sine. Se pare că dependența se referă, de fapt, la chestiuni de chimie și la intersecția lor cu liberul-arbitru, responsabilitatea și relația cu viciile, deficitul și cum putem să-l compensăm sau nu într-un mod creativ.

Mă duc sus, în biroul meu. E seară, și lampa mică, pictată, de la capătul mesei luminează, aruncând tonuri de galben și auriu peste întuneric. Pereții de aici au o culoare caldă, de un galben de halou, cu imprimeuri cu prune și piersici pe ramuri schițate. Îmi place biroul meu. Îmi place cum doarme pe divan motanul, gras și pufos, aproape suspinând în timp ce toarce de plăcere. Motanul e cea mai nouă sosire în casa noastră. L-am luat pentru că avem șoareci, mulți șoareci, care se tot plimbă pe sub scândurile

parchetului și atârnă de arcurile din spatele frigiderului. Chiar și acum, cu pisică cu tot, îi aud chițăind în spatele țevii de încălzire. Bănuiesc că e vorba de niște pui care au capete golașe și miros a lapte. Șoareci. Îi aud când dorm. Intruși, gimnaști, care se plimbă, nasc și zgârie. Rod găuri mici în cutiile de pesmeți Ritz Cracker, iar comorile confortului se revarsă. Șoareci. Sper că sunt fericiți aici.

8. Pierduți în mall

Experimentul amintirii false

Amintirile sunt amprentele pe care le lăsăm în viețile noastre. Fără ele, când ne-am uita în urmă, am vedea o întindere monotonă de zăpadă, ceva ce poartă semnătura altcuiva. Dacă e ceva ce ne definește ca specie, care ne face să simțim un fel de autenticitate continuă, aceasta este amintirea noastră. Platon credea într-o formă de amintire absolută sau ideală, o sferă pe care o persoană o poate accesa, unde trecutul său pare să fie perfect prezervat. Freud a abordat subiectul, susținând uneori că memoria este un amestec de vise și realitate, însă la fel de des a descris-o și ca un film, o reluare, filmul derulându-se într-o secțiune a creierului și fiind reasamblat prin asociere liberă. Noțiunile noastre despre memorie se bazează în mare parte pe ideile acestor doi bărbați – Freud și Platon –, iar asta nu e o companie prea rea pe care s-o ai. Psihologul Elizabeth Loftus s-a hotărât să conteste însă cele două personalități din domeniu. Ideea ei? Amintirea este la fel de alunecoasă ca un râu, la fel de inconstantă ca un șobolan. Loftus, care este una dintre cele mai inovatoare femei-psiholog experimentale, a creat un experiment destul de îngrijorător și profund din punct de vedere filosofic. Scopul lui? Să testeze textul amintirilor noastre, ca să determine dacă să le numim ficțiune sau fapte. Rezultatele ei au provocat indignare.

Mai întâi, a studiat semne de circulație, bărbi, hambare și cuțite. „Semnul nu era galben la semafor?“ își întreba ea subiecții. Odată ce implantase această posibilitate, subiecții ei și-l aminteau galben, când de fapt era roșu. A arătat filme în laboratorul său: o fată împușcată, un bărbat mascat pe o stradă goală și, când a întrebat: „Îți amintești că bărbatul avea barbă?“,

majoritatea participanților și-au amintit o barbă, însă bărbatul era mascat. „Realitatea și imaginația sunt separate de un văl fragil“, susține Elizabeth Loftus, psiholog experimental și profesoară la Universitatea din Washington. A demonstrat acest lucru în experimentele ei câștigătoare de premii, despre cum amintirea este contaminată până și de cea mai subtilă sugestie. Dacă îi spui cuiva că a văzut un hambar albastru, va face acel hambar albastru, lumea transformându-se într-o pictură de genul celor făcute de copilul meu – imagini apoase care ar putea fi orice: totul e un nor.

Cu mult înainte să devină faimoasă – ori infamă, în funcție de perspectivă –, descoperirile lui Loftus despre denaturarea memoriei erau clar populare. Între anii 1970 și 1980, ea le-a oferit asistență unor avocați ai apărării pentru a le demonstra juraților că relatările martorilor nu erau aceleași cu imaginile înregistrate de camerele de filmat.

– Am ajutat o mulțime de oameni, spune ea.

Unii dintre cei ajutați sunt: Sugrumătorul din Hillside, frații Mendez, Oliver North, Ted Bundy.

– Ted Bundy? întreb eu, când îmi spune asta.

Elizabeth Loftus râde:

– Asta a fost înainte să știm că era Bundy. Nu fusese acuzat de crimă încă. Fusese identificat greșit într-o acuzație de răpire.

– Sunteți sigură? Cum puteți fi atât de încrezătoare că oamenii pe care îi reprezentați sunt cu adevărat nevinovați? o întreb.

Nu-mi răspunde direct. Spune:

– În sala de tribunal, mă bazez pe dovezi… În afara sălii, sunt om și am dreptul la sentimentele mele umane.

Mă întreb care sunt sentimentele ei umane legate de scrisoarea primită de la un supraviețuitor al abuzurilor din copilărie, care i-a scris: „Permiteți-mi să vă spun ce efect are sindromul amintirii false asupra oamenilor ca mine, de

parcă v-ar păsa. Ne transformă în mincinoși. Sindromul amintirii false e mult mai șic decât abuzul asupra unor copii […] Dar sunt pe lume copii violați și bătuți în seara asta, în timp ce dumneavoastră dormiți. Acești copii ar putea să nu spună niciodată asta, pentru că «n-o să-i creadă nimeni»“.

– Mulți oameni îi vor crede, spune Loftus și râde răgușit, iar vocea ei are ceva lingușitor.

E ciudată. Mi se pare puțin instabilă. Trece de la o atitudine profesională la una personală cu un zel alarmant.

– Rezultatele experimentului nostru au arătat că 25% din participanți, care este o minoritate semnificativă din punct de vedere statistic, au fost supuși la… Urmează o tăcere scurtă și o schimbare bruscă de subiect: Ți-am povestit despre admiratorul meu?

Data e 14 februarie. Tocmai a primit un bilet de la fostul ei soț, căruia îi spune simplu „fostul“. Geoff.

– „Știi ce iubesc la tine?“ citește Loftus de pe bilet. „Toate scăpările tale freudiene“ – râde. Încă-l mai iubesc pe fostul meu, spune ea. Păcat că s-a recăsătorit cu așa o toantă.

În 1990, viața lui Elizabeth Loftus s-a schimbat radical. Majoritatea vieților nu pot fi definite de anumite răsturnări de situație. Cele mai multe vieți se construiesc treptat, fiind o serie de sedimentări, care în timp iau o formă pe care o putem vedea abia la sfârșit. Nu și pentru Loftus. În 1990, un avocat pe nume Doug Horngrad i-a telefonat ca să depună mărturie într-un caz din cale-afară de tulburător. Clientul lui Horngrad era un bărbat de șaizeci și trei de ani, George Franklin, a cărui frumoasă fată roșcată Eileen susținea că-și amintise, la douăzeci de ani sau și mai mult de la faptă, că tatăl ei o violase și-o ucisese pe prietena ei cea mai bună. Era o poveste lungă și groaznică ce implica pietre și cranii, perfectă pentru Loftus, diva dramei. A acceptat să se ocupe de caz.

– Să uiți cu totul că ai fost martora unui lucru atât de traumatizant și dintr-odată să ți-l amintești după ce au trecut decenii? Să îngropi fiecare detaliu, și apoi să se aprindă ca un bec în mintea ta, intact? Nu prea cred, spune Loftus.

Nu neagă existența traumei („Bineînțeles că există copii care sunt răniți de alții“), ci doar faptul că aceasta poate fi separată complet de conștiință, depozitată perfect într-o capsulă a timpului trecut, ca un cufăr cu o comoară ascunsă care într-o zi se deschise și-și dezvăluie pietrele verzi, bucățile de minereu sclipitor. Loftus spune că, atunci când e vorba de memorie, strălucirea dispare repede. A observat cum pot fi contaminate amintirile. Experimentele ei inițiale i-au arătat cum memoria se degradează în timp. Acest bărbat, George Franklin, urma să fie condamnat doar pe baza amintirilor fetei lui adulte, scoase la suprafață de un terapeut New Age care i-a repetat tot felul de sugestii. Sugestii! Asta a fost concluzia lui Loftus. Oamenii sunt foarte impresionabili, pielea lor abia dacă acoperă oasele și mușchii. Orice poate intra prin ea. Înfricoșător.

Așa că Loftus a depus mărturie în favoarea lui George Franklin. A spus în fața juriului că memoria lui Eileen nu era de încredere, și asta nu neapărat din cauza ei, ci din cauza mecanismelor amintirii în sine, a felului în care se degradează. A fost unul dintre cele mai mediatizate cazuri de recuperare a memoriei ale deceniului. Loftus a stat în fața juriului și a vorbit despre mintea care împletește realitatea cu ficțiunea ca parte a cursului său normal. A spus cum subiecții ei din laborator au transformat semnele de circulație roșii în galbene, au pus hambare în locuri în care nu erau, își aminteau bărbi negre pe fețe rase. Eileen a spus cum văzuse piatra pe care tatăl ei o folosise ca să-i spargă craniul prietenei sale cele mai bune, Susan, și cum observase inelul strălucind în soare, iar în mintea ei văzuse puțin sânge și puțin albastru. La care Loftus a spus: „Fals. Toate acestea sunt detalii pe care Eileen le-a citit mai târziu în relatările din ziare“.

Juriul nu a crezut-o pe Loftus, care a fost învinsă și susține că acesta a fost evenimentul care i-a modelat munca viitoare. Franklin a fost condamnat pentru violarea și uciderea prietenei celei mai bune a fiicei lui la mai bine de două decenii după întâmplare, iar pe Loftus au trecut-o fiorii.

– Misiunea mea în viață, îmi spune ea, misiunea mea de atunci a fost și mereu va fi să-i ajut pe cei acuzați pe nedrept. Mi-am dat seama că vorbitul despre hambare și semne de circulație nu aducea dovezi credibile, mai ales având în vedere noul climat, în care terapia recuperării memoriei era la modă și toată lumea credea în realitatea reprimării. Mi-am dat seama că ce trebuia să demonstrez nu era faptul că distorsiunea amintirilor e posibilă, ceea ce Dumnezeu mi-e martor, am demonstrat, ci că e posibil să plantezi în mintea unei persoane o amintire cu totul falsă.

Loftus rostește aceste cuvinte cu bucurie. Are un doctorat la Stanford. Este un geniu al matematicii. Știe cum să pună degetul direct pe pulsul culturii populare, polenizând-o cu sporii crezurilor ei – și multe dintre ele sunt bune. Unele poate că nu sunt chiar atât de bune. În cele din urmă, e și ea probabil ca noi, restul oamenilor, doar că versiunea amplificată, un amestec de inteligență și orbire, cu multe puncte moarte.

În 1990, Elizabeth Loftus a depus mărturie în procesul lui George Franklin, negând validitatea amintirilor reprimate ale lui Eileen. După numai câțiva ani, Ellen Bass și Laura Davis au publicat cartea The Courage to Heal: A Guide for Women Survivors of Child Sexual Abuse [Curajul vindecării. Ghid pentru femeile care supraviețuiesc abuzurilor sexuale din copilărie], care s-a bucurat de succes și care, spre dezgustul lui Loftus, anunța: „Dacă tu crezi că ai fost abuzată […] înseamnă că asta chiar s-a întâmplat“. Alți terapeuți le spuneau pacienților reprimați să-și „lase imaginația să zboare“.

Cam în această perioadă, tribunalele au început să schimbe legile privind prescrierea infracțiunilor care implică abuzuri sexuale. Asta înseamnă că, în loc de cinci ani de la întâmplare, acuzațiile puteau fi făcute la cinci ani de la momentul recuperării memoriei, ceea ce însemna că sute, mii de părinți în vârstă erau acum acuzați de fiicele lor care mergeau la terapie.

– Erau acuzații de participare la culte satanice, spune Loftus, iar FBI nu a găsit niciodată nici măcar o dovadă care să sprijine aceste lucruri.

O convergență de factori. Cartea lui Bass și Davis. Procesul lui Franklin. Însă cel mai mult, scrisori trimise de părinți din toată țara, care o văzuseră apărându-l pe George Franklin și care îi cereau ajutorul. Cuplurile îi scriau despre cum erau acuzate de copiii lor de niște abuzuri grotești și satanice care întreceau orice urmă de credibilitate. Acuzații terifiante și aparent absurde, acuzații care au distrus familii și au devastat părinți, care și-au jurat inocența.

– Casa mea a devenit o stație-releu cu un singur sens pentru acești oameni, spune Loftus, și facturile mele la telefon erau de sute de dolari în fiecare lună. Știam că nu-i puteam ajuta decât dacă demonstram științific că mintea nu distorsionează numai amintirile reale, ci poate crea și unele cu totul false. Am vrut să demonstrez prin experimente că acest lucru e posibil. Dar cum? Există o mulțime de limite etice. Dumnezeule, din cauza comitetelor etice nu mai poți să scapi cu absolut nimic. Încerci un mic și nevinovat experiment psihologic pe o persoană, și parcă ești un doctor care nu a tratat sifilisul pacientului. Râde. Cel mai bun lucru ar fi fost să plantezi amintirea unui abuz sexual, dar asta nu e etic. Așa că m-am tot gândit la o situație experimentală care să abordeze trauma, dar care să nu traumatizeze. Mi-a luat ceva timp. Am trecut printr-atâtea scenarii diferite.

– Cum ar fi? o întreb.

– Dumnezeule, nu-mi amintesc acum.

Apoi i-a venit ideea. Cum să implanteze amintiri false fără să violeze instrucțiunile etice. Loftus și studenții ei au inventat ceva ce au denumit „Pierdut în mall“, un truc în stilul lui Don DeLillo, care surprinde absurditățile naționale și individuale ale americanilor.

Experimentul a avut mai multe faze. În câteva versiuni preliminare, Loftus i-a pus pe studenții ei să implanteze amintiri false în frații și surorile lor în timpul vacanței de Ziua Recunoștinței, să înregistreze sesiunile și apoi să i le prezinte după vacanță. Deși făceau parte din faza-pilot, acestea s-au dovedit a fi câteva dintre cele mai bogate demonstrații despre cum realitatea

se dărâmă sub greutatea ficțiunii. În experimentul formal, Loftus a recrutat, împreună cu asistenta ei, Jacqueline Pickrell, douăzeci și patru de indivizi. Pregătise pentru fiecare subiect o broșură care conținea trei povestiri cu amintiri reale din memorie, oferite de un membru al familiei subiectului, și una falsă despre cum fusese pierdut în mall. Fiecare poveste, construită împreună cu membrii familiei care au fost de acord să ajute, avea un paragraf. Subiecții veneau în laborator, citeau broșura și erau instruiți să elaboreze pe baza poveștilor, folosind propriile amintiri. Dacă nu aveau nici una, trebuia să scrie doar: „Nu-mi amintesc asta“.

Ce a surprins-o pe Loftus la rezultatele experimentului nu au fost cifrele semnificative statistic, ci detaliile care acompaniau unele amintiri false.

– M-au uimit detaliile fabulate și luate apoi drept adevăr. Însă vocea ei nu e uimită, ci încântată, ca și cum a ajuns în esența basmelor, a curățat creierul și a văzut unde iau naștere miturile.

Într-unul dintre experimentele preliminare, de exemplu, Chris, care fusese convins de fratele lui mai mare Jim că fusese pierdut în mall când avea cinci ani, a repovestit episodul fals cu înfloriri și emoție. La doar două zile după implantarea amintirii, Chris a spus: „În acea zi, eram foarte speriat că n-o să-mi mai văd familia vreodată. Știam că am probleme“.

În ziua a treia, Chris își amintea deja conversații cu mama lui. „Îmi amintesc că mama mi-a zis să nu mai fac asta niciodată.“

După câteva săptămâni, Chris, care nu suspecta nimic, s-a întors în laborator cu sămânța memoriei în plină floare, colorată, înmiresmată, autentic de inautentică, o perlă perfectă din plastic. „Într-o clipă, eram cu voi, și cred că m-am dus să mă uit la magazinul cu jucării, la jucăria Kay Bee, și ne-am pierdut. Mă uitam în jur și m-am gândit: «Vai, vai, am probleme». Și după aceea eu… am crezut că n-o să-mi mai văd familia vreodată. Mi-a fost foarte frică. Apoi un bătrân, care purta un pulover albastru, a venit la mine. Era destul de bătrân. Avea un început de chelie și păr alb. Purta ochelari.“

Incredibil. Nici unul dintre aceste detalii nu-i fusese oferit în mica sămânță sugerată. Se pare că mințile noastre nu suportă punctele moarte, nu sunt pregătite existențial pentru goluri. Le umplem.

Munca lui Loftus demonstrează, exemplu după exemplu, genul acesta de fabulări. Într-un alt studiu-pilot, o asiatică a inventat un întreg magazin Kmart, senzația moale a prosoapelor, luminile care pâlpâiau, mersul împleticit pe culoarele alunecoase în timp ce încerca să-și găsească bunica. În experimentul formal, 25% din subiecți și-au amintit dintr-odată cum se pierduseră în mall, iar când li s-a spus adevărul, au fost surprinși sau chiar șocați de această decepție.

– „Pierdut în mall“ e un experiment drăguț, care ne spune exact opusul a ce crede Loftus că ne spune. Loftus are impresia că ne demonstrează că nu ne putem baza pe amintirile oamenilor, însă uită-te la datele ei. 75% din subiecții ei nu au fabulat, au fost de încredere, spune psihiatra Judith Herman, fondatoarea programului Victimele Violenței și autoarea cărții Father-Daughter Incest [Incestul tată–fiică].

Bessel van der Kolk, un alt psihiatru specializat în traume, e mai direct și spune:

– O urăsc pe Elizabeth Loftus. Nu suport să-i aud numele.

Loftus știe ce reputație are în unele cercuri, însă nu pare deranjată. Asta poate pentru că este atât de pasionată de știința ei încât politica pur și simplu nu mai există. Sau poate pentru că știe, ca orice persoană care se promovează singură, că nu există publicitate proastă, și publicitatea proastă e mai bună decât lipsa ei. Când o întreb de comentariul lui Herman despre cei 75% din subiecți care nu au fabulat și implicația că majoritatea supraviețuitorilor spun adevărul, ea spune:

– Cred că 25% este o minoritate FOARTE semnificativă. Ba mai mult, „Pierdut în mall“ a devenit baza altor experimente asupra memoriei false, care au obținut o rată de fabulație de 50% sau chiar mai mult.

Îmi povestește de aceste alte experimente. Unul a fost experimentul memoriei imposibile, în care subiecților li s-a indus ideea că-și aminteau primele câteva zile din pruncie. Experimentul ce implica vărsarea unei băuturi pe o rochie de mireasă, în care oamenii au creat amintiri fictive cu o rochie albă, un pahar de cristal ce le cădea din mâini, o pată roz. Vina lor.

– Cel mai bun plantator de amintiri false din SUA e Steve Porter, care a lucrat în trecut la Universitatea din Columbia Britanică. Ar trebui să-l vezi în acțiune, spune Loftus.

După experimentul „Pierdut în mall“, Porter a reușit să-și convingă în jur de 50% din subiecți că supraviețuiseră unui atac brutal al unui animal în copilărie.

– Bineînțeles, asta nu se întâmplase niciodată, spune Loftus.

Loftus și-a publicat descoperirile experimentului „Pierdut în mall“ în 1993, în American Psychologist. Atmosfera din SUA era exuberantă. Zidurile se prăbușeau peste tot. Mihail Gorbaciov anunțase dezintegrarea Uniunii Sovietice. Berlinul se reunise. În SUA, oamenii își identificau propriile cortine de fier, propriile identități scindate și puneau piesele laolaltă. Ce ne doream era întregire, o lume unită, un singur sine, fără alte construcții ascunse. Presa internațională a raportat evenimente incredibile, URSS s-a transformat în Rusia, un teritoriu care dintr-odată a devenit accesibil. Unde trăiau reni, și soarele apunea în Siberia, unde iarba avea culoarea porumbului, culoarea ruginii. În SUA am avut o versiune solipsistă: Miss America a declarat că-și recuperase amintiri reprimate în adâncul creierului, și acum, că le scosese la suprafață, urma să devină completă. „M-am împărțit într-un copil al zilei, care zâmbea și râdea, și un copil al nopții, care stătea noaptea în poziție fetală, doar ca să fie penetrat de tată.“ Datorită expediției în mintea ei, din timpul terapiei, Miss America, în sfârșit, redevenise una.

La fel au stat lucrurile și pentru Roseanne Barr, ale cărei cortine caustice de fier au căzut când a dezvăluit pe coperta revistei People: „Sunt o

supraviețuitoare a incestului“. Roseanne a susținut că avea personalități multiple, dar le reunea, asemenea multora, majoritatea femei, unii bărbați, ale căror voci se uneau în veselie și teroare. Ideea amintirilor recuperate era atât de populară încât Time și Newsweek au scris despre ea, iar un roman câștigător al Premiului Pulitzer, A Thousand Acres [O mie de acri], scris de Jane Smiley, a descris-o.

Loftus și-a publicat studiul în acest climat, un climat al indignării și vindecării, al cicatricelor roz și problemelor intime. Era perioada acestei povești, iar Loftus a schimbat asta când a spus că mulți oameni pot fi convinși să creadă lucruri false la sugestia altor persoane. Cine poate să spună dacă acestor așa-numiți supraviețuitori nu le era indusă ideea de către terapeuții lor, mai ales de cei care practicau activ sugestia? După ce și-a publicat articolul despre „Pierdut în mall“, Loftus a declarat public că nu credea mai multe povești despre abuz. Erau fabulații, asemenea celor spuse de subiecții ei. Apoi a mers mai departe și a contestat întreaga noțiune freudiană a reprimării. Potrivit ei, nu există dovezi substanțiale că reprimarea există ca mecanism psihologic sau neural. A insistat că ascensiunea amintirilor reprimate este un amestec de fantezie, aluzie și știri cu bucăți de adevăr țesute pe ici, pe colo.

– Există două tipuri de adevăr, spune Loftus. Adevărul poveștii și adevărul întâmplării. Pe măsură ce construim pe adevărul întâmplării, putem să devenim prinși de noțiunea propriilor povești. Nu mai știm clar unde se termină adevărul întâmplării și unde începe adevărul poveștii.

Despre motivul pentru care cineva ar inventa o poveste atât de groaznică, Loftus afirmă:

– Faptele reale sunt uneori atât de subtile încât scapă limbajului. O persoană nu găsește cuvintele potrivite ca să vorbească despre dureri banale care au o semnificație arzătoare, așa că le înlocuiește cu o intrigă evidentă. Alte dăți, o persoană creează o poveste pe care o crede cu fiecare celulă a corpului, pentru că-i oferă o identitate, cea de supraviețuitor.

Nimănui nu-i place ca paradigma dominantă să-i fie contestată, dar e nevoie de curaj să faci așa ceva, când în centrul poveștii sunt victime și când una

dintre temele principale ale poveștii este caracterul distructiv al negării. E clar că Loftus nu duce lipsă de acest curaj. Cu mult timp în urmă, Darwin nu și-a exprimat teoriile pentru că se temea de represalii religioase. Freud și-a abandonat teoriile inițiale despre originea isteriei, deoarece știa că nu s-ar fi potrivit cu obiceiurile sexuale și sociale ale Vienei victoriene. Loftus nu s-a gândit nici măcar o clipă să facă asta.

– Abia așteptam să-mi exprim ideile, spune ea.

O parte din curajul ei vine cu siguranță din compulsia pe care o are către controversă. Cealaltă parte vine cu siguranță dintr-un loc mai profund, care îmi e necunoscut.

– După ce mi-au fost publicate descoperirile, oamenii au făcut niște lucruri foarte rele, spune Loftus. A trebuit să-mi iau bodyguarzi. Oamenii au amenințat să dea în judecată posturi de televiziune care mă invitau să vorbesc. Au scris scrisori de plângere către guvernatorul din statul Washington. Studenții la psihologie clinică practic fluierau dezaprobator după mine. Eu și echipa mea am suportat multe abuzuri. Dar știi ce? Nu am reprimat nimic.

Elizabeth Loftus doarme puțin și atunci visează muncă, statistici, avioane, conferințe fără notițe. Este foarte concentrată și în mod constant ambiționată. Prin urmare, criticile nu au oprit-o. Nu au reușit nici femeia care a strigat după ea „Curvo!“ într-un aeroport, în urmă cu câțiva ani, nici ouăle aruncate în ferestrele casei ei, albușul uscându-se și întărindu-se, pătându-i priveliștea către munți. În schimb, Loftus a continuat să meargă înainte, strângând dușmani, kilometri de zbor, fani și faimă, totul într-un ritm alert. În afara biroului ei, părinții acuzați postau scrisori de dragoste, iar presupușii supraviețuitori îi trimiteau e-mailuri pline de ură. Înăuntru, Loftus pur și simplu își vedea de treabă. După ce a reușit să implanteze amintiri false legate de supraviețuirea în cazul unui eveniment traumatizant, a început să se întrebe dacă ar fi putut să implanteze amintiri false și cu privire la săvârșirea unui lucru. Înainte să construiască un experiment care să testeze asta, a apărut acest caz uimitor.

Olympia, Washington, este un loc unde copacii sunt mereu verzi, unde câmpurile au câteva coline. O biserică, un creștin care se numea Paul Ingram. Avea patruzeci și unu de ani și două fete. Într-o zi, cele două fete, care se aflau într-o tabără religioasă în cadrul căreia păcatele erau scoase la suprafață și întunericul risipit, și-au amintit că fuseseră abuzate de tatăl lor. Bărbatul a fost interogat de detectivi, ținut cu orele într-o cameră micuță, cu un reportofon care-l înregistra. „Ai făcut? Ai făcut?“, îl tot întrebau detectivii în timp ce se aplecau în față și erau atât de aproape încât Paul probabil le simțea respirația pe față. Era un bărbat de vârstă mijlocie, care se temea de căile viclene ale Satanei, iar detectivii îi tot spuneau lucruri precum: „Ai făcut! Fetele tale n-ar minți!“

Ziua s-a transformat în noapte, apoi iar în zi. Nesomn, cafea, întrebări. „Amintește-ți, încearcă să-ți imaginezi.“ Paul a încercat. „Iisuse. Iisuse, Iisuse milostive, ajută-mă!“ a tot repetat, plângând și ținându-se strâns de masă.

Apoi, după zile întregi de întrebări sfredelitoare și de scene conturate de detectivi, cum că și-ar fi pipăit fetele pe sâni, Paul a spus că-și amintea. La început a șovăit, însă apoi a zis că-și amintea. În acea cameră, Paul Ingram s-a confesat pentru prima oară și a spus că-și violase ambele fete, după care a mers și mai departe. Și-a amintit violuri, orgii și un deceniu întreg de participare la un cult satanic. Totul devenise real pentru el: cântecele, lucrurile pe care le făcuse. A plâns. A fost închis.

Când a auzit de acest caz și de interogatoriul la care fusese supus Ingram, Loftus a simțit că nu era ceva în regulă. A vorbit cu un prieten, expertul în culte Richard Ofshe, care l-a vizitat pe Paul în celulă. Asemena lui Loftus, Ofshe este expert în sugestibilitate și, tot ca Loftus, este pasionat de dezvăluirea ficțiunilor de care sunt pline multe fapte. Așa că s-a dus să-l vadă pe Ingram și i-a spus că unul dintre fiii lui și una dintre fiicele sale îl acuzaseră că-i obligase să facă sex în timp ce el îi privea. Ingram s-a uitat uimit la el și a spus ce spusese de la bun început:

– Cred că pur și simplu nu-mi amintesc asta.

– Încearcă să te gândești la imagine, încearcă să ți-o imaginezi, i-a zis Ofshe.

I-a zis să se întoarcă în celulă și să se concentreze pe acea imagine, după care a plecat.

Când s-a întors după o zi (notați cât de similară e această structură cu experimentul „Pierdut în mall“ al lui Loftus în ce privește plantarea în memorie și așteptarea de douăzeci și patru până la patruzeci și opt de ore), Ingram a creat o întreagă confesiune despre un eveniment pe care Ofshe îl inventase. A scris că, într-adevăr, își forțase fiica și fiul să facă sex în fața lui și a descris evenimentul cu detalii grafice – rozul, plăcerea, oroarea. Ofshe și Loftus au prezentat asta ca dovadă la proces, spunând că Ingram era condus în direcția presupunerilor, că era atât de maleabil încât ar fi recunoscut orice. Într-adevăr, când i-au spus mai târziu lui Ingram că povestea era falsă, acesta și-a retractat toate celelalte presupuse amintiri, dar era prea târziu pentru el. Se afla deja în spatele gratiilor, unde a stat prea mulți ani, fiind vinovat cu siguranță de un singur lucru: de o imaginație colorată.

Loftus a învățat din cazul lui Ingram că tendința către invenție este puternică și cuprinzătoare. Este atât de puternică încât întrece nevoia de autoconservare. Nu inventăm numai povești care ne fac să părem nevinovați. Nu – inventăm orice fel de povești, pentru că simțim nevoia, pentru că trebuie să facem asta. Nevoia de a avea o poveste confirmată social este atât de puternică încât adoptăm una chiar dacă asta înseamnă că noi înșine suntem răufăcătorul din centrul ei.

Între timp, munca lui Loftus a căpătat o energie frenetică. O mare parte dintre lucrurile asupra cărora ne atrăgea atenția erau valide și echilibrate. Iată ce a scris într-un articol: „Amintirile false pot fi create printr-o mică sugestie dată de un membru de încredere al familiei, când auzi pe cineva mințind, printr-o sugestie de la un psiholog […] Bineînțeles că posibilitatea de a planta amintiri false în mintea cuiva nu ne spune dacă amintirea unui abuz sexual din copilărie este sau nu falsă și nici cum am putea distinge cazurile reale de cele false. Descoperirile despre maleabilitatea memoriei

ridică însă întrebări despre înțelepciunea unor recomandări promovate în cărți motivaționale și de unii terapeuți“.

Aici avem multe nuanțe, însă, la scurt timp după aceea, Loftus a scris într-un alt articol: „Trăim într-o perioadă stranie și precară, una care seamănă în esență cu isteria și fervoarea superstițioasă a proceselor vrăjitoarelor“.

A luat lecții de tras cu pușca și are și azi deasupra biroului foile cu instrucțiuni de tragere și țintele. În 1996, când Psychology Today i-a luat un interviu, a izbucnit în lacrimi de două ori în primele douăzeci de minute. A fost labilă, teatrală, isteață, toate acestea în timp ce vorbea despre granițele neclare dintre realitate și ficțiune. În tot acest timp, ea trăia o altă graniță neclară, între convingere și compulsie, pasiune și hiperbolă.
A vorbit despre procesele vrăjitoarelor, însă analogia e greșită și mai curând ne oferă o perspectivă corectă asupra minții lui Loftus înșăși decât asupra perioadei în care trăim. Asta deoarece procesele vrăjitoarelor se bazau pe niște prostii absolute, iar scandalurile cu abuzuri erau bazate pe ceva foarte real, de care Loftus părea să uite: femeile sunt abuzate. Amintirile contează.

Când vorbești cu ea și-i simți energia și zelul, nu ai cum să nu te întrebi: de ce? Ești obligat să pui fix genul acela de întrebare pe care Loftus îl urăște: i s-a întâmplat oare ceva rău? Asta pentru că pare împinsă de la spate de demoni disociați. Așa că o întreb ce i s-a întâmplat.

Se dovedește că multe. Loftus a crescut cu un tată distant, care nu a învățat-o nimic despre dragoste, dar totul despre unghiuri. Un matematician care i-a arătat frumusețea vârfului ascuțit al triunghiului, a circumferinței cercului, misiunea riguroasă a calculelor. Mama ei era mai blândă, mai dramatică, avea înclinații spre depresie. Loftus îmi spune lucrurile astea aproape fără emoții.

– În acest moment, nu simt nimic în legătură cu asta, dar când am o anumită stare, pot să plâng.

Nu știu de ce, dar n-o cred. Pare foarte departe de lacrimile reale, de durerile originale. E foarte cufundată în operetele altora. Își amintește cum

tatăl ei a dus-o la o piesă de teatru și la întoarcere, în mașină, luna atârna deasupra lor ca un ceas. Atunci, tatăl i-a spus:

– Știi, e ceva în neregulă cu mama ta. N-o să mai fie niciodată bine.

Tatăl avea dreptate. În vara în care Loftus avea paisprezece ani, mama ei s-a înecat în piscină. A fost găsită plutind cu fața-n jos. Soarele tocmai răsărea, iar cerul era un haos de nuanțe de roșu și de vinețiu. Loftus își amintește șocul momentului, sirena ambulanței, masca de oxigen pusă peste gura ei în timp ce țipa: „Mamă! Mamă! Mamă!“

Isteria e și ea un fel de înec.

– Am iubit-o, spune Loftus.

– S-a sinucis? o întreb.

– Tata așa crede. În fiecare an, când mergem acasă de Crăciun, eu și frații mei ne gândim la asta, dar n-o să știm niciodată sigur. Nu mai contează.

– Ce nu contează?

– Dacă a fost sinucidere sau nu. Nu contează, pentru că totul o să fie bine.

După care nu mai aud nimic în receptor.

– Mai sunteți acolo? întreb.

– Da, sunt aici. Mâine mă duc la Chicago, e acolo un tip care a primit pedeapsa cu moartea. O să-l salvez. O să depun mărturie. Slavă Domnului pentru munca mea!

– Mereu ați avut munca.

– Fără ea, unde aș fi? spune Elizabeth Loftus.

La biroul ei de la Universitatea din Washington are o poză cu ea și un judecător de la Curtea Supremă, iar alături, o poză cu corpul lui Demi Moore pe care Loftus a lipit o poza cu capul ei.

– Aș vrea să am coapsele mai subțiri, îmi spune.

Poate că această combinație ciudată de nebunie și profunzime a contribuit la succesul ei. Este cu siguranță o persoană accesibilă. Până la finalul interviului, nu-i știu numai măsura la pantofi, ci și pe cea de la sutien.

– Putem să nu băgăm asta în capitol? întreabă ea.

Putem.

Dintre toți psihologii acestui secol, ea e probabil cea care a trecut linia dintre profesionist și public. A apărut în emisiuni la Oprah și la Sally Jesse Raphael. A avut articole publicate în Glamour, dar și în reviste cu denumiri precum Psychology and Its Neural Substrates [Psihologia și substraturile ei neurale]. E clar de ce unii oameni, presupuse victime și acuzatorii lor, au reacții puternice când vine vorba despre ea, dar cum și de ce a reușit să devină atât de cunoscută în anumite domenii? Ce anume din mesajul ei rezonează cu publicul?

Loftus problematizează mult mai mult decât memoria. Vorbește despre autenticitate și se întreabă dacă noi, ca ființe umane, o avem. I-a evidențiat publicului, într-un mod în care nici un savant postmodern n-a reușit, că trecuturile noastre sunt niște parodii, că toți suntem niște artiști ale căror imagini au doar o vagă relație cu realitatea. Ne-a aruncat într-un abis existențial, și nu ne place aici. Ne-a transformat pe toți în pacienți cu Alzheimer, cu mult înainte să înceapă creierele noastre să se atrofieze, pentru că, în lumea lui Loftus, memoria se strică, iar urmele ei sunt departe de a fi eterne. Din momentul în care un eveniment ajunge în hipocampus, începe dizolvarea lui.

Perspectiva lui Loftus asupra memoriei și a structurii ei incredibil de fragile contestă noțiuni profund înrădăcinate și crezuri neurologice. Am interpretat reprimarea teoretizată de Freud ca însemnând că ținem piese ale trecuturilor

noastre în capsule transparente pe care le putem accesa prin limbaj. Loftus a spus însă că nu e așa: ce accesăm e jumătate vis, jumătate construct, ceva în care nu te poți deloc încrede. Cu o singură mișcare a mâinii, acest psiholog a trecut o țepușă prin inima Tatălui Freud. Nu ne place asta. La puțin timp după Freud, un cercetător pe nume Wilder Penfield a descoperit ceva ce părea să fie substraturile materiale ale reprimării lui Freud. A deschis craniile unor pacienți cu epilepsie și, înainte să scoată țesutul afectat, a introdus o sondă încărcată în țesutul creierului lor, în timp ce pacienții erau conștienți. Penfield a descoperit că, atunci când atingea anumite zone din creierul unei persoane, toate amintirile păreau să revină, proaspete și clare. Amintiri cu un copil care plângea lângă un zid de piatră, amintiri cu o mamă, amintiri învăluite în galben. Viețile noastre întregi trăiesc în noi. Cei mai mulți dintre noi nu am auzit de munca lui Penfield, însă acesta și-a făcut drum în cultura noastră. Sonda încărcată, sertarele secrete aflate adânc în creier, unde trăiesc amintirile copilăriei. Despre Penfield, Loftus a avut de spus următoarele:

– Să ne uităm la date. Numai 3% din pacienții lui au avut aceste amintiri când sonda le-a atins creierul, și nu știm dacă erau amintiri reale sau fragmente din vise.

E adevărat. Așa s-a dus și Penfield. E pe jos, alături de Tatăl Freud.

După „Pierdut în mall“ și rezultatele sale uimitoare și după experimentele făcute ulterior de alți cercetători, care au putut să implanteze amintiri extreme, cum ar fi atacuri ale unor animale periculoase, Loftus a început să se ocupe de noțiunea reprimării. Bănuia că multe amintiri reprimate erau probabil amintiri false sugerate de terapeuți și de cărți motivaționale. De acolo, i-a fost ușor să facă un pas și să se întrebe dacă reprimarea chiar există ca fenomen psihologic sau neurologic. „Există dovezi reale ale reprimării? În cultura noastră, e ca și cum ai întreba dacă există dovezi reale ale existenței Soarelui. E acolo, îl vezi, îți atinge pielea. Dar nu poți vedea reprimarea“, spune Loftus. „Arată-mi-o.“ Nimeni n-a putut.

Atunci a pornit la vânătoare. Poate că reprimarea era ea însăși reprimată undeva și putea fi scoasă din mizerie, ca să-i fie examinate mecanismele. A citit sute de lucrări despre acest subiect, însă nici una nu prezenta dovezi

reale că oamenii puteau să uite total o traumă – o depozitau în memoria lor umană RAM, apoi o scoteau la suprafață peste ani și ani. Nu există dovezi neurologice incontestabile despre asta, nu a fost identificat în creier nici un cufăr al reprimării. Ba mai mult, studiile ei despre traumă au arătat opusul a ce spunea povestea culturală dominantă. Loftus a descoperit că majoritatea supraviețuitorilor traumei își aminteau obsesiv ce li se întâmplase. Nu există, de exemplu, cazuri cu victime ale Holocaustului care să fi uitat pur și simplu că au fost în lagăre de concentrare sau victime ale accidentelor aviatice care să uite când avionul a luat-o în jos, doar ca să-și amintească la împlinirea vârstei de optzeci și cinci de ani, la urcarea în avionul Concorde către Franța.

Deși asta poate fi adevărat, iar Loftus o folosește ca dovadă, trece cu vederea faptul că aceste traume sunt diferite de cele provocate de abuzurile sexuale, care sunt învăluite în secret, sunt șterse chiar în timp ce actul se realizează. Când îi spun asta, Loftus zice:

– Dacă un ingredient al reprimării este caracterul tainic, atunci de ce nu sunt reprimate toate abuzurile sexuale? Aproape toate sunt secrete.

– De ce fel de dovadă ați avea nevoie ca să credeți în reprimare? întreb.

– De confirmări. E foarte simplu.

Dar nu e deloc simplu. Judith Herman spune:

– Lauren, ca psiholog ar trebui să știi asta. Există o mulțime, o MULȚIME de dovezi că reprimarea este posibilă. Uită-te la cazul Charcot–Janet.

Într-adevăr, Daniel Schacter, cercetător al memoriei la Harvard, citează un caz în care un bărbat de patruzeci de ani era deranjat de o imagine mentală intrusivă, în care el, la zece ani, era înconjurat de băieți care-l agresau. În cele din urmă, a reușit să scoată la suprafață o amintire traumatizantă în legătură cu acest incident și abuzul sexual suferit. Evenimentul a fost confirmat apoi de un verișor al lui, care întâmplător fusese prezent în timpul abuzului. Deci există un exemplu care ne arată că se poate întâmpla. Însă Schacter mai scrie și că „[…] există puține dovezi credibile științific,

sau nu există deloc, cum că oamenii care au suferit ani întregi de abuz violent, după perioada prunciei și la începutul copilăriei, pot uita imediat și pe termen nedefinit de abuz“.

Când era tânără, Loftus avea un jurnal. Era un caiet mic și roșu, cu pagini albastre. Știa că mama ei îl citea uneori, așa încât a pus la cale o strategie ingenioasă ca să-și păstreze intimitatea. Scria o poveste acceptabilă în jurnal și, dacă era vorba de ceva foarte personal, scria povestea pe o pagină separată, o prindea cu o clamă și, când simțea că mama ei voia să citească, ascundea paginile prinse cu clame. Loftus numea aceste pagini „adevăruri detașabile“.

Încă de la început, Loftus a trăit într-o lume a formelor schimbătoare și a narațiunii neîndurătoare. Încă de la început, a bănuit că istoria era un construct, și asta se întâmpla în anii 1950, înainte ca „postmodernism“ să fie rostit de cineva. Precoce. Vizionară.

Însă criticii ei s-au împotrivit ideii de „adevăruri detașabile“, mai ales felului în care este aplicabilă traumelor.

– Poate că Loftus ne-a arătat că, într-un laborator, copiii pot să creadă că au fost pierduți într-un mall, dar asta nu se poate aplica memoriei traumatizante. Memoria traumatizantă este codată în creier cu totul diferit, spune Bessel van der Kolk.

Van der Kolk, un psihiatru olandez chipeș, care trăiește la Boston, în cartierul South End, pe o stradă de basm cu felinare și pavaj de piatră cubică, o stradă care pare înghețată în timp, crede că „trupul ține scorul“. Strada lui și-a prezervat istoria. La fel face și creierul.

Teoria lui van der Kolk despre traume și memorie susține că, atunci când o persoană trece printr-un eveniment traumatizant, acesta e, de multe ori, atât de copleșitor încât nu poate fi înțeles prin mijloace narative normale. Așa că amintirea evenimentului e stocată în părțile non-narative ale creierului, în cortexul somato-senzorial, unde există sub formă de dureri de mușchi,

atacuri de panică, flashbackuri tăioase care dispar înainte ca mintea să-și dea seama ce a văzut. Potrivit lui van der Kolk, scopul vindecării este să aducă trauma non-narativă în circuitele creierului care creează povești, ca vraja să fie ruptă prin discurs și apoi țesută în canavaua mai cuprinzătoare a poveștii vieții acelei persoane, unde ajunge doar un eveniment printre altele asemenea, integrându-se.

Loftus susține că van der Kolk nu are dovezi reale pentru această teorie, cu toate că psihiatrul citează, în lucrările sale, studii despre formarea imaginii în creier și dovezi anecdotice pe care Loftus le numește „anecdate". Ba chiar e în stare să spună că, și dacă teoria lirică a lui van der Kolk despre scindări și contopiri ar fi corectă, tot nu ar sprijini ideea reprimării. Desigur, o persoană poate să aibă răspunsuri fiziologice la semnale care îi readuc trauma. Sigur, poate să aibă atacuri de panică și tensionări ale mușchilor. Dar numai pentru că în corp sunt conținute urme de groază nu înseamnă că mintea a uitat cu desăvârșire totul. Întrebați-i pe soldați: își uită bătăliile? Întrebați-le pe victimele violului dacă l-au uitat pe bărbatul de pe aleea murdară. Corpul ține scorul, dar asta nu înseamnă că mintea a luat o pauză, ar spune Loftus.

Judith Herman citează anumite experimente de laborator pe șobolani ca dovadă pentru teoria că memoria traumatizată e de încredere și că este imprimată în creier. Când șobolanii învățau o sarcină în condiții de stres, era dificil, chiar imposibil, să-și schimbe apoi comportamentele.

– Este o analogie animală a „amprentei de neșters" pe care o au traumele asupra memoriei.

Ce are de spus Loftus la asta?

– Pe mine mă acuză că generalizez de la studenți la victime ale traumelor, dar ei generalizează de la un șobolan!

Loftus a început un sondaj cuprinzător al altor studii despre memoria traumatică și cât de credibilă este aceasta. Citează un studiu pe copii care au fost martorii unui atac armat în școală. Imediat după atac, copiii au relatat unde erau și ce au văzut. La o săptămână după atac însă, amintirile

lor dispăruseră sau se modificaseră, și copiii au dat declarații diferite de cele inițiale. De exemplu, o fetiță care se afla în curte în timpul atacului armat a spus că se afla în afara gardului care înconjura zona de joacă. Amintirea nu părea să fie imprimată. În doar șapte zile, se distorsionase. Colegii lui Loftus au studiat amintirile de la explozia navetei Challenger, din 1986. La o zi după explozie, Ulric Neisser, de la Universitatea Emory, i-a întrebat pe oameni unde erau când văzuseră tragedia cu nava. „Mă aflam în fața unei cabine telefonice"; „Prăjeam un ou în bucătărie, și radioul era pe pervaz."

Apoi, Neisser a revenit la aceleași persoane după trei ani și le-a întrebat același lucru, însă puține au dat același răspuns ca în ziua de după explozie. Amintirile lor se modificaseră considerabil, așa că oul se transformase într-o chiftea, iar cabina telefonică se topise, se extinsese, luând forma unui muzeu. Când subiecților le-au fost arătate declarațiile lor inițiale, scrise fix după dezastru, nu le-a venit să creadă. Erau siguri pe descrierea lor actuală, iar acest lucru evidențiază legătura fragilă dintre a te simți sigur pe ce spui și a avea dreptate. Amintirile false erau saturate cu veridicitate subiectivă, prin urmare ficțiunile erau ca niște realități într-o lume întoarsă pe dos.

Când naveta Challenger a explodat, eram cu sora mea în cantina Universității Tufts. Mâncam sendvișuri cu ton, iar salata cu margini creț ieșea dintre crustele bronzate. În exteriorul geamurilor imense, ramurile pomilor se întindeau, goale și negre, pe fundalul cerului. Mereu mi-am amintit asta, dar acum nu mai sunt așa sigură. Nu mai sunt sigură de nimic. Poate eram în sufrageria mamei, cu mobila galbenă tapisată cu brocart și covorul aspru, și urmăream la televizor norii de vapori. Dar nu cred asta. Nu pare în regulă. Ploua în ziua aia, nu? Eram cu iubitul meu irlandez și beam bere la barul Black Rose – sau asta a fost mai târziu, noaptea? Nava mereu cădea, de fiecare dată când dădeam drumul la televizor. Ce-mi amintesc sunt fețele jubilante ale celor din mulțime, întoarse cu patriotism către cer, și apoi un icnet, și nava care s-a rupt în două, bucăți din ea căzând, corpurile invizibile fiind deja dispărute.

– Unde erați când a explodat naveta Challenger? o întreb pe Loftus.

– Eram în birou, singură, spune ea, și mi-o și imaginez acolo.

Apoi mi-o imaginez singură în casa ei spațioasă de pe Coasta de Vest, cu cravatele fostului soț în șifonier, ca și cum avea să se întoarcă într-o zi.

– A plecat pentru că nu mă opream din muncă, spune Loftus. El voia să plecăm în vacanțe și să ducem o viață normală, iar ideea mea în materie de distracție era să stau în fața calculatorului și să încerc să descifrez lucruri.

Loftus nu are soț sau copii, lucru pe care-l regretă.

– Când am început să încercăm, era prea târziu, spune ea. Aveam treizeci și șase de ani. În fiecare lună, o mică pată de sânge apărea pe lenjerie.

Mi-o imaginez singură în biroul ei, sau singură la ea acasă, singură, mai ales, în câmpul ei plin de întrebări, în timp ce o altă femeie, Christa McAuliffe, cădea din cer. Nu am cum să nu mă întreb dacă un bărbat care ar pune aceleași întrebări ca Loftus ar fi la fel de contestat. Dar adevărul e că nu cred că sexul îi subminează ocazional credibilitatea. Nu e ca și cum ar cădea din cer, complet singură, și ar ajunge într-un loc unde nu ar trebui să fie o femeie. E vorba că Loftus nu pare să dețină controlul. Nu pare să-și conducă propria navă. Face comentarii ciudate, are ținte de exersat cu pușca fixate pe peretele biroului, însă, în același timp, face niște experimente geniale de memorie și se compară cu Oskar Schindler. Mă sună, după care îmi trântește în nas telefonul, doar ca să mă sune din nou:

– Dumnezeule, ce nepoliticos a fost!

Nici o explicație. E foarte ciudat.

– Am această NEVOIE de a reuni familiile distruse de acuzații ale memoriei false. Nu vreau decât să reunesc oameni, spune Loftus, această fată fără mamă care, la douăzeci de ani după un divorț, încă păstrează în sufragerie bunurile fostului ei soț.

„Această nevoie de a reuni“, spune ea, dar nu pare să fie conștientă de faptul că tocmai acea nevoie dovedește ce încearcă ea din greu să

demonteze. În Loftus există ceva scindat, nerezolvat, care-și face drum către suprafață. Este supraviețuitoarea care pune sub semnul întrebării validitatea supraviețuirii. E și ăsta un mod de a aborda o problemă.

Însă Loftus ne-a oferit multe daruri. Căderea ei liberă unică ne-a oferit revelații semnificative, pe care nu le putem respinge. Unde erați când a explodat naveta Challenger? Vă amintiți? Da? Loftus ne-a arătat cât de sus zburăm, cât de departe de pământ. Suntem imponderabili.

– Ce vă stabilizează? o întreb. Dacă nu putem să avem încredere în memorie, pe ce ne bazăm?

Mă gândesc la felul în care Dostoievski a susținut că un om nu are nevoie decât de câteva amintiri bune ca să aibă încredere în lume. Însă după ce am locuit o perioadă în lumea lui Loftus, e greu de știut unde să-ți plasezi credința.

– Aveți o religie? o întreb. Care anume?

Ce vreau de fapt să spun e: ce ne rămâne în cazul ăsta? Ce?

Loftus nu-mi răspunde. În schimb, îmi spune:

– I-am scris o scrisoare mamei mele acum câțiva ani…

Și mi-o arată:

Dragă mamă,

E duminică, plouă, e urât afară. M-am trezit de dimineață cu o senzație de groază. Ești plecată de patruzeci de ani… Mi-ar plăcea să-ți spun câteva lucruri pe care le-am făcut în ultimele patru decenii. De curând, am ținut un discurs despre cercetările mele în domeniul memoriei la o conferință de la Chicago – Conferința Națională a condamnărilor la moarte date pe nedrept și a pedepsei cu moartea. Cât eram acolo, am văzut cum șase bărbați și două femei, toți foști condamnați pe nedrept la moarte, plângeau și se

îmbrățișau. Munca mea m-a pus în contact cu oameni care suferă o nedreptate cumplită.

Când nu lucrez la cercetările mele sau nu predau, îmi petrec timpul studiind cazurile celor acuzați pe nedrept. Nu sunt sigură că persoana pe care o ajut e acuzată pe nedrept sau chiar a făcut lucrul respectiv, însă ideea că acuzațiile ar putea fi greșite mă consumă… Mă simt obligată să ajut și aproape vinovată dacă mă opresc fie și pentru o clipă.

De ce sunt așa obsedată de muncă? E o scăpare de gândurile dureroase? Mă ajută să simt o importanță care lipsește și lipsea din viața mea… Acum sunt ocupată cu munca și nu am prea mult timp să mă gândesc la ce-mi lipsește. Dragostea și apropierea unei familii. Asta îmi lipsește. De asta mi-e dor de tine.

Cu dragoste, pentru totdeauna,

Beth.

Deci, în cele din urmă, Loftus nu-mi dă un răspuns despre ce are, ci despre ce nu are. În cele din urmă, văd durerea unei femei. Poate asta e tot ce avem cu toții, durere. Nu amintiri solide, ci regrete reale, regrete la fel de substanțiale ca pietrele. Pe ele ne putem baza. Asemenea lui Loftus, putem să punem acele pietre una peste alta, ca să se îndrepte către ceva.

9. Memorie Inc.

Experimentul lui Eric Kandel cu melcul de mare

În anii 1980, Elizabeth Loftus și-a bazat multe dintre afirmații pe „faptul" că nu existau mecanisme neurale pentru reprimare. În acest capitol însă, vom face cunoștință cu unul dintre contestatarii ei, Eric Kandel, care a creat o serie de experimente ce au insuflat o nouă viață conceptelor freudiene învechite. Inițial, Kandel aspira să devină psihanalist. Își amintește de zilele de aur ale energiei intelectuale, însă, în cele din urmă, s-a îndrăgostit de biologia creierului. Kandel a pornit într-o călătorie ca să descopere felul în care funcționează memoria, mecanismele sale celulare complexe. Kandel, care acum când scriu aceste rânduri are șaptezeci și trei de ani, este cel mai vârstnic om de știință din această colecție, însă practică în cel mai tineresc mod. Tehnicile sale și zonele de interes definesc viitorul domeniului și, în același timp, contracarează o cerere solidă pentru o abordare radical-reductivă a minții umane.

Partea întâi

Era în 1953. Ziua operației era caniculară, stătută, iar cerul de un albastru spre alb strălucea deasupra orașului Hartford. Tânărul Henry suferea de epilepsie severă și avea crize atât de frecvente încât îi distruseseră viața. Își petrecea timpul dintre crize visând la viața dinainte de epilepsie, când mâna îi era destul de stabilă cât să tragă cu pușca în pădure. Tatăl era oripilat de boala fiului său. Mama încerca să-l țină, în timp ce făcea spume la gură. Medicamentele nu aveau nici un efect. Exercițiile fizice nu aveau nici un

efect. Rugăciunea nu avea nici un efect. Apoi, doctorul Scoville, de la spitalul Hartford, a propus familiei un tratament experimental. Familia a acceptat.

Henry și familia lui nu-l cunoșteau pe doctorul Scoville. Nu știau, de exemplu, că acesta era pasionat de lobotomie și făcuse peste trei sute de astfel de proceduri, mergând în spitale de boli mintale cu burghiul într-o mână și mutându-se de la un pacient la altul, până când îi opera pe toți. Scoville era neobișnuit de chipeș, oricine putea observa, iar familia probabil că i-a remarcat apartenența la o clasă socială înaltă, însă cu siguranță nu știa și că viitorul chirurg al fiului lor era considerat de unii nechibzuit de curajos. În timpul liber, lui Scoville îi plăcea să conducă mașini Jaguar roșii pe autostrăzile din Connecticut, urmărit de poliție. Îi plăcea să cheltuiască bani, iar soția lui povestea cum, în încercarea de a o cuceri, sărise pe capota unui Chevrolet în mișcare.

„Este un inovator, niciodată dispus să accepte un status quo. În spatele aparenței de activitate sălbatică, hrănită de un ego insațiabil, caută un mod mai bun de a face lucrurile“ – asta a scris un coleg al doctorului Scoville în Journal of Surgical Neurology.

Acestui om își încredința Henry capul. Nu avea nici cea mai vagă idee. Doctorul Scoville însă avea o idee. Bănuia că la Henry crizele erau amorsate în adâncurile lobilor săi temporali, unde o mică scânteie se transforma în vâlvătaie într-o parte ignorată a creierului: hipocampul. Scoville s-a oferit să extirpe hipocampul lui Henry. Mai făcuse această operație și înainte, pe mai mulți pacienți cu epilepsie, și păruse a-i vindeca. I-a spus asta lui Henry. Ce nu i-a spus însă a fost că pacienții anteriori suferiseră de psihoze severe înainte de operație, deci nu avea cum să estimeze ce fel de daune le-ar fi putut provoca procedura lui.

Pe vremea aceea nu se știau prea multe despre biologia creierului. Un psihiatru a observat că pacienții lui cu psihoze păreau să se calmeze în timp ce-i zgâlțâia trenul. De atunci, tratamentul a constat în a-l zgâlțâi pe bietul om perioade din ce în ce mai lungi. Alți doctori credeau că malaria poate vindeca schizofrenia. Pe baza unor experimente făcute de Karl Lashley, oamenii de știință credeau că nu există zone specifice în creier care să aibă

legătură cu memoria. În 1929, Lashley a scos bucăți din creierele unor șobolani vii și a descoperit că nu există nici o zonă extirpată care să aibă un efect mai puternic asupra memoriei. Prin urmare, Lashley a tras concluzia că memoria era difuză, fără localizare, împrăștiată ca niște semințe semănate pe întinderea cortexului. Scoville credea și el acest lucru și, pe această bază, nu a avut nici o ezitare să-i scoată hipocampul lui Henry.

În sala de operații era răcoare. Henry stătea întins și treaz pe masa din oțel. Cum în creier nu există nervi, o astfel de operație era făcută în timp ce pacientul era complet conștient, fiind folosit numai un anestezic local care să amorțească pielea scalpului. I-a fost injectată lidocaină. După o clipă, Henry l-a văzut probabil pe Scoville venind spre el cu burghiul de perforat cranii; îndată i s-au făcut două găuri deasupra ochilor deschiși. În acele găuri, Scoville a băgat o spatulă cu care i-a scos lui Henry lobii frontali.

În sala de operații era liniște. „Infirmieră, dă-mi asta.“ „Infirmieră, dă-mi aia.“ Nici un alt sunet. Scoville se uita în craniul lui Henry. Se uita sub capota creierului, la cât de frumos era reciful de coral cortical, la capsulele interioare ale creierului, unde celulele piramidale au formă de zambile, la conurile complexe, unde neuronii sunt mici, dar denși. În această regiune inferioară, Scoville a introdus un pai din argint. A intrat încet cu paiul în profunzimile creierului lui Henry, după care a aspirat zona roz-gri în formă de căluț de mare din ambele părți. Întregul hipocamp era de-acum scos. În capul lui Henry a apărut o gaură mare, unde ceva trăise la un moment dat.

Ce a simțit Henry când Scoville i-a aspirat hipocampul? Până la urmă era treaz, alert, iar hipocampul e locul multor amintiri, deși nimeni nu știa în acea perioadă. A simțit oare cum trecutul era scos din el dintr-o singură sucțiune? A simțit oare cum a intrat uitarea, ca un val rece care vine de afară, sau a avut mai degrabă o senzație de alunecare: persoana iubită, grijile, pisicile care mieunau pe sub verandă vara, totul se transforma în nimic?

În zilele care au urmat operației a devenit clar că Henry avea mai puține crize, dar și că-și pierduse abilitatea de a forma amintiri. O infirmieră se prezenta, pleca și, după cinci minute, Henry nu avea nici cea mai vagă idee cine era. Își recunoștea mama, însă nu a mai putut reține nici o persoană pe

care a întâlnit-o și nimic din ce a învățat din ziua operației încolo. Când scriu aceste rânduri, cincizeci de ani mai târziu, Henry este la fel. E un bătrân care locuiește într-un azil, în apropiere de MIT. Mama lui a murit în anii 1960 și de fiecare dată când Henry aude vestea, plânge ca și cum ar auzi-o pentru prima oară. Crede că Truman este încă președinte. Nu poate lega relații noi în azil, nu poate reține forma unei fețe sau sunetul unei voci. Fața și vocea, componentele esențiale ale confortului. Henry, cunoscut acum în literatura medicală drept H.M., nu cunoaște confortul.

La câteva săptămâni după operație, când confuzia lui mentală nu se risipise, doctorul Scoville și-a dat seama că, fără să vrea, amputase și moara memoriei alături de locul din care porneau crizele. Poate s-a temut. Poate i-a părut rău. Însă ce l-a marcat cel mai mult a fost importanța științifică a operației, deoarece arăta că, iată, Karl Lashley greșise. Greșise! Memoria nu era împrăștiată și imposibil de localizat, cum scrisese acesta și cum crezuseră cercetătorii din acea perioadă. Evident, hipocampul era sediul regal al amintirii, deoarece, fără el, Henry fusese limitat la prezent. Scoville a publicat descoperirile experimentului său măreț, dar eșuat. Atinsese țesutul memoriei, care nu era spiritual sau mitic în esența lui. Memoria era carne. Putea fi localizată ca o țară pe hartă. Acolo. Acolo trăiește trecutul tău. Acolo trăiește viitorul tău. Într-un căluț de mare. Sub reciful de coral cortical. În paiul din argint al unui om.

Partea a doua

Brenda Milner e probabil persoana care a ajuns să-l știe pe H.M. mai bine decât oricine altcineva. Își amintește de caz, cum a auzit cu oroare ce făcuse Scoville, și apoi a vrut să vadă cu ochii ei. În 1957, când Scoville și-a publicat prima oară descoperirile, Milner studia memoria alături de Wilder Penfield, cunoscutul doctor care a atins creierele pacienților săi epileptici cu o sondă electrică, observând dacă erau stimulate atingerea, mirosul și vederea și, după aceea, a lipit bucățele de hârtie pe fiecare regiune, scriind

de ce era responsabilă fiecare. Așa s-a petrecut cartografierea timpurie a creierului, cu post-it-uri.

Milner era probabil pregătită să pornească pe drumul ei. Poate se săturase de bucățelele de hârtie. Spune că, atunci când a auzit de Henry, a luat câteva teste de memorie și s-a suit în primul tren. Mai văzuse pierderi de memorie și înainte, însă H.M. i-a oferit ocazia să studieze cea mai pură formă de amnezie cunoscută omului.

Brenda Milner a vrut să știe exact ce funcții mintale pierduse H.M., însă, și mai important, voia să știe ce funcții mintale îi fuseseră cruțate. De exemplu, deși nu-și amintea o conversație purtată în urmă cu cinci minute, H.M. putea în continuare să meargă, iar mersul este și el un fel de amintire, nu-i așa? Când se trezea dimineața, H.M. nu știa că trebuia să se spele pe dinți, dar, odată ce-i era pusă în mână periuța de dinți, mâna lui prelua acțiunea. Poate era ceva similar cu ce experimentează muzicienii când sunt prinși adânc într-un cântec, și mâinile lor preiau controlul, ritmul le curge prin degete, ca și cum fiecare deget ar avea propriul creier, separat de potirul principal.

După ani de teste și observații, Brenda Milner a reușit să arate câteva lucruri importante despre mecanica memoriei, H.M. fiind dovada ei. Da, hipocampul este în mod evident esențial pentru memoria detaliilor explicite, autobiografice. Unii l-ar numi chiar esența conștiinței, însă există și un alt sistem de memorie, localizat într-un cu totul alt loc al creierului, numit de Milner memorie procedurală sau implicită. Chiar dacă – și când – ne pierdem abilitatea de a ne aminti nume și fețe, e posibil să știm în continuare cum să mergem cu bicicleta sau să fumăm. H.M. nu putea spune câți ani avea și nu-și recunoștea fața într-o oglindă, dar, dacă-l duceai înapoi în cartierul lui vechi din Hartford, își găsea drumul pe străzi, ajungea la vechea lui casă și bătea la ușa unui trecut pentru care putea găsi numai puține cuvinte. Henry era dovada vie că inconștientul lui Freud are o bază neurală. Însă nimeni nu știa cum funcționează acei neuroni.

Milner nu a tras concluziile despre substraturile neurale ale memoriei observând acele substraturi, ci observându-le manifestările într-un organism intact, într-o ființă umană – Henry. Acesta a fost darul ei singular pentru

psihologie, studiul pe termen lung al lui H.M. și informațiile care au rezultat despre cum memoria operează pe cel puțin două paliere. De la Milner încoace și parțial inspirați de ea, oamenii de știință au descoperit multiple sisteme separate de memorie în creier: există memoria procedurală, care constă în mare parte din memorie implicită pentru abilități motorii; memoria semantică, unde reținem lucruri; memoria declarativă, unde știm cine suntem. Unii cercetători sugerează chiar că există și motoare separate de memorie pentru fiecare categorie. Informațiile despre fructe se află într-un curent neural, cele despre legume în altul, pisicile aici, câinii acolo, astfel încât întreaga noastră lume se pare că trăiește înghesuită în recipiente corticale.

Partea a treia

Eric Kandel nu se teme să ascundă faptul că e un reducționist, că pentru el știința este trăită ca o serie de părți dezasamblate, nu ca un organism intact. Pentru Kandel, secretele memoriei se află în studiul modului în care celulele nervoase vorbesc cu vecinele lor.

Kandel a început să studieze ca să devină psihanalist, însă pe când era în anul patru la medicină, a auzit de cazul lui H.M., care l-a marcat. Prin urmare, a hotărât să urmeze niște studii postdoctorale la Institutul Național de Sănătate de la Bethesda, unde a făcut înregistrări intracelulare ale hipocampului unei pisici.

– Mă pricepeam la asta, spune Kandel. Nu mi-am dat seama cât de bun aveam să fiu la munca de laborator.

Kandel s-a născut la Viena. Tatăl lui avea un magazin de jucării, așa că a avut acces la o copilărie plină de culoare. Însă în 1938 armata lui Hitler a ocupat Austria. Kandel își amintește de Noaptea de Cristal, de toată sticla

spartă și, mai târziu, de periuțele de dinți cu care evreii au fost obligați să curețe străzile.

Nu am cum să nu mă întreb ce rol joacă Holocaustul în dedicația de-o viață a lui Kandel pentru studiul celular al memoriei. Acesta spune:

– Uneori, simt că nu am înfruntat lucrurile complet. Pot să-ți spun tot ce mi s-a întâmplat, dar nu simt nici o emoție în legătură cu evenimentele astea. Aș fi putut ajunge la Dachau, și pot vorbi despre asta fără să simt frica.

În 1939, Kandel a emigrat în Statele Unite. A crescut la New York, în timp ce, la optzeci de kilometri depărtare, în Connecticut, H.M., care era cam de-o vârstă cu el, avea parte de o cu totul altfel de copilărie. Kandel s-a dovedit neobișnuit de deștept. A mers la Harvard. În ciuda traumei din copilărie, creierul lui s-a dezvoltat, devenind și mai dens datorită noilor cunoștințe. În schimb, H.M. tocmai experimenta prima criză. Renunța la liceu, în timp ce Kandel își înmulțea studiile. Creierul lui H.M. luase foc în cele mai greșite moduri. Cei doi nu vorbiseră vreodată, însă viețile lor aveau să se intersecteze spațial, într-un loc de deasupra capetelor noastre, deasupra nivelului nostru carnal, unde ne întâlnim și ne atingem, deși e posibil ca nici măcar să nu știm asta.

La Harvard, Kandel a fost fascinat de psihanaliză, dar, odată ce a intrat în laboratorul de neuroștiințe al Facultății de Medicină, interesul lui s-a schimbat:

– Nu am considerat niciodată că psihanaliza și neuroștiințele ar fi incompatibile, spune Kandel. Până la urmă, Freud a fost un neurolog. Psihanaliza se concentrează în principal pe memorie, iar munca mea încearcă să ilumineze mecanismele memoriei. Cred că unul va reuși, în cele din urmă, să arate bazele neurale pentru mai multe principii psihanalitice.

Kandel e fermecător. Are un papion roșu-aprins și bretele. Este interesat să aducă laolaltă domeniile disparate ale psihanalizei și neuroștiințelor, însă acesta e un interes secundar pentru el. Cel principal a început în urmă cu mai bine de patruzeci de ani, în acel laborator de la Institutul Național de Sănătate, unde, în încercarea de a elucida biologia memoriei, a studiat

celulele nervoase din hipocamp. Însă e greu să lucrezi cu hipocampul. Are milioane de neuroni și mii de neuroni pot să încapă în conturul acestei litere o. I-ar fi luat lui Kandel ani întregi să traseze o asemenea arhitectură minusculă și complexă. Avea nevoie de un alt model.

– Între anii 1950 și 1960, mulți biologi și psihologi credeau că învățatul era singura zonă a biologiei în care folosirea unor simple modele animale avea cele mai puține șanse de reușită. Am crezut însă că toate grijile despre folosirea unui sistem experimental simplu pentru a studia învățatul erau prost plasate. Dacă formele elementare de învățare sunt comune tuturor animalelor cu un sistem nervos evoluat înseamnă că trebuie să existe trăsături conservate în mecanismele învățatului la nivel celular și molecular, care pot fi studiate eficient, până și la cele mai simple animale nevertebrate.

Înarmat cu această credință, Kandel a făcut cercetări extinse pentru a găsi un animal experimental potrivit și s-a oprit la melci, mai exact la melcul marin uriaș aplysia. Aplysia are numai douăzeci de mii de neuroni, mulți dintre ei vizibili cu ochiul liber. E un animal mai ușor de studiat, care este și relevant în cazul oamenilor, pentru că, așa cum spune Kandel, dacă o luăm în josul lanțului trofic, sistemele noastre nervoase sunt la fel.

– Aveam nevoie de o abordare radical-reducționistă pentru problema minții, spune Kandel.

Așa că s-a oprit la aplysia. Mov, gelatinos, lăsa o urmă palidă a trecerii lui umede prin palmă.

Kandel și-a dresat melcii de mare. Le-a atins corpurile gelatinoase, sifoanele, cu o sondă electrică, iar aceștia și-au retras antenele. Împreună cu mai mulți colegi, Kandel a descoperit că acest reflex simplu putea fi modificat prin trei forme diferite de învățare: obișnuire, sensibilizare și condiționare clasică. Bineînțeles că Skinner și Pavlov descoperiseră lucruri similare, însă ceea ce ei numiseră „teoria învățării“ la începutul secolului, Kandel numea „memorie“ la sfârșitul aceluiași secol. Aceeași problemă.

O altă prezentare. Însă prezentarea este importantă, deoarece influențează modul în care vedem și punem sub semnul întrebării conținutul. În prezentarea căutării ca fiind parțial o problemă de memorie, Kandel a făcut loc pentru o investigație despre cum ne păstrăm poveștile, iar asta a fost probabil întrebarea din centrul unei lumi post-Holocaust.

Kandel s-a dus cu un pas critic mai departe decât Skinner în studiul porumbeilor sau decât Milner în studiul lui H.M. A observat ce se întâmpla cu neuronii melcilor de mare când învățau ori își aminteau o nouă sarcină. Încă din secolul al XVIII-lea, mulți oameni de știință lansaseră ipoteze despre ce se întâmplă cu neuronii când se formează memoria, însă nici unul nu demonstrase încă nimic. În 1894, Santiago Ramón y Cajal a propus teoria stocării memoriei, potrivit căreia memoria este depozitată în creșterea unor noi conexiuni neurale. Alexander Forbes a presupus că memoria este stocată de un lanț de neuroni care se creează singur. Mai târziu, Donald Hebb a promovat această teorie, însă toate erau la acest nivel – numai teorii. Până la Kandel, nimeni nu tradusese credința intuitivă în dovadă fizică.

Kandel a dresat melcii de mare și i-a urmărit. I-a măsurat. A condiționat melcul să-și retragă antenele de fiecare dată când era atins și, făcând asta, a observat, cu un microscop și un dispozitiv de înregistrare, schimbările neurale prin care trecea melcul. A descoperit că legăturile dintre neuroni, numite sinapse, deveneau mai puternice la trecerea semnalelor electrochimice care întăreau relația. A urmărit doi neuroni, unul senzorial, celălalt motor, care-și trimiteau impulsuri mai puternice, odată ce comportamentul fusese întipărit.

Prin urmare, e corect crezul „ce nu folosești, pierzi“. De fiecare dată când îndeplinești o sarcină, bătătorești în creier întreaga rețea neuronală responsabilă pentru realizarea acelei sarcini. Cu cât exersezi mai mult o amintire, repetând-o, cu atât devine mai puternică și mai lină conversația electrochimică dintre acele sinapse specifice ale creierului. Știu că asta e adevărat. În casă avem o pianină. La început, degetele îmi erau stângace pe clape. Acum însă, după câteva săptămâni, odată ce am exersat în fiecare zi, simt o legătură mai clară în creier. Simt cum semnalele neuronale îmi ung degetele, ca să poată trece ușor peste note, într-un simplu cântec. Însă,

cântând la pian, am forțat să lege o relație cel puțin doi neuroni care nu comunicau și, până la urmă, pe asta se bazează memoria, pe relații. Creierele noastre relaționează constant. Dar acolo, înăuntru, e un mare codoșlâc de străini care se contactează între ei și-și găsesc drumul unii spre ceilalți.

Kandel a fost unul dintre primii care au oferit un model molecular al memoriei primitive. Avea însă o altă nelămurire. Se întreba cum transformă creierul memoria pe termen scurt în memorie pe termen lung. Poate s-a gândit la H.M. Faptul că H.M. își amintea fața mamei lui, fără să aibă hipocamp, sugerează că hipocampul este locul unde se duc amintirile și unde sunt împachetate și transferate apoi într-o cutie de depozitare pe termen lung din cortex. Fața mamei lui H.M. fusese evident procesată și bătătorită în hipocamp cu mult înainte de operație și apoi arhivată într-un loc unde nici un cuțit n-o putea ajunge.

Zilnic, trăim volume de impresii, zgomote, sentimente, interacțiuni, și, dacă le-am reține pe toate, am fi într-o mare dezordine mentală. În schimb, ce ne amintim de obicei sunt impresii generale ale trecutului nostru. Pentru mine, e casa bunicului meu, mirosul ei de cedru, cerul alb și dens al atâtor ierni, încât devine neclar dacă-mi amintesc cerul sau amintirea cerului. Însă sunt și acele câteva amintiri din trecut care ies în evidență, chiar dacă nu sunt corecte. Îmi amintesc cum m-am dus pe câmp, într-o dimineață de iarnă, și am dat peste o gaură imensă în pământ. Când m-am uitat în jos, am văzut pălăria unui bărbat plutind pe apă. Îmi amintesc când am amestecat două eprubete la ora de chimie și am creat o explozie mică, dar impresionantă. Îmi amintesc de mama, când mi-a spus că doctorul King fusese împușcat – Martin Luther King –, și eu credeam că se referea la pediatrul meu, pe care-l chema tot King. Îmi amintesc foarte bine de vecinii noștri, de cei șapte copii care au ars într-un incendiu nocturn, de mirosul de fum care s-a simțit în casa noastră săptămâni întregi.

Întrebarea este: ce proces din creier le-a permis acelor amintiri să scape de statutul de termen scurt, să fie prinse în hipocamp, și apoi depozitate, pentru ca eu acum să le pot trece pe hârtie? Kandel credea că există un

mecanism care permite conversia termenului scurt în termen lung și, în stilul său tipic, a abordat problema ca un kamikaze reducționist. De astă dată, nu a folosit un simplu melc de mare, ci o bucată din el. A scos miezul unui melc și a pus doar doi dintre neuronii lui prezervați.

Apoi a manipulat neuronii să comunice între ei, astfel încât neuronul 1 a creat conexiuni sinaptice cu neuronul 2. Asta era mecanica memoriei în forma sa cea mai minimalistă. Kandel a arătat apoi că, prin blocarea unei molecule mici în profunzimile celulei nervoase 1, o moleculă denumită cu acronimul CREB (cAMP response element binding protein – proteină de legare a elementelor de reacție cAMP) putea întrerupe conversația. Cum CREB era blocată, evenimentele asociate cu formarea memoriei pe termen lung, precum sinteza proteică sau creșterea unor noi sinapse, nu aveau loc.

Ce este, mai exact, CREB? Este o moleculă care se află în nucleul unei celule craniene, iar scopul ei este să activeze genele de care este nevoie pentru producerea proteinelor ce creează conexiuni permanente între celule. Ăsta e pe scurt răspunsul științific. Răspunsul metaforic este altul: CREB este lipiciul personal al unei celule. Când e activat, vocea mamei sau primul recital de balet se fixează de circuitele celulelor ani întregi. Când e dezactivat, tot poți să-ți amintești lucruri, dar pentru scurt timp – numărul de telefon, de exemplu, îți dispare din minte. Sau putem încerca și altfel. Amintirile pe termen scurt sunt ca micile pasiuni, o singură explozie de chimie care pălește repede. Amintirile pe termen lung sunt mai degrabă ca un mariaj, legate laolaltă, chiar captive, ca să nu poți obține un nou punct de vedere. CREB – pe cât de stabil psihologic, pe atât de maleabil metaforic, arici, lipici, sex. CREB este pe cât de potent liric, pe atât de semnificativ științific. Ne oferă un mod de a ne înțelege.

CREB a fost o descoperire care a făcut valuri în psihologie. A fost descoperirea care le-a oferit psihologilor, și altora, primele întrezăriri ale felului în care se creează memoria permanentă. A adus în discuție pentru prima oară și posibilitatea de a ne manipula mințile la un nivel de specificitate nemaiauzit. Tim Tully, un cercetător în vârstă de șaizeci și șase de ani, a auzit de CREB-ul lui Kandel și s-a entuziasmat. Tully își modifica genetic musculițele drosofile, ca să se nască direct cu capacitatea de a avea cantități mari de CREB activate. Astfel, a creat drosofila cu memorie

fotografică, o insectă-geniu care putea învăța o sarcină într-o singură sesiune de dresaj, spre deosebire de musculițele normale, care aveau nevoie cam de zece sesiuni de practică înainte să-și amintească trucul pe care-l învățaseră. Tully și Kandel au intrat în competiție. Aplysia sau drosophila, melcul împotriva musculiței. În câțiva ani, Kandel a creat melci de mare cu CREB îmbunătățit, care-și puteau aminti vârtejurile de pe o scoică din apropiere, culorile recifului de coral sau ceva mult mai prozaic, o împreunare, mâncarea din colțul cuștii.

Odată cu CREB, Kandel a descoperit și represorul lui, o moleculă care-i făcea pe șoareci să uite imediat sarcinile noi pe care le învățaseră. Kandel și-a dat seama de implicații. În 1997, a făcut echipă cu biologul molecular de la Harvard Walter Gilbert, cu investitorul Jonathan Fleming și cu expertul în neurologie Axel Unterbeck și, împreună, au fondat compania numită Memory Pharmaceuticals, care acum, în timp ce scriu și încerc să-mi păstrez în creier – care îmbătrânește – toate detaliile acestei povești complexe, se apropie de crearea unei noi clase de medicamente ce promit să ne revizuiască noțiunile despre vârstă și timp. Probabil ne vor transforma în niște mici Prouști, purtați pe sus chiar și de simplul miros al scorțișoarei, sau al ceaiului, sau al madlenei.

Odată am citit, sau am scris, nu mai știu sigur, o poveste despre o femeie care se hotărăște să moară. Această femeie trăiește singură într-o casă cu trandafiri pe tapet, și a avut ghinion în dragoste, și acum e bătrână. Într-o zi, se hotărăște să uite de trandafirii de pe tapet. După asta, se hotărăște să uite de cana de cafea pe care o ține în mâini, și apoi de mâna cu care o ține, după care de picioarele care o plimbă prin lume singură și, în timp ce uită fiecare bucată din ea, devine din ce în ce mai mică și stă acolo, în bucătăria ei. Dispare, își uită fața, ochii, până când nu mai rămâne nimic altceva decât inima ei. Apoi uită și de asta și plutește, inconștientă, liberă și cu totul inumană.

Povestea evidențiază importanța memoriei în felul cum percepem ce înseamnă să fim vii. Auzim asta tot timpul: memoria ne face cine suntem.

Cei care uită trecutul sunt condamnați să-l repete. Memoria este o narațiune care oferă continuitate și un scop existenței noastre. Dacă nu suntem obsedați de memorie, suntem cel puțin foarte preocupați de ea. Asta, poate, pentru că e o forță cu un impact metafizic și molecular foarte puternic.
E posibil totuși să și trăim într-o perioadă care a ridicat memoria la un statut unic. Oriunde mergem, ne lovim de memorie. Computerele stochează o mare parte a amintirilor noastre, așa că devin extensii ale creierelor noastre. Până în anul 2010 [cartea a fost scrisă acum peste un deceniu – n.red.] jumătate din populație va avea peste cincizeci de ani și, pentru că oamenii trăiesc mai mult, procente tot mai mari din omenire vor fi afectate de ceața demenței sau vor cădea victime ale bolii Alzheimer. Dispozitivele îmbunătățite de depistare permit ca mulți dintre noi să știm că avem Alzheimer în stadii incipiente, așa că vom fi martori la cum ni se deteriorează creierul.

Compania lui Kandel, Memory Pharmaceuticals, știe asta. Cu sediul în New Jersey, compania se află cam la patruzeci de minute de mers de Institutul Psihiatric din statul New York. Înăuntru sunt coridoare întortocheate, șobolani și pisici în cuști, creiere decorticate atârnate pe fire, bucăți de cortex animal având forme de seceră plutind în substanțe dense, monitorizate îndeaproape de echipa lui Unterbeck de douăzeci de cercetători care descoperă medicamente. Scopul companiei: găsirea unei componente chimice care să ajute neuronii fără trup din vasul Petri și apoi neuronii concreți din creierul uman să formeze conexiuni mai puternice și mai de durată. Speranța: îmbunătățirea CREB-ului din punct de vedere farmacologic, ca să putem ieși din ceața pierderii de memorie adusă de înaintarea în vârstă, să ne păstrăm simțurile ascuțite.

Kandel crede că medicamentele lui, la care Memory Pharmaceuticals a început să lucreze, vor fi disponibile publicului în zece ani. Amestecul creat nu are ca țintă pacienții cu Alzheimer, ci pe tine și pe mine, care nu ne amintim unde ne-am pus cheile sau cuvântul care ne stă pe vârful limbii. Medicamentul testat se numește Phosphodiesterase-4 și, când le-a fost dat șoarecilor, i-a întinerit, octogenarii reușind să alerge prin labirinturi la fel de eficient ca rozătoarele tinere.

– Mica pilulă roșie, îi spune Kandel.

Dintre toate experimentele secolului XX, nici unul nu a dus la crearea unui tratament care va avea un impact atât de mare asupra lumii.

Chiar și înainte de lansare a iscat probleme etice. Kandel spune că e un medicament pentru probleme normale de memorie, legate de înaintarea în vârstă. Însă unii oameni de știință susțin că problemele de memorie cauzate de înaintarea în vârstă încep la douăzeci de ani, deci ar trebui să le pasăm aceste capsule copiilor noștri în primii ani de facultate? Poate ar trebui să le dăm adolescenților înainte de examene sau chiar în timpul inevitabilului curs preparator Kaplan[2]? Oare anumite companii vor cere ca angajații lor să folosească medicamentul sau angajații se vor simți obligați să-l ia, pentru a menține pacea cu bețivul din biroul de alături? Acestea sunt întrebări etice evidente. Cele mai puțin evidente sunt însă: ce se întâmplă dacă acest medicament ne ajută să ne consolidăm memoria și s-o stocăm, însă, în același timp, ne slăbește capacitatea de arhivare a amintirilor, astfel că trecutul va da năvală peste noi, ca un fel de incontinență nostalgică aducând cu sine amintiri specifice, pe care nici măcar nu știai că le ai, cu mătușa ta în apă, cu mirosul tatălui tău, cu sunetul stropitorilor, cu cheia din colț, cu praful de pe pervaz? Cine știe? Medicamentele menite să ne trimită învigorați în viitor ne-ar putea închide într-un trecut atât de detaliat încât să nu ne mai putem concentra asupra prezentului.

Există un milion de potențiale probleme cu medicamentele de îmbunătățire a memoriei. Intensificați CREB-ul și cine știe ce se va întâmpla cu controlul pe care-l avem nu numai asupra prezentului, dar și a trecutului. Chiar dacă trecutul nu se revarsă peste noi, oare un asemenea medicament nu riscă să facă fiecare aspect al prezentului atât de imposibil de uitat încât ne vom împiedica în dezordinea mentală? Până la urmă, există un motiv pentru care creierele noastre sunt capabile de uitare. Este un imperativ evoluționist. Aruncăm mărunțișul și păstrăm ce ne trebuie ca să supraviețuim într-o lume tehnologizată, pe câmpiile Pliocenului.

Mă întreb dacă s-a mai gândit cineva la beneficiile pierderii memoriei. Deși sunt sigură că asta îmi demonstrează imensa naivitate, nu m-am gândit la Alzheimer – după ce pacientul trece spre lumea sa fluidă – ca fiind atât de oribil pe cât e prezentat. Până la urmă, amintirile sunt niște lucruri

zgomotoase care ne țin prinși în trecut sau ne fac să ne îngrijorăm în privința viitorului. Suntem atât de ocupați să ne amintim lucrurile retrospectiv sau proiectându-le în viitor (iar gânditul la viitor e un fel de memorie, deoarece așteptările pe care le proiectăm se bazează pe ce am învățat), încât rareori ne aflăm în prezent. Probabil nu știm prea multe despre cum e să trăim prezentul pur, nepătat de simțul timpului. Animalele probabil știu asta și par destul de fericite în cea mai mare parte a timpului, iar pacienții în stadii înaintate de Alzheimer ar putea să știe. De fapt, în cartea sa The Forgetting [Uitatul], David Shenk citează un pacient cu Alzheimer: „Nu știam că pot vedea o asemenea serenitate în această boală, dar am văzut. Viața e foarte frumoasă când cortina se trage încet".

Poate și H.M. a simțit ceva asemănător, pe undeva. Pentru H.M., de fiecare dată când gusta o căpșună era prima oară. De fiecare dată când vedea zăpadă, era zăpadă nou-nouță care cădea din cer. De fiecare dată când era atins, era prima lui atingere, atingerea originală.

Kandel trebuie să fi știut ce pericole sunt asociate cu o memorie prea cuprinzătoare și de nevoia creierului de a uita. Unul dintre cei mai cunoscuți pacienți din literatura de specialitate a fost un bărbat de douăzeci și unu de ani, tratat de A.L. Luria. La douăzeci de ani, S. avea o capacitate de rememorare atât de mare încât îi puteau fi arătate patru coloane cu numere și, după ce se uita la ele numai o dată, le putea recita din memorie. Luria l-a testat ani întregi. Lucrul cel mai incredibil era că, și după mai mult timp, S. își amintea în continuare fiecare coloană. Își amintea ordinea exactă a cuvintelor pe pagină. După douăzeci de ani, încă știa fiecare poveste, cuvânt cu cuvânt, din fiecare ziar tipărit în provincia lui.

Însă S. avea probleme serioase. Nu putea sustrage înțelesul din nimic din ce citea. Dacă îi arătai Odiseea, putea recita volumul de o mie de pagini după ce îl frunzărea șase minute, dar habar n-avea ce însemna. Oamenii îl uimeau, pentru că nu reușea să le citească expresiile faciale. Era atât de prins de mecanica minusculă a gurii care se mișca încât nu putea să se detașeze și să vadă dacă era un zâmbet sincer sau unul superior? S. nu

reușea să-și dea seama cum ar fi putut rezolva problema. De altfel, nici nu a rezolvat-o vreodată. A trăit, fără scop și tont, mutilat de abilitățile sale aparte.

Au fost și exemple mai puțin flamboaiante ale nevoii oamenilor de a uita. De exemplu, veteranul din Vietnam, care-și tot amintea trauma în mintea lui. Copilul violat în propriul pat. Băiatul de doar nouă ani care auzea sticla spartă și-și vedea tatăl dus cu forța pe sub lumina lunii, riscând să nu se mai întoarcă niciodată. Vrem să ne amintim, însă poate avem o nevoie la fel de puternică să și uităm.

Kandel ar putea nega vreo motivație personală pentru contribuția sa la crearea medicamentelor de suprimare a memoriei, un amestec pe care și Memory Pharmaceuticals îl studiază. Ar putea spune că e motivat doar de dragostea pentru învățătură, de emoțiile aduse de descoperire, însă nu ai cum să nu ai dubii. Când a descoperit CREB, Kandel a descoperit și opusul său. A descoperit faptul că un creier uman normal conține niște mecanisme care permit uitarea. Esențială pentru aceste mecanisme este o enzimă numită calcineurină. În 1998, Kandel și echipa lui au supraexpus gena responsabilă pentru producerea de calcineurină în cazul câtorva șobolani și au descoperit că rozătoarele aveau cortexuri acoperite de teflon. Totul aluneca. Fricile erau uitate.

E posibil oare ca Memory Pharmaceuticals sau vreunul dintre rivalii săi să dezvolte un asemenea medicament pentru oameni? Tim Tully lucrează la așa ceva. Dacă va fi pus în vânzare, medicamentul va putea fi folosit în douăzeci și patru de ore de la o traumă și va șterge amintirea traumei, odată cu tot ce s-a mai întâmplat în acea zi. Un asemenea medicament ar putea fi folosit de supraviețuitorii unor evenimente groaznice: bombardamente teroriste, accidente aviatice, atacuri. Un asemenea medicament ar elimina diagnosticul de tulburare de stres posttraumatic. Posttrauma ar fi o pastilă, o capsulă farmacologică făcută cu apă din râul Lethe, unde sufletele vechi din Hades merg să-și oblitereze trecutul.

Poate că lui Kandel îi place ideea unui medicament al uitării. Într-un fel, acest lucru are sens, având în vedere că trecutul lui dificil e mereu prezent

și, totuși, lipsește. E prezent, dar lipsește la nivel emoțional. Vede oare potențialele probleme etice ale unui asemenea medicament? Crede c-ar putea fi folosit pe supraviețuitorii următorului genocid, ca unealtă politică de reducere la tăcere? Ar putea fi dat fetei violate de tatăl ei? Da, Kandel cu siguranță se gândește la aceste lucruri. Acesta e probabil și motivul pentru care, deși a descoperit procesele chimice implicate în uitare, el și Axel Unterbeck, șefii de la Memory Pharmaceuticals, nu lucrează activ la crearea compusului.

Kandel pare să vrea să se concentreze pe puterea și importanța memoriei. În ziua când îl întâlnesc, o zi însorită de primăvară, când lumina îi inundă biroul, Kandel lucrează la propriile memorii.

– Vezi dumneata, îmi spune el în timp ce-mi arată niște coli, astea sunt memoriile mele, le încep. Vreau să scriu totul pentru copiii mei, înainte să fie prea târziu.

Așază foile pe masa de cafea dintre noi. Mi-ar plăcea să le iau și să mă uit peste ele, dar știu că nu s-ar cuveni.

Privirea lui Kandel se mută de la manuscris la ferestrele biroului său.

– A fost cât pe-aci s-ajung la Dachau și acesta e unul dintre motivele pentru care-mi place să storc tot ce pot de la viață.

Kandel îmi spune după aceea că va pleca în Austria pentru câteva luni, să organizeze o conferință acolo. Presupun că va fi o conferință pe teme științifice, însă, când îl întreb, îmi spune că nu:

– Austria nu și-a înfruntat trecutul, așa cum au făcut alte țări europene. Merg în Austria ca să organizez o conferință prin care să ajut țara să-și amintească tot ce s-a întâmplat.

Mi-l și imaginez acolo, cu o seringă, injectând Austria cu medicamentul care amplifică acțiunea genei CREB, pentru ca toate creierele încețoșate să se întoarcă la Noaptea de Cristal. Kandel și-a început cariera întrebându-se cum își amintește un singur neuron și o termină întrebându-se cum să ajute

o țară întreagă să formeze noi rute neurale, un set național de sinapse. Activitățile lui din secolul XX au fost minuscule și mamut în același timp. Abordarea a fost, fără doar și poate, reducționistă, însă descoperirile făcute au contat mai mult decât suma părților componente luate separat.

La câteva zile după vizita la Kandel, mă duc în Kendall Square, unde se află MIT, printre cafenele și librării. Am venit ca să folosesc biblioteca, însă, în loc să fac asta, o iau la dreapta pe Memorial Drive, la intrare merg spre stânga și mă plimb pe străzile înguste și aleile campusului. Am trăit la Boston toată viața, dar niciodată nu am fost aici, în nucleul științei, unde studenții trec în grabă pe lângă mine, cu telefoanele mobile ținute strâns în mână. Nu știu unde mă duc, pur și simplu merg. Aerul de primăvară, cu un ușor iz de săpun, e o plăcere de respirat. Copacii cu magnolii înfloresc, florile lor fiind mari. Culeg una. Mă gândesc la mica pilulă roșie a lui Kandel și mă întreb dacă în curând vom putea nu numai să oprim îmbătrânirea, ci și moartea, dacă am vrea asta. Poate cu o pilulă mov. Dacă am ști că putem trăi să-i vedem pe copiii copiilor copiilor copiilor copiilor noștri, am fi de acord? Dacă am face asta, nu am pierde ceea ce înseamnă să fii uman, nașterea și moartea limitându-ne amintirile și dând formă vieților noastre? Care este, mai exact, forma noastră, când acceptăm, finanțăm și, în cele din urmă, folosim orice amplificatori putem? Kandel ne duce pe noi înălțimi cognitive, însă, la un moment dat, e posibil să ne trezim aruncați în gol, fără nici o funie.

În fața mea văd un bătrân care se sprijină de o asistentă și se bucură de soare pe trotuar. Lângă ei – o clădire cu uși pătate. Pe ea scrie Clinica pentru Boli Neurologice. Casa lui H.M. nu e cumva în apropiere? Mă întreb dacă este el, deși știu că nu e. Mă apropii. Bătrânul are ochi blânzi și, deasupra lor, îmi imaginez găurile lui Scoville. H.M. și-a pierdut istoria personală, deși a devenit locuitor permanent în literatura de specialitate a unui domeniu aflat în continuă expansiune. Pare un troc teribil de nedrept și, când îl văd pe bătrân stând acolo, știu că aș prefera să am amintiri decât să văd lucrurile pentru prima oară de fiecare dată, decât să mușc din fruct, iar bucuria să fie trasă în întuneric înainte să lase cea mai mică urmă.

Lăsați-ne urmele, petele, pozele, amprentele. Să folosim medicamentul lui Kandel, dacă o ajunge vreodată în mâinile noastre, ca să-i aducem înapoi pe oamenii care și-au pierdut viețile. Să-i tragem înapoi din groapa uitării ce ne așteaptă pe toți, dacă trăim destul de mult.

Sunt sigură însă că nici un medicament nu va putea ține senilitatea la distanță pe termen nedefinit. Chiar dacă suntem postmoderni, nu suntem postumani. Nici o știință, din nici un domeniu nu au cum să ne transfere din corpurile noastre. În cele din urmă, luminile se sting și ne întoarcem în întuneric.

Bătrânul și asistenta lui se îndreaptă spre clădire și intră pe ușa de sticlă. După ce au plecat, stau lângă ușă, mă uit înăuntru, dar nu văd altceva decât propria față reflectată, iar acest lucru mă tulbură. Probabil din cauza sticlei, a nuanței. Dar acolo sunt și arăt foarte obosită, fața mea fiind plină de umbre, ochii duși în adâncul capului și pe frunte am niște pete ciudate. Ce sunt? Pistrui, alunițe care se duc dincolo de granițele lor sau reflexii ale neuronilor mei îmbătrâniți, suspendați într-o mare corticală, în timp ce sinapsele se tot micșorează și se tot micșorează, chiar în vreme ce gândesc.

Kaplan Inc. oferă servicii educaționale atât în mediul academic, cât și în corporații. (n.red.)

10. Tăiat

Cele mai radicale leacuri ale minții din acest secol

Cei care practică operațiile actuale pe creier – lobotomii, leucotomii, cingulotomii – insistă că aceste proceduri nu sunt experimentale. Afirmația lor ridică semne de întrebare despre cum ar trebui definit acest termen. Dacă definim o procedură experimentală ca una care nu are acceptarea instituției, atunci într-adevăr operațiile pe creier nu sunt experimentale, fiind decontate de asigurare. Însă, așa cum analizez în acest capitol, lobotomia, sau ramura ei zisă cingulotomie, se realizează cu la fel de multă presupunere, pe cât e nevoie de cunoștințe, se bazează mai mult pe păreri decât pe fapte și e mereu o călătorie imprevizibilă în materia cenușie. Lunga istorie a operațiilor pe creier și reputația lor întunecată scot în evidență întrebări etice esențiale ridicate de psihologia experimentală pe parcursul secolului XX. Însă, în același timp, asigură și fundația pentru viitoarele explorări din domeniu în mințile tactile ale oamenilor.

Partea întâi

Chipul lui e pe un timbru în Portugalia. Pare o mișcare potrivită pentru tatăl lobotomiei ca, în fiecare zi, mii de guri să-l atingă cu limba, să-l bage în cutii cavernoase, cortexul lui alergând prin mașini de sortare, îngropat sub munți de alb, doar ca să ajungă după câteva zile la destinație, acest chip, chipul lui, fiind în continuare lipit, acoperit cu linii negre, cu o dată imprimată peste el ca un marcaj.

António Egas Moniz, bărbatul de pe timbru și câștigător al Premiului Nobel în 1949 pentru descoperirea operației pe creier, s-a născut în 1874, într-un mic oraș pescăresc aflat la câțiva kilometri de Lisabona. Nu se știu prea multe despre mama lui sau circumstanțele în care s-a născut, dar ni-l putem imagina cum a ieșit cu capul înainte, moașa punându-și mâinile de ambele părți ale craniului său încă moale și trăgându-l așa cum tragi o legumă din pământ. Tatăl lui Moniz făcea parte din nobilimea zonei, iar casa în care a copilărit era mare, cu o capelă la etajul doi, unde o flăcăruie ardea pe o tavă de argint.

Moniz nu a trăit cu mama lui și se pare că nici cu tatăl lui nu a trăit prea mult. Și-a petrecut tinerețea în orașul vecin, cu un unchi pe nume Abadelde, care era preot și purta veșmânt și guler. În mod straniu, Abadelde nu a reușit să-l convertească pe Moniz la viața de preot. Era un bărbat infuzat cu senzația trecutului glorios al Portugaliei – sânge, câmpuri de lupte, mări de un albastru oniric pe care bărci albe se plimbau ca niște fantome. Îi citea băiatului cea mai bună literatură, așa că Moniz putea recita poezii epice înainte să înceapă școala, știa să traducă fragmente din latină, creierul lui fiind ca o lamă, ascuțită și șlefuită în mâinile unchiului său.

A mers la facultate, desigur – un astfel de băiat nu ar fi avut de ales –, iar în ultimul an s-a hotărât să studieze medicina. Iarna din acel an a fost friguroasă la Lisabona, iar păunii de la palat au murit. Moniz s-a îmbolnăvit de gută la mâini și toate încheieturile i s-au umflat și înroșit; după ani, când a făcut lobotomii, trebuia să fie ajutat să țină bisturiul, asistentul lui făcând tăieturile importante sub supravegherea sa, în timp ce dădea instrucțiuni de pe margine, iar pacienții lui, care erau complet treji, îi auzeau cuvintele precum: „Taie tractul nervos. Mergi mai adânc în lobul stâng. Simți ceva straniu, domnule, doamnă…? Strânge pumnul, te rog. Foarte bine, acum pe partea cealaltă, străpunge“.

Însă mai era până acolo. Spre sfârșitul anilor 1800, Moniz era un simplu tânăr care mergea la facultatea din Coimbra, cu mâini care-l dureau și cu o dorință disperată să-și lase într-un fel amprenta asupra domeniului vast al neurologiei. Când guta acută i-a trecut, și-a făcut bagajul și a luat trenul spre Paris, unde a studiat cu Pierre Marie și Jules Dejerine, foști studenți ai

lui Charcot. Moniz se plimba prin saloanele de la Salpêtrière și se uita la oameni care făceau spume la gură, leșinau și tremurau. Probabil că era uimit de cât de ciudați puteau fi oamenii, cât de bolnave le erau sufletele, și i se părea evident că nu exista nici o schismă între minte și materie. De la bun început a privit boala mintală ca fiind ceva organic, produsul unei rețele neurale încurcate.

Când era încă în Portugalia, se întrebase cum ar putea vizualiza creierul. Acest organ extrem de important nu era la îndemână, fiind prins într-o cușcă din os. Era convins că, dacă putea vedea creierul, putea vedea și boala care-l afecta. Poate erau tumori, vase de sânge sparte. Atunci a făcut experimente cu coloranți pe cadavre. Încă din secolul al XVII-lea, oamenii de știință au încercat să utilizeze coloranți pentru a evidenția părțile microscopice sau întunecate. Folosiseră coloranți din pudră de șofran, din nitrat de argint care au evidențiat venele corpului unei frunze, însă nimeni nu se uitase încă în craniul unui om. Înainte ca Moniz să influențeze creierul uman, ambiția lui a fost doar să-l vadă.

Și exact asta a făcut. A creat un colorant care putea fi injectat direct în vasele de sânge ale gâtului, împrăștiindu-se în sus ca să ilumineze, cu ajutorul unui aparat de radiografii, ramurile vaselor și ale lobilor ce fuseseră ascunse până atunci. Cu această invenție, Moniz a făcut posibilă localizarea tumorilor și a liniilor de fractură. A făcut posibil să vedem boala în capul uman care încă pulsa. Dar succesul a avut un preț. „Gândiți-vă numai. Cine ar fi avut curajul să injecteze bromură în arterele carotide ale unui om viu? Cine ar fi îndrăznit să facă asta? Sunt sigur că mulți s-au gândit la asta înainte, însă un bărbat ca Moniz, care s-a lăsat ghidat de ambiții, chiar a făcut-o“, spunea Elliot Valenstein. Mai întâi în cadavre, apoi în oameni pe care-i alegea din propriul cabinet de neurologie. Își injecta pacienții. Unul dintre ei a murit, creierul luându-i foc. Moniz a susținut că fusese „tulburat“ de acea moarte.

Cu toate acestea, a continuat, injectând pacient după pacient. A numit angiografie această tehnică devenită populară, care e folosită și în prezent, deși cu mai multă sofisticare tehnologică. Angiografia este o unealtă de diagnosticare indispensabilă. Moniz a pășit în viețile oamenilor și a luat

lucruri pe care nu ar fi trebuit să le ia, acesta fiind motivul pentru care nu este apreciat, chiar dacă a lăsat o moștenire folositoare. E tatăl operațiilor pe creier și puteți să-l urâți, însă, cel mai probabil, ar fi putut să vă ajute.

Un copil dezvoltă mai întâi vederea, apoi apucatul. Trebuie să vedem ce vrem să luăm în mână. Așa au stat lucrurile și cu Moniz. Mai întâi a văzut creierul, după care a vrut să-l pipăie cu mâinile lui umflate de gută, a vrut să încerce să-l schimbe. Asta se întâmpla între anii 1920 și 1930, când existau foarte puține tratamente pentru pacienții cu boli mintale, cu excepția internării, unii dintre ei petrecându-și viețile delirând. Moniz știa asta, deoarece o treime dintre pacienții lui aveau probleme psihiatrice. Doctorii încercaseră cu inducerea de come hipoglicemice, de cure de răcire, cu scoaterea dinților și a colonului, cu injecții cu malarie. Ciudat. Pe de-o parte, îl avem pe Freud, care devenea cunoscut la Viena și promova o schemă a minții umane bazată în întregime pe istoria personală, și, pe de altă parte, cam în aceeași perioadă îl avem pe Moniz, care credea că singurul remediu posibil era unul somatic. Dezbaterile recente despre chimie versus istorie, medicamente versus vorbit nu sunt deloc recente. Nu facem decât să repetăm aceleași schisme vechi, fără să avem neapărat mai multe sau mai puține informații.

În 1935, când avea șaizeci și unu de ani, Moniz s-a dus la Londra, la o conferință de neurologie. Aceasta s-a ținut într-o sală mare, cu busturi din alabastru ce păreau a fi franțuzești, cu podea din marmură, cu tavan imens cu medalioane suflate cu aur. Erau mulți bărbați importanți, cu costume închise la culoare și butoni din os de balenă, ochelari prinși de câte un lanț – toți veniți să audă cele mai recente rapoarte despre studiile experimentale. Un lector a vorbit despre arderea zonei motorii din creierul unui câine. Un altul a susținut că scosese cortexul auditiv al unei maimuțe. Apoi, au vorbit doi cercetători, Carlyle Jacobsen și John Fulton, care au descris o primată femelă, pe nume Becky, care avea o problemă de atitudine. Mereu țipa și făcea pipi pe lucruri, își răsturna apa și mâncarea. În cele din urmă, cercetătorii au adormit-o pe Becky, i-au ridicat calota craniană, au tăiat fibrele care conectau lobii frontali de sistemul limbic și,

când s-a trezit, animalul era schimbat. Becky era acum tăcută și pașnică. Inteligența ei părea intactă – putea trece toate testele pentru maimuțe –, însă nu mai făcea haos. A fost o vindecare prin substragere, eliminând ceva în loc să fie reparat. Moniz a auzit conferința despre Becky, cimpanzeul care devenise mai plăcut, și s-a gândit la pacienții lui din Portugalia, cei din salon, cei din clinică, cei care nu se mai opreau din tremurat. Curajos, s-a ridicat în picioare chiar acolo, în sala de conferințe, și a spus cu voce tare, ca să-l poată auzi toată lumea: „De ce nu ar fi posibil să eliminăm stările de anxietate ale unei persoane prin mijloace chirurgicale?“

Potrivit istoriei, toată lumea a fost uimită. Dacă nu erau șocați de sugestia lui Moniz, atunci probabil că bărbații clipeau și se foiau, ca să vadă cine vorbise. S-a lăsat tăcere în cameră. Oare asta s-a întâmplat pentru că până și știința are tabuurile ei, un loc dincolo de care nimeni nu trebuie să se aventureze? Sau era tăcere pentru că majoritatea oamenilor din cameră se gândiseră deja să facă acel pas și auzeau în cuvintele lui Moniz nu șocul abuzului, ci șocul recunoașterii? Până la urmă, acești doctori știau, cum știm și noi, că istoria științei a fost istoria unor incursiuni care mai de care mai nepotrivite. În perioada noastră, îi avem pe cei care vor să-i cloneze pe oameni, această dorință luând naștere parțial din procedurile care au precedat-o: fertilizarea in vitro, ecloziunea asistată, injecțiile cu spermă – eprubetele dând naștere vieții.

Asemenea clonării, lobotomia era atașată unui lanț de intervenții anterioare. Autopsiile, la un moment dat interzise de religie, au devenit acceptabile în cele din urmă, așa încât omul a fost deschis, și inima i-a fost ținută în mână. Experimente unul mai îndrăzneț decât altul au fost făcute pe câini și pe porci, organele lor fiind scoase, și apoi au urmat oameni vii cu electrozi în creier, corpurile lor zvârcolindu-se. Tratamentul fusese o progresie constantă în piele, dincolo de piele, și cei aflați la conferință înțelegeau asta. Noi înțelegem asta. Poate că Moniz a fost singurul care a îndrăznit să verbalizeze ceea ce toată lumea șoptea în secret: „Lăsați-mă să merg acolo. Lăsați-mă să scot cu un cuțit o bucată din creierul lui, care-l doare“. Intuitiv, avea sens, chiar și înainte de prelegerea despre cimpanzeu a lui Jacobsen și Fulton. Oare cei care au dureri fizice nu-și lasă capul în jos și-

și freacă tâmplele, ca și cum ar vrea să șteargă acei lobi frontali cuprinși de flăcări?

Moniz s-a întors cu trenul în Portugalia. S-a plimbat prin saloanele de spital ale orașului, unde făcea vizite în mod frecvent. Pacienții făceau spume la gură și erau murdari, iar când deveneau stresați, erau puși în jgheaburi de lemn pline cu gheață. Moniz știa și de aceste jgheaburi groaznice, și de costumele din cauciuc ude, și de funiile folosite pentru reținere. În anii 1930, dacă erai internat într-un spital de boli mintale, cel mai probabil stăteai acolo vreo șapte ani, față de azi, când, dacă ai noroc, stai trei zile. Holurile erau pline cu figuri precum cele din Dante, care se zbăteau în cercurile infernului, oameni care se rugau la extratereștri și simțeau îngeri dormind în stomacurile lor. Poate că pacienții s-au uitat în sus și l-au văzut pe Moniz plimbându-se, cu fața lui rotundă și luminoasă, îmbrăcat într-un costum bleumarin. Era acolo să-i ajute, nu? Nu știau că înainte să intre în salon, de cum coborâse din tren, se dusese direct la morgă să comande trei cadavre. Folosind un stilou, Moniz și-a „exersat“ tehnica, înfigându-l în cortexul cadavrului până când a obținut unghiul și adâncimea potrivite. Acolo. Exact așa.

Primul pacient e cunoscut în istorie drept doamna M. Avea șaizeci și trei de ani. Suferea de depresie severă și anxietate. Avea idei paranoide, crezând că poliția încerca s-o otrăvească. Înainte de internare se prostituase în secret, în apartamentul ei, până când vecinii o obligaseră să se oprească. Doamna M. se simțea mizerabil, în acea manieră profundă și depresivă a melancoliei. Uneori, nu se putea opri din tremurat. Era în salonul acela de patru ani și jumătate în total.

În noaptea dinaintea operației, părul i-a fost tăiat și scalpul curățat cu alcool. Oare la ce se gândea? Cum i-a fost explicată această procedură? I-a înțeles natura experimentală? I-a mai păsat, după atâta durere? În acea noapte, ultima noapte de viață cu un creier intact, s-a dus la culcare într-un pat îngust din salon, iar Moniz a stat treaz în casa lui ca un palat, cu ferestrele deschise și cu priveliște spre marea ca o dungă de cerneală. „În ajunul primei mele încercări, anxietatea mea justificată și toate temerile momentului au fost date la o parte, în speranța că vor avea rezultate

favorabile. Dacă puteam suprima anumite complexe psihologice prin distrugerea grupurilor care conectează celule, acesta ar fi un mare pas înainte și o contribuție fundamentală pentru cunoașterea bazei organice a funcțiilor psihice.“

Moniz avea o teorie despre lobotomie și de ce ar fi funcționat. Auzise că funcționase pe Becky, cimpanzeul femelă, însă se baza pe mai mult de atât. Moniz considera nebunia o serie de gânduri fixate fiziologic, la propriu, în fibrele nervoase ale creierului. Aceste complexe erau fosilizate în fibrele care conectau prozencefalul de talamus și, dacă Moniz putea tăia acele fibre, atunci putea elibera o persoană de idei și de sentimente nocive. Așa cum s-a dovedit, schema teoretică a lui Moniz era probabil mult prea - simplistă, dar îl anunța pe Kandel, care a demonstrat că memoria și afectul care o însoțește se află în rețeaua neurală. Kandel recunoaște contribuțiile aduse de Moniz.

La fel și doamna M., a cărei contribuție a fost creierul ei care nu se purta frumos. Pe 11 noiembrie 1935 a fost transferată de la azilul Manicome Bombarda la secția de neurologie a spitalului Santa Maria, unde o aștepta Moniz.

Prima lobotomie nu a fost făcută cu lama. Doamna M. stătea întinsă pe masă, în timp ce scalpul ei ras era dat cu novocaină. Două găuri de grosimea unui stilou i-au fost făcute într-o parte și în alta a craniului. În ele, Moniz și asistentul lui, Lima, au introdus o seringă plină cu alcool. Moniz credea că o injecție cu alcool era un mod sigur și eficient de a distruge țesutul nervos. A eliberat soluția.

La cinci ore după operație, Moniz a înregistrat următoarea conversație cu pacienta lui, aflată în convalescență:

– Unde e casa ta?

– Calçada din Desterio.

– Câte degete îți arăt?

– Cinci, a răspuns ea cu ezitare în glas.

– Câți ani ai?

Ezitare lungă. Nu știa sigur.

– Ce spital e ăsta?

Nu a răspuns.

– Preferi laptele sau bulionul?

– Prefer laptele.

Răspunsurile ei nu au indicat o îmbunătățire semnificativă spectaculoasă, ci mai degrabă un declin cognitiv, însă Moniz nu și-a făcut griji. Știa că perioada de confuzie de după o operație pe creier era ceva normal.
A transferat-o pe pacientă într-o cameră, dar aceasta a făcut febră și a fost transferată înapoi în azil. După două luni, unul dintre psihiatrii azilului i-a făcut următoarea evaluare:

Pacienta se poartă normal. E foarte calmă, anxietatea nu e vizibilă. Imitarea este încă puțin exagerată. Orientare bună. Conștiința, inteligența și comportamentul sunt intacte. Starea e ușor tristă, dar oarecum justificată din cauza grijilor pe care și le face pentru viitor. Apreciere corectă a stării ei patologice anterioare. Evaluarea situației sale e corectă.

Nu există idei patologice noi sau alte simptome și, în mare parte, ideile paranoide anterioare au dispărut. Adică după tratament, anxietatea și neliniștea pacientei au suferit un declin cu o atenuare concomitentă a trăsăturilor paranoice.

În mod clar, un succes. Doar că nimeni nu știe ce s-a întâmplat cu doamna M., pentru că munca lui Moniz nu prezintă o continuare a monitorizării

pacientei. Ce s-a întâmplat cu creierul ei care plutea cu corzile neurale tăiate? Însănătoșirea sa a continuat? A suferit vreo recidivă? Unde e vocea ei în povestea asta? Nu știm. Corzile au fost tăiate.

După doamna M., Moniz a continuat să caute pacienți. I-a ales pe baza disponibilității, nu a diagnosticului, iar pentru asta a fost criticat. I-a folosit pe oameni ca pe niște cobai și și-a realizat experimentul fără o procedură dublă. Însă cum ar fi putut să facă asta? Nu avea cum să facă o lobotomie falsă unui grup de pacienți și altui grup una adevărată. Iar în ce-i privește pe pacienți, e adevărat – erau folosiți pe post de cobai. Însă starea multora era în declin, îndreptându-se spre o deteriorare inevitabilă. Asta în nici un caz nu-i face mai puțin umani, dar modifică raportul cost–beneficiu.

Moniz probabil gândea: „Asta i-ar putea ajuta pe acești oameni care nu mai au nimic de pierdut și, dacă nu-i ajută, cu siguranță n-o să le înrăutățească starea. Le este cât de rău le poate fi“. Tot el scria: „Mi-am dat seama că metoda poate fi inofensivă și capabilă să le ofere beneficii nebunilor“.

Așa încât a continuat. A luat pacienți de pe unde a putut, i-a găurit, le-a umplut capetele cu alcool și pe urmă le-a verificat semnele vitale, în timp ce eterul ardea țesutul inteligent. După aceea, pe creier rămâneau mai multe locuri cicatrizate și goale, așa cum arată pământul văzut din avion după un incendiu de pădure.

În experimentul său inițial, Moniz a supus procedurii douăzeci de pacienți, folosind mai întâi alcool, apoi leucotomul, un instrument cu lamă care tăia conexiunile neurale și țesutul afectat. A observat lucruri remarcabile.
A văzut cum pacienți care suferiseră de anxietate toată viața s-au calmat.
A văzut cum idei amăgitoare își pierdeau din intensitate. Pacienți care stătuseră ani întregi în azil acum se întorceau acasă, unii chiar ca să lucreze.

I-a făcut lobotomie unei femei de treizeci și șase de ani, care-și aruncase hainele peste bord în timpul unei călătorii în Congo Belgian și, depresivă fiind, înghițise acid sulfuric. După intervenție, rudele ei au spus că avea „o stare excelentă. Exact ca înainte de psihoză“. La câteva zile de la operație, chiar pacienta a spus că voia să se întoarcă la viața alături de fiicele sale.

Din cele douăzeci de cazuri originale, Moniz susținea că șapte s-au vindecat complet, șapte parțial și șase au rămas nerezolvate. Per total însă, 70% din pacienți au experimentat o remisie semnificativă a unor boli mintale îndelungate și netratabile, fără să fie raportate efecte secundare problematice pe termen lung. Experții operațiilor pe creier contestă aceste numere, susținând că lipsa monitorizării posterioare operației a influențat rezultatele inițiale într-o direcție mult prea favorabilă. Ei susțin și că nu înseamnă mare lucru faptul că IQ-ul avea tendința să crească după operație, deoarece testul IQ nu este influențat de tipurile de daune ale creierului induse de lobotomie. Aceste afirmații au, fără doar și poate, o bază. Cu toate acestea, povestea brută a lui Moniz și a chirurgilor care i-au pășit pe urme conține numeroși pacienți care au experimentat o ușurare semnificativă sau un comportament îmbunătățit. Dacă e să credem aceste date, e cazul să regândim povestea operațiilor pe creier ca fiind un remediu destul de bun pentru unii pacienți în contextul perioadei, când nu exista Thorazine sau Prozac.

Moniz și-a publicat descoperirile în 1937, în American Journal of Psychiatry, iar așa și-a făcut lobotomia drum spre Statele Unite. Doi chirurgi, Walter Freeman și James Watts, s-au pus pe treabă și pe această parte a oceanului. Freeman și Watts au dezvoltat o tehnică denumită lobotomie transorbitală, în care intrau în creier cu un instrument ascuțit, fix deasupra globului ocular, forțând penetrarea vârfului prin orbita osoasă în sectoarele creierului. Diferența esențială dintre procedura transorbitală a lui Freeman și Watts și procedura prefrontală a lui Moniz e metoda de acces. Moniz intra pe la linia părului, în timp ce chirurgii americani au folosit cea mai moale ușă, inserând cuțitele în partea de sus a ochilor deschiși și tăind ce puteau.

Chiar dacă pare o procedură groaznică, Freeman și Watts au făcut descoperiri similare cu cele ale lui Moniz când și-au limitat operația numai la pacienți care sufereau de anxietate și depresie. Freeman povestea despre o femeie din Topeka, Kansas, care suferea de agitație severă și care a preferat operația în locul internării. Ca și în cazul doamnei M., i s-a tăiat

părul în noaptea dinaintea procedurii. Femeia a plâns în timp ce buclele îi cădeau, iar în dimineața următoare a fost adusă în sală cheală ca un bebeluș, roz și în așteptare, tăiată. Freeman și Watts au intrat în sală și i-au cusut apoi scalpul, iar femeia, care se afla pe masă, le-a spus, cu surprindere, că toată senzația de teroare îi dispăruse.

Freeman: Ești fericită?

Pacienta: Da.

Freeman: Îți amintești că erai supărată când ai venit aici?

Pacienta: Da, eram destul de supărată, nu-i așa?

Freeman: Din ce cauză?

Pacienta: Nu știu. Cred că am uitat. Nu mi se mai pare important acum.

Freeman a scris că rezultatele erau extraordinare: „Judecata și percepția par să nu fie diminuate, iar abilitatea ei de a se bucura de evenimente externe este sigur sporită“.

Per total, în încercarea lor inițială, cei doi chirurgi au făcut încă cinci operații în următoarele șase săptămâni și au observat că, la toți pacienții care aveau în comun „un substrat, un numitor comun de grijă, frică, insomnie, tensiune nervoasă, s-a văzut o ușurare a anxietății“.

Au fost însă și dezavantaje. Crize. Morți. Vase de sânge sparte. O lamă pierdută în creier. Infecții postchirurgicale. Recidive. Incontinență. Moniz scria despre o femeie care, la patru zile după operație, a țipat obscenități și a cântat. Alți pacienți au început să se poarte ca niște copii, strângând în brațe ursuleți și ascultând comenzile abătuți. Freeman a scris că pacienții care au suferit lobotomii ar fi niște buni cetățeni. Un comentariu care-ți dă fiori, dar care, în esență, nu e diferit de criticile aduse medicamentelor

psihiatrice folosite în prezent. Una dintre întrebările centrale era dacă lobotomia conducea la pierderea unei „sclipiri vitale“. Majoritatea pacienților nu luau în brațe ursuleți și nu țipau obscenități după operație sau, chiar dacă făceau așa ceva, era numai pentru o scurtă perioadă. Însă ce nu era de scurtă durată era faptul că mulți pacienți lobotomizați erau puțin mai tonți după ce craniile le erau cusute la loc. Era o schimbare subtilă, ca și cum pacienții n-ar mai fi fost ei înșiși, ci niște duplicate la xerox, în alb și negru, neputând fi reproduse toate trăsăturile care le formau caracterul.

Se cuvine spus ceva despre această prostire și despre scânteie: dacă arde prea intens, poate strica pielea. Un psihiatru care a suferit el însuși o lobotomie a putut, după operație, să-și conducă propria clinică de psihiatrie. Un altul a construit o afacere extrem de profitabilă și și-a pilotat propriul avion. Cine poate spune deci cu siguranță cum stau lucrurile? Ceea ce transformă lobotomia în ceva grozav nu este ce a realizat sau nu a realizat, ci modul în care, prin caracterul ei extrem, ne obligă să punem sub semnul întrebării etica medicală: ce este considerat a fi un consimțământ informat? Este etic să înlocuiești o formă de avariere organică a creierului cu alta? Pot doctorii să justifice lezarea țesutului uman aparent sănătos? Există o sanctitate intrinsecă a creierului uman? Vor deveni chirurgii în curând – asta dacă n-au ajuns deja – brațul lung al legii? Este ironic faptul că operația despre care se spune că elimină sufletul, scânteia vieții, ne forțează să punem întrebări care ne duc direct în centru, unde trebuie să punem în balanță ce suntem dispuși să pierdem și să ne luptăm cu complexitatea remediului.

Presa, care nu a fost niciodată recunoscută pentru complexitatea ei, a aflat de noua procedură și a promovat-o. În 1948, The New York Times a publicat această știre:

Operație folosită pe cei cu sufletul bolnav. S-a raportat scăparea de obsesii. Se spune că noua tehnică aplicată creierului a ajutat 65% din persoanele cu boli mintale pe care a fost testată ca ultimă șansă, însă unii neurologi cunoscuți sunt foarte sceptici în privința ei.

În 1941, Harper's a descris tehnica drept revoluționară. Ziarul The Saturday Evening Post a promovat-o și el. Apoi au apărut mărturiile pacienților, care seamănă cu cele pe care le avem în prezent, adică sunt jumătate reclamă, jumătate meditație. Un astfel de pacient, pe numele lui Harry Dannecker, a scris un articol în 1945, în Coronet Magazine, intitulat: „Operația pe creier m-a vindecat". Scria că, înainte de lobotomie, voia să se sinucidă, nu mai avea pentru ce să trăiască, iar după, simțise că ieșise „din acea lume subterană groaznică a minții bolnave". Harry Dannecker și-a ridicat capul și a intrat în afacerea de mecanică auto, unde s-a bucurat de succes. În articolul respectiv, el scria: „Scopul meu e unul simplu: poate le voi oferi suflet și curaj cititorilor care suferă de dureri cum am avut eu, sau poate au prieteni cu obsesii mizerabile similare".

În acest caz, de ce am insistat să prezentăm lobotomia ca fiind ceva pur malefic? Dezavantajele ei sunt evidente: rata de eșec care ajunge uneori la 30% și promotorul ei american, Freeman, un cowboy înclinat cortical, care defila cu cuțitul și nu se obosea să-și sterilizeze instrumentele sau să drapeze pacientul înainte de procedura de zece minute în cadrul căreia tăia conexiuni. Freeman a cauzat o mare parte din reputația proastă a lobotomiei. A fost ca doctorii din prezent, care prescriu cele mai noi antidepresive pentru aproape orice boală; Freeman nu făcea nici el discriminări când venea vorba de alegerea pacienților, chiar dacă părea să țină la cei pe care-i tăia, trimițându-le cărți poștale de fiecare Crăciun, călătorind cu propria dubă prin țară ca să le verifice progresele.

În ciuda rezultatelor sărace relatate aici, în ciuda perspectivei mioape și pline de zel a lui Freeman că putea rezolva totul cu un cuțit, nu există dubii că această operație i-a ajutat pe mulți oameni. O comisie a Congresului formată în anii 1970 pentru investigarea operațiilor pe creier, în ideea de a le proscrie, a descoperit că operația pe creier este o procedură legitimă care „poate avea o valoare terapeutică semnificativă în tratarea anumitor boli sau în alinarea anumitor simptome". Comisia a mers mai departe și a declarat că operația pe creier era „o terapie potențial benefică". Elliot Valenstein,

unul dintre cei mai aprigi critici ai lobotomiei, scria că: „În urma lobotomiei, mulți pacienți agitați și anxioși au simțit o atenuare importantă a celor mai deranjante simptome. În cele mai fericite cazuri, asta a dus la o normalizare a comportamentului“.

Atunci, de ce a fost lobotomia păstrată în coșul de gunoi al istoriei și prezentată ca o poveste lungă și întunecată în dezvoltarea tratamentelor somatice, o digresiune periculoasă? Poate că trebuie să vedem lobotomia în acest fel din cauza creierelor noastre. Poate că suntem construiți să preferăm o schemă clară, cu negru și alb, uneia cu gri. Și poate că nu am trecut niciodată de credința puerilă că, dacă acest obiect e rău, atunci celălalt trebuie să fie bun. Polarizarea ne face plăcere, apreciem felul în care extremele unei axe unice devin clare și aparent clar definite. Prin urmare, pentru a justifica bunăvoința generală față de remediile noastre psihiatrice din prezent, subestimăm barbaria a ce erau ele odată. Întuneric și lumină. Atunci nu știam ce facem, dar acum știm, spunem noi, în timp ce ne luăm pastilele de Prozac, tabletele de Ritalin, în timp ce ne jucăm cu hormonii noștri, încurajându-ne estrogenul în speranța obținerii fericirii. Dar cât de diferite de corespondentele lor istorice sunt, de fapt, tratamentele contemporane? Lobotomia a fost intens criticată pentru lipsa de specificitate. Chirurgii făceau găuri în cranii, băgau instrumente ascuțite, tăiau țesutul dur al viselor și al gândului și nu știau ce se tăia. Aveau niște idei vagi, bineînțeles, ceva legat de talamus și lobii frontali, emoție și inteligență, dar nu înțelegeau ce arbust al creierului curățau de fapt. Gândiți-vă însă la Prozacul din zilele noastre. Este un medicament lăudat pentru presupusa lui specificitate, și ne place asta. Ne dă senzația că știm ce facem, tragem cu rachete bine țintite în mintea noastră, în locul unei plonjări primitive cu un cuțit. Adevărul este însă că nimeni nu știe cu adevărat unde și cum funcționează Prozacul în creier. Nimeni nu-i înțelege mecanismele. „Specificitatea farmacologică este un mit“, spune cercetătorul Harold Sackheim. Asemenea lobotomiei, nimeni nu știe de ce vindecă Prozacul. Este o unealtă la fel de necioplită precum cea folosită de Moniz. Când doctorii prescriu o pastilă de Prozac, se poartă ca Moniz, orbește, dar cu credință, având o dorință reală de a vindeca.

Oamenii critică lobotomia și pentru că este ireversibilă. Însă cine poate spune sigur că pastilele psihiatrice pe care le luăm nu dăunează grav, doar că nu am descoperit asta încă? Psihiatrul Joseph Glenmullen avertiza că Prozacul poate provoca în creier plăgi asemănătoare Alzheimerului. Acesta poate fi motivul pentru care atâția consumatori se plâng că nu pot reține nimic, unde și-au pus cheile, unde și-au parcat mașina. E posibil și ca medicamentele cele mai noi să provoace, pe termen lung, dischinezii iremediabile, așa că, în douăzeci de ani, e posibil ca națiunea Prozac să aibă spasme în drumul spre uitare. Chiar și așa, tot le luăm, pentru că avem dureri, pentru că trebuie să luăm ceva. La fel au făcut și pacienții care s-au întins pe masă pentru lobotomie. Și-au pierdut scânteia vitală după procedură? Dintre toate lucrurile, aceasta a fost cea mai persistentă obiecție publică față de pacientul lobotomizat. Și anume că, prin tăierea lobilor frontali, cea mai mare porțiune a creierului la oameni, care se micșorează pe măsură ce coborâm pe linia filogenetică, doctorii tăiau de fapt esența sufletului, iar după aceea rămânea un gol.

Dacă lucrurile au stat chiar așa e mai puțin interesant decât faptul că avem aceleași frici și critici și la adresa tratamentelor contemporane. Pe parcursul istoriei, de fiecare dată când s-a prezentat oportunitatea bunăstării psihice, imediat ne-am temut de pierderea dividendelor întunericului. Rilke nu a vrut să se supună psihanalizei pentru că se temea că avea să se facă bine și nu ar mai fi avut ce poezii să scrie. Personajul central din piesa Equus, a cărui dragoste pentru cai îi oferă sens vieții, este de acord într-un final să facă psihoterapie, doar ca să-și dea seama că, prin vorbit, a scăpat de pasiunea lui. În era contemporană, există romancieri, practicanți de windsurfing, mame și oameni de afaceri care se plâng că noile lor pastile îi fac „mai puțin intenși“ sau „mai puțin creativi“. Când ne uităm la persistența plângerii din fiecare tip de intervenție psihiatrică, începem să ne întrebăm dacă are mai puțin de-a face cu intervenția în sine și mai mult cu relația noastră complexă cu suferința, pe care o urâm, deși considerăm că ne umanizează. E posibil ca lobotomia să fi eliminat sau nu scânteia vitală, însă poate nu mai mult sau nu mai puțin decât ce facem ca să ne simțim bine. În ce privește întrebarea dacă acea scânteie vitală este integrată sau nu umanității noastre, întrebați-l pe Henry Danneker. Întrebați-o pe doamna M.

Mi-i imaginez spunând, oricât de bolnavi ar fi: „Cui îi pasă de scânteia vitală? Doar fă să dispară simptomele!“

Suferința extremă distruge scânteia. Sau o face irelevantă. Vrem să scăpăm de ea.

În 1949, când Moniz a primit Premiul Nobel pentru descoperirea lobotomiei, procedura a fost popularizată până acolo încât douăzeci de mii de operații au fost realizate numai în Statele Unite, și ziarul The Nation a scris că era îngrijorător felul în care creăm conglomerate de oameni cu daune cerebrale drept cetățeni ai acestei țări. După unele estimări, treizeci și cinci de mii de operații au fost realizate în Statele Unite între 1936 și 1978, cea mai mare frecvență fiind atinsă odată cu decernarea Premiului Nobel. După 1950 a avut loc o scădere rapidă, când a fost descoperit primul antipsihotic. Farmacologia și toate profiturile declanșate de ea au luat naștere în anii 1950 și, împreună cu suspiciunea tot mai crescută a publicului în privința tratamentului, a dus la căderea din grații a lobotomiei. Medicamentul părea mult mai bun, mai puțin invaziv, deși efectele secundare erau consternare evidentă, transpirație și agitație motorie acută. Se pare că am prefera să ajungem la creier prin stomac, decât să facem asta direct, la fel cum adeseori preferăm să vorbim pe ocolite despre un adevăr groaznic în loc să-l discutăm direct.

Au existat și alți factori. Națiunea devenea din ce în ce mai suspicioasă în privința experimentării medicale nelegiferate. Aparatul de electroșocuri al lui Stanley Milgram a declanșat o furie etică privind ce li se putea face subiecților, ca în experimentul Tuskegee, în care doctorii le-au negat bărbaților de culoare tratamentul pentru sifilis, ca să le observe deteriorarea creierelor. Cel mai important însă a fost că presa a pus ochii pe farmacologie ca fiind noua atracție și a început s-o promoveze, așa cum făcuse la un moment dat cu lobotomia, așa că publicul avea un alt tratament, care cuprindea toată speranța și disperarea noastră.

În anii 1970, mai puțin de douăzeci de lobotomii erau făcute în fiecare an în SUA, deși un grup mic de neurochirurgi a continuat să rafineze tehnica,

astfel încât să fie afectat cât mai puțin din creier, iar asta a avut ca rezultat din ce în ce mai puține efecte secundare negative. Anii 1950 și 1960 au văzut dezvoltarea instrumentelor stereotaxice, care au făcut posibilă inserarea unui electrod mic care distruge părți foarte mici din țesutul vizat, spre deosebire de bâjbâirea oarbă a lamei. De asemenea, chirurgii au început să se concentreze mai puțin pe lobii frontali și mai mult pe sistemul limbic, cunoscut și drept „creier emoțional“. Au început să se concentreze pe o anumită parte a sistemului limbic, girusul cingular, o zonă despre care se presupunea că e responsabilă de medierea anxietății. Este important de notat însă că, în privința asta, sunt numeroase neînțelegeri în legătură cu ce zone ale creierului să fie tăiate, iar această lipsă a acordului evidențiază natura experimentală a operațiilor pe creier. Diferiți neurochirurgi par să aibă ținte corticale diferite, predilecție care există înainte de pacient. De exemplu, unii chiar cred că amigdalectomia, îndepărtarea amigdalei, face minuni, în timp ce alții se țin strâns de girusul cingular și alții încă promovează nucleul caudat. O combinație de lipsă de consens în domeniu și istoria sa, cu personaje controversate, a menținut lobotomia ce poartă diferite denumiri din perioada modernă ca o ultimă opțiune numai pentru cei mai bolnavi. O procedură învăluită în discreție, în rușine.

Partea a doua

General Hospital din Massachusetts e situat pe Fruit Street din Boston. Clădirile sale moderne și ușile din sticlă strălucitoare contrastează cu pavajele pietruite și casele nobile, unde ghivece cu flori în culori aprinse farmecă fiecare pervaz. Dacă ar fi să stai la o stradă depărtare, în cartierul istoric Beacon Hill, n-ai ști cât de aproape ești de una dintre instituțiile cele mai eficiente din punct de vedere tehnic ale Statelor Unite.

Nu-ți poți face cu ușurință operație pe creier în această țară. De fapt, în mai multe state este interzisă, inclusiv în California și Oregon. URSS – când mai exista URSS – a interzis cu totul operațiile pe creier, deoarece nu se

potriveau cu trecutul pavlovian. Pacienții care caută această opțiune trebuie să cerceteze mult și bine. Trebuie să epuizeze orice altă opțiune de tratament și să demonstreze asta unei comisii de etică, înainte să li se dea găuri în cap.

Emily Este, din Brooklyn, New York, a suferit de depresie toată viața și nu a primit aprobarea pentru o lobotomie din partea Comisiei Generale de Etică în Operațiile pe Creier, pentru că nu încercase destule sesiuni de terapie electroconvulsivă. În schimb, lui Charlie Newitz, din Austin, Texas, i s-a aprobat. Încercase treizeci de sesiuni de terapie cu șocuri electrice și luase cel puțin douăzeci și trei de medicamente psihiatrice diferite. Poate să le enumere pe degete, ca pe o poezie: Luvox, Celexa, Lamictal, Effexor, litiu, Depakote, Prozac, Risperdal, Haldol, Serzone, Zoloft, Remeron, Wellbutrin, Cytomel, Dexedrine, Imipramine, Parnate, Nortiptyline, Thorazine. Charlie știe denumirile medicamentelor lui, poemul său personal de-o viață – una trăită într-o continuă boală.

Charlie este un bărbat masiv, de patruzeci de ani, cu o umbră de mustață și o privire încețoșată. Ochii lui par încețoșați de la toate combinațiile pe care el și psihiatrul lui le-au turnat în corpul său. Când avea douăzeci și doi de ani și lucra ca inginer geolog în Texas, Charlie a dezvoltat dintr-odată o tulburare obsesiv-compulsivă ce nu-i mai permitea să facă altceva. Nevoia de a număra, verifica și atinge i-a acaparat mintea, l-a imobilizat, astfel încât bărbatul nu mai putea face nimic. Nu putea munci, nu putea iubi. Era înghețat în niște ritualuri repetitive. „Caracterul subit cu care a apărut a fost incredibil“, spune Charlie. „Eram bine, după care, într-o zi, nu mai eram bine.“

De acolo a început totul. Acest inginer talentat, un bărbat care știa cum să citească suprafețele plate ale stâncilor pentru a descoperi petrolul ce s-ar fi putut afla sub ele, a devenit un pustnic, izolându-se în apartamentul lui încins din Dallas, învârtindu-se în cercuri pe un deget de la picior.

Charlie simte că este unul dintre cei ghinioniști, deoarece nici unul dintre medicamentele prescrise de psihiatrul lui, doctorul Roberts, nu a avut efect. Într-un fel, are dreptate, însă în altul, greșește. Charlie e ghinionist, dar nu se află într-o minoritate prin lipsa răspunsului la tratament, în ciuda a ce ne-

a făcut industria să credem. Psihofarmacologii și companiile de medicamente care-i susțin afirmă cu mândrie că farmacologia este minunata lume nouă a tratamentului pentru boli mintale, că pastile de mărimea unui bob de mazăre au putere de basm, că le putem simți prin straturi și straturi de confuzie și ceață, că ne pot schimba somnul, ne pot face mai alerți, ne pot face mai mult sau mai puțin sensibili, fiecare capsulă făcută de fiecare companie fiind plină de pudre și proteine care te înalță.

Acesta e mesajul și e unul greșit, nu numai pentru că este prea simplificat. E mult mai greșit de atât. Statisticile pe care companiile de medicamente și mulți farmacologi le bagă la înaintare sunt că 70% din oamenii care încearcă pastilele se vor face mai bine, iar 30% nu, așa că nu vă faceți griji, șansele sunt de partea voastră. Dacă ne uităm îndeaproape însă, o altfel de poveste iese la suprafață. E adevărat că în jur de 70% din oamenii care iau medicamente răspund la tratament, însă în realitate numai 30% răspund bine. Restul experimentează numai o ușurare minimă sau moderată, iar din totalul populației de pacienți, se estimează că până la 60% vor dezvolta toleranță la medicamente, ceea ce va face inutil tratamentul. Deci refaceți calculele. Dintre toți oamenii care iau pastile, cei mai mulți fie rămân bolnavi, fie starea lor se îmbunătățește oarecum, iar când ești foarte bolnav, oarecum mai bine nu este un motiv de sărbătoare. Aceste statistici ar trebui să ne facă să ne întrebăm de ce nu putem fi critici la adresa operațiilor pe creier, și, în același timp, să le respectăm locul în canonul contemporan.

Charlie Newitz și doctorul Roberts au lucrat mult ca Newitz să primească aprobarea pentru operația pe creier la General Hospital din Massachusetts. Iată un alt mod în care procedura diferă de cea din perioada lui Moniz. În primul rând, neuronavigația face posibilă crearea unor leziuni intenționate, ce evită distrugerea țesutului periferic al creierului, astfel minimizând șansele unor efecte secundare nedorite, iar în al doilea rând, nimeni nu se mai plimbă prin saloanele azilurilor luând pacienți la nimereală. La sfârșitul secolului XX au fost create instrucțiuni stricte pentru operațiile pe creier de către Comitetul Național pentru Siguranța Subiecților Umani, genul de comitet care lipsea cu totul din comunitățile medicale ale lui Freeman și Moniz.

Pe 15 decembrie 1999, Charlie Newitz și soția lui, Sasha, au luat avionul spre Boston. Charlie s-a întâlnit acolo cu neurochirurgul lui și a fost supus la nenumărate teste. În tot acest timp, Sasha, o blondă micuță care vorbea cu accent sudic, părea speriată. Când Sasha se căsătorise cu Charlie, la douăzeci și ceva de ani, bărbatul nu prezenta simptome. Apoi, într-o zi, nu a mai putut funcționa. Tulburarea obsesiv-compulsivă poate să apară așa, dintr-odată, într-o viață aparent frumoasă. „Mi-e frică“, repeta Sasha. „O să fie mai tont după procedură?“ i-a întrebat pe doctori pe holuri, în sălile de testare, și apoi a vorbit cu Charlie despre același lucru, în timp ce mâncau pizza la un restaurant de pe Beacon Hill.

– Dragul meu, spune ea cu vocea ei dulce, sudică, dragule, sper doar că n-o să fii mai tont după operația asta.

Charlie, care tocmai ridica la gură o bucată de pizza cu pepperoni, se oprește. Rămâne cu bucata suspendată, apoi o pune înapoi pe farfurie, unde s-au împrăștiat pete de grăsime.

– Cea mai mare frică a mea, spune el încet, în timp ce-și atinge tâmpla, cea mai mare frică nu are de-a face cu a deveni mai tont.

Se uită la Sasha, se uită la mine, reporterul căruia i-a oferit acces în această perioadă intimă a vieții lui.

– Cea mai mare frică a mea în ce privește operația pe creier e ca după aceea să nu fiu incontinent. Am citit că uneori se întâmplă și asta. Nu vreau să fac pe mine, spune el, își privește soția, zâmbește și o ia de mână. Sau pe tine, adaugă apoi, la care Sasha râde.

Ziua următoare se arată senină și rece. Soarele are culoarea șerbetului portocaliu. Pietrele de pavaj de pe Beacon Hill au un strat periculos de gheață, care se fisurează sub greutatea unei persoane. Sasha, Charlie și eu ne întâlnim în curte, unde se aude, dintr-o clădire care pare străveche, cum cineva cântă la goarnă, un sunet teribil de clar și parcă prevestitor.

– Auziți asta? întreabă Charlie.

O luăm în josul dealului cu pași mici. În ciuda tuturor faptelor și a cifrelor pe care le-am citit până acum, și mie mi se pare greu de crezut că Charlie nu va deveni puțin mai tont după procedură. Și eu cred că aici, acum, se află un om plin de vitalitate pe nume Charlie, însă în doar câteva ore, ceva substanțial i se va tăia din suflet. Acest lucru transformă coborârea dealului în ceva aproape mitic, plin de însemnătate. Freeman a scris că operația pe creier ia ceva esențial de la pacient, însă în zilele și anii ce urmează procedurii, un sine nou, mai matur, ia naștere din leziunile lobotomizate. Chirurgul lui Charlie l-a asigurat că nu va avea deficiențe intelectuale sau de personalitate. Procedura este atât de îmbunătățită, încât acum vizează numai țesutul problematic.

La spital, Charlie primește brățara de identificare și apoi se întinde. Capul îi este ras și dat cu alcool. Sasha începe să plângă.

– Câte tăieturi faceți? întreabă Charlie.

– Două, spune chirurgul.

– Nu, răspunde Charlie.

– Nu?

– Nu, repetă Charlie.

– Nu pot să fac doar una. N-o să simți nici o ameliorare a simptomelor cu doar una.

– Știu, spune Charlie, în timp ce ochii îi sunt mari și strălucesc. Vreau să scap de simptome. Nu vreau o tăietură și nu vreau nici două. Vreau cel puțin trei, zice el.

Deși doctorii de azi evidențiază diferențele dintre cingulotomie și lobotomie, între acestea există asemănări semnificative. Nici una nu implică

tăierea unui țesut evident bolnav. În amândouă se taie materie sănătoasă, rozacee, gri și albă, întorcând cu susul în jos jurământul hipocratic, acela de a nu face rău. Desigur, rănirea duce uneori la însănătoșire, chimioterapia fiind un astfel de exemplu, iar operațiile plastice un exemplu și mai subtil: nasul e tăiat, și astfel s-a rezolvat criza de identitate a pacientului însângerat.

Există însă diferențe importante între proceduri. În lobotomie, chirurgii separă anumite legături care conectează lobii frontali de talamus. În cingulotomie, chirurgii separă unele tracturi nervoase din lobii frontali de girusul cingular, care e locul din creier aparent responsabil de medierea anxietății. Odată cu tăierea acestor corzi neurale, se presupune că mesajele anxioase și obsesive nu mai pot trece. Linia de contact a căzut.

Suzanne Corkin, șefa Departamentului de psihologie de la MIT, a realizat unul dintre cele mai lungi studii prospective pe pacienții din SUA care au făcut cingulotomie și a descoperit că procedura nu le-a afectat reacțiile emoționale normale, însă a redus unele simptome psihiatrice. În SUA, numeroși pacienți fără speranță și-au recăpătat sănătatea prin cingulotomie, care s-a născut, bineînțeles, de la părintele său, Moniz. Spre deosebire de lobotomia lui Moniz însă, nu au existat morți asociate cu această procedură. Nici o lamă nu s-a pierdut prin creier.

În sala de operații, capul lui Charlie e pus pe un halo de oțel, pentru a se asigura că nu mișcă deloc în timpul găuririi. Un dispozitiv de imagistică proiectează creierul lui Charlie pe un ecran. Girul lui cingular este mare și grăunțos. Un doctor așază un burghiu fix deasupra tâmplelor lui Charlie, și apoi acesta pătrunde, trecând de pielea ciudat de supusă. Pe ecran poți să vezi cum burghiul își face drum ușor printre dunele cortexului lui Charlie. Apoi, acul se oprește. Taie în lateral și o dungă albă, leziunea, apare pe ecran. Această dungă va aduce sănătatea, însă, pentru Charlie, arată ca un minus ori ca o încruntătură ce i-a lăsat o monogramă în țesut. Apare o alta. Ochii lui Charlie sunt larg deschiși. Chirurgul mișcă acul, și gura pacientului începe să tresară. Mâna stângă i se mișcă.

– Îmi pare rău, spune doctorul. Poți să clipești? Poți să numeri înapoi de la șapte? Sunt aproape gata. Poți să-mi spui cum te cheamă?

– Nu pot, spune Charlie, care stă întins pe masă, vocea lui fiind groasă și ezitantă.

– Nu știi cum te cheamă? îl întreabă chirurgul, îngrijorat.

– Nu pot. Charlie… Știi, am limba amorțită, spune el.

În 1997, revista Discover a publicat un articol intitulat „Spatele lobotomiei“. Deși autorul acelui articol considera deranjant acest trend, în anumite cazuri putea fi o dezvoltare bine-venită. E posibil ca Moniz chiar să fi știut ceva, că digresiunea întunecată nu era operația pe creier, ci psihofarmacologia. Niciodată nu am putut crea un medicament care să se comporte cu exactitatea operațiilor moderne pe creier. Nici un medicament nu se poate duce direct la țesutul-țintă de un milimetru de pe girusul cingular. Medicamentele sunt ca scurgerea de petrol, se revarsă peste tot, și pe țărm eșuează păsări negre și alunecoase, insomniile și transpirația.

„Crezi că disfuncțiile sexuale sunt un rezultat al specificității Prozacului? Nu, evident că SSRI-urile țintesc și alte sisteme. În schimb, o intervenție care poate ținti o parte foarte specifică a țesutului, fără să îngreuneze tot sistemul, fără să provoace disfuncții masive ale creierului, așa cum face medicina, acolo se află viitorul psihiatriei“, spune expertul în neurologie Harold Sackheim.

Sackheim lucrează la Institutul de Psihiatrie din statul New York, într-o clădire veche din cărămizi. Sackheim crede în eficiența operațiilor moderne pe creier. Mai crede și că, atunci când Moniz a găurit craniul bătrânei doamne M., a creat o gaură prin care se putea oferi mai mult decât un singur tratament. Acel experiment chirurgical a pus bazele pentru câteva dintre cele mai promițătoare remedii psihiatrice ale viitorului, iar remediile nu mai sunt pastilele. Remediile sunt cingulotomii, leziuni albe precise într-un sistem cranian antic. Și nu numai. Sackheim vorbește de noi tehnologii

incitante și amenințătoare: stimularea magnetică transcraniană, în care sunt ținute deasupra capului câmpuri magnetice, în speranța de a recalibra creierul dezechilibrat. Operația cu cuțitul gamma, în care radiația sub forma razelor gamma este îndreptată spre punctele fierbinți ale cortexului, și, în cele din urmă, stimularea cerebrală profundă, care pare a fi o sesiune la spa. Aceasta a fost aprobată de Administrația Alimentelor și Medicamentelor pentru tratarea bolii Parkinson, iar Sackheim prezice că, în următorii ani, va fi folosită și pentru tratarea bolilor mintale. Procedura necesită implantarea bilaterală a doi electrozi mici care stimulează zone specifice ale creierului, regiuni responsabile, de exemplu, de grijă obsesivă, furie, comportament compulsiv sau melancolie profundă. Când l-am vizitat înainte de operația lui Charlie, Sackheim mi-a explicat teoria lui:

– Știm un ansamblu de circuite neurale, țesutul specific implicat în anumite stări cognitive. Așa că putem să facem o tomografie, să găsim acel țesut, să implantăm un electrod care, prin simularea continuă a circuitului, îl scoate din funcțiune.

În ce privește acuzația că operațiile pe creier și posibilele ramificații ale lor, precum stimularea cerebrală profundă, afectează țesutul sănătos, Sackheim răspunde rapid, aproape supărat:

– Depresia afectează țesutul cerebral sănătos. Există dovezi ample că depresia și stresul sunt neurotoxice, necrozante. Hipocampul unei persoane deprimate este cu până la 15% mai mic decât în mod normal, spune Sackheim, care își ridică degetul mare și arătătorul, indicându-mi cel mai mic spațiu dintre ele, suficient cât să bagi un cuțit.

Remediile noastre sunt doar la fel de bune, pe cât suntem de curajoși.

Operația lui Charlie se termină. Este adus înapoi în camera lui, cu un bandaj mare și alb în jurul capului. Când îl vede, soția lui spune:

– Dragule? Dragule?

Bărbatul scoate un zgomot teribil din buze și-și bagă degetul în nas, după care izbucnește în râs.

– Glumesc, spune el. Sunt bine. Vreau niște înghețată.

Se pare că simțul umorului i-a rămas intact și, dacă umorul nu e măcar o parte din scânteia vitală, nu-mi imaginez ce ar putea fi. După cinci zile, se întoarce în Texas. Aștept o perioadă până să-l sun. Când fac asta, îmi spune:

– Tulburarea obsesiv-compulsivă a dispărut, incredibil.

– A dispărut, repet eu.

– Sau e la un nivel atât de scăzut că nu mă mai deranjează.

Charlie s-a refăcut, cele două mici incizii se închid cu cea mai subțire membrană de piele. Bărbatul se simte bine și are, în mod îngrozitor sau minunat, încă două găuri în craniu care reușesc să fie în același timp foarte futuriste și groaznic de primitive, două găuri care arată spre viitor, chiar dacă ne țin legați de trecut.

– Tulburarea obsesiv-compulsivă a dispărut, dar mă simt puțin abătut, spune Charlie.

Este imposibil de știut dacă se simte abătut pentru că a pierdut ceva care-l tortura și în același timp îl încânta, sau pentru că operația a declanșat un fel de depresie, sau pentru că experimentează ceea ce Freud numea suferința inevitabilă a vieții normale. Nu are probleme cu memoria în urma operației și, așa cum e deseori cazul, niște teste recente au arătat că IQ-ul lui e mai mare acum decât înaintea procedurii.

– Te bucuri c-ai făcut-o? îl întreb.

– Aș face-o din nou într-o fracțiune de secundă, spune. E remarcabil. Nu mai am tulburarea obsesiv-compulsivă. Dacă depresia nu dispare, mă duc înapoi. Mai vreau o leziune.

Dumnezeule mare! Doctore, mărește doza! Doctore, mărește numărul de tăieturi corticale! Indiferent ce arată faptele, indiferent cât de persistent dovedesc informațiile eficiența operațiilor pe creier și ineficiența medicamentelor, tot există ceva sfânt legat de acea nucă ridată de aproape un kilogram și jumătate. Poate pe măsură ce doctorii vor intra în ea mai mult, mai direct și mai discret, ne vom obișnui să avem găuri în cap și le vom arăta, la fel cum facem și cu celelalte cicatrice chirurgicale: reducerea sânilor, reducerea creierului – nici o diferență. Dar am dubii în privința asta. Moniz ne-a oferit o scăpare de farmacologie, ne-a oferit o procedură ce a dus la o procedură care duce acum la o procedură mică și curată, ca un microcip, deci îi mulțumim. Dar cred că ne-a dat și altceva. Dintre toate marile experimente ale secolului XX, consider că el ne-a dat o anumită reticență care, deși nu ne va opri în călătoriile noastre chirurgicale, tot ne va demonstra că, de fapt, considerăm creierul ceva sacru.

Concluzie

Am început această carte căutând-o pe evaziva Deborah Skinner, fiica ridicată la rang de mit a celui mai radical neobehaviorist al secolului XX, însă nu am găsit-o. Sunt sigură că trăiește, dar nu am găsit date care să mă convingă de starea ei mintală. După ani întregi în care a fost subiectul experimentului tatălui său, s-a dezvoltat bine? A reușit în viață? Este afectată sau vătămată în vreun fel? Nu știu.

Sunt o mulțime de lucruri pe care nu le știm despre experimentele psihologice, printre care se numără și efectele pe care le au asupra subiecților umani, suspecții lor beneficiari. Fără experimente ca ale lui Milgram, Rosenhan sau Moniz, am fi mai săraci în cunoaștere și în poveste, dar, până la urmă, cine poate calcula raportul dintre cost și beneficiu, ca să spună apoi care este?

Când am ajuns la finalul acestei cărți, am vrut să ofer un răspuns, o concluzie, însă, așa cum se întâmplă adeseori în experimente – ceea ce este și această carte –, datele nu fac decât să dea naștere unor noi domenii care să fie cercetate. Când mă uit peste aceste pagini, văd mult material, dar totul se împotrivește încapsulării care mi-ar permite să scriu un mesaj pentru viitor. Dacă aș fi capabilă să creez un asemenea mesaj, acesta ar fi o a doua carte, închizând-o poate pe cea de aici. Prin urmare, conchid că mesajul acestei cărți este chiar această carte, cu Deborah Skinner care lipsește și misterioasele pastile mici și roșii ale lui Kandel. În cele din urmă, tiparul trebuie să fie deslușit de cititorul dispus să trăiască printre multele perspective comprimate între aceste coperte.

Observ însă anumite puncte comune care reies întâmplător din aceste capitole, o serie de întrebări ce informează și oferă densitate multora dintre aceste experimente. Se ridică mereu problema liberului-arbitru (Skinner, Alexander, Loftus, Moniz), a conformității/supunerii (Milgram, Darley și Latané, Festinger, Rosenhan), a inadecvării perceptive și a iminenței inevitabile a condiției umane (Rosenhan, Loftus, Kandel) și a eticii experimentării pe ființe vii (Harlow, Skinner, Milgram, Moniz). Chiar și cele mai reușite experimente din punct de vedere tehnic, precum cele ale lui Kandel, nu se concentrează pe întrebările fără valoare pe care le asociem în mod tradițional cu „știința“, din care psihologia susține că face parte, ci pe genul de întrebări etice și existențiale pe care le asociem cu filosofia.

În eseul ei profund critic despre psihologie, Dorothy Braginsky scrie: „Literatura de specialitate a psihologiei este dovada eșecului nostru în a explora și a investiga probleme importante în feluri importante. Dacă tot ce ar rămâne din societatea noastră pentru antropologii viitorului ar fi revistele de psihologie, aceștia ar ajunge la concluzia că ne-am bucurat de ceva aproape de paradis. Deși în acest secol am fost martorii câtorva dintre cele mai violente mișcări sociale, politice, economice și personale, volumele de cercetare psihologică nu iau în considerare sau nu înregistrează aceste evenimente“.

La începutul secolului, William James a exprimat păreri similare într-o scrisoare către fratele său Henry: „Este într-adevăr ciudat să aud cum oamenii vorbesc triumfători despre «Noua psihologie» și scriu «Istorii ale

psihologiei», când în elementele și forțele reale pe care le acoperă cuvântul nu există nici urmă de observații clare. O serie de fapte brute, puțină bârfă și păreri. Puțină clasificare și generalizare, la simplul nivel descriptiv, dar nici o lege, în sensul în care fizica ne arată legi, nici o propunere din care să poată fi dedusă vreo consecință“.

Iar în altă scrisoare către un poet, James scrie: „Singurul Psyche recunoscut acum de știință e o broască decapitată, ale cărei zvârcoliri exprimă adevăruri mai profunde decât au visat vreodată poeții tăi slabi“.

Braginsky și James au un punct de vedere valid, deși ar trebui să fie doar asta, un punct de vedere, nu o eclipsare a întregii întrebări. E adevărat că există un reducționism ridicol către anumite căutări și formulări psihologice. E adevărat că ascensiunea pozitivismului logic și combinarea lui cu psihologia, în anii 1940, au avut un impact mare în degradarea conversațiilor pe care le aveau savanții din domeniu. Orice întrebare ontologică trebuia să fie tradusă într-un „mod formal al discursului“, unde devenea pur și simplu problema relațiilor măsurabile dintre cuvinte bine definite. Genul acesta de lucru e obositor și, deși trece drept conștiinciozitate, adeseori este cel mai nesuferit fel de a fi mofturos. Este adevărat că anumite subspecialități ale psihologiei erau mulțumite să studieze ratele cronometrate de reacție ale șobolanului Wister până la dezgust, ca și cum acest lucru ar fi fost relevant pentru problemele mai grave cu care ne confruntăm în capetele noastre umane.

Acestea fiind spuse însă, Braginsky și James nu au dreptate în totalitate în verdictul lor despre irelevanța socială a psihologiei. Chiar și o simplă privire aruncată asupra principalelor experimente ale secolului anterior ne arată o serie de structuri clar definite pentru a aborda cele mai profunde probleme ale vieții contemporane: cruzimea, genocidele, compasiunea, dragostea și cum se petrec ele. Probleme cu memoria și sensul, cu justiția, cu autonomia. Experimentele investighează aceste teme atât de persistent și imagistic încât sunt, într-adevăr, aproape fabule. Ele „demonstrează“ cum psihologia experimentală și laboratoarele ei presupus sterile și irelevante nu numai că reflectă viața reală, ci chiar sunt viața reală. Ce învățăm într-un final este poate că ce se întâmplă în laborator se

întâmplă în lume, pentru că laboratorul, existând în lume, este fără doar și poate real, deci la fel de relevant ca masa pentru micul dejun sau patul tău. Până la urmă, mulți dintre subiecții lui Milgram susțin că au fost profund schimbați și educați de revelațiile acelui experiment. Martin Seligman, unul dintre pseudopacienții lui Rosenhan, a plâns când mi-a istorisit intrarea lui într-un spital de boli mintale sub o premisă falsă și cruzimea și bunătatea de care s-a lovit acolo. Treizeci de ani mai târziu, Seligman, care este un psiholog faimos, încă își amintește de rolul său în acel experiment ca un eveniment ce i-a schimbat viața, care l-a învățat despre puterea contextului și rolul așteptărilor în modelarea experienței.

Și tocmai pentru că, în ciuda criticilor, psihologia experimentală face parte din lume, întrebările sale sunt în mod natural brute, captivante, oribile, amuzante. De ce ne lipsesc principiile morale de la asemenea accese de rebeliune? De ce nu sărim în ajutorul vecinilor noștri imediați și globali? De ce, de fiecare dată, ne abandonăm propriile sesizări și capitulăm în fața punctului de vedere dominant? Acestea sunt câteva dintre întrebările care au dominat psihologia experimentală a secolului XX. Ele sunt interesante nu numai datorită relevanței evidente pentru lume, dar și pentru absența lor interesantă din psihoterapie, o subspecialitate a psihologiei. În ce punct se întâlnesc psihologia experimentală și psihologia clinică? Se pare că în nici unul. Am intervievat doisprezece psihologi licențiați și practicanți, psihologi care au pacienți, fac terapie, și nici unul nu știa de majoritatea acestor experimente, darămite să le folosească în propria muncă. Desigur că nu are cum să existe o disciplină coerentă, când subspecialitățile nu reușesc să se polenizeze una pe alta. Asta e una dintre probleme. O alta mai mare este cât de mult pierde psihoterapia deoarece nu reușește să absoarbă datele sau demonstrațiile produse de verișoara ei apropiată. Așa cum a evoluat în secolul XX, psihoterapia se concentrează pe cum să te simți bine, iar asta e în detrimentul ei, cred eu. În schimb, psihologia experimentală, cu preocuparea ei neobosită pentru întrebări etice despre supunere și conformitate, se concentrează pe a face bine, iar când facem bine, când acționăm cu onoare, avem o șansă de a experimenta demnitatea. Dacă psihologii clinici, care au fost antrenați să nu judece și să respecte necondiționat pacientul, ar îndrăzni să se concentreze pe viața morală a pacienților folosind informații de la Milgram, Asch, Rosenhan sau Loftus,

poate ar putea oferi ceea ce vrea toată lumea cu adevărat: o șansă reală la transcendență.

În ce privește psihologia experimentală, chiar dacă nu putem vedea ce subdiscipline a influențat, putem vedea clar de ce discipline a fost influențată. În timp ce scriam această carte, m-am tot întrebat: ce este un experiment? O demonstrație sau o ficțiune? E filosofie? Asta, într-adevăr, este. Insistența psihologiei experimentale de a pune întrebări etice și existențiale articulate de Sf. Augustin, Kant, Locke și Hume arată că originea ei este aici, în această tradiție. Psihologia experimentală este poate un mod de a pune sistematic întrebări filosofice.

Poate e păcat. Până la urmă, psihologia s-a luptat să se separe de științele umaniste, să iasă din tentaculele filosofiei, unde a fost inclusă atât timp în anii 1800. Primii psihologi au fost filosofi. Pentru multă vreme, nu s-a făcut nici o diferență între cele două preocupări, iar apoi, într-o zi, la sfârșitul anilor 1800, un bărbat pe nume Wilhelm Wundt a spus: „Destul!“ Voi, filosofii, puteți să stați și să gândiți cât vreți, dar, la naiba, eu o să măsor ceva!

Și-a lăsat colegii să-și mângâie bărbile, să se uite la cer, iar el a pus bazele unui laborator cu tot felul de instrumente și a început să măsoare lucrurile care puteau fi măsurate. Așa se pare că a luat naștere psihologia ca știință.

A avut defecte de la bun început. Niciodată nu a respirat de unul singur acest duo psihologie–știință. Dacă știința e definită ca o preocupare sistematică, cu întrebări ce rezultă în revelații ale legilor universale, psihologia a tot eșuat. Știința depinde de abilitatea de a numi, de a izola și de a puncta fenomene în timp, dar cum separi gândul de gânditor sau ideea de curentul din care face parte? Cum cercetezi un val de gânduri? Corpul ni-l putem ține nemișcat, dar comportamentul? Natura domeniului în sine sfidează explorările științifice de succes și experimentele, însă asta nu înseamnă că trebuie să respingem capitolele anterioare – în nici un caz. Însă experimentele, cel puțin multe dintre ele, pot fi cel mai bine înțelese ca filosofie kinetică, filosofie în acțiune. Experimentele s-ar putea să se bucure de cel mai mult succes când își permit, sau când noi le permitem, să ne ofere informații intuitive, nu cuantificabile. Munca lui Milgram este o operă

puternică de teatru misterios. Harlow ne arată în oase, în corpurile noastre singuratice cum arată pierderea și știm că e ceva adevărat, chiar dacă putem s-o cuantificăm sau nu. De fapt, nu trebuie să derivăm o lege harlowiană. Ar fi bombastic, limitând dragostea la un set de ecuații. Când psihologia a încercat să facă asta, a părut prostească, înfumurată și nesigură. Aici nu e vorba de știință, iar acesta e posibil să fie un lucru bun.

Însă prin asta nu vreau să spun că nu poate exista nici un fel de știință în psihologie. Unele părți ale domeniului, în mod notabil neuropsihologia, se pretează tehnicilor chimiei, biologiei și fizicii. Kandel avea ceva de măsurat, pentru mine asta e clar, precum este și faptul că lucrează cu fenomene discrete care generează un consens: acesta este un melc de mare. Acesta e neuronul lui.

Când am început această carte, am crezut că voi găsi un fir narativ natural care va începe cu experimente având o legătură apropiată cu științele umaniste, apoi, treptat, pe măsură ce secolul înaintează, mă voi duce înspre experimente din ce în ce mai apropiate științelor naturale. Se pare însă că acel fir narativ nu există. Mereu au existat cel puțin două școli de psihologie experimentală, de la bun început: școala veche, interesată de experimente somatice (aici intră Moniz, la începutul secolului, și Kandel, la sfârșitul lui), și o altă școală, mai interesată de descrierea fenomenelor sociale sau cognitive. Fascinația noastră pentru neuron nu reprezintă nimic nou. Deceniul creierului a fost, de fapt, secolul creierului, presărat cu alte tipuri de întrebări.

Întrebare: pe măsură ce înaintăm în secolul XXI, experimentele în mod clar nonsomatice, precum cele ale lui Milgram, Rosenhan și Festinger, vor fi abandonate? Toată psihologia experimentală se va petrece la nivelul unei singure sinapse? În prezent, Institutul Național de Sănătate Mentală din SUA investește cea mai mare parte a fondurilor în experimente somatice și neuropsihologice. Acest lucru laolaltă cu instrucțiunile etice și o societate litigioasă reduc șansele să vedem în prezent un Milgram sau un Festinger. Păcat, zic eu, pentru că munca lor avea o bogăție ce nu putea fi negată, deși le recunosc problemele.

Kandel crede că, pe măsură ce acest nou secol progresează, biologia minții va eclipsa în cele din urmă celelalte subspecialități și experimentele pe care le-au iscat. El crede că vom găsi substraturi neurale pentru orice și că, odată ce psihologii vor face asta, atunci poate domeniul se va putea elibera de scientismul său, pentru a deveni cu adevărat științific. În ce mă privește, aștept cu nerăbdare acea zi, pentru că atunci atâtea lucruri vor fi posibile. Dacă știm baza neuronală a supunerii, a iubirii, a tragediei, a compulsiei, atunci nu putem s-o reparăm, s-o radiem, s-o irigăm, să-i facem ceva? Nu sunt sigură că vreau un psiholog atât de deștept încât să-mi spună ce acțiune poate conduce la neurotransmițătorul ce duce la zâmbetul de pe fața mea. Nu sunt sigură că vreau să-mi cunosc părțile, membrele tip Lego, pentru că, atunci, unde mai sunt întrebările? Bertrand Russell scrie că întrebările noastre ne mențin umani.

Însă mereu vor exista întrebări noi, chiar și dacă vor fi doar despre faptul că nu ai întrebări și ce înseamnă asta. Ne-am întors din nou la filosofie. Se pare că nu putem scăpa. Indiferent cât de avansate tehnologic ar fi noile noastre experimente, nu putem scăpa de resturile de mister și obscuritate, așa că le ducem cu noi. Căutăm răspunsuri. Încercăm diverse lucruri. Iubim și muncim. Omorâm și ne amintim. Ne trăim viețile, fiecare o ipoteză divină.

Note

Capitolul 1. Deschiderea cutiei lui Skinner

Pentru interviul cu Richard I. Evans, vezi B.F. Skinner; The Man and His Ideas (New York, Dutton, 1968), p. 54. Săptămânalul Time din 21 septembrie 1971 și Enciclopedia Gale OnLine (www.gale.com) sunt doar două dintre referințele care-l listează pe Skinner ca psiholog extrem de influent. Acesta a fost menționat de nenumărate ori și în multele interviuri luate pe o gamă variată de experimente. Influența lui se simte evident în domeniul psihologiei experimentale, de la neurobiologia contemporană la psihologia socială. Ayn Rand a avut multe de spus despre Skinner, în cea mai mare parte lucruri negative, dintre care unele pot fi găsite în cartea ei Philosphy, Who Needs It (New York, Macmillan, 1981); îi recomand cititorului în special p. 103. Volumul lui John Mills Control: A History of Behavioral Psychology (New York, New York University Press, 1998), p. 123, este sursa vorbelor lui Winston Churchill despre Skinner. Citatele din Skinner despre viața lui au fost preluate, în mare parte, din biografia scrisă de Daniel Bjork, B.F. Skinner: A Life (New York, Basic Books, 1993); îl îndrum pe cititor spre pp. 104, 152, 71 și 87. Pentru o descriere excelentă și concludentă a experimentelor de condiționare operantă ale lui Skinner, vezi p. 272 din The Story of Psychology (New York, Doubleday, 1993) de Morton Hunt, precum și lucrările originale ale lui Skinner, de exemplu, „Superstition in the pigeon“, în Journal of Experimental Psychology, 38 (1948), pp. 169–172. Julie Vargas, fiica lui Skinner, mi-a dat acces la arhiva familiei și a citit secțiuni ale acestui capitol, mai exact notițele conversațiilor noastre și modul în care descriu munca tatălui său. TV Guide din 17 octombrie 1971 a publicat o recenzie la cartea Beyond Freedom and Dignity, în care criticul compară sistemul lui Skinner cu o școală de dresaj al câinilor. Jerome Kagan, de la Universitatea Harvard, m-a invitat în biroul

său, m-a încântat cu povești și a citit porțiunea din capitol despre el însuși. Toate citatele din Jerome Kagan provin direct din interviurile față în față cu el. Citatele din Stephen Kosslyn și Bryan Porter provin și ele din interviuri. Kosslyn menționează lucrări interesante despre ganglionii bazali și formarea obiceiurilor. Pentru mai multe detalii despre acest subiect îl îndrum pe cititor spre lucrările Annei Graybiel, profesoară de neuroștiințe și științe cognitive și cercetătoare la Institutul McGovern pentru cercetarea creierului de la MIT (http://web.mit.edu/mcgovern). Cutiile lui Skinner nu mai sunt depozitate în subsolul clădirii William James, ci se află acum într-o sală de clasă de la primul etaj. Articolul din Ladies' Home Journal care a menționat pentru prima oară „Bebelușul din cutie" e din numărul din octombrie 1945. Citatele din Beyond Freedom and Dignity (New York, Alfred A. Knopf, 1971) pot fi găsite la paginile 1, 19, 12 și 4.

Capitolul 2. Camera obscură

Citatele din subiecții lui Milgram sunt din arhivele Universității Yale și din lucrările și cărțile lui Alan Elms, mai exact din Social Psychology and Social Relevance (Boston, Little, Brown, 1972), p. 131. Interviul lui Milgram din Psychology Today se află în arhivele de la Yale și poate fi găsit în numărul din iunie 1974, p. 72. Alexandra Milgram a petrecut mult timp cu mine la telefon, iar amintirile despre soțul ei, despre viața și munca și despre detaliile morții lui au fost neprețuite în pregătirea acestui capitol. Arhivele Universității Yale conțin multe materiale despre comenzile prin poștă ale lui Milgram și cererile lui de aparate electrice necesare în experimentul pe care-l întreprindea, precum și o schiță originală a aparatului de electroșocuri, scenariile pe care le voia pentru victima lui A+ James McDonough și exemplare ale anunțurilor inițiale prin care se căutau voluntari. Exemplare ale acestor anunțuri pot fi găsite și în multe alte publicații, inclusiv în cartea lui Milgram Obedience to Authority: An Experimental View (New York, Harper & Row, 1974) și în textul intitulat Obedience, din Granta 71 (toamna 2000), de Ian Parker. Lee Ross, profesor

de psihologie la Universitatea Stanford, mi-a oferit și el interviuri din care sunt luate citate. Cele directe, din Alan Elms, sunt extrase din numeroase interviuri pe care a fost amabil să mi le dea, pe lângă o lucrare foarte utilă, „Personality characteristics associated with obedience and defiance toward authoritative control“, din Journal of Experimental Research in Personality (1966), pp. 282–289. Disertația lui Sharon Presely, Values and Attitudes of Political Resisters to Authority, are numărul de publicare Aat8212211. „Joshua Chaffin“ este un pseudonim pentru a proteja identitatea și viața privată a acestui subiect sfidător al lui Milgram. Articolul din The New York Times potrivit căruia „65% din test…“ a fost menționat în Obedience, de Parker, p. 114. Lucrarea lui B. Mixon care pune sub semnul întrebării validitatea rezultatului lui Milgram este „When is obedience obedience?“, Journal of Social Issues, 51, nr. 3 (toamna 1995), p. 55. Respingerea de către Edward E. Jones a lucrării originale despre supunere a fost citată în Obedience de Parker. Alte obiecții similare pot fi găsite în arhivele de la Yale şi provin de la finanțatorii săi de la Fundația Națională de Ştiințe, care s-au întrebat dacă experimentul a depăşit faza demonstrației și care, inițial, au avut și dubii asupra eticii acestuia. Citatele din Daniel Jonah Goldhagen provin dintr-un interviu. Articolul din 1964 al Dianei Baumrind, „Some thoughts on the ethics of research: After reading Milgram’s behavioral study of obedience“, din American Psychologist, 19 (1964), pp. 421–424, a fost lucrarea seminală care a scos la lumină presupusele încălcări etice ale acestui experiment. „Jacob Plumfield“ este pseudonimul pentru a proteja identitatea și viața privată a acestui subiect ascultător al lui Milgram. Cuvintele lui David Karp sunt luate din interviuri personale. Articolul „In defense of external invalidity“, de Douglas Mook, este din American Psychologist, 38 (aprilie 1983), pp. 379–387. Unele dintre scrisorile subiecților către Milgram, inclusiv cea de la un contestatar conștiincios, pot fi găsite în Obedience to Authority, p. 196. Citatele din Harold Takooshian sunt dintr-un interviu. Ultimele citate din Stanley Milgram, de la finalul capitolului, sunt luate din Obedience to Authority, pp. 196, 3 și 205.

Capitolul 3. Despre cum să fii sănătos în locuri nebune

Descrierile făcute de Jack Rosenhan tatălui său și copilăriei avute au fost luate dintr-un interviu personal. Descrierile făcute de Martin Seligman implicării sale în experimentul cu pseudopacienți sunt luate din interviuri și schimburi de e-mailuri. Comentariile și reacțiile lui Robert Spitzer la adresa experimentelor sunt luate dintr-un interviu și din scrierile lui despre subiect, „On pseudoscience in science, logic in remission, and psychiatric diagnosis: A Critique of Rosenhan's «On being sane in insane places»“, din Journal of Abnormal Psychology, 84, nr. 5 (1975), pp. 442–452. Descrierile făcute de Rosenhan experienței internării sunt luate din articolul lui „On being sane in insane places“, din Science, 179 (ianuarie 1973). Pentru descrierea asistentei care își aranja sutienul, pacienții bătuți și alte neglijențe și abuzuri, vezi pp. 256 și 253. Pentru exemple ale tabelelor ținute despre pseudopacienți, vezi p. 253. Pentru citatul din Rosenhan, „Este clar că sensul proiectat […]“, vezi p. 253. Vorbele pacienților internați adresate lui Rosenhan și complicilor săi se găsesc la p. 252 din articol, iar „comportamentul scris“, la p. 253. Experimentul lui Rosenthal și Jacobson cu IQ-ul și așteptările a fost publicat în „Teacher's expectancies: Determintes of pupils IQ gains“, Psychological Reports, 19 (1966), pp. 115–118. Pentru citatele de la eliberarea pseudopacienților, vezi p. 252 din articolul lui Rosenhan. Vorbele lui Florence Keller vin dintr-un interviu personal. Pentru scrisorile compuse ca răspunsuri la articolul lui Rosenhan, vezi „Letters: Psychiatric diagnosis“, de Paul R. Fleischman, Science, 80 (aprilie 1973). Cititorul poate găsi acolo și scrisoarea lui Fred M. Hunter. Scrisoarea despre litrul de sânge este a lui J. Kety și e menționată în „More on pseudoscience in science and the case for psychiatric diagnosis“, de Robert Spitzer, Archives of General Psychiatry, 33 (aprilie 1976), pp. 459–470. Citatul din Adolph Meyer este menționat de Edward Short în A History of Psychiatry: From the Era of the Asylum to the Age of Prozac (New York, John Wiley and Sons, Inc., 1997), p. 175.

Capitolul 4. În cazul puțin probabil al unei amerizări

Transcriptele și descrierile uciderii lui Kitty Genovese, precum și scrisorile din The New York Times sunt luate din cartea lui A.M. Rosenthal Thirty-Eight Witnesses: The Kitty Genovese Case (Berkeley, University of California, 1999), pp. xix, xxi, 4, 43, 46, 40 și 41–42. Citatul din Susan Mahler a fost luat dintr-un interviu personal. Citatele din John Darley, când își amintește de catalistul experimentului, sunt preluate dintr-un interviu personal. Citatele despre criza preînregistrată, metodele experimentului, reacțiile subiecților și rezultatele statistice sunt luate din lucrarea lui John Darley și Bibb Latané, „Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility“, Journal of Personality and Social Psychology, 8, nr. 4 (1968), pp. 377–383. Citatele despre martorii uciderii lui Genovese, care au ales să nu se implice, sunt luate din cartea lui Rosenthal, pp. 27, 32 și 34. Strigătul: „Dumnezeule! M-a înjunghiat! Vă rog, ajutați-mă!“ e menționat aici:
http://www.crimelibrary.com/serial/killers/predators/kitty.genovese/3html?sec=2. Interpretarea dată de Darley și Latané pasivității trecătorilor în propriul experiment e din articolul lor menționat mai sus, pp. 381 și 382. Toate datele despre faza a doua a experimentului cu fum al lui Darley și Latané sunt preluate din lucrarea lor „Group inhibition of bystander intervention in emergencies“, Journal of Personality and Social Psychology, 10, nr. 3 (1968), pp. 215–221. Studiile lui David Phillips despre efectul Werther sunt menționate în cartea lui Robert Cialdini Influence, the Psychology of Persuasion (New York, William Morrow, 1984), p. 146. Scrierile lui Robert Cialdini sunt și ele extrase din această carte, pp. 146–147 și 149–151. Efectele educației ca inoculare în efectul spectatorului sunt menționate în lucrarea lui A. Beaman, P. Barnes, B. Klentz și B. Cquirk, „Increasing helping rates through information dissemination: Teaching pays“, Personality and Social Psychology Bulletin, 4 (1979), pp. 406–411.

Capitolul 5. Liniștirea minții

Citatul „opoziția psihologică a ideilor ireconciliabile…“ este din A Theory of Cognitive Dissonance de Leon Festinger (Palo Alto, Stanford University Press, 1957), p. 863. Toate citatele despre experimentul Marian Keech/profeție sunt luate din lucrarea lui Leon Festinger, Henry W. Reicken și Stanley Schacter When Prophecy Fails (New York, Harper & Row, 1956), pp. 56, 169, 175 și 182. Toate numele subiecților din acest experiment sunt pseudonime alese de Festinger. Citatul din Elliot Aronson e luat dintr-un interviu cu el. Experimentul cu mințitul pentru un dolar versus 20 de dolari e din „Cognitive consequences of forced compliance“ de L. Festinger și C. Carlsmith, Journal of Abnormal and Social Psychology, 58 (1959), pp. 203–210. Paradigma impusă a conformității e luată din lucrarea lui E. Aronson și J. Mills „The effect of severity of initiation rites on group liking“, Journal of Abnormal and Social Psychology, 59 (1958), pp. 177–181. Materialul despre Linda și Audrey Santo este luat din interviuri personale cu Linda Santo și prieteni ai familiei, emisiuni TV și numeroase articole despre acest subiect. Citatul din Festinger despre cum „ne petrecem viețile fiind atenți numai la informații consonante cu crezurile noastre“ este din A Theory of Cognitive Dissonance, p. 361. Articolele și cărțile lui V.S. Ramachandran, mai ales Phantoms in the Brain (New York, William Morrow, 1998), descriu o parte din ceea ce ar putea trece drept corelări neuronale cu disonanța cognitivă. În momentul apariției acestei cărți, lucrarea lui Matthew Lieberman despre est-asiaticii și disonanța cognitivă, de la UCLA, este în curs de redactare și nepublicată. Materialul provine dintr-un interviu. Speculațiile lui Festinger despre creștinism ca formă de disonanță cognitivă pot fi găsite în When Prophecy Fails, pp. 24–25.

Capitolul 6. Iubire de maimuță

O mare parte din materialul despre viața lui Harlow provine de la biografa lui, Deborah Blum, care mi-a oferit informații printr-un interviu personal, înainte să termine și să publice cartea ei excelentă despre viața lui Harlow, Love at Goon Park: Harry Harlow and the Science of Affection

(Cambridge, Perseus, 2002). Robert Israel, fiul lui Harlow, mi-a oferit și el niște scrieri autobiografice, asemenea lui James Harlow care mi-a descris desenele tatălui său și tărâmul imaginar Yazoo. Materialul despre testele lui Harlow legate de inteligența maimuțelor este luat din „A test apparatus for monkeys“ de H. Harlow și J. Bromer, Psychological Record, 2 (1938), pp. 434–436. Citatul legat de inima umană și frângerea ei e preluat din cartea lui Deborah Blum The Monkey Wars (New York, Oxford University Press, 1994), p. 82. Descrierile mamelor-maimuță făcute din sârmă și materiale sunt luate din „The nature of love“ de H. Harlow, American Psychologist, 13 (1958), p. 3. Descrierea reacției primatelor la separare este din volumul Clarei Mears Harlow de scrieri ale soțului ei, From Learning to Love: The Selected Papers of H.F. Harlow (New York, Praegar, 1986). Citatul „Nu am fost surprinşi să descoperim că alinarea oferită de contact era o variabilă importantă a afecțiunii sau a iubirii […]“ e luat din lucrarea lui Harlow „The nature of love“, p. 5, precum și citatul „Omul, cu siguranță, nu poate trăi numai cu lapte“. Citatul din John Watson e luat din cartea lui Morton Hunt The Story of Psychology (New York, Anchor Books, 1993), p. 259. Citatul „Iubirea față de mama adevărată şi iubirea față de mama-surogat par să fie foarte similare“ este preluat din „The nature of love“, p. 20. Experimentul cu mama fără față versus mama mascată e descris în From Learning to Love. Cuvintele lui Robert Israel sunt dintr-un interviu personal. Toate citatele din alocuțiunea lui Harlow către Asociația Americană de Psihologie sunt menționate în „The nature of love“. Comentariile lui Harlow despre neveste și susținătorii emancipării femeilor sunt dintr-o comunicare personală cu Deborah Blum. Descrierea făcută de Jonathan Harlow propriei munci e luată dintr-un interviu personal. Descrierile patologiilor de mai târziu ale maimuțelor crescute de mame din materiale sunt luate din From Learning to Love, p. 282. Descrierea reporterului de la The New York Times și a răspunsului pe care i l-a dat Harlow e dintr-un interviu personal cu Deborah Blum. Len Rosenblum, unul dintre foștii studenți ai lui Harlow, mi-a oferit, într-un interviu, descrieri ale unor variațiuni mai târzii ale experimentului. Cuvintele lui Helene LeRoy sunt dintr-un interviu personal. Experimentul cu „dispozitivul de viol“ a apărut într-o lucrare din 1966, „The maternal behavior of Rhesus monkeys deprived of mothering and peer associations in infancy“, retipărită în From Learning to Love. Vorbele lui Roger Fouts

sunt dintr-un interviu personal, iar declarația lui William Mason despre experimentele pe animale și legătura cu propria etică sunt din The Monkey Wars de Deborah Blum, precum și interviul cu Stuart Zola-Morgan. Descrierile „puțului disperării“ pot fi găsite în L. Joseph Stone, Henrietta T. Smith și Lois B. Murphy, The Competent Infant; Research and Commentary (New York, Basic Books, 1973).

Capitolul 7. Parcul Șobolanilor

Doctorul Galen a scris extensiv despre opiu, iar cuvintele lui legate de această substanță ca mijloc de a vindeca „durerea cronică de cap“ etc. pot fi găsite în lucrarea List of Medical Indications, pe care am găsit-o menționată pe site-ul www.opites.net (accesat 3 ianuarie 2002). Numele date opiului, precum „siropul liniștitor al doamnei Winslow“, sunt și ele postate pe site, precum și în cartea lui Bruce Alexander Peaceful Measures: Canada's Way out of the War on Drugs (Toronto, University of Toronto Press, 1990). Cele două declarații ale lui Alexander despre natura dependenței sunt preluate dintr-un interviu personal și un manuscris nepublicat, „Do heroin and cocaine cause addiction? The interplay of science and conventional wisdom“, care poate fi accesat prin contactarea lui Alexander la Departamentul de psihologie al Universității Simon Fraser, Vancouver, Canada. Acel manuscris menționează și sondajul locuințelor din Ontario și studiul de la San Francisco, din 1974. Citatele directe, conversaționale, din Alexander sunt luate din interviurile mele personale cu el, la fel și informațiile biografice despre viața lui și amintirile legate de laboratorul cu maimuțe al lui Harlow. Informațiile despre experimentul stimulării electrice a creierului și relația lui cu centrii plăcerii sunt luate din lucrarea lui James Olds și Peter Milner „Positive renforcement produced by electrical stimulation of septal area and other regions of the rat brain“, Journal of Comparative and Physiological Psychology, 47 (1954), pp. 419–422. Experimentele care implicau animale conectate la tuburi pentru autoadministrare erau foarte comune în anii 1970 și 1980. Cel menționat

aici este din lucrarea lui M.A. Bozarth și R.A. Wise, „Intracranial self-administration of morphine into the ventral tegmental area in rats“, Life Sciences, 28 (1981), pp. 551–555. Olds și Milner au mai publicat, în lucrarea din 1954 menționată mai sus, că șobolanii își administrează impulsuri electrice plăcute până la de 6 000 de ori pe oră. Comentariile lui Herb Kleber despre studiile PET și experimentul parcului de șobolani în general sunt dintr-un interviu personal. Citatul din Joe Dumit e luat dintr-o conversație personală. Statisticile despre Parcul Șobolanilor sunt luate din B. Alexander, B. Beyerstein, P. Hadaway și R.B. Coambs, „Effect of early and later colony housing on oral ingestion of morphine in rats“, Pharmacology, Biochemistry, and Behavior, 1 (1981), pp. 571–576. Naloxona este folosită pentru a inversa potențialele efecte letale ale supradozei de heroină și s-a descoperit că este un agent eficient în tratarea autismului. Unii cercetători susțin că autismul, cu privirile sale pierdute și comportamentul intens introvertit, este, parțial, rezultatul unui creier saturat în substanțe asemănătoare opiaceelor, denumite endorfine. Un procent mic de copii cărora li s-a dat naloxonă a arătat o reducere a legănatului, a cântatului și a altor comportamente repetitive. Când iau naloxonă, acești copii pot interacționa mai bine cu lumea și, cel mai important, cu cei din „colonia“ lor specifică, în moduri sociale mult mai potrivite. Citatul „Considerăm că aceste rezultate sunt semnificative atât social, cât şi statistic […]“ este luat din B. Alexander, P. Hadaway și R. Coambs, Rat Park Chronicle, din Illicit Drugs in Canada, editată de J. Blackwell și P. Erickson (Toronto, Toronto University Press, 1999), pp. 65–66. Citatele despre cumpătare sunt luate de pe site-ul www.prohibition.history.ohio-state.edu/xeniah.html (accesat 15 mai 2003). Citatul „Destul de mult timp, cât să producă toleranță şi dependență fizică“ este din Rat Park Chronicle, p. 65. Informațiile despre procentele fumătorilor care renunță sunt preluate din Stanton Peele, The Diseasing of America: Addiction Treatment out of Control (Boston, Houghton Mifflin, 1989), p. 202. Cercetarea lui Avram Goldstein despre endorfine este menționată în Richard Restack, „The brain makes its own tranquilizers“, Saturday Review, 5 martie 1977. Nu pare să fie clar de ce consumul opiaceelor conduce foarte rar la dependență, când acestea sunt folosite pentru a trata durerea. Neurofiziologii folosesc fraze diferite pentru a descrie mecanismele de la baza ipotezei că opiaceele provoacă mai puțină dependență când sunt folosite pentru durere decât

pentru plăcere. „Există un fel de diferență între sistemele de durere versus cele de plăcere ale creierului“, mi-a spus un cercetător. „La un nivel al circuitului neuronal, heroina interacționează altfel cu durerea, nu cu plăcerea.“ Deși astfel de răspunsuri complică mai degrabă problema, ele sunt edificatoare. Ne reamintesc exact cât de puțin știm și cât de nonspecifică este acea cunoaștere, în ciuda strălucirii puternice a reclamelor companiilor farmaceutice și a ușurinței cu care ne implicăm într-un fel de „neuroconversație“ colectivă. Cercetarea despre aglomerarea și fertilitatea din Iran este preluată din A. Padyarfar, „The effects of multifamily housing on marital infertility in Iran“, Social Biology, 42, nr. 3/4 (1996), pp. 214–225. Studiile din închisori legate de aglomerație sunt luate din G. McCain, V.C. Cox și P.B. Paulus, „The relationship between illness complaints and degree of crowding in a prison environment“, Environment and Behavior, 8 (1976), pp. 283–290. Studiul despre oameni și abilitățile de rezolvare a problemelor în spații mici este din G.W. Evans, „Behavioral and psychological consequences of crowding in humans“, Journal of Applied Social Psychology, 9 (1979), pp. 27–46. Gândurile lui Alexander despre dislocare, societățile cu piețe libere și dependență sunt luate din articolul „The globalization of addiction“, Addiction Research, 8, nr. 6 (2000), pp. 501–526. Citatul din Herb Kleber este din secțiunea Clinical and Societal Implications of Drug Legalization, a lucrării editate de H. Kleber, J. Calafano Jr. şi John C. Demers Substance Abuse (Baltimore, William and Wilkins, 1981), p. 862.

Capitolul 8. Pierduți în mall

Toate citatele care nu sunt identificate ca provenind din articolele lui Loftus sunt preluate din interviuri personale. În plus, m-am bazat și pe articolul lui Jill Niemark „The diva of disclosure: Memory researcher Elizabeth Loftus“, Psychology Today, 29, nr. 1 (1996), p. 48. În interviurile cu Loftus, ne-am concentrat pe experimentele ei despre amintirile false; ca urmare, cea mai mare parte a muncii sale nu se regăsește în acest capitol. Loftus a fost

instrumentală în folosirea muncii ei despre memorie și maleabilitatea acesteia, pentru a schimba modul în care sistemul legal evaluează declarațiile martorilor oculari, iar în iunie 2001 i-a fost decernat Premiul William James Fellow pentru realizări științifice. În motivare se afirma, printre altele:

Elizabeth Loftus este un exemplu al omului de știință rar, care este instrumental atât în avansarea disciplinei științifice, cât și în folosirea acelei discipline pentru a aduce contribuții importante societății […] De la mijlocul anilor 1970, după cercetări fundamentale apreciate despre modul în care funcționează memoria semantică, s-a îndreptat spre teritorii relativ necunoscute, investigând modul și circumstanțele în care se schimbă amintirile complexe […] Cercetarea ei inovatoare, dar și foarte riguroasă despre acest subiect i-a adus noi laude în comunitatea științifică. În același timp însă, a realizat modul în care se pot aplica descoperirile sale în sistemul legal, mai ales în înțelegerea circumstanțelor în care e posibil ca un martor ocular sincer să fi identificat greșit un inculpat nevinovat. Nu este o exagerare să spunem că atât calitatea cercetării fundamentale a memoriei, cât și corectitudinea sistemului de justiție penală au avansat substanțial datorită muncii ei ingenioase din laborator și prezenței publice universale.

Citatul a fost extras din prezentarea Asociației Americane de Psihologie, la decernarea Premiului William James Fellow pe 14 iunie 2001. Citatele „Dacă tu crezi că ai fost abuzată […] înseamnă că asta chiar s-a întâmplat“ și „lasă-ți imaginația să zboare“ sunt menționate în E. Loftus, „Creating false memories“, Scientific American, 227, nr. 3 (1997). Loftus mi-a descris și mi-a oferit exemple de scrisori pe care le-a primit de la părinți care considerau că fuseseră acuzați pe nedrept. Pentru mai multe informații despre acest tip de corespondențe, vezi site-ul Fundației Amintirilor False (www.fmsfonline.org). Citatele din Chris, unul dintre subiecții lui Loftus dinainte de test, sunt luate din „The reality of repressed memories“ de E. Loftus, American Psychologist, 48 (199#), p. 18. Fata din Asia care a

inventat povestea Kmart e menționată de E. Loftus în „The reality of repressed memories“. Citatele din Judith Herman sunt luate dintr-un interviu direct, ca și citatele din Bessel van der Kolk. Marilyn van Derber a fost Miss America în 1958, și pe 8 mai 1991 a ținut un discurs public într-un mic amfiteatru de colegiu din Denver, Colorado, despre istoria ei de abuzuri sexuale. Comentariile i-au fost raportate mai târziu în The Rocky Mountain News, 11 mai 1991, și în People, 10 iunie 1991. Mărturia lui Roseanne Barr este din People, 7 octombrie 1991. Romanul de Jane Smiley este A Thousand Acres (New York, Ivy Paperbacks, 1996). Având în vedere numeroasele acuzații de incest din acea perioadă, atât în domeniul ficțiunii, cât și în cel al jurnalismului, există o întrebare evidentă care nu are un răspuns clar: de ce boala personalității multiple, despre care mulți cred că este o consecință a abuzului sever, a devenit foarte populară atunci? Ce forțe culturale au dus la popularitatea bolii în anii 1980? O ipoteză posibilă, chiar dacă simplă, este că în anii 1980 au apărut tehnicile de îngrijire gestionată. Potrivit acestora, majoritatea bolilor mintale necesitau medicamente și, în același timp, un doctor care să le prescrie, cu excepția tulburării de personalitate multiplă, pentru care nu exista nici un tratament stabilit cu medicamente. Prin urmare, îngrijirea gestionată reprezenta o adevărată amenințare pentru majoritatea angajaților care se ocupau de sănătatea mentală, care, pentru că nu erau doctori, nu aveau dreptul să prescrie medicamente. Astfel, e posibil să fi fost în avantajul financiar al profesiei sănătății mentale să diagnosticheze această boală, altfel ar fi trebuit ca psihologii, asistenții sociali și consilierii să-și trimită pacienții la doctori. Citatul „Adevărul poveştii şi adevărul întâmplării […]“ vine de la E. Loftus, The Myth of Repressed Memory: False Memories and Allegations of Sexual Abuse (New York, St. Martin’s Press, 1994), pp. 38–39. Citatele din cazul Paul Ingram sunt din cartea lui Richard Ofshe și Ethan Watter Making Monsters: False Memories, Psychotherapy, and Sexual Hysteria (New York, Charles Scribner’s, 1994), pp. 169 și 172. În cartea Remembering Satan (New York, Alfred A. Knopf, 1994), Lawrence Wright a scris și o prezentare completă a cazului Ingram. Elizabeth Loftus a scris și ea despre asta în The Myth of Repressed Memories. Citatul „Amintirile false pot fi create printr-o mică sugestie dată de un membru de încredere al familiei […] și de unii terapeuți“ este din „The reality of repressed memories“, p. 19. „Trăim într-o perioadă stranie şi

precară […]“ este din lucrarea lui E. Loftus „Remembering dangerously“, Skeptical Inquirer, 19 (1995), p. 20. Cuvintele și ideile lui Schachter sunt din Searching for Memory: The Brain, the Mind, and the Past (New York, Basic Books, 1996), pp. 264–265, și dintr-un interviu personal. Trimiterea lui Judith Herman la șobolani și mult stres este din lucrarea ei „Crime and traumatic memory“, Bulletin of American Psychiatry and Law, 23, nr. 1 (1995), p. 8. Studiul cu lunetistul este din R.S. Punoos și K. Nadar, „Children's memory and proximity to violence“, Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 28 (1989), pp. 236–241. Studiul cu explozia navetei Challenger este din Michael D. Yapko, Suggestions of Abuse (New York, Simon and Schuster, 1994), pp. 73–74. Scrisoarea lui Loftus către mama ei provine din arhivele sale personale și este retipărită cu permisiunea acestuia.

Capitolul 9. Memorie Inc.

Citatul din Journal of Surgival Neurology este menționat în lucrarea lui Philip J. Hilt Memory's Ghost: The Nature of Memory and the Strange Case of Mr. M (New York, Simon and Schuster, 1995), p. 93. Citatele din Kandel sunt dintr-un interviu față în față. Informațiile despre CREB sunt din „The molecular biology of memory storage: A dialogue between genes and synapses“, din revista Science, disponibilă la: www.sciencemag.org/cgi/content/full/294/5544/1030. De asemenea, instrumentală în modul în care-l observ pe Kandel a fost lucrarea lui „Biology and the future of psychoanalysis: A new intellectual framework for psychiatry revisited“, American Journal of Psychiatry, 156 (1999), pp. 505–524. Descrierile cazului lui H.M. şi al doctorului William Scoville sunt din Memory's Ghost de Philip J. Hilt. Citatul pacientului cu Alzheimer este din The Forgetting; Alzheimer's, Portrait of an Epidemic (New York, Doubleday, 2001) de David Shenk. Lucrarea Suzannei Corkin „H.M.'s temporal lobe lesion; Findings from Magnetic Resonance Imagery“, Journal of Neuroscience, 17, nr. 17 (1997), pp. 3964–3979, a oferit de asemenea

informații despre H.M. şi efectele operației. O descriere autobiografică a vieții și muncii lui Kandel poate fi găsită în Les Prix Nobel, 2000. Descrierea lui S. a fost luată din The Mind of a Mnemonist: A Little Book About a Vast Memory (Cambridge, Harvard University Press, 1968) de A.R. Luria.

Capitolul 10. Tăiat

Toate descrierile poveștii vieții lui Moniz sunt luate din excelenta carte a lui Elliot Valenstein Great and Desperate Cures: The Rise and Decline of Psychosurgery and Other Radical Treatments for Mental Illness (New York, Basic Books, 1986). Afirmația lui Moniz despre cum a fost „torturat“ de moarte se află la p. 72 a cărții lui Valenstein; „De ce nu ar fi posibil să eliminăm stările de anxietate ale unei persoane prin mijloace chirurgicale?“ e la p. 73. „În ajunul primei mele încercări […]“, la p. 103; „Unde e casa ta? […]“, la p. 104; „Pacienta se poartă normal […]“, la p. 104 și „Mi-am dat seama că metoda poate fi inofensivă şi […]“, la p. 108. Faptul că, la câteva zile de la operație, chiar pacienta a spus că voia să se întoarcă la viața alături de fiicele ei este din Egas Moniz, „Prefrontal leucotomy in the treatment of mental disorders“, American Journal of Psychiatry, 5 (1937), pp. 1381–1382. Citatele din pacienții lui Walter Freeman și James Watt sunt din Valenstein, Great and Desperate Cures, p. 142; „Judecata şi percepția par să nu fie diminuate […]“, de la p. 143; „un substrat, un numitor comun […]“, de la p. 143; referința la pacienții cu lobotomie care ar fi putut fi nişte buni cetățeni e preluată de la p. 162; iar titlul din The New York Times, de la p. 156. Articolul lui G.W. Gray, „The attack on brainstorms“, în Harper’s, septembrie 1941, p. 366. Articolul din Saturday Evening Post este „Turning the mind inside out“ de Waldemar Kaempffert, 24 mai 1941, p. 69. Articolul „Psychosurgery cured me“ este menționat în Great and Desperate Cures, p. 156; „poate avea o valoare terapeutică semnificativă în tratarea anumitor boli sau în alinarea anumitor simptome“ se află la p. 246; „În urma lobotomiei, mulți pacienți agitați și

anxioși […]“ – la p. 252. Citatele din Harold Sackheim sunt luate dintr-un interviu personal, la fel și cele din Eric Kandel. Pentru cititorul interesat de controversele din jurul potențialelor efectele secundare negative ale Prozac și ale unor SSRI înrudite, informațiile pot fi găsite în cartea lui Joseph Glenmullen Prozac Backklash: Overcoming the Dangers of Prozac, Zoloft, Paxil, and Other Antidepressants with Safe, Effective Alternatives (New York, Simon and Schuster, 2000). Scrierile din Nation sunt menționate în Great and Desperate Cures, p. 261. Citatele lui Charlie și Sasha Newitz sunt luate din interviuri cu ei. Identitățile lor sunt protejate cu pseudonime. Descrierea operației lui Charlie și a stării sale postoperatorii sunt luate tot din interviuri. Nu am avut voie în sala de operații. Suzanne Corkin, de la MIT, mi-a oferit un interviu personal și mai multe surse scrise, printre care și A Prospective Study of Cingulatomy, care poate fi găsit în monografia lui Valenstein, Psychosurgery Debate: Scientific, Legal, and Ethical Perspectives (San Francisco, W.H. Freeman, 1980), pp. 164–204. Articolul lui F. Veristock „Lobotomy’s back“ este din Discover, octombrie 1997, p. 67.

Concluzie

Citatul din Dorothy Braginsky este din articolul ei „Psychology, handmaiden to society“, menționat în S. Koch și D. Leary, A Century of Psychology as Science (Asociația Americană de Psihologie, Washington, DC, 1992), p. 880. Scrisorile lui William James sunt din Selected Letters (Charlottesville, University of Virginia Press, 1997).